

Nowość
EDYCJA 2024

ZMIANY
W PODSTAWACH
2024
✂
podręcznik w pełni
dostosowany

Poznać przeszłość

Podręcznik do historii
dla liceum ogólnokształcącego i technikum

4

Zakres podstawowy

nowa
era

Jarosław Kłaczko
Stanisław Roszak

Poznać przeszłość

Podręcznik do historii
dla liceum ogólnokształcącego i technikum

4

Zakres podstawowy

Poznać przeszłość

Podręcznik dopuszczony do użytku szkolnego przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania i wpisany do wykazu podręczników przeznaczonych do kształcenia ogólnego do nauczania historii na podstawie opinii rzeczoznawców:

dr. Jarosława Schabieńskiego, dr. Pawła Milcarka i dr Marzeny Kryszczuk.

Etap edukacyjny: III

Typ szkoły: liceum ogólnokształcące i technikum

Rok dopuszczenia: 2025

Numer ewidencyjny w wykazie MEN: 1150/4/2025

Podręcznik przygotowano na podstawie *Programu nauczania historii dla liceum ogólnokształcącego i technikum w zakresie podstawowym – Poznać przeszłość*.

Podręcznik został opracowany z uwzględnieniem zmian w zasadach polskiej ortografii, uchwalonych przez Radę Języka Polskiego w 2024 r. i obowiązujących od 1.01.2026 r.

Nabyta przez Ciebie publikacja jest dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy o przestrzeganie praw, jakie im przysługują. Zawartość publikacji możesz udostępnić nieodpłatnie osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie umieszczaj jej w internecie. Jeśli cytujesz jej fragmenty, to nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. Możesz skopiować część publikacji jedynie na własny użytek.

Szanujmy cudzą własność i prawo. Więcej na www.legalnakultura.pl

Wykorzystywanie treści niniejszego Utworu, w jakiegokolwiek formie lub w jakimkolwiek procesie, do celów eksploracji tekstu i danych, uczenia maszynowego, rozwoju i/lub szkolenia i/lub wzbogacania sztucznej inteligencji jakiegokolwiek rodzaju jest surowo zabronione.

© Copyright by Nowa Era Sp. z o.o. 2025
ISBN 978-83-267-5303-9

Koordynacja prac: Michał Blaut.

Redakcja językowa: Aleksandra Bednarska.

Redakcja merytoryczna: Michał Blaut, Magdalena Zimerman.

Nadzór artystyczny: Ewa Kaletyn.

Opieka graficzna: Maciej Galiński, Marcin Oleksak.

Projekt okładki: Maciej Galiński.

Projekt graficzny: Marek Błoszko.

Opracowanie graficzne: Marek Błoszko, Ewa Kaletyn, Marcin Oleksak, Zuzanna Sri.

Ilustracje: Marek Błoszko, Rafał Buczkowski, Marta Długokęcka, Wioleta Herczyńska, Ewa Kaletyn, Krzysztof Mrawiński, Marek Nawrocki, Marcin Oleksak, Paulina Podolska, Marcin Ptak.

Fotoserwis: Magdalena Dzwonkowska.

Mapy: Jarosław Jakubiak.

Realizacja projektu graficznego: Mateusz Wysiecki.

Wydawnictwo dołożyło wszelkich starań, aby odnaleźć posiadaczy praw autorskich do wszystkich utworów zamieszczonych w podręczniku. Pozostałe osoby prosimy o kontakt z Wydawnictwem.

Nowa Era Sp. z o.o.

Aleje Jerozolimskie 146 D, 02-305 Warszawa

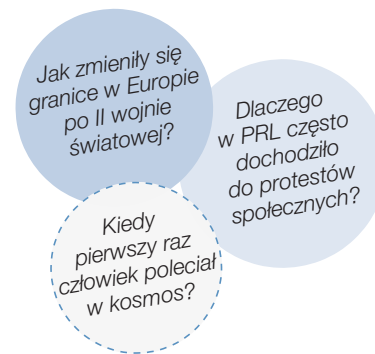
www.nowaera.pl, e-mail: nowaera@nowaera.pl

Centrum Kontaktu: 58 721 48 00

Druk i oprawa: Quad/Graphics Europe Sp. z o.o.

O czym jest podręcznik?

W podręczniku do historii w zakresie podstawowym *Poznać przeszłość 4* przedstawiono wydarzenia po 1945 r. Omówiono w nim m.in. okoliczności powstania PRL, budowę i funkcjonowanie systemu komunistycznego w Polsce, przebieg rywalizacji Wschód–Zachód oraz charakter przemian społecznych, jakie dokonały się na świecie w drugiej połowie XX w. Dzięki tym wiadomościom będziesz w stanie odpowiedzieć na wiele pytań dotyczących przeszłości.

Do czego służą poszczególne elementy podręcznika?

ZWIĄZKI PRZYCZYNOWO-SKUTKOWE

W sposób schematyczny i uproszczony zostały przedstawione związki przyczynowo-skutkowe pomiędzy wydarzeniami szerzej omówionymi w tekście lekcji.

Oś czasu

Osie czasu ułatwią Ci chronologiczne uporządkowanie poszczególnych wydarzeń historycznych.

Kalendarium

Przydatne do powtórek chronologiczne zestawienie najważniejszych wydarzeń znajduje się na końcu podręcznika.

ĆWICZENIA

Wykonanie poleceń umieszczonych na końcu tematu pozwoli Ci utrwalić zdobytą wiedzę. Rozwiązania wszelkich ćwiczeń i zadań powinny być zapisywane w zeszytach lub kartach pracy, a nie na stronach podręcznika.

WARTO WIEDZIEĆ

Ten element zawiera dodatkowe informacje uzupełniające materiał z lekcji, co pozwoli Ci lepiej zrozumieć omawiane zagadnienia.

POSTAĆ HISTORYCZNA

Biogramy dostarczą Ci wiedzy o postaciach historycznych, które miały decydujący wpływ na najważniejsze wydarzenia w dziejach Polski i świata.

To budzi kontrowersje

Krótkie eseje dotyczące różnych koncepcji na temat wybranych zagadnień wprowadzą Cię w świat badań historycznych.

CIEKAWOSTKA

Dzięki ciekawostkom dowiesz się więcej o interesujących faktach związanych z lekcją.

SYMBOLE EPOKI

W tym elemencie są prezentowane wydarzenia, zjawiska, urządzenia czy dzieła sztuki, dzięki którym lepiej zrozumiesz ducha epoki.

Słowniczek

Trudniejsze pojęcia i terminy oznaczono w podręczniku złotym kolorem i wyjaśniono na tej samej stronie.

Podsumowanie

Na tych stronach znajdziesz najważniejsze informacje z danego rozdziału podane w zwięzłej formie. Dzięki nim uporządkujesz i utrwalisz zdobytą wiedzę.

Ćwiczenia podsumowujące

Ćwiczenia zamieszczone po każdym rozdziale umożliwiają Ci sprawdzenie wiedzy i powtórzenie wiadomości przed sprawdzianem.

SPIS TREŚCI

Co było wcześniej? 5

I. ŚWIAT PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ 7

1. Żelazna kurtyna 8

2. Azja w czasach dekolonizacji 18

Symbole epoki – Kult jednostki 24

3. Bliski Wschód i Afryka po II wojnie światowej 26

4. Konflikty okresu zimnej wojny 35

5. Powojenne przemiany na Zachodzie 41

Podsumowanie 48

II. POLSKA I POLACY PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ 51

1. Początki władzy komunistów w Polsce 52

2. Stalinizm w Polsce 61

3. Odwilż polityczna 1956 roku 68

4. Mała stabilizacja za Gomułki 75

5. Polska czasów Gierka 83

6. Narodziny „Solidarności” 89

Symbole epoki – Polskie rewolucje 96

7. Stan wojenny 98

Podsumowanie 104

III. POLSKA I ŚWIAT NA PRZEŁOMIE STULECI 107

1. Kryzys bloku komunistycznego 108

2. Okrągły Stół i odbudowa demokracji w Polsce 113

Symbole epoki – Rozmowy przy Okrągłym Stole 120

3. Transformacja polityczna i gospodarcza w Polsce 122

4. Jesień Narodów 130

5. Europa Wschodnia po upadku komunizmu 137

6. Integracja europejska 146

7. Polska w NATO i Unii Europejskiej 153

Podsumowanie 158

CO BYŁO WCZEŚNIEJ?

■ ŚWIAT

W 1918 r. zakończyła się I wojna światowa. Spowodowała głębokie przemiany społeczne i nowy podział polityczny Starego Kontynentu. Rozpadły się wieloetniczne monarchie w Europie, a w ich miejsce powstały państwa narodowe. Na świecie wzrosła mocarstwowa pozycja USA. W październiku 1929 r. wybuchł **wielki kryzys** gospodarczy, który osiągnął zasięg globalny. W Europie Wschodniej jego skutki były odczuwalne do połowy lat 30.

W dwudziestoleciu międzywojennym doszło do rozwoju **systemów totalitarnych** we Włoszech, w Niemczech i ZSRS. W 1922 r. władzę we Włoszech przejęli faszyci pod wodzą Benita Mussoliniego. W 1924 r. pełnił władzy w ZSRS objął Józef Stalin. Z kolei w 1933 r. przywódca nazistowskiej NSDAP Adolf Hitler został kanclerzem Niemiec. Po rozprawieniu się z opozycją naziści ogłosili powstanie III Rzeszy. Hitler dążył do odbudowy potęgi militarnej państwa i zgłaszał roszczenia terytorialne, a za dotychczasowe klęski Niemiec winił Żydów. Agresywną politykę prowadziła także Japonia, która zaatakowała Chiny. W latach 1936–1939 toczyła się wojna domowa w Hiszpanii. W 1938 r. do III Rzeszy przyłączono Austrię. Wobec działań Hitlera Francja i Wielka Brytania stosowały ugodową politykę ustępstw zwaną *appeasementem*. We wrześniu 1938 r. podpisały z Niemcami traktat monachijski, w którym zgodziły się na przyłączenie do III Rzeszy części Czechosłowacji. W następnym roku Niemcy bez negocjacji podporządkowały sobie resztę Czech. Pod koniec sierpnia 1939 r. III Rzesza i ZSRS podpisały pakt Ribbentrop–Mołotow.

II wojna światowa rozpoczęła się 1 września 1939 r. napaścią Niemiec na Polskę, którą 17 września zaatakował również ZSRS. Na przełomie lat 1939 i 1940 toczyła się wojna zimowa między Finlandią a ZSRS. W 1940 r. Sowieci pokonali Finów i zagarnęli część ich ziem, a ponadto: Litwę, Łotwę, Estonię i część Rumunii. Niemcy zajęły część Europy Zachodniej. Dopiero bitwa o Anglię zakończyła się ich klęską.

22 czerwca 1941 r. III Rzesza zaatakowała ZSRS. Przyczyniło się to do porozumienia pomiędzy Sowietami a Wielką Brytanią i powstania koalicji antyhitlerowskiej. W latach 1939–1945 Niemcy doprowadzili do eksterminacji społeczności żydowskiej w Europie.

Dodatkowo wojna toczyła się poza Europą – w Afryce i na Dalekim Wschodzie. 7 grudnia 1941 r. Japonia zaatakowała USA, co spowodowało włączenie

się Amerykanów do walk z państwami Osi. W 1943 r. siły niemieckie i włoskie zostały ostatecznie pokonane w Afryce, co pozwoliło aliantom przeprowadzić desant na terytorium Włoch. Pod koniec 1943 r. w Teheranie odbyła się konferencja przywódców ZSRS, USA i Wielkiej Brytanii, czyli Wielkiej Trójki, która zdecydowała m.in. o otworzeniu frontu zachodniego we Francji. 6 czerwca 1944 r. na plażach Normandii wylądował zmasowany desant sił alianckich. W lutym 1945 r. w Jałcie doszło do kolejnego spotkania Wielkiej Trójki, podczas którego podzielono powojenne strefy wpływów. Sowieci zdobyli 2 maja Berlin, gdzie 8 maja Niemcy podpisały bezwarunkową kapitulację. W lipcu 1945 r. w Poczdamie spotkali się przywódcy Wielkiej Trójki, aby ostatecznie ustalić zasady powojennego porządku w Europie. Zrzucenie **bomb atomowych** na japońskie miasta Hiroszimę i Nagasaki doprowadziło do wygaśnięcia konfliktu na Dalekim Wschodzie. Gdy Japończycy 2 września 1945 r. podpisali bezwarunkową kapitulację, II wojna światowa została zakończona.

Eksplzja bomby atomowej nad Nagasaki doszczętnie zniszczyła prawie połowę zabudowy tego miasta. Podczas ataku i w jego wyniku zginęło ok. 100 tys. osób. Użycie broni nuklearnej przez USA doprowadziło do natychmiastowego zakończenia wojny i zmieniło układ sił na świecie. Stany Zjednoczone stały się pierwszym supermocarstwem dysponującym bronią atomową.

■ fotografia, Nagasaki, 1945 r.

■ POLSKA

W 1918 r., po 123 latach zaborów, odrodziła się suwerenna Polska. Jej granice kształtowały się przez kilka lat na drodze walk zbrojnych oraz plebiscytów. W 1919 r. odbyły się pierwsze wybory do sejmu. W 1921 r. została uchwalona konstytucja marcowa – II Rzeczpospolita stała się republiką demokratyczną, a najważniejszym organem władzy ustanowiono parlament. W grudniu 1922 r. pierwszym prezydentem Polski został Gabriel Narutowicz, zamordowany kilka dni po zaprzysiężeniu. Na jego następcę sejm wybrał Stanisława Wojciechowskiego.

W maju 1926 r. Józef Piłsudski przeprowadził zamach stanu, wskutek którego władzę w państwie przejął jego obóz polityczny zwany **sanacją**. Piłsudski nie przyjął urzędu prezydenta, ale aż do śmierci w 1935 r. miał decydujący wpływ na polską politykę. Politycy sanacji w 1935 r. uchwalili konstytucję kwietniową. II Rzeczpospolita była państwem wielonarodowym i wielowyznaniowym. W dwudziestolecie międzywojennym dążono do odbudowy zniszczeń wojennych, integrowania kraju podzielonego rozbiarami i rozwoju polskiej gospodarki.

W 1939 r. władze II Rzeczypospolitej odrzuciły niemieckie roszczenia dotyczące m.in. zgody na włączenie Gdańska do III Rzeszy. Polska zawiązała sojusz z Francją i Wielką Brytanią, lecz zawarcie przez Niemcy i ZSRS **paktu Ribbentrop–Mołotow** oznaczało konflikt zbrojny. Wybuchł on 1 września 1939 r. Po klęsce Polski w wojnie obronnej jej ziemie podzieliły między siebie III Rzesza i ZSRS. Część zajętych przez Niemców terenów włączono do III Rzeszy (m.in. Pomorze i Wielkopolskę), a z pozostałych utworzono **Generalne Gubernatorstwo** ze stolicą w Krakowie. Zarówno pod niemiecką, jak i sowiecką okupacją Polacy byli prześladowani – przymusowo przesiedlani, mordowani, pozbawiani majątku, poddawani ideologizacji. W ramach polityki ludobójstwa Niemcy tworzyli obozy koncentracyjne i obozy zagłady. Z kolei Sowiet zabili 22 tys. oficerów i przedstawicieli polskiej inteligencji (tzw. zbrodnia katyńska).

Po porażce w kampanii polskiej powołano na uchodźstwie nowe władze. Premierem i Naczelnym Wodzem Polskich Sił Zbrojnych został Władysław Sikorski, a prezydentem Władysław Raczkiewicz. Z polskich żołnierzy, którzy przedostali się do Francji, utworzono Polskie Siły Zbrojne (PSZ). Polskie oddziały walczyły do końca wojny na frontach Europy Zachodniej. 30 lipca 1941 r. podpisano układ Sikorski–Majski, na podstawie którego przywrócono polsko-sowieckie stosunki dyplomatyczne. Na mocy porozumień

gen. Władysław Anders sformował w ZSRS polską armię. Jednak gdy w 1943 r. Niemcy ujawnili zbrodnię katyńską, stosunki polsko-sowieckie zostały zerwane. Wkrótce potem w katastrofie lotniczej w Gibraltarze zginął gen. Sikorski. Sowietzi utworzyli komunistyczne władze i wojsko polskie.

Pod okupacją Polacy prowadzili działania konspiracyjne – powstałe struktury organizacyjne nazwano **Polskim Państwem Podziemnym**. Jego organizacją zbrojną była Armia Krajowa. W grudniu 1940 r. powołano Delegaturę Rządu na Kraj, która była łącznikiem między Polskim Państwem Podziemnym a rządem emigracyjnym. Oprócz AK istniały inne organizacje wojskowe. W latach 1943–1944 m.in. na Wołyniu doszło do masakr ludności polskiej prowadzonych przez ukraińskich nacjonalistów (UPA). Na początku 1944 r. AK rozpoczęła akcję „Burza”, w ramach której miała wspierać siły sowieckie w wyzwaniu ziem polskich.

22 lipca 1944 r. ogłoszono Manifest PKWN, ustanawiający komunistyczny rząd w Polsce. Od 1 sierpnia do 2 października 1944 r. w Warszawie trwało powstanie, które zostało zdławione przez Niemców. 31 grudnia 1944 r. komuniści utworzyli własny Rząd Tymczasowy, a do marca 1945 r. Armia Czerwona wyparła Niemców z całości terenów II Rzeczypospolitej.

Zniszczenia Warszawy w centralnych dzielnicach miasta obejmowały miejscami do 90% zabudowy. Budynki zostały przez Niemców wysadzone w powietrze lub spalone, a zachowane wypalone ściany wymagały wyburzenia.

■ *fotografia lotnicza, Warszawa, 1945 r.*

■ *Mahatma Gandhi [czyt.: gandh] i pakistański przywódca Abdul Ghaffar Khan [czyt.: gafar kan] podczas wspólnego wiecu niepodległościowego, fotografia, Peszawar, 1947 r.*

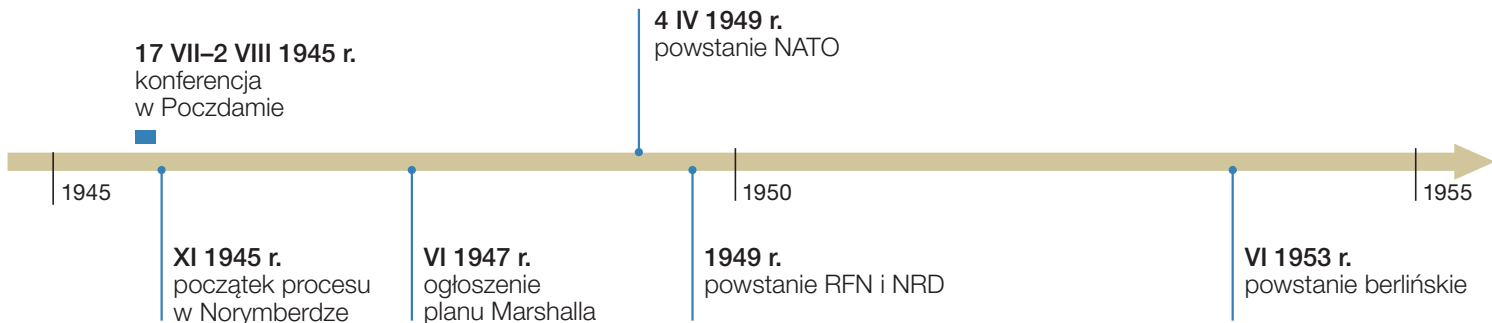
I ŚWIAT PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ

1	Żelazna kurtyna	4	Konflikty okresu zimnej wojny
2	Azja w czasach dekolonizacji	5	Powojenne przemiany na Zachodzie
3	Bliski Wschód i Afryka po II wojnie światowej		

1 ŻELAZNA KURTYNA

WAŻNE NA TEJ LEKCJI:

- skutki II wojny światowej,
- początki zimnej wojny,
- sowietyzacja Europy Środkowo-Wschodniej i opór wobec tego procesu.

BILANS STRAT WOJENNYCH

II wojna światowa była największym konfliktem zbrojnym w dziejach. Wzięło w nim udział ponad 50 państw, a walki toczyły się na kilku kontynentach, morzach i oceanach. Trwający sześć lat konflikt przyniósł śmierć ok. 60 mln ludzi. Największe straty pod względem demograficznym i materialnym poniosła Europa (przyjrzyj się [wykresowi](#) poniżej).

Podczas II wojny światowej na niespotykaną wcześniej skalę ucierpiała ludność cywilna. Ginęła w wyniku bombardowań miast lub na skutek zorganizowanej eksterminacji. W rezultacie zbrodniczych działań III Rzeszy populacja europejskich Żydów niemal przestała istnieć. Ludność cywilna często podlegała również

przymusowym przesiedleniom. Taki los spotkał m.in. Polaków z ziem Rzeczypospolitej zajętych przez ZSRS, których wysiedlono na Syberię lub do Kazachstanu. Po wojnie wśród zubożałej populacji nadal szerzyły się choroby i głód.

Wiele miast zostało całkowicie zniszczonych i wyludnionych. Przykładowo licząca w 1939 r. 1,2 mln mieszkańców Warszawa w styczniu 1945 r. była w dużej mierze opustoszałym morzem ruin. W rezultacie walk lub bombardowań w zgliszcza został obrócony szereg dużych ośrodków miejskich, jak m.in. Rotterdam, Stalingrad, Gdańsk czy Drezno. W sierpniu 1945 r. bomby atomowe zrównały z ziemią dwa japońskie miasta: Hiroszimę i Nagasaki.

Zniszczenia wojenne i grabieże spowodowały olbrzymie straty w dziedzinie kultury – przestały istnieć tysiące zabytków, dzieł sztuki, bibliotek i archiwów. Ponadto wojna przyniosła głęboki kryzys gospodarczy. Na skutek działań zbrojnych zostały zniszczone tysiące zakładów przemysłowych, dróg, mostów, linii kolejowych i lotnisk. Pozbawione kapitału państwa europejskie nie były w stanie samodzielnie odbudować swoich gospodarek.

KONFERENCJA W POCZDAMIE

Po pokonaniu Niemiec i ich sojuszników przywódcy państw alianckich przystąpili do stanowienia nowego światowego ładu. Jego podstawę uzgodnili podczas **konferencji w Poczdamie** (17 VII–2 VIII 1945 r.). Ustalono, że:

- ▶ Niemcy poniosą pełną odpowiedzialność za wybuch i skutki II wojny światowej;

- ▶ Niemcy i Austria będą okupowane przez aliantów oraz obarczone odszkodowaniami i reparacjami wojennymi;
- ▶ zostanie przeprowadzona **denazyfikacja**, czyli rozwiązania mające zapobiec odrodzeniu nazizmu w Niemczech;
- ▶ Niemcy utracą część swojego terytorium, m.in. Polska otrzyma ziemie na wschód od Odry i Nysy Łużyckiej oraz część Prus Wschodnich – Warmię i Mazury (przyjrzyj się [mapie](#) na s. 55);
- ▶ ludność niemiecka z obszarów przyłączonych do państw sąsiednich zostanie przesiedlona do Niemiec;
- ▶ przywódcy III Rzeszy staną przed utworzonym wówczas Międzynarodowym Trybunałem Sprawiedliwości i zostaną ukarani (zob. [infografika](#) na s. 10–11);
- ▶ sojusznicy III Rzeszy będą musieli zredukować armie i rozwiązać wszystkie organizacje o charakterze faszystowskim.

W ramach nowego powojennego ładu zdecydowanie **wzrosła światowa pozycja ZSRS**. Po dojściu do Łaby sowieckie wojska kontrolowały całą Europę Środkowo-Wschodnią. Francja i Wielka Brytania utraciły status mocarstw. W ten sposób powstał układ

dwubiegunowy, w którym czołowe role w światowej polityce zaczęły odgrywać dwa **supermocarstwa**: Stany Zjednoczone i Związek Sowiecki.

WZROST WPŁYWÓW KOMUNISTÓW W POWOJENNEJ EUROPIE

W latach 1944–1947 komuniści przejęli rządy w Polsce, na Węgrzech, w Rumunii, Bułgarii, Albanii, Jugosławii oraz w sowieckiej strefie okupacyjnej Niemiec (przyjrzyj się [mapie](#) na s. 13). Wszędzie tam proces **sowietywizacji**, czyli narzucania komunistycznego porządku społeczno-ekonomicznego (zob. też: Stalinizm w bloku wschodnim na s. 17), przebiegał według schematu, który został nazwany **„tąktyką salami”**. Polegała ona na stopniowym odsuwaniu sił niekomunistycznych od władzy. Ten proces był przeprowadzany etapami:

- ▶ po wyzwoleniu kraju komuniści wchodzili do powstających rządów koalicyjnych i przejmowali kontrolę nad ich strategicznymi resortami;
- ▶ następnie rozbudowywali swoje wpływy w wojsku, policji i służbach specjalnych;
- ▶ uzyskiwali kontrolę nad przygotowaniem i przebiegiem wyborów parlamentarnych;

WARTO WIEDZIEĆ

Powstanie ONZ

Już w trakcie II wojny światowej zdecydowano o powołaniu nowej międzynarodowej organizacji pokojowej. Konferencja założycielska **Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ)** odbyła się w 1945 r. w San Francisco w USA. Uczestniczyli w niej przedstawiciele 46 państw, którzy 26 czerwca 1945 r. uchwalili **Kartę Narodów Zjednoczonych**. Zapisane w niej zasady działania kładły nacisk na utrzymanie pokoju i zachowanie bezpieczeństwa na świecie. Obrady reprezentantów wszystkich państw członkowskich ONZ odbywały się odtąd na forum Zgromadzenia Ogólnego, a na czele organizacji stanął **sekretarz generalny**. Szczególną rolę w jej ramach zagwarantowały sobie jednak zwycięskie mocarstwa: USA, Wielka Brytania, Francja, ZSRS, a także Chiny. Są one członkami stałymi **Rady Bezpieczeństwa**, która do dziś podejmuje najważniejsze decyzje, m.in. wydaje zgodę na wysyłanie wojsk ONZ do rejonów świata zagrożonych konfliktami, oraz dysponuje prawem weta. Pozostałe państwa członkowskie delegują do Rady Bezpieczeństwa swoich przedstawicieli rotacyjnie co dwa lata.

- ? Jakie zalety miało ustanowienie Rady Bezpieczeństwa ONZ, w której zasiadali przedstawiciele mocarstw?

Siły pokojowe ONZ ze względu na kolor flagi organizacji nazywane są „błękitnymi hełmami”. Nieustannie zapewniają pokój w wielu miejscach świata, gdzie od lat utrzymuje się napięta sytuacja polityczna.

▪ fotografia, Sudan, 2015 r.

- ? Podaj przykłady państw, w których zdecydowaną większość ofiar stanowili cywile. Co mogło mieć na to wpływ?

PROCES NORYMBERSKI

W celu rozliczenia czołowych zbrodniarzy nazistowskich zwycięskie mocarstwa powołały Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości. Podczas głównego procesu sędziowie z ZSRS, USA, Wielkiej Brytanii i Francji wydali wyrok na przywódców III Rzeszy, w tym Hermanna Göringa, Wilhelma Keitla i Hansa Franka. Wyrok został ogłoszony 1 października 1946 r. Spośród 22 sądzonych nazistów 12 skazano na karę śmierci, a trzech na dożywotnie więzienie.

Legenda

- Kara śmierci
- Kara pozbawienia wolności
- Uniewinnienie

● **Franz von Pappen**
– polityk i dyplomata współpracujący z Hitlerem.

● **Ernst Kaltenbrunner**
– dowódca SS, współodpowiedzialny za organizację Holocaustu.

● **Alfred Jodl**
– dowódca Wehrmachtu, odpowiedzialny za zbrodnie wojenne.

● **Julius Streicher**
[czyt.: sztrajsier] – wydawca prasy antysemitycznej.

● **Baldur von Schirach**
[czyt.: fon sziraś] – przywódca Hitlerjugend.

Dokument nr 2430-PS to wstrząsający film dowodowy zaprezentowany podczas procesu norymberskiego. Amerykanie sfilmowali obozy koncentracyjne podczas wyzwalań. Widok stosów ciał i skrajnie wyniszczonych więźniów uwieczniony na filmie zrobił ogromne wrażenie i uzmysłowił skalę winy sądzonych oprawców.

● **Hans Frank** – sprawował władzę w imieniu III Rzeszy w Generalnym Gubernatorstwie.

● **Hermann Göring** – wicekanclerz III Rzeszy, dowódca Luftwaffe, najbliższy współpracownik Hitlera. Göring, mimo że został skazany na karę śmierci, nie został powieszony. Tuż przed egzekucją popełnił samobójstwo, zażywając truciznę. Nie rozstrzygnięto, czy Göring miał cały czas przy sobie ampulkę cyjanku, czy została mu ona dostarczona do więzienia.

● **Joachim von Ribbentrop** – minister spraw zagranicznych III Rzeszy.

Wyroki w głównym procesie nazistów

- ▶ stopniowo paraliżowali działania innych partii;
- ▶ przeprowadzali wybory i fałszowali ich wyniki, aby oficjalnie przejąć władzę.

Ostatnim państwem w Europie opanowanym przez komunistów była Czechosłowacja. W lutym **1948 r.** członkowie tamtejszej partii komunistycznej dokonali zamachu stanu. Następnie doprowadzili do uchwalenia nowej konstytucji i zmusili do ustąpienia prezydenta Edvarda Beneša [czyt.: benesza], który zmarł kilka miesięcy później. Ponadto w niewyjaśnionych okolicznościach śmierć poniósł minister spraw zagranicznych Jan Masaryk – syn twórcy niepodległej Czechosłowacji.

Jedynym krajem, w którym mimo takich zamiarów komunistom nie udało się przejąć władzy, była Grecja. Podczas II wojny światowej duże poparcie społeczne zyskała tam lewicowa partyzantka, po 1945 r. tocząca

WARTO WIEDZIEĆ

Kominform

We wrześniu 1947 r. z inicjatywy Stalina w Szklarskiej Porębie odbyła się konferencja przedstawicieli partii komunistycznych z całej Europy. Podjęto tam decyzję, że państwa zależne od ZSRS nie wezmą udziału w planie Marshalla. Podczas konferencji powołano również nową strukturę łączącą partie komunistyczne w Europie, tzw. Kominform, który miał podporządkowywać działalność poszczególnych partii polityce Kremla. Po śmierci Stalina działalność Kominformu zdecydowanie osłabła i ostatecznie został on rozwiązany w kwietniu 1956 r.

Spotkania przywódców państw komunistycznych były okazją do manifestowania ich sojuszu i kultu Józefa Stalina (zob. też [Symbole epoki](#) na s. 24–25). Jedną z nich stały się uroczystości związane z 70. rocznicą urodzin przywódcy ZSRS.

■ fotografia, Moskwa, 1948 r.

? W jakim celu Stalin powołał Kominform?

wojnę domową z wojskami podległymi królowi Grecji, które korzystały z pomocy USA i Wielkiej Brytanii. Konflikt zakończył się w 1949 r. klęską komunistów, wspieranych przez ZSRS i Jugosławię. Wojna domowa kosztowała życie ok. 70 tys. Greków. Poza tym ponad 65 tys. członków oddziałów partyzanckich wraz z rodzinami musiało udać się na emigrację i szukać schronienia w krajach komunistycznych, z czego 14 tys. trafiło do Polski.

PLAN MARSHALLA

Po zakończeniu II wojny światowej Europa znajdowała się w zapaści ekonomicznej. Amerykanie początkowo zamierzali wycofać stąd znaczną część swoich wojsk, ale wzrost zagrożenia dalszą ekspansją sowiecką w Europie skłonił ich do zmiany planów. Stany Zjednoczone aktywniej zaangażowały się również w gospodarczą odbudowę Starego Kontynentu.

W 1947 r. prezydent Harry Truman sformułował nową doktrynę polityczną USA. Podstawowym założeniem **doktryny Trumana** stało się udzielanie pomocy finansowej, wojskowej i politycznej krajom zagrożonym wpływami komunistów. Pierwszymi państwami objętymi pomocą były Turcja oraz Grecja, w której trwała wojna domowa z komunistyczną partyzantką.

Władzom amerykańskim zależało także na odbudowie gospodarek krajów europejskich powiązanych ekonomicznie z USA. Obawiano się, że po wojnie, gdy nastąpi spadek zamówień rządowych, dla wracających z frontu milionów żołnierzy zabraknie miejsc pracy. Doświadczenia z czasów narodzin faszyzmu i rewolucji komunistycznych po I wojnie światowej skłoniły

Amerykanów do stanowczych działań. W ich interesie był więc szybki rozwój gospodarczy nie tylko amerykańskiej gospodarki, lecz także stabilny rozwój światowego handlu i poprawa warunków życia w demokratycznych krajach w Europie. Uznano, że odbudowa gospodarki skuteczniej powstrzyma rozprzestrzenianie się komunizmu na świecie niż działania militarne.

Plakat promujący plan Marshalla przedstawia Europę jako okręt. Jego żaglami są flagi państw, które otrzymały amerykańską pomoc.
■ plakat, 1947 r.

W tym celu w czerwcu 1947 r. amerykański sekretarz stanu **George Marshall** [czyt.: dżordż marszał] ogłosił program pomocy gospodarczej dla Europy. **Plan Marshalla**, oficjalnie nazywany **Europejskim Planem Odbudowy**, zakładał przekazanie państwom europejskim m.in. żywności, surowców, maszyn i urządzeń produkcyjnych oraz udzielanie kredytów (zob. też [To budzi kontrowersje](#) na s. 50).

Dla koordynacji planu utworzono w Paryżu **Komitet Europejskiej Współpracy Gospodarczej**. W programie wzięło udział 16 państw zachodnioeuropejskich. Państwa Europy Środkowej również zostały do niego zaproszone. Polska i Czechosłowacja wstępnie zapowiedziały udział w tym projekcie, lecz na wyraźne żądanie Stalina musiały się z niego wycofać, podobnie jak pozostałe kraje tego regionu. W zamian Sowietzi zaoferowali im tzw. plan Mołotowa, który całkowicie podporządkował je gospodarczo Moskwie.

Plan Marshalla był realizowany przez cztery lata, do 1952 r. Pozwolił na ograniczenie wpływów komunizmu i odbudowę państw zachodnioeuropejskich. Ponadto ich współpraca w ramach programu stała się pierwszym krokiem w kierunku integracji europejskiej.

POWOJENNY PODZIAŁ POLITYCZNY

Po II wojnie światowej nastąpił **podział państw europejskich na dwa bloki**. Pierwszy z nich tworzyły kraje zachodniej Europy, które ściśle współpracowały z USA. Wprowadzie w niektórych krajach **bloku zachodniego**, m.in. we Francji i Włoszech, komunści cieszyli się silnym poparciem społecznym, jednak nie stwarzali zagrożenia dla demokracji i stanowili element tamtejszego systemu politycznego. W strefie wpływów ZSRS znalazły się natomiast kraje Europy Środkowo-Wschodniej, nazwane **blokiem wschodnim** (przyjrzyj się [mapie](#) poniżej).

EUROPA PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ

LEGENDA

- granice Polski z 1939 r.
- granice państw w 1947 r.
- zachodnia granica bloku komunistycznego w 1946 r., tzw. żelazna kurtyna
- Strefy okupacyjne w Niemczech i Austrii:
 - amerykańska
 - francuska
 - brytyjska
 - radziecka
- Wolne Miasto Triest (w latach 1947–1954 pod kontrolą ONZ, od 1954 r. podzielone między Włochy i Jugosławię)
- ważniejsze traktaty
- proces ustanowienia rządów komunistycznych
- wojny domowe
- państwa, które przyjęły pomoc w ramach planu Marshalla
- państwa założycielskie NATO (w 1949 r. również przystąpiły Islandia, Kanada i USA)

1. Wymień państwa, których terytorium było podzielone tzw. żelazną kurtyną.
2. Określ, które państwa znalazły się w sowieckiej strefie wpływów.

ZWIĄZKI PRZYZCYNOWO-SKUTKOWE

Jak doszło do podziału Europy na dwa bloki polityczne?

W 1946 r. Winston Churchill nazwał podział Sta-rego Kontynentu na dwa obozy polityczne **żelazną kurtyną** (więcej o tym w [tekście źródłowym](#) na s. 15). Z kolei stan wieloletniego napięcia politycznego pomiędzy państwami zachodnich demokracji a państwami komunistycznymi został nazwany **zimną wojną**. Pomimo że ostatecznie nie doszło do globalnego konfliktu zbrojnego, toczyły się liczne lokalne wojny, w które USA i ZSRS angażowały się, wspierając walczące strony. Walkom towarzyszyły wojna propagandowa i wywiadowcza oraz rywalizacja m.in. w dziedzinie badań kosmicznych, a nawet sportu.

■ PODZIELONE NIEMCY

Zgodnie z postanowieniami konferencji w Jałcie terytorium Niemiec zostało podzielone na **strefy okupacyjne** czterech mocarstw: USA, ZSRS, Wielkiej Brytanii i Francji. Każdemu państwu alianckiemu przyporządkowano także sektor Berlina. Alianci egzekwowali na miejscu reparacje wojenne, m.in. demonstując i wywożąc urządzenia fabryczne. Rabunkową politykę w Niemczech w największym stopniu prowadzili Sowieci, którzy podczas wojny zostali szczególnie dotknięci hitlerowskimi zbrodniami, zniszczeniami i grabieżą. Ponadto planowali przekształcić swoją strefę okupacyjną w państwo komunistyczne.

Zgodnie z postanowieniami konferencji poczdamskiej przywódcy III Rzeszy mieli zostać ujęci i osądzeni przez Międzynarodowy Trybunał Wojskowy. Ich proces rozpoczął się w listopadzie 1945 r. w Norymberdze.

Loty do Berlina Zachodniego w ramach mostu powietrznego wykonywały zarówno samoloty wojskowe, jak i maszyny prywatnych przewoźników. W ciągu całej operacji wielokrotnie dochodziło do wypadków, w których zginęło ok. 70 pilotów.

■ fotografia, Berlin, 1948–1949

Na ławie oskarżonych zasiadło 22 głównych przywódców nazistowskich. Większość z nich skazano na karę śmierci (więcej o tym na [infografice](#) na s. 10–11). Organizacje NSDAP, SS, SD i Gestapo uznano za zbrodnicze. We wszystkich strefach okupacyjnych były także wdrażane ustalone na konferencji w Poczdamie **zasady 4D**, czyli:

- ▶ **demilitaryzacji**, zakładającej całkowite rozbrojenie niemieckiej armii;
- ▶ **denazyfikacji**, oznaczającej odsunięcie od władzy i postawienie przed sądem działaczy NSDAP;
- ▶ **demokratyzacji**, mającej na celu przekształcenie powojennych Niemiec w państwo demokratyczne;
- ▶ **dekartelizacji**, czyli likwidacji wielkich monopolii przemysłowych – karteli.

W strefie amerykańskiej i brytyjskiej wdrożono szeroki plan społeczny dążący do zmiany mentalności Niemców i wyzbycia się przez nich nacjonalizmu i rasizmu. Mieli oni trwale przyjąć anglosaskie liberalne wartości, tj. wolność ekonomiczną i wielokulturowość. Amerykanie sprzyjali także odbudowie dawnych partii politycznych z chrześcijańską demokracją i socjaldemokracją na czele. Jak pokazała przyszłość, taka polityka przyniosła najlepsze efekty i doprowadziła do odrodzenia systemu demokratycznego w ich strefach okupacyjnych.

Alianci przykładali dużą wagę do uświadomienia Niemcom skali hitlerowskich zbrodni. Organizowano m.in. obowiązkowe wycieczki ludności cywilnej do dawnych obozów koncentracyjnych.

Zmiana nazw ulic była jednym z elementów denazyfikacji. W wielu niemieckich miastach usuwano tablice z nazistowskimi patronami, np. Adolfem Hitlerem, i wracano do dawnych nazw, jak ul. Dworcowa.

■ fotografia, Trewir, V 1945 r.

Ścisła współpraca zachodnich aliantów przyniosła połączenie w styczniu 1947 r. brytyjskiej i amerykańskiej strefy okupacyjnej w **Bizonię**, a w kwietniu 1949 r. została do nich dołączona też strefa francuska, co spowodowało powstanie **Trizonii**.

W czerwcu 1948 r. w brytyjsko-amerykańskiej strefie okupacyjnej nastąpiła reforma walutowa, która miała zahamować inflację. Nowy pieniądź – marka niemiecka – miał także obowiązywać w zachodnich sektorach Berlina. Sowieci uznali to za pretekst do przeprowadzenia **blokady Berlina Zachodniego**. Przerwali więc połączenia drogowe, kolejowe i rzeczne między Berlinem Zachodnim a Bizonią. Jednocześnie odcięto dostawy prądu i ograniczono zaopatrzenie tej części miasta. Około 2,5 mln Berlińczyków stało się zakładnikami Stalina, który liczył, że w ten sposób wymusi ustępstwa na zachodnich aliantach. Prezydent Truman oświadczył jednak, że nie ugnie się przed szantażem. Amerykanie i Brytyjczycy zorganizowali **most lotniczy**. W jego ramach w ciągu niemal 11 miesięcy alianccy piloci wykonali ponad 270 tys. lotów,

TEKST ŹRÓDŁOWY

ŻELAZNA KURTYNA

Były premier Wielkiej Brytanii Winston Churchill w przemówieniu wygłoszonym w Fulton (USA) 5 marca 1946 r. scharakteryzował sytuację międzynarodową po wojnie.

Od Szczecina nad Bałtykiem do Triestu nad Adriatykiem opuściła się żelazna kurtyna w poprzek kontynentu. Poza tą linią znajdują się wszystkie stolice byłych państw środkowej i wschodniej Europy: Warszawa, Praga, Wiedeń, Budapeszt, Bukareszt i Sofia – wszystkie te sławne miasta i zamieszkująca wokół nich ludność leżą, że tak się wyrażę, w sferze radzieckiej, i wszystkie, w takiej czy w innej formie, podlegają nie tylko wpływom radzieckim, ale kontroli z Moskwy w bardzo wysokim, niekiedy rosnącym stopniu. Rządy policyjne przenikają z Moskwy. Ale tylko Ateny, ze swą nieśmiertelną chwałą, mogą swobodnie decydować o swej przyszłości w wyborach pod nadzorem brytyjskim, amerykańskim i francuskim. Jakiegokolwiek wnioski moglibyśmy wyciągnąć z tych faktów – a są to fakty niewątpliwe – to jedno jest pewne, że nie jest to Europa oswobodzona, o którą walczyliśmy. [...]

Źródło: *Wiek XX w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 2002, s. 301.

1. Wyjaśnij, w jaki sposób Churchill tłumaczył znaczenie pojęcia „żelazna kurtyna”.
2. Wskaż, która spośród wymienionych w tekście stolic ostatecznie opuściła sowiecką strefę wpływów.

POSTAĆ HISTORYCZNA

KONRAD ADENAUER

1876–1967

Był niemieckim politykiem i kanclerzem Republiki Federalnej Niemiec. W latach 1921 i 1926 kandydował na kanclerza Niemiec. Po dojściu Hitlera do władzy otwarcie sprzeciwiał się rządowi nazistów, za co został pozbawiony stanowiska i trafił do więzienia. Po wojnie wrócił do polityki i współzałożył partię chrześcijańsko-demokratyczną. W latach 1949–1963 był kanclerzem RFN oraz ministrem spraw zagranicznych. Doprowadził do przyjęcia RFN do NATO, a następnie współtworzył Europejską Wspólnotę Gospodarczą. Ze względu na zasługi zaliczany jest do grona ojców założycieli Unii Europejskiej.

Winston Churchill **1** pozdrawia swoich słuchaczy sprzed wejścia do gmachu uczelni w Fulton. Obok niego stoi wiwatujący prezydent USA Harry Truman **2**.

■ fotografia, Fulton, 5 III 1946 r.

NIEMCY I AUSTRIA W OKRESIE POWOJENNYM

LEGENDA

- granice państw w 1945 r.
- Strefy okupacyjne:
 - amerykańska
 - brytyjska
 - francuska
 - sowiecka
- granica Republiki Federalnej Niemiec (RFN) od V 1949 r.
- granica Niemieckiej Republiki Demokratycznej (NRD) od X 1949 r.
- granica Republiki Austrii od 1955 r.
- Okręg Saary (od 1945 r. pod kontrolą Francji, od 1957 r. do RFN)
- terytorium Berlina okupowane przez 4 mocarstwa
- ✈ most powietrzny do Berlina Zachodniego (VI 1948–V 1949)

1. Podaj, w jakich strefach okupacyjnych znalazły się stolicy okupowanych Niemiec i Austrii.
2. Wyjaśnij na podstawie mapy, jak był zorganizowany most powietrzny w okresie blokady Berlina.

dostarczając do Berlina Zachodniego m.in. żywność, paliwo, opał i lekarstwa. Ostatecznie Sowiet, świadomi nieskuteczności blokady Berlina, znieśli ją w maju 1949 r. Przekreśliła ona jednak szanse na współpracę zachodnich aliantów ze Stalinem i przyspieszyła powstawanie dwóch odrębnych państw niemieckich oraz przeciwstawnych bloków militarnych.

W maju 1949 r. w Trizonii zorganizowano wybory do parlamentu. W ich wyniku powstał rząd z **Konradem Adenauerem** jako kanclerzem (jego **biogram** na s. 15), który ogłosił utworzenie **Republiki Federalnej Niemiec (RFN)** ze stolicą w **Bonn**. Państwo to zostało uznane przez demokratyczne kraje Zachodu, które dwa lata później zakończyły wojskową okupację RFN. Niezależność uzyskały również trzy sektory Berlina okupowane przez zachodnich aliantów. Na ich czele stanął demokratycznie wybierany burmistrz, a polityka zagraniczna była prowadzona wspólnie z RFN.

Zmiany polityczne zachodziły także w podległej ZSRS wschodniej części Niemiec. W październiku 1949 r. ogłoszono tu powstanie **Niemieckiej Republiki Demokratycznej (NRD)** ze stolicą we wschodnim Berlinie. Niezależność NRD została uznana przez pozostałe kraje komunistyczne.

Warunki życiowe w NRD były trudne. Rozwój przemysłu ciężkiego kosztem spożywczego prowadził do ciągłych niedoborów podstawowych produktów. Po wszechnie zdawano sobie sprawę, że warunki życia

w RFN są o wiele lepsze i mieszkańcy NRD coraz częściej decydowali się na ucieczkę. Tylko w latach 1949–1953 na Zachód zbiegło ok. 800 tys. osób.

Blokada Berlina zapowiadała dalsze agresywne działania ZSRS w Europie. W tej sytuacji przywódcy USA, Kanady i dziesięciu państw europejskich 4 kwietnia 1949 r. zawarli porozumienie – **Pakt Północnoatlantycki** (ang. North Atlantic Treaty Organisation – **NATO**), który miał zapewnić członkom tego

Manifestacje wzorowane na tych organizowanych w Moskwie odbywały się we wszystkich krajach, w których wprowadzono stalinizm. Zawsze pojawiały się na nich wielkich rozmiarów portrety Marksa, Engelsa, Lenina i Stalina.

■ fotografia, Berlin, 12 VII 1951 r.

sojuszu wzajemne wsparcie w przypadku ataku ze strony państw komunistycznych. Wojska amerykańskie pozostały w Europie, co przyczyniło się także do zapewnienia jej mieszkańcom poczucia bezpieczeństwa.

■ STALINIZM W BLOKU WSCHODNIM

We wszystkich państwach komunistycznych od 1949 r. był wprowadzany **stalinizm**. Zastosowano w nich przymusową kolektywizację poprzez likwidację prywatnych gospodarstw rolnych. Rozwijano przemysł ciężki i produkcję zbrojeniową. Cała gospodarka była centralnie sterowana przez partyjne przywództwo.

Istotnym elementem stalinizmu były także represje wymierzone w Kościoły i związki wyznaniowe. Ponadto upaństwowiano kościelne majątki i często aresztowano czołowych hierarchów. Zgodnie z doktryną komunistyczną wśród społeczeństw propagowano ateizm i dążono do ich laicyzacji, choć nie odbywało się to w tak bezwzględny sposób, jak w ZSRS w okresie międzywojennym.

Wdrażanie stalinizmu wiązało się również z czystkami w samych partiach rządzących. Odpowiadało to pogładowi głoszonymu przez chorobliwie podejrzliwego Stalina, który uważał, że w miarę rozwoju komunizmu coraz więcej wrogów pojawia się także w szeregach partii. W rzeczywistości chodziło o eliminację potencjalnych konkurentów do sprawowania władzy. W sfingowanych procesach politycznych skazano i stracono doświadczonych działaczy komunistycznych m.in. w Bułgarii, Czechosłowacji, na Węgrzech i w Rumunii.

Już po śmierci Stalina i objęciu władzy w ZSRS przez **Nikitę Chruszczowa** w 1955 r. do NATO przyjęto RFN, co państwa bloku wschodniego uznały za wrogi działanie. W odpowiedzi zawiązały pakt wojskowy, który miał być przeciwwagą dla NATO. 14 maja 1955 r. w stolicy Polski przywódcy ZSRS i siedmiu europejskich państw komunistycznych zawarli Układ o przyjaźni, współpracy i pomocy wzajemnej, zwany **Układem Warszawskim**.

Stalinizm – sowiecki model komunizmu, w którym totalitarna władza opierała swoje rządy na masowym terrorze i pełnej kontroli wszystkich dziedzin życia obywateli.

ĆWICZENIA

1. Wymień działania aliantów mające na celu wykorzenienie pozostałości systemu nazistowskiego w niemieckim społeczeństwie.
2. Wyjaśnij, jak doszło do powołania Organizacji Narodów Zjednoczonych.
3. Omów zmiany polityczne, jakie zaszły w Europie po II wojnie światowej.

DLA ZAINTERESOWANYCH

S.M. Plokhy, *Jalta. Cena pokoju*, tłum. R. Bartoń, Poznań 2011.
P. Wright, *Żelazna kurtyna*, Warszawa 2009.

Sojusz miał oficjalnie pełnić funkcję obronną, lecz jego sztab przygotowywał także plany inwazji na państwa zachodnie. Układ wymuszał ścisłą współpracę wszystkich krajów bloku wschodniego z Moskwą.

■ POWSTANIE BERLIŃSKIE W 1953 ROKU

Kiedy w czerwcu 1953 r. władze NRD ogłosiły decyzję o podniesieniu norm produkcyjnych o 10%, przeciwko wygórowanym wymaganiom wobec pracowników wybuchł w Berlinie Wschodnim bunt. Wkrótce w całej NRD protestowało ok. 300 tys. robotników, którzy domagali się m.in. dymisji rządu i uwolnienia więźniów politycznych.

Powstanie berlińskie, które było pierwszym wybuchem niezadowolenia społecznego w bloku wschodnim, spotkało się jednak ze stanowczą reakcją ZSRS. Sowieckie wojska okupacyjne przystąpiły do krwawego tłumienia protestów. Na ulice Berlina i innych niemieckich miast wyjechały czołgi. Zginęło ponad 300 uczestników zająć, a ponad 1500 aresztowano. Postulaty strajkujących nie zostały zrealizowane, a partia komunistyczna umocniła jeszcze swoją władzę w NRD.

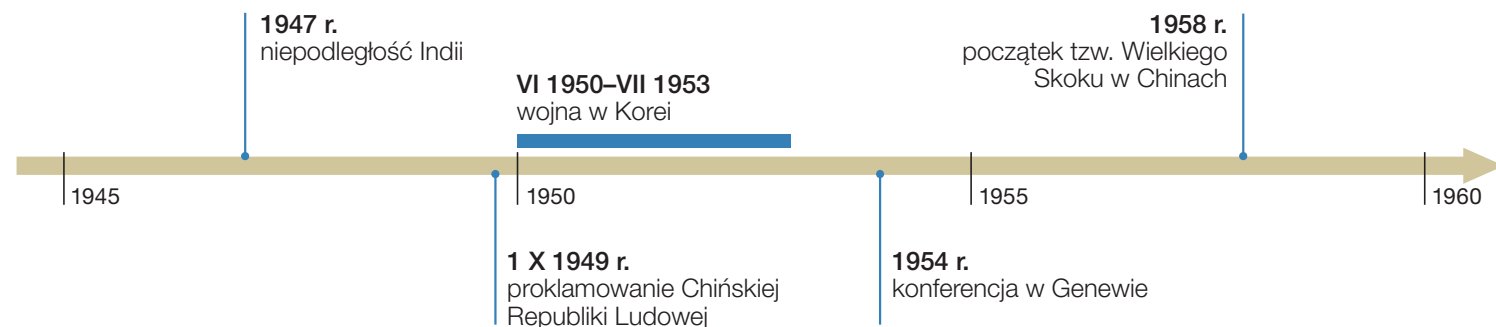
Pacyfikacja powstania berlińskiego odbyła się głównie siłami wciąż stacjonującej w NRD armii sowieckiej. Oprócz 20 tys. żołnierzy sowieckich w operacji wzięło też udział kilka tysięcy niemieckich policjantów.

■ fotografia, Berlin, 17 VI 1953 r.

2 AZJA W CZASACH DEKOLONIZACJI

WAŻNE NA TEJ LEKCJI:

- skutki przejścia władzy w Chinach przez komunistów,
- geneza i wynik dążeń dekolonizacyjnych w Azji,
- znaczenie wojny koreańskiej.

WALKA O NIEPODLEGŁOŚĆ INDII

Indie, nazywane „perłą w koronie brytyjskiej”, były najważniejszą i najbogatszą kolonią Zjednoczonego Królestwa. Jednak już w okresie międzywojennym coraz silniejsze stawały się tam dążenia niepodległościowe. Postulaty wyzwolenia spod brytyjskiej władzy zgłaszała największa partia polityczna – **Indyjski Kongres Narodowy**. Jej lider **Mahatma Gandhi** [czyt.: gandhi] odrzucił ideę walki zbrojnej. Wymyślił za to i propagował metodę **biernego oporu**, w ramach której:

- ▶ bojkotowano brytyjskie towary,
- ▶ organizowano manifestacje,
- ▶ ogłaszano strajki,
- ▶ zgłaszano petycje do władz w Londynie.

Gandhi i jego współpracownicy musieli natychmiast po uzyskaniu niepodległości zmierzyć się z zagrożeniem wybuchu wojny religijnej. Aby zapobiec rozszerzaniu się zamieszek, Gandhi zaangażował swój autorytet – podróżował po rozległym kraju pociągami i łagodził napiętą sytuację.

• fotografia, Indie, 1947 r.

Zaproponowany przez Gandhiego obywatelski sprzeciw przyniósł pożądane efekty. Ze względu na funkcjonowanie w Wielkiej Brytanii systemu demokratycznego i opinii publicznej, która kategorycznie sprzeciwiała się brutalnym represjom wobec mieszkańców Indii, władze kolonialne były zmuszone do ustępstw. W efekcie hinduski pokojowy marsz ku niepodległości miał szansę zakończyć się sukcesem. Ostatecznie nie udało się zapewnić pokojowego charakteru

POSTAĆ HISTORYCZNA

MAHATMA GANDHI

1869–1948

Był prawnikiem, filozofem i politykiem, twórcą niepodległego państwa indyjskiego. Nazywał się Mohandas Karamchand [czyt.: karamczand] Gandhi i pochodził z bogatej rodziny kupieckiej. Mając 19 lat, wyjechał na studia prawnicze do Londynu. Po powrocie do Indii włączył się aktywnie w życie polityczne. Propagował działania w ramach tzw. biernego oporu i stanął na czele Indyjskiego Kongresu Narodowego. Po wycofaniu się Brytyjczyków z Indii starał się łagodzić konflikty między hinduistami i muzułmanami. Jego pokojowa postawa, oprócz milionów zwolenników, przysporzyła mu także wrogów. Zginął w zamachu z rąk fanatycznego hinduisty.

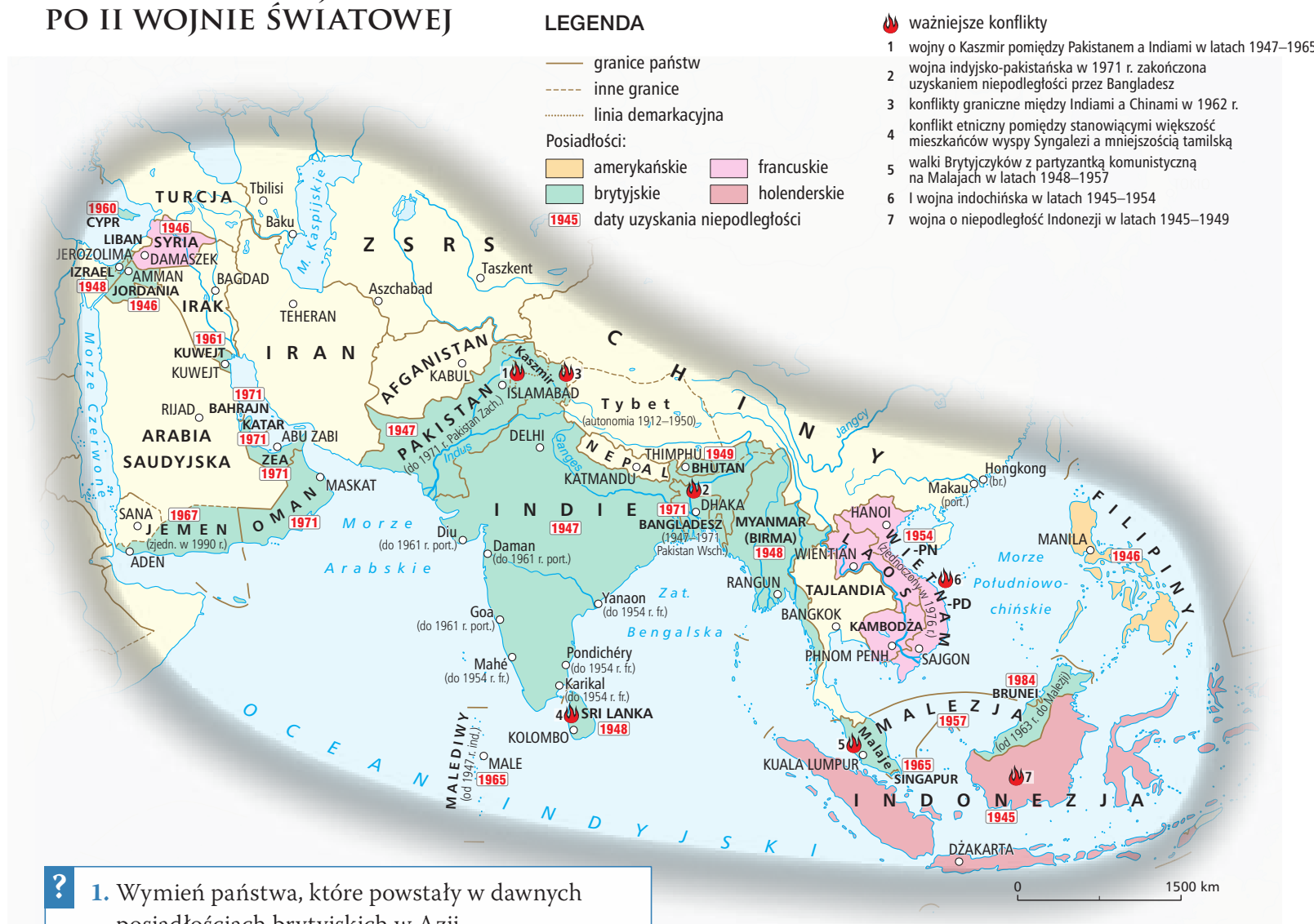
przemianom politycznym w Indiach, gdyż tamtejsze społeczeństwo było wewnętrznie skłócone. Około 30% stanowili tu muzułmanie, skonfliktowani z wyznającą hinduizm większością. Brytyjczycy dostrzegali radykalizację lokalnych sporów, dlatego wycofali się w **1947 r.** z Indii. Wkrótce potem powstały dwa wrogie sobie państwa: hinduistyczne **Indie** i muzułmański **Pakistan**, składający się na dodatek z dwóch odrębnych obszarów: Pakistanu Wschodniego i Pakistanu Zachodniego. Natychmiast rozpoczęły się masowe migracje ludności, które objęły ok. 10 mln osób. Muzułmanie przenosili się do Pakistanu, a hinduiści z Pakistanu przesiedlali się do Indii. Masowym wędrownikom towarzyszyły krwawe zamieszki, w których zginęło ok. 200 tys. ludzi. Kolejne dekady wypełniał konflikt indyjsko-pakistański o sporne terytoria przygraniczne. Dodatkowo w 1971 r. wschodnia część Pakistanu przekształciła się w niezależne państwo – **Bangladesz**, w którym

również dominowali muzułmanie (przyjrzyj się [mapie](#) poniżej). Nie zakończyło to wzajemnych walk i animozji. Relacje między Indiami i Pakistanem do dziś są bardzo napięte. Poważne obawy budzi groźba odnowienia tego konfliktu, gdyż oba państwa od lat dysponują bronią nuklearną.

CHINY W CZASACH MAO ZEDONGA

W 1945 r., po kapitulacji Japonii, w Chinach rozgorzała na nowo wojna domowa pomiędzy wojskami Komunistycznej Partii Chin a partią narodową – **Kuomintangiem**. Dowodzeni przez **Mao Zedonga** komuniści dysponowali wsparciem ZSRS, natomiast armia **Czang Kaj-szeka** – USA. Komunistom, dzięki obietnicy reformy rolnej, udało się pozyskać chłopów, co zdecydowało o ich zwycięstwie. W 1949 r., gdy siły Mao zajęły już niemal całe Chiny, Czang Kaj-szek wraz z 2 mln zwolenników ewakuował się na wyspę Tajwan.

POŁUDNIOWA AZJA PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ

1. Wymień państwa, które powstały w dawnych posiadłościach brytyjskich w Azji.
2. Wskaż państwa na Dalekim Wschodzie, w których zapanował system komunistyczny.

1 października 1949 r. Mao Zedong jako zwycięzca proklamował powstanie **Chińskiej Republiki Ludowej** (ChRL). Wkrótce chińscy komuniści podbili Tybet.

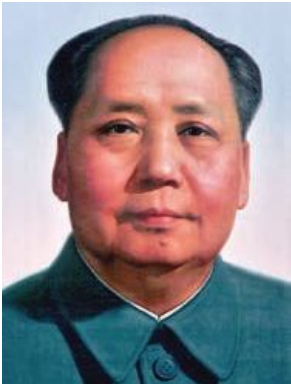
W Chinach panowały zupełnie inne warunki gospodarcze i społeczne niż w Europie – były one wówczas ubogim krajem rolniczym, ze słabo rozwiniętym przemysłem. W tej sytuacji nie sposób było wdrażać teorii Marksa, dążących do zaprowadzenia rządów proletariatu, którego wówczas w Chinach nie było. W 1958 r. Mao Zedong rozpoczął więc realizację tzw. **Wielkiego Skoku**, czyli programu gospodarczego mającego przekształcić Chiny z państwa rolniczego w przemysłowe. Szczególny nacisk położono w nim na zwiększenie wytopu żelaza. W tym celu w niemal każdej wsi wybudowano prymitywne piece hutnicze. To nieprześlane rozwiązanie przyniosło katastrofalne skutki, gdyż chłopi zajęci wytopem metali zaniedbali pracę na roli. W wyniku tego z głodu zmarło kilkanaście milionów ludzi, a Mao Zedong stracił funkcję przewodniczącego państwa. Władzę po nim przejęli pragmatyczni politycy, m.in. **Deng Xiaoping** [czyt.: szjaopin], którzy stawiali na rozwój przemysłu lekkiego i odbudowę zniszczonej przez Mao gospodarki.

POSTAĆ HISTORYCZNA

MAO ZEDONG

1893–1976

Był politykiem i ideologiem, wieloletnim przywódcą Chińskiej Republiki Ludowej. W młodości związał się z ruchem komunistycznym. Podczas wojny domowej dowodził Armią Ludowo-Wyzwoleńczą. Po japońskiej agresji na Chiny współpracował przejściowo z Kuomintangiem przeciw wspólnemu wrogowi. Po 1945 r. ponownie zwalczał zwolenników Czang Kaj-szeka. Po zwycięstwie w wojnie domowej proklamował powstanie Chińskiej Republiki Ludowej. Dążył do wprowadzenia w kraju chińskiej odmiany komunizmu zwanej maoizmem, czego przejaw stanowiły m.in. Wielki Skok i rewolucja kulturalna. Należał do najbardziej wpływowych postaci XX w., a jednocześnie był jednym z największych zbrodniarzy w dziejach. Jego polityka doprowadziła do śmierci ok. 70 mln ludzi.

TEKST ŹRÓDŁOWY

CZERWONA KSIĄŻECZKA

Mao Zedong wygłosił wiele przemówień, w których odnosił się do zagadnień związanych nie tylko z rewolucją komunistyczną, lecz także ze wszystkimi dziedzinami życia. Cytaty spisane w tzw. **Czerwonej książeczce** stały się najważniejszą lekturą dziesiątek milionów jego fanatycznych zwolenników.

Wróg sam nie zginie. Ani reakcja [opór przeciw zmianom] chińska, ani agresywne siły imperializmu amerykańskiego w Chinach nie zejdą dobrowolnie z areny historycznej. [...] Rewolucja to nie obiad proszony, nie pisanie twórczości literackiej, nie malowanie czy haftowanie; nie może ona przebiegać tak wytwornie, tak spokojnie i delikatnie, tak grzecznie i uprzejmie. Rewolucja to powstanie, to akt przemocy jednej klasy, obalającej władzę innej klasy. [...] Po rozgromieniu wrogów z karabinem w ręku pozostaną jeszcze wrogowie bez karabinu w ręku, niewątpliwie będą oni prowadzić przeciwko nam rozpaczliwą walkę i nie możemy ich w żadnym wypadku lekceważyć. Jeśli teraz nie postawimy i nie zrozumiemy tego problemu właśnie tak, to dopuścimy się niezmiernie wielkiego błędu.

Źródło: Mao Zedong, Wyjątki z dzieł przewodniczącego Mao Tse Tung [Zedonga], Warszawa 2005.

Tłumy uczestników manifestacji partyjnej wznoszą Czerwoną książeczkę w geście poparcia dla Mao Zedonga. Indoktrynacja, której poddano społeczeństwo Chin, skutkowała bezkrytycznym stosunkiem znacznej części ich mieszkańców wobec nawet najbardziej absurdalnych pomysłów władz partii.

■ obraz, Chiny, lata 60. XX w.

- ? 1. Opisz cele i sposób realizacji rewolucji komunistycznej przedstawione przez Mao Zedonga.
2. Oceń, jakie znaczenie miała wypowiedź o „wrogach bez karabinu”.

Mao Zedong zachował jednak szerokie wpływy w partii i armii. Co więcej, w tym okresie zaczął propagować własną wizję komunizmu, zwaną **maoizmem**. W maju 1966 r. powołano partyjną grupę do spraw **rewolucji kulturalnej**, w której skład weszli działacze powiązani z Mao. Był to początek ruchu społecznego mającego na celu wykorzenienie tradycyjnej kultury chińskiej, którą Mao obwiniał o spowalnianie komunistycznego postępu. W rzeczywistości rewolucja kulturalna pozwoliła mu odzyskać władzę w państwie i rozpocząć prześladowania rywali politycznych.

Największe poparcie dla idei Mao okazywali studenci, z których zaczęto organizować **Czerwoną Gwardię**. Należący do niej **hunwejbini** torturowali i mordowali przeciwników Mao. Wiele milionów osób zostało uznanych za wrogów ludu i zesłanych na wieś w celu tzw. reedukacji, co w praktyce oznaczało wyczerpującą pracę w skrajnie ciężkich warunkach. Po przeprowadzeniu czystek politycznych Mao Zedong odzyskał pełnię władzy i sprawował ją aż do śmierci w 1976 r.

WOJNA W KOREI

W 1945 r., po zakończeniu japońskiej okupacji, Korea została podzielona wzdłuż 38 równoleżnika i w rezultacie jej północna część znalazła się pod kontrolą ZSRS, a południowa – USA. W 1948 r. w południowej strefie odbyły się wybory, a utworzony w ich wyniku rząd **Republiki Korei** został uznany przez ONZ za

WOJNA KOREAŃSKA W LATACH 1950–1953

LEGENDA

- granice państw
- - - granica między Koreą Ludowo-Demokratyczną a Republiką Korei wzdłuż 38 równoleżnika (od 1945 r.)
- działania wojsk północnokoreańskich od 25 VI 1950 r.
- linia frontu z 14 IX 1950 r.
- kontrofensywa wojsk ONZ (głównie amerykańskich) IX–X 1950 r.
- linia frontu z 25 X 1950 r.
- atak chińskich „ochotników” 25 X 1950 r.
- działania wojsk chińskich i północnokoreańskich (X 1950 – I 1951)
- linia frontu z 15 I 1951 r.
- działania wojsk ONZ i południowokoreańskich po 15 I 1951 r.
- ▨ rejon wojny pozycyjnej I 1951–VII 1953 r.
- ⋯ linia demarkacyjna ustalona rozejmem w Panmunjom 27 VII 1953 r.

- ? 1. Opisz, w jaki sposób do każdej ze stron konfliktu mogła docierać pomoc zbrojna.
2. Wyjaśnij, jakie znaczenie dla przebiegu wojny miało zaangażowanie się w nią wojsk chińskich.

WARTO WIEDZIEĆ

O krok od wojny atomowej

Na początku 1951 r., po wkroczeniu sił chińskich do Korei, gen. MacArthur planował powstrzymanie ich za pomocą broni atomowej. Otrzymał jednak od prezydenta Harry'ego Trumana zdecydowany zakaz jej wykorzystania. Prezydent obawiał się bowiem włączenia do konfliktu Sowietów, koncentrujących swoje dywizje przy granicy z Koreą i dysponujących już w tym czasie arsenałem atomowym.

Generał Douglas MacArthur [1] podczas wojny w Korei stał na czele sił interwencyjnych ONZ utworzonych po raz pierwszy w historii. Podlegali mu żołnierze 17 państw.

■ fotografia, okolice Inczon, 15 IX 1950 r.

- ? Jakże racje kierowały gen. MacArthurem, a jakie prezydentem Trumanem w sporze o użycie broni atomowej w Korei?

reprezentację państwa koreańskiego. W odpowiedzi na północy powstał popierany przez ZSRS komunistyczny rząd z **Kim Ir Senem** na czele, który we wrześniu 1948 r. proklamował utworzenie **Koreańskiej Republiki Ludowo-Demokratycznej (KRL-D)**. Wojska ZSRS opuściły ją w grudniu 1948 r., a Stany Zjednoczone usunęły z południowej strefy prawie cały swój kontyngent w czerwcu 1949 r. Okazało się jednak, że ZSRS pozostawił komunistom z północy pokaźną ilość broni, co pozwoliło im w czerwcu 1950 r. zaatakować południowego sąsiada i zająć prawie cały jego obszar. Wkrótce pod nieobecność delegata ZSRS Rada Bezpieczeństwa ONZ podjęła decyzję o udzieleniu pomocy Korei Południowej. W wyniku sprawnych działań sił ONZ, dowodzonych przez amerykańskiego gen. **Douglasa MacArthura**, nie tylko wyparto komunistów z okupowanego terenu, lecz także zajęto prawie całą Koreę Północną (zob. też [Warto wiedzieć](#) na s. 21).

Reżim Kim Ir Sena uratowała jednak chińska interwencja. **25 października 1950 r.** setki tysięcy żołnierzy z Chin, zwanych ochotnikami, przyłączyły się do walki, mimo że oficjalnie państwo chińskie pozostawało neutralne. Łamanie ustaleń międzynarodowych przez Chiny wywołało gwałtowne reakcje na świecie. Dalsze zaostrzanie konfliktu groziło wybuchem globalnej wojny, dlatego oba supermocarstwa uznały za konieczne uspokojenie sytuacji i rozpoczęcie rozmów pokojowych. Negocjacje toczono w **Panmundżomie** ostatecznie zakończyły się zawieszeniem broni w **lipcu 1953 r.** Wyznaczono wówczas linię demarkacyjną, która obowiązuje jako granica między Koreańską Republiką Ludowo-Demokratyczną a Republiką Korei. Oba kraje pozostają w stanie wojny do dziś.

■ DEKOLONIZACJA INDOCHIN I INDONEZJI

Przed II wojną światową Indochiny były podzielone pomiędzy Wielką Brytanię i Francję. Sytuację zmieniła jednak okupacja japońska w czasie wojny. ZSRS wspierał wówczas rozwój partyzantek komunistycznych na Półwyspie Indochińskim. W **Wietnamie** – kolonii francuskiej – od japońskiej okupacji działała organizacja Viet Minh [czyt.: wiet min], na której czele stał **Ho Chi Minh** [czyt.: ho szy min] (jego [biogram](#) na s. 23). 2 września 1945 r. po wyparciu sił japońskich komuniści proklamowali powstanie **Demokratycznej Republiki Wietnamu**. W odpowiedzi francuskie władze kolonialne zaczęły wysyłać coraz więcej żołnierzy do Indochin. W 1946 r. między Francją i siłami Viet Minhu wybuchła **I wojna indochińska**. Do 1949 r. przewagę mieli Francuzi, którym udało się opanować

większość terytorium Demokratycznej Republiki Wietnamu. Po powstaniu Chińskiej Republiki Ludowej, dzięki dostawom sowieckiej broni z północy, wietnamscy partyzanci przeszli do kontrataku i stopniowo odzyskiwali terytorium. Ostatnim punktem oporu Francuzów była twierdza Dien Bien Phu [czyt.: dje bjen fu], którą Wietnamczycy zdobyli w maju 1954 r., co zakończyło pierwszy etap wojny.

Północnokoreańskie plakaty propagandowe z lat 1950–1953 przedstawiały Amerykanów jako bezdusznych najeźdźców i nawoływały do stawienia im zacieklego oporu.

■ plakat, Korea Północna, 1950–1953

Zdobycie Dien Bien Phu – warownego obozu wojsk francuskich – przez Wietnamczyków w 1954 r. stanowi symboliczne zakończenie panowania kolonistów w Indochinach.

■ fotografia, Wietnam, 7 V 1954 r.

W tym samym czasie walki między wojskami kolonialnymi i partyzantką komunistyczną toczyły się także w Laosie i Kambodży. Dla zażegnania tych konfliktów zwołano konferencję pokojową w Genewie i w lipcu 1954 r. podpisano porozumienia, na mocy których powstały cztery państwa:

- ▶ Demokratyczna Republika Wietnamu (Wietnam Północny), rządzona przez komunistów;
- ▶ Republika Wietnamu (Wietnam Południowy), pozostająca w sojuszu z USA;
- ▶ Kambodża – państwo, w którym w 1975 r. władzę przechwycili **Czerwoni Khmerzy** [czyt.: kmerzy] (zob. [Warto wiedzieć](#) obok);
- ▶ Laos, w którym w 1975 r. rządy przejęli komuniści.

Napięta sytuacja polityczna panowała na **Archipelagu Malajskim**, gdzie również w okresie okupacji japońskiej silniejsze stały się nastroje antykolonialne.

POSTAĆ HISTORYCZNA

HO CHI MINH

1890–1969

Był wietnamskim politykiem, przywódcą komunistycznym. W młodości jako członek załogi statku podróżował po świecie. We Francji przystąpił do komunistów, a potem przedostał się do ZSRS, gdzie zdobył wykształcenie. Następnie został jednym z głównych komunistycznych liderów w Indochinach. Podczas II wojny światowej na czele ruchu Viet Minh prowadził wojnę partyzancką z Japończykami, a po jej zakończeniu z francuskimi siłami kolonialnymi. Po pokonaniu i wycofaniu się Francuzów został prezydentem Wietnamu Północnego i zabiegał o przyłączenie południowego Wietnamu, organizując tam partyzantkę komunistyczną – Vietcong. Nie dożył zjednoczenia Wietnamu pod władzą komunistów, ale na jego cześć zmieniono nazwę zdobytej stolicy Wietnamu Południowego – z Sajgonu na Ho Chi Minh.

W sierpniu 1945 r. lider indonezyjskiego ruchu niepodległościowego Ahmed Sukarno proklamował powstanie **Republiki Indonezji**. Mimo to po kapitulacji Japonii we wrześniu 1945 r. władzę odzyskali tu Holendrzy, co doprowadziło do wybuchu wojny o niepodległość. Konflikt zakończył się w 1949 r. klęską Holandii, która musiała uznać niepodległość Indonezji.

WARTO WIEDZIEĆ

Czerwoni Khmerzy

Czerwoni Khmerzy to radykalnie komunistyczne ugrupowanie, na czele którego stał Pol Pot. Dążyli oni do zorganizowania całego społeczeństwa Kambodży na zupełnie nowych zasadach. Opierali się na założeniach chińskiej rewolucji kulturalnej połączonej ze skrajnym nacjonalizmem. W ciągu pięciu lat swoich rządów Czerwoni Khmerzy wymordowali prawie 2 mln ludzi, co stanowiło 1/5 mieszkańców Kambodży. Ich ofiarą padły niemal cała inteligencja i duchowieństwo. Na śmierć skazywano tych, którzy umieli czytać, a nawet tych, którzy tylko nosili okulary. Miliony mieszkańców miast zostały osadzone w wiejskich komunach. Kres ludobójstwu położyła dopiero interwencja wietnamska w 1979 r.

Pol Pot był przywódcą Czerwonych Khmerów, a w latach 1975–1979 dyktatorem Kambodży. Jest uważany za jednego z największych zbrodniarzy w historii.

■ fotografia, Tajlandia, 1980 r.

? Odszukaj informacje o losach Pol Poty po obaleniu dyktatury Czerwonych Khmerów w Kambodży.

ĆWICZENIA

1. Omów proces odzyskiwania niepodległości przez Indie.
2. Oceń rolę, jaką odegrał Mao Zedong w historii Chin.
3. Przedstaw przebieg wojny koreańskiej w latach 1950–1953.

DLA ZAINTERESOWANYCH

T. Færøvik, *Mao. Cesarstwo cierpienia*, tłum. E. Partyga, Warszawa 2018.

P. Lowe, *Wojna koreańska*, tłum. M. Czekański, Warszawa 1993.

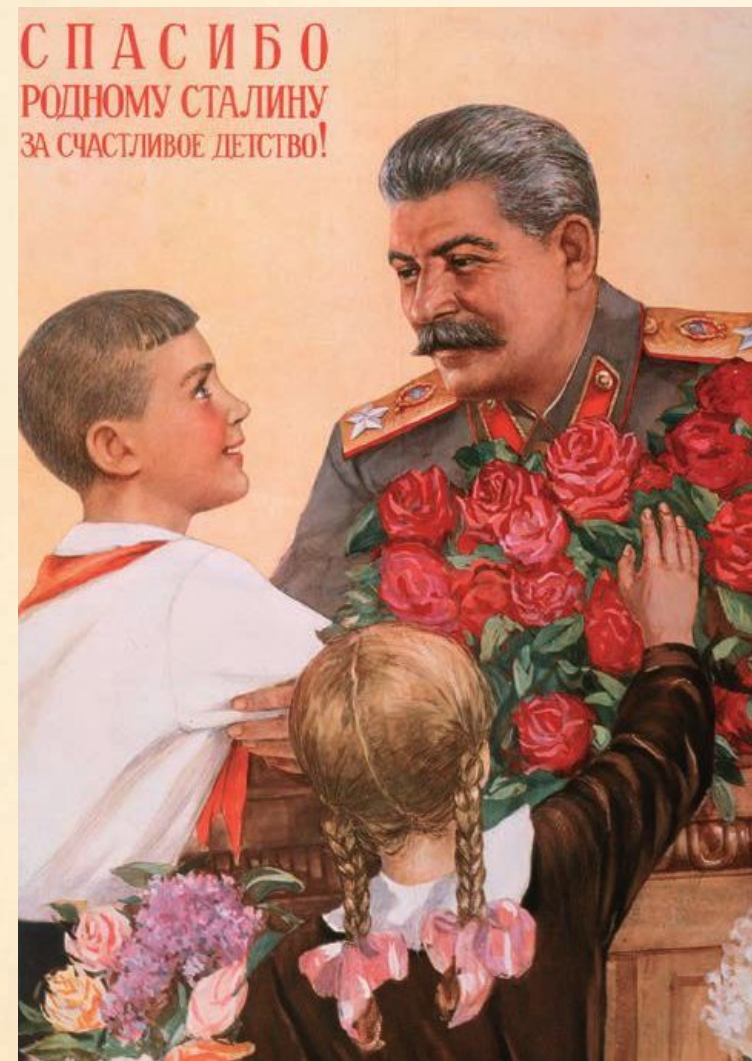
KULT JEDNOSTKI

*O, przyjaciele! Nadejdzie stulecie,
Jasne jak szczęście – i zupełnie inne.
Ale mu za nie tych dni nie oddamy,
Kiedyśmy żyli tutaj. Ze Stalinem.*

A. Stern, *Do współczesnych*

■ KULT JÓZEFA STALINA

W oficjalnej sowieckiej propagandzie Józef Stalin był uznawany za genialnego wodza i polityka, człowieka o nieprzeciętnym umyśle, zdolnego wręcz pouczać naukowców na temat ich dziedzin. Jednocześnie miał dbać o potrzeby społeczeństwa i otaczać opieką potrzebujących. Za krytykę jego decyzji, które były niepodważalne, groziło zesłanie do łagru, a nawet kara śmierci. Elementy kultu jednostki wprowadzono nie tylko do życia oficjalnego, lecz także prywatnego. Ponadto wyidealizowaną postać zwycięskiego wodza i ojca ojczyzny

Józef Stalin był przedstawiany jako ojciec narodu i przyjaciel dzieci. Na jednym z plakatów propagandowych widniał napis: *Dziękuję kochanemu Stalinowi za szczęśliwe dzieciństwo.*

■ plakat, ZSRS, 1950 r.

proletariatu prezentowano w literaturze i sztuce, a w szkołach i zakładach pracy organizowano apele ku jego czci. Na pochodach pierwszomajowych i podczas innych świąt państwowych defilowano z portretami Stalina w otoczeniu wizerunków Lenina, Marksa i Engelsa. W ten sposób chciano w pewnej mierze zastąpić zwalczany przez komunistów kult religijny, do którego nadal była przywiązana większość społeczeństwa.

W przestrzeni publicznej o zasługach przywódcy przypominały liczne pomniki oraz tablice upamiętniające sukcesy. Jego imieniem nazywano miasta, np. już w 1925 r. Carycyn stał się Stalingradem. W 1953 r., po śmierci dyktatora ZSRS, uchwałą Rady Państwa i Rady Ministrów PRL miasto Katowice przemianowano na Stalinogród, a Pałac Kultury i Nauki nazwano Pałacem im. Józefa Stalina. Czechosłowacy najwyższy szczyt w Tatrach Gerlach (2655 m) nazwali Stalinov štít [czyt.: stalinoł szczyit], a licznym miastom w bloku wschodnim zmieniono nazwy na „Stalin” (należały do nich m.in. albańska Kuçova [czyt.: kuczowa], bułgarska Warna, rumuński Braşov [czyt.: braszoł] i węgierskie Dunapentele). Kres kultu Stalina przyniósł tajny referat wygłoszony przez Nikitę Chruszczowa na zjeździe partii w 1956 r. Nie tylko potępiono w nim działania poprzedniego przywódcy ZSRS, lecz także użyto po raz pierwszy określenia „kult jednostki”.

■ BOSKI MAO ZEDONG

Jednym z narzędzi umacniania kultu jednostki było rozpowszechnianie portretów. Obowiązkowo umieszczano je w urzędach i szkołach. W domach prywatnych miały zastąpić obrazy i symbole religijne, by przydać przywódcom wymiaru świętości. W Chinach w 1966 r. nakazano, aby w każdym domu znajdował się portret przewodniczącego Mao Zedonga (więcej o nim na s. 20) i tablica z cytatami z jego dzieł. Zaczęto otaczać go nieomal boską czcią.

W czasie zainicjowanej przez Mao Zedonga rewolucji kulturalnej w Chinach obowiązkowym rekwizytem jego zwolenników była książeczka z cytatami przywódcy Chińskiej Republiki Ludowej, nazywana

od koloru okładki *Czerwoną książeczką*. Drukowano ją w setkach milionów egzemplarzy, a każdy obywatel był zobowiązany do jej studiowania, a wręcz do uczenia się cytatów na pamięć. By dotrzeć z jej przekazem do Chińczyków niepotrafiących czytać, skomponowano setki piosenek, których tekstem były cytaty z *Czerwonej książeczki*. W zakładach produkcyjnych dzień rozpoczynano i kończono uroczystym apelem pod portretem chińskiego przewodniczącego, prosząc o siły do pracy dla ojczyzny.

Po śmierci Mao Zedonga w 1976 r. Chiny pogrzały się w żałobie narodowej. W przeciwieństwie do Stalina, po którego śmierci nadszedł w ZSRS czas rozliczeń i potępiono kult jednostki, w Chinach nie poddano oficjalnej krytyce jego postępowania. Komunistyczny przywódca po dziś dzień jest tam przedstawiany jako ojciec narodu.

■ KIM IR SEN – ZAŁOŻYCIEL „DYNASTII KIMÓW”

W języku północnokoreańskiej propagandy komunistycznego przywódcę Kim Ir Sena nieustannie wychwalano w przesadny sposób (zob. też s. 22). Kult tego dyktatora był podtrzymywany przez jego następcę, syna Kim Dzong Ila, a obecnie jest sprawowany przez wnuka – Kim Dzong Una (tzw. dynastia Kimów). W całej Korei Północnej znajdują się tysiące miejsc

i pomników poświęconych temu przywódcy. Postać Kim Ir Sena otacza w Korei Północnej wszechobecny kult, a rocznica jego urodzin jest obchodzona jako Dzień Słońca. W rzeczywistości te wyrazy czci wynikają z zastraszenia społeczeństwa, które cierpi głód i nędzę, żyjąc w izolacji od świata. Ponadto opresyjny reżim komunistyczny dysponuje bronią nuklearną, co zagraża światowemu pokojowi.

■ CEAUȘESCU OSĄDZONY PRZEZ NARÓD

W Europie szczególną wagę do budowania własnego kultu w duchu stalinowskim przywiązywał rumuński dyktator Nicolae Ceaușescu. Stworzył oparty na nepotyzmie oraz inwigilacji tajnych służb system władzy, nazywany „socjalizmem w jednej rodzinie” (więcej o jego rządach zob. na s. 136). Wraz z żoną Eleną opływali bowiem w luksusy, podczas gdy społeczeństwo Rumunii było pogrążone w skrajnej biedzie. Oficjalnie uwielbiany przez naród jako ukochany wódz, Geniusz Karpat, porównywany do historycznych władców Rumunii, w rzeczywistości żył pogrążony w lęku o własne życie. W obawie przed otruciem woził wszędzie ze sobą kiperę, który próbował serwowanych przywódcy potraw. Ostatecznie nie uciekł przed gniewem obywateli – w czasie rewolucji w 1989 r. został aresztowany i po pospiesznym „procesie” rozstrzelany.

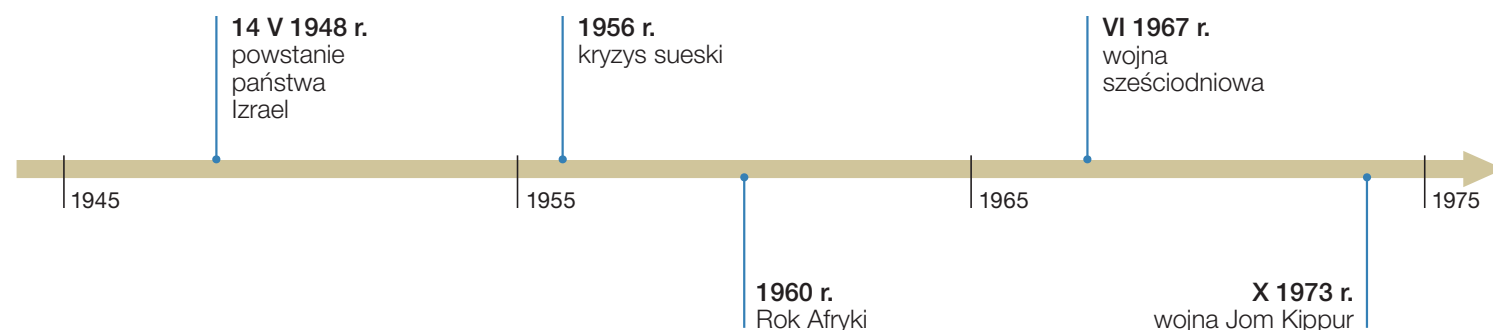

Posągi Kim Ir Sena **1** i jego syna Kim Dzong Ila **2** stoją w stolicy Korei Północnej – Pjongjangu. Zgodnie z prawem każdy obywatel Korei Północnej przechodzący przed pomnikami zobowiązany jest pokłonić się dawnym przywódcom swojego państwa.

■ fotografia, Pjongjang, 2016 r.

WAŻNE NA TEJ LEKCJI:

- powstanie Izraela i konflikt arabsko-izraelski,
- przyczyny i skutki procesów dekolonizacyjnych w Afryce,
- źródła współczesnych konfliktów na Bliskim Wschodzie i w Afryce.

■ POCZĄTKI KONFLIKTU
BLISKOWSCHODNIEGO

Postulat utworzenia państwa żydowskiego w Palestynie nabrał realnego kształtu w **1917 r.**, gdy szef dyplomacji brytyjskiej, lord Arthur Balfour [czyt.: artur balfur], ogłosił oficjalną deklarację w tej sprawie. Przez cały okres międzywojenny, gdy Palestyna pozostawała pod zarządem Brytyjczyków, trwała do niej emigracja

Żydów z różnych części świata. Koordynowały ją **organizacje syjonistyczne**, czyli takie, które głosiły potrzebę utworzenia niepodległego Izraela na ziemiach w starożytności zajmowanych przez Izraelitów.

Przeciwko napływowi Żydów na te tereny protestowała miejscowa ludność arabska. W wyniku tego w latach 30. Brytyjczycy zaczęli ograniczać przyjmowanie kolejnych uchodźców. Jednak po tragedii Holokaustu

i zakończeniu II wojny światowej opinia publiczna stanowczo popierała ideę utworzenia niepodległego państwa żydowskiego. W listopadzie 1947 r. Organizacja Narodów Zjednoczonych podjęła decyzję o podziale Palestyny na dwa państwa: żydowskie i palestyńskie. **14 maja 1948 r.** Żydzi proklamowali **powstanie państwa Izrael**, a jego pierwszym premierem został pochodzący z Płońska **Dawid Ben Gurion**, który reprezentował lewicową Partię Pracy.

Arabskie państwa z tego regionu – Egipt, Liban, Transjordania, Jemen, Irak i Arabia Saudyjska – nie uznały tego faktu i rozpoczęły działania zbrojne przeciw Izraelowi. Wojna z koalicją państw arabskich trwała ponad rok i zakończyła się zwycięstwem Izraelczyków. Nie tylko obronili oni swoje państwo, lecz także zajęli część obszarów pierwotnie przyznanych Palestyńczykom. Pozostałymi terenami palestyńskimi podzielili się arabscy sąsiedzi Izraela: **Zachodni Brzeg** Jordanu zajęła Jordania, **Strefę Gazy** – Egipt, a **Wzgórze Golan** – Syria. Z powodu tych wydarzeń niepodległe państwo palestyńskie nigdy nie powstało.

Izrael tymczasem otworzył się na emigrację Żydów z całego świata. Przybywała do niego ludność żydowska zarówno o korzeniach wschodnioeuropejskich (aszkenazyjska), jak i wywodząca się z Półwyspu Iberyjskiego, Bliskiego Wschodu i północnej Afryki (sefardyjska).

Dawid Ben Gurion [1] odczytuje tekst deklaracji niepodległości Izraela. Nad jego głową jest widoczny portret Theodora Herzla [czyt.: teodora hercla] – twórcy ruchu syjonistycznego.

■ fotografia, Tel Awiw, 14 V 1948 r.

Izrael szybko stał się wysoko rozwiniętym państwem, jedynym w regionie, w którym wprowadzono demokrację w stylu zachodnioeuropejskim. Prężnie rozwijało się rolnictwo dzięki nawadnianiu terenów pustynnych. Na zajętych obszarach Żydzi zakładali bowiem zmilitaryzowane spółdzielnie produkcyjne zwane **kibucami**. Rozbudowano też przemysł, w dużym stopniu nastawiony na potrzeby armii, która dominowała organizacją i wyszkoleniem nad siłami sąsiednich państw arabskich.

ROZWÓJ PAŃSTWA IZRAELSKIEGO

LEGENDA

- granica brytyjskiego terytorium mandatowego Palestyny (1922–1948)
- terytorium przyznane przez ONZ państwu izraelskiemu 29 XI 1947 r.
- tereny przyznane przez ONZ państwu arabskiemu 29 XI 1947 r.
- obszar Jerozolimy pod nadzorem ONZ
- miejsce proklamowania państwa Izrael 14 V 1948 r.
- bombardowania izraelskie podczas wojny sześciodniowej 5–10 VI 1967 r.
- tereny zajęte przez Izrael w 1967 r.
- Działania wojenne:
 - wojsk arabskich w latach 1947–1948
 - wojsk brytyjsko-francuskich 5–6 XI 1956 r.
 - wojsk izraelskich podczas wojny sześciodniowej
 - wojsk egipskich i syryjskich podczas wojny Jom Kippur w 1973 r.

1. Wymień państwa arabskie, których tereny zajął Izrael w latach 1967–1982.
2. Wskaż porty morskie, którymi dysponował Izrael w 1948 r., i te, które uzyskał w wyniku walk w 1967 r.

WARTO WIEDZIEĆ

Kryzys sueski

W pierwszej połowie XX w. Kanał Sueski był oficjalnie obiektem neutralnym, a kontrolę nad nim sprawowali Brytyjczycy. Gdy w lipcu 1956 r. prezydent Egiptu **Gamal Abdel Naser** ogłosił nacjonalizację Kanału Sueskiego, przeciwko niemu wystąpiła zbrojnie koalicja Izraela, Wielkiej Brytanii i Francji. 29 października 1956 r. wojska izraelskie zajęły Strefę Gazy i opanowały egipski półwysep Synaj. Wielka Brytania i Francja z kolei pod pretekstem zapewnienia pokoju w strefie Kanału Sueskiego zbombardowały cele w Egipcie i opanowały Kanał Sueski.

Wybuch walk o tę strategiczną drogę wodną spotkał się ze stanowczym protestem USA, które obawiały się włączenia ZSRS do konfliktu. Amerykanie z pomocą ONZ i przy aprobacie ZSRS zmusili agresorów do wycofania wojsk z zajętych terenów egipskich. Prezydent Naser stał się w krajach arabskich bohaterem, a Wielka Brytania i Francja skompromitowały się na arenie międzynarodowej. Zostały obnażone ich bezsilność i uzależnienie od USA, co z kolei przyspieszyło procesy dekolonizacyjne na świecie.

- ? Które kraje wystąpiły w obronie Egiptu w 1956 r.?

Wojska izraelskie podczas wojny sześciodniowej korzystały z czołgów odkupionych od Francuzów, Brytyjczyków i Amerykanów. Na zdjęciu wyprodukowane w USA pojazdy pancerne typu Sherman [czyt.: szerman].

■ fotografia, wschodnia Jerozolima, 10 VI 1967 r.

ZWIĄZKI PRZYCZYNOWO-SKUTKOWE

Jak powstało i jak się rozwijało państwo izraelskie?

■ KONFLIKT PALESTYŃSKI

Na skutek przegranej wojny w 1948 r. ponad 700 tys. Palestyńczyków musiało opuścić swoje terytoria, a osiedliło się najczęściej w Jordanii. Problemy związane z ich napływem oraz stałe napięcie w regionie prowadziły do kolejnych konfliktów. Ponadto na Bliskim Wschodzie ścierały się wpływy polityczne USA i ZSRS. Z czasem ukształtował się taki układ sił, w którym państwa arabskie w większości współpracowały z Moskwą, Izrael korzystał zaś ze wsparcia USA. Jednak w 1956 r., gdy doszło do **kryzysu sueskiego** (więcej w [Warto wiedzieć](#) na s. 27), oba supermocarstwa wystąpiły solidarnie po stronie zaatakowanego Egiptu.

W 1967 r. Egipt razem z Syrią i Jordanią zaczął przygotowywać się do ataku na Izrael. Dzięki informacjom wywiadu izraelski rząd dowiedział się o planowanej agresji i uprzedził atak. **5 czerwca 1967 r.** wojska izraelskie zaatakowały nagle pozycje wojsk arabskich. W błyskawicznej kampanii, nazwanej później **wojną sześciodniową**, siły Izraela rozbiły armie tych trzech państw i zajęły: Zachodni Brzeg Jordanu ze wschodnią Jerozolimą, strefę Gazy, półwysep Synaj i Wzgórze Golan (przyjrzyj się [mapie](#) na s. 26).

Kilka lat później Egipt i Syria podjęły próbę odzyskania utraconych ziem. 6 października 1973 r., w dniu, w którym przypadało największe żydowskie święto **Jom Kippur** (Dzień Pojednania), armie obu państw arabskich rozpoczęły skoordynowany atak na Izrael. Egipt wkroczył na półwysep Synaj, a Syryjczycy odbili Wzgórze Golan. Ich sukcesy okazały się jednak przejściowe. Pomimo ciężkich strat armia izraelska błyskawicznie się zreorganizowała, przeprowadziła kontr ofensywę i odzyskała utracone obszary. Ostatecznie pod koniec października 1973 r. za pośrednictwem USA i ZSRS zakończono walki. Jednym ze światowych skutków wojny był **kryzys paliwowy**. Wydobywające

i eksportujące ropę państwa arabskie, aby zaprotestować przeciw zachodniej pomocy dla Izraela, znacznie podniosły ceny tego surowca. Doprowadziło to do największego kryzysu gospodarczego po zakończeniu II wojny światowej, który udało się przezwyciężyć dopiero w latach 80.

■ OKUPACJA, TERRORYZM I INTIFADA

Palestyńczycy nie zaprzestali walk o niepodległość, lecz prowadzili je głównie metodami terrorystycznymi. Działaniom przewodziła założona na emigracji **Organizacja Wyzwolenia Palestyny** (OWP), kierowana przez **Jasira Arafata**. OWP z terenów sąsiednich państw dokonywała zamachów na ludność cywilną i obiekty wojskowe w Izraelu. Wkrótce jej działalność rozszerzyła się także na państwa zachodnie. Palestyńczycy jako pierwsi zaczęli też uprowadzać cywilne

Jasir Arafat był najbardziej charyzmatycznym liderem Palestyńczyków. Od lat 60. XX w. stał na czele Organizacji Wyzwolenia Palestyny oraz partii Al-Fatah. Ugrupowania te wielokrotnie przeprowadzały zamachy terrorystyczne. Ostatecznie, w uznaniu za porozumienie z Oslo, Arafat wspólnie z izraelskim premierem Icchakiem Rabinem otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla.

■ *fotografia, Palestyna, 1970 r.*

samoloty. Do najgłośniejszego aktu terroru wymierzonego przeciwko Izraelowi doszło w **1972 r.** podczas igrzysk olimpijskich w **Monachium**. Członkowie organizacji terrorystycznej Czarny Wrzesień porwali sportowców izraelskich. Podczas nieudolnej akcji niemieckiej policji zakładnicy zostali zamordowani przez terrorystów. W odpowiedzi specjalna grupa izraelskiego wywiadu – **Mosadu** – odnalazła i zabiła większość przywódców tej organizacji terrorystycznej.

W 1978 r. w miejscowości **Camp David** [czyt.: kamp dejwid] w USA zawarto porozumienie między Izraelem a Egiptem. Był to pierwszy kraj arabski, który uznał istnienie Izraela. To przełomowe wydarzenie nie zakończyło jednak konfliktów na Bliskim Wschodzie.

Ofiarą konfliktu izraelsko-palestyńskiego stał się **Liban**, gdyż stamtąd Palestyńczycy atakowali Izrael. W 1982 r. izraelska armia zajęła południe tego kraju i otoczyła jego stolicę – Bejrut. Nasiliła się wówczas wojna domowa, w której wyniku znaczna część miasta została zniszczona. Walki zakończyły się w 1985 r. na mocy porozumienia zobowiązującego Izraelczyków do wycofania się z Libanu.

W 1987 r. w obozach uchodźców palestyńskich na terenach okupowanych przez Izraelczyków: Strefie Gazy, na Zachodnim Brzegu Jordanu i we wschodniej Jerozolimie wybuchła **intifada** – masowe powstanie przeciwko okupacji Palestyny. Walki polegały głównie na atakowaniu oddziałów wojskowych za pomocą kamieni i butelek z benzyną przez tłumy cywilów. Izrael odpowiadał ostrzałem, w którego trakcie ginęły również kobiety i dzieci.

W 1993 r. nastąpił przełom w stosunkach palestyńsko-izraelskich. W Oslo podpisano umowy o wzajemnym uznaniu Izraela i OWP, wycofaniu wojsk izraelskich ze Strefy Gazy i z Zachodniego Brzegu Jordanu oraz stopniowym tworzeniu niepodległego państwa palestyńskiego. Porozumienia tego nie uznały radykalne grupy islamskie, które nadal przeprowadzają zamachy na ludność żydowską. Działania te spotykają się ze zbrojną odpowiedzią Izraela, a proces tworzenia państwa palestyńskiego na lata utknął na etapie **Autonomii Palestyńskiej**.

■ REWOLUCJA ISLAMSKA W IRANIE

Iran jest jednym z nielicznych państw muzułmańskich, w którym większość mieszkańców wyznaje **szytyzm**. Od 1953 r. samodzielnie rządził tu wspierany przez USA **szach Reza Pahlavi** [czyt.: pahlawi]. Jego panowanie opierało się na służbach bezpieczeństwa, brutalnie zwalczających opozycję. Władca ten nie był również lubiany ze względu na wprowadzanie wzorowanych na Zachodzie

reform społecznych i obyczajowych, źle przyjmowanych przez większość konserwatywnego społeczeństwa.

Narastające protesty społeczne w dużych miastach były początkowo wywoływane przez prozachodnie środowiska lewicowe. Ostatecznie niezadowolenie z polityki prowadzonej przez szacha wykorzystał jeden ze skrajnych odłamów opozycji – **muzułmańscy fundamentaliści**, dysponujący ogromnymi wpływami

WARTO WIEDZIEĆ

Problem kurdyjski

Kurdowie są największym na świecie narodem, który nie posiada własnego państwa. Szacuje się, że na Bliskim Wschodzie zamieszkuje ponad 35 mln Kurdów. Po klęsce Turcji w I wojnie światowej mocarstwa planowały utworzenie niepodległego Kurdystanu, ale ostatecznie wycofały się z tego projektu. Obecnie ziemie kurdyjskie są podzielone między Irak, Syrię, Iran i Turcję. Po powstaniu Iraku i Syrii ludność kurdyjska musiała zmagać się z kolejnymi nieprzychylnymi rządami. W XX w. doszło do kilkunastu powstań Kurdów przeciwko Turcji, Irakowi i Iranowi. Podczas wojen w Zatoce Perskiej Kurdowie w Iraku udzielili wsparcia siłom amerykańskim i dzięki temu zyskali szeroką autonomię. Podobnie wywalczyli sobie autonomię na terenie Syrii, gdzie stanowili główny filar walk z terrorystycznym Państwem Islamskim. Utworzeniu państwa kurdyjskiego stanowczo sprzeciwia się jednak Turcja.

Kurdyjskie bojowniczki walczyły z Państwem Islamskim w północnej Syrii i przyczyniły się w dużym stopniu do pokonania fundamentalistów islamskich, którzy na zajętych terytoriach prowadzili politykę terroru. Udział kobiet w walkach z bronią w rękach jest w kulturze islamskiej sytuacją wyjątkową. Kurdyjki tradycyjnie mają jednak silną pozycję społeczną i traktowane są na równi z mężczyznami.

■ *fotografia, Kurdystan, 2016 r.*

? Zastanów się, jakie konsekwencje dla całego regionu może mieć pozbawienie tak licznej ludności państwowości.

na ubogiej prowincji. Po krwawej rewolucji doprowadzili oni w 1979 r. do upadku monarchii i ucieczki szacha z kraju. Władzę w Iranie przejęli wówczas fanatyczni szyici z **Ruhollahem Chomeinim** na czele. Jako **ajatollah** (przywódcą duchowy) miał on decydujący głos we wszystkich sprawach państwowych, religijnych i obyczajowych. Wprowadzone przez niego rządy okazały się jeszcze bardziej ograniczające prawa człowieka niż świeckie rządy szacha. Za rządów Chomeiniego Iran stał się **republiką islamską**, w której prawo stanowiły zapisy Koranu. Irański rząd za głównego wroga uznał Stany Zjednoczone i Izrael.

Dojście do władzy fanatycznych szyitów prowadziło do eskalacji napięcia z sąsiadującym od zachodu Irakiem, rządzonym przez reżim **Saddama Husajna**. W 1980 r. wybuchła długotrwała, krwawa wojna iracko-irańska, która zrujnowała obie strony konfliktu. W 1988 r. podpisano zawieszenie broni przywracające stan granic sprzed jego wybuchu.

■ DEKOLONIZACJA AFRYKI

W chwili zakończenia II wojny światowej na całym kontynencie afrykańskim tylko trzy państwa: Egipt, Etiopia i Liberia cieszyły się niepodległością. Znaczną samodzielność miały również rządy przez białą mniejszość brytyjskie dominia na południu Afryki. Pozostałą część kontynentu zajmowały kolonie: francuskie, portugalskie, hiszpańskie, belgijskie i brytyjskie.

Po 1945 r. na tych terenach szybko zaczęły powstawać organizacje niepodległościowe. Klęska Francji w Indochinach zachęcała ludność afrykańską do walki o własną niepodległość. W 1954 r. w należącej do Francji **Algierii** wybuchło powstanie przygotowane przez tamtejszy Front Wyzwolenia Narodowego. Władze kolonialne przystąpiły do tłumienia buntu. Trwający osiem lat krwawy konflikt przyczynił się do powrotu do władzy we Francji gen. Charles'a de Gaulle'a, który w 1961 r. jako nowy prezydent Francji przeprowadził w Algierii referendum dotyczące jej przyszłości. Większość mieszkańców kolonii opowiedziała się za suwerennością i w **1962 r.** Algieria stała się niezależnym państwem. Opuścił ją milion osiedlonych tam Francuzów oraz drugie tyle lojalnych wobec Francji Algierczyków.

Szczyt procesu dekolonizacyjnego przypadł na lata 60. XX w., gdy niepodległość uzyskały aż 32 kraje, przede wszystkim w Afryce. Przełomowy okazał się **rok 1960**, w którym niezależność ogłosiło aż 17 tamtejszych państw i z tego względu został nazwany **Rokiem Afryki**. O ile Francja i Wielka Brytania wycofały się ze swoich dawnych kolonii w sposób pokojowy i zachowały silne wpływy gospodarcze na tych terenach,

Ajatollah Chomeini odegrał kluczową rolę podczas rewolucji islamskiej w Iranie. Stał się niekwestionowanym autorytetem dla milionów Irańczyków, a dla świata – symbolem fanatycznych rządów fundamentalistów islamskich.

■ fotografia, Teheran, 1979 r.

o tyle rządzona przez dyktatora Antónia Salazara Portugalia nie zamierzała rezygnować ze swoich afrykańskich posiadłości. Jej kolonie stały się niepodległe dopiero w latach 70., po upadku dyktatury.

Inaczej potoczyły się wydarzenia w Afryce Południowej, która pozostawała dominium brytyjskim, a w 1961 r. przekształciła się w **Republikę Południowej Afryki (RPA)**. W polityce i gospodarce dominowały tam dwie odrębne grupy białej ludności: Burowie (Afrykanerzy), czyli potomkowie holenderskich osadników sprzed 300 lat, oraz przybysze z Wysp Brytyjskich.

Już w 1948 r. rządzący krajem Afrykanerzy zaczęli wprowadzać politykę **apartheidu** [czyt.: aparthajdu], czyli segregacji rasowej ludności. Uprzywilejowanej ludności białej przysługiwały prawa wyborcze, a czarnoskórej nie. Zakazano zawierania małżeństw mieszanych. W przestrzeni publicznej, np. w parkach czy środkach transportu, czarnoskórzy mogli przebywać tylko w wyznaczonych odrębnych strefach. W końcu zaczęto wydzielać tzw. **bantustany** – formalnie niepodległe niewielkie państewka uznawane jedynie przez RPA, gdzie docelowo planowano przesiedlić całą rdzenną ludność. Tworzono je w głębi kraju, na obszarach o słabej infrastrukturze. Osiedlani tu przymusowo czarnoskórzy otrzymywali obywatelstwo bantustanu i jednocześnie tracili południowoafrykańskie.

Polityce apartheidu sprzeciwiała się partia o nazwie Afrykański Kongres Narodowy, na której czele stał czarnoskóry prawnik **Nelson Mandela**. Za swoją działalność w 1960 r. został skazany na karę dożywotniego więzienia, które ostatecznie opuścił w 1989 r., a w 1994 r. został wybrany pierwszym czarnoskórym prezydentem w dziejach RPA. W ten sposób zakończył się okres systemu apartheidu.

Mieszkańcy Algierii, stolicy Algierii, świętują ogłoszenie wyników referendum niepodległościowego. Głosowanie odbyło się 1 lipca 1962 r. Ponad 99% głosujących opowiedziało się za odłączeniem od Francji.

■ fotografia, Algier, lipiec 1962 r.

■ KONFLIKTY POSTKOLONIALNE W AFRYCE

Granice nowo powstałych państw afrykańskich wyznaczono na podstawie ustalonych przez Europejczyków w czasach kolonialnych linii dzielących kolonie. Nie uwzględniały one podziałów etnicznych czy plemiennych, co przyczyniło się w kolejnych dziesięciole-

Polityka apartheidu przejawiała się niemal we wszystkich sferach życia mieszkańców Republiki Południowej Afryki. Przykładowo w siedzibach instytucji państwowych obowiązywały osobne kolejki dla białych i czarnoskórych.

■ fotografia, RPA, 1980 r.

ciach do wybuchu wielu lokalnych konfliktów pomiędzy plemionami, a nawet całymi krajami.

W latach 60. XX w. krwawe wojny domowe toczyły się w **Nigerii** i **Kongu**. W Nigerii, najludniejszym państwie na kontynencie, zasobnym w ropę naftową, w 1967 r. próbę odłączenia się od muzułmańskiej większości kraju podjęła chrześcijańska prowincja **Biafra**.

DEKOLONIZACJA AFRYKI

LEGENDA

Posiadłości:

belgijskie	francuskie
brytyjskie	hiszpańskie
egipskie	portugalskie

1960 daty uzyskania niepodległości

- 1 Togo (1960 r.)
- 2 Gwinea Równikowa (1968 r.)
- 3 W-y Św. Tomasza i Książęca (1975 r.)

🔥 ważniejsze konflikty

- 1 wojna o niepodległość Algierii (1954–1962)
- 2 kryzys sueski w 1956 r.
- 3 wojna w Katandze (1960–1963)
- 4 wojna w Biafrze (1967–1970)

1. Wymień państwa, które uzyskały niepodległość w Roku Afryki.
2. Podaj państwo europejskie, które najdłużej utrzymało swoje posiadłości w Afryce. Wskaż jego kolonie.

DEKOLONIZACJA

Po zakończeniu II wojny światowej rozpoczął się proces uniezależniania się krajów, które zostały skolonizowane głównie przez europejskie metropolie w drugiej połowie XIX w. W siłę rosły lokalne ruchy niepodległościowe, a sytuacja polityczna na świecie stawała się dla nich coraz korzystniejsza. Imperia kolonialne, Wielka Brytania, Francja czy Holandia, wychodziły z wojny osłabione, a nowe supermocarstwa, USA i ZSRS, głosiły potrzebę odejścia od kolonializmu.

Jak kolonie w Azji i Afryce uzyskiwały niepodległość?

- 1946

Jordania

Filipiny
- 1947

Indie

Pakistan
- 1948

Izrael

Birma

Sri Lanka
- 1949

Indonezja
- 1953

Kambodża

Laos
- 1954

Wietnam
- 1956

Sudan

Tunezja

Maroko
- 1957

Ghana

Malaje
- 1958

Gwinea
- 1960

Nigeria

Kamerun

Togo

Mali

Senegal

Madagaskar

Benin

Niger

Górna Wolta (Burkina Faso)

Wyb. Kości Słoniowej

Czad

Zair (Republika Środkowoafrykańska)

Demokratyczna Rep. Konga

Gabon

Mauretania

Kongo

Rok 1960, zwany **Rokiem Afryki**, był wyjątkowy – niepodległość uzyskało wówczas 16 państw afrykańskich, w tym 14 dotychczasowych francuskich kolonii.

Spotkanie premiera Francji z przywódcą Mauretanii odbyło się niedługo po uzyskaniu przez nią niepodległości. Francuzi nie planowali całkowicie zrywać więzów politycznych, a zwłaszcza gospodarczych ze swoimi dawnymi koloniami. Zmienił się jednak charakter tych relacji – pozycja krajów afrykańskich zażwyczaj wzrosła.

■ fotografia, Mauretania, 1960 r.

AZJA

Azja, gdzie Europejczycy podporządkowali sobie państwa istniejące często od tysięcy lat, była pierwszym obszarem, gdzie skutecznie wystąpiono przeciwko ich panowaniu.

Żołnierz wietnamski przedstawiony na plakacie niesie na ramieniu gołębia – symbol pokoju. Zwycięstwo wietnamskich komunistów nad francuskimi siłami kolonialnymi pod Dien Bien Phu było nie tylko przełomowym momentem zmagają, lecz także wydarzeniem propagandowo eksponowanym przez Viet Minh.

■ plakat, Wietnam, 1954 r.

- Sierra Leone

Tanganika (Tanzania)

Kuwejt
- 1961
- Uganda

Algieria

Burundi

Rwanda
- 1962
- Kenia

Zanzibar (Tanzania)
- 1963
- Malawi

Zambia
- 1964
- Gambia

Rodezja (Zimbabwe)

Malediwy

Singapur
- 1965
- Botswana

Lesotho
- 1966
- Mauritius

Suaziland
- 1967
- Seszele

Gwinea Równikowa
- 1968
- Bahrajn

Katar

Z.E.A.
- 1971
- Gwinea Bissau
- 1974
- Komory

Mozambik

Republika Zielonego Przylądka

Angola

Wyspy św. Tomasza i Książęca

Timor Wschodni
- 1975
- Dżibuti
- 1977

Posiadłości kolonialne w 1945 r.:

- belgijskie
- brytyjskie
- francuskie
- hiszpańskie
- holenderskie
- portugalskie
- Stanów Zjednoczonych

JOR. Jordania
RPA Republika Południowej Afryki
RŚ Republika Środkowoafrykańska
WKS Wybrzeże Kości Słoniowej
ZEA Zjednoczone Emiraty Arabskie

Ewakuacja sił francuskich z Wietnamu odbywała się w dramatycznych okolicznościach. Klęską zakończyła się próba zbrojnego powstrzymania niepodległościowych aspiracji Wietnamczyków przez francuskie władze.

■ fotografia, Wietnam, 1954 r.

TEKST ŹRÓDŁOWY

DEKLARACJA ONZ

14 grudnia 1960 r. Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych wydało specjalną rezolucję w sprawie przyznania niepodległości krajom i narodom kolonialnym.

1. *Ujarzmienie innych narodów, obce panowanie i wyzysk innych narodów stanowią zaprzeczenie podstawowych praw człowieka, w sprzeczności z Kartą Narodów Zjednoczonych, oraz stanowią przeszkodę dla rozwoju pokoju i współpracy światowej.*

2. *Wszystkie narody posiadają prawo do samookreślenia; w oparciu o to prawo określają one swobodnie swój status polityczny i działają swobodnie na rzecz swojego rozwoju gospodarczego, społecznego i kulturalnego.*

3. *Kwestia nierównego poziomu przygotowania w zakresie politycznym, gospodarczym, społecznym czy*

oświatowym nie powinna nigdy być wysuwana jako pretekst uzasadniający odroczenie terminu osiągnięcia niepodległości.

4. *Należy zaprzestać wszelkich działań zbrojnych, jak i stosowania wszelkich środków represyjnych w stosunku do narodów zależnych, ażeby umożliwić im pokojowe i swobodne wykorzystanie swojego prawa do całkowitej niezawisłości. Jednocześnie należy uszanować integralność ich terytorium narodowego.*

Źródło: A. Radziwiłł, W. Roszkowski, *Historia 1945–1990. Podręcznik dla szkół średnich*, Warszawa 1995, s. 60–61.

- ? 1. Wskaż źródła wolności narodów, na jakie powołują się twórcy deklaracji.
2. Wyjaśnij, jakie przeszkody stały na drodze do realizacji celów zawartych w deklaracji.

Wojna w Biafrze trwała trzy lata, a w jej trakcie siły mułmańskie były wspierane przez państwa zachodnie i koncerny naftowe. Separatyści z Republiki Biafry ponieśli klęskę, a w wyniku masakr ludności cywilnej oraz klęski głodu zginęło tam ok. miliona mieszkańców.

Konflikt wybuchł również w **Kongu**. Pierwszy premier kraju **Patrice Lumumba** [czyt.: patris lumumba] skłaniał się do współpracy z ZSRS, co zagrażało interesom dawnych kolonizatorów – Belgów. Doprowadzili więc oni w 1960 r. do wybuchu buntu w najbogatszej prowincji kraju – **Katandze**. Rebelia była wspierana przez kontrolujące tamtejsze kopalnie miedzi i złota belgijsko-brytyjskie koncerny, które sprzeciwiały się znacjonalizowaniu bogatych złóż przez lewicowy rząd. Lumumba został zamordowany przez katangijskich żandarmów, a konflikt zakończył się dopiero po interwencji wojsk ONZ, które w 1963 r. powstrzymały secesję tej prowincji.

Wojska Biafry dysponowały przestarzałą bronią, nierzadko pamiętającą czasy I wojny światowej. Separatyści wykorzystywali w walce także chałupniczo wykonane ładunki wybuchowe, a nawet wozy opancerzone zbudowane z maszyn rolniczych.

■ fotografia, Biafra, 1967–1970

ĆWICZENIA

- Wyjaśnij przyczyny konfliktów na Bliskim Wschodzie w drugiej połowie XIX w.
- Opisz problemy, które wynikły w trakcie procesu dekolonizacji Afryki.
- Przedstaw, w jaki sposób supermocarstwa angażowały się w konflikty postkolonialne.

DLA ZAINTERESOWANYCH

A. Atmore, R. Oliver, *Dzieje Afryki po 1800 roku*, Warszawa 2007.

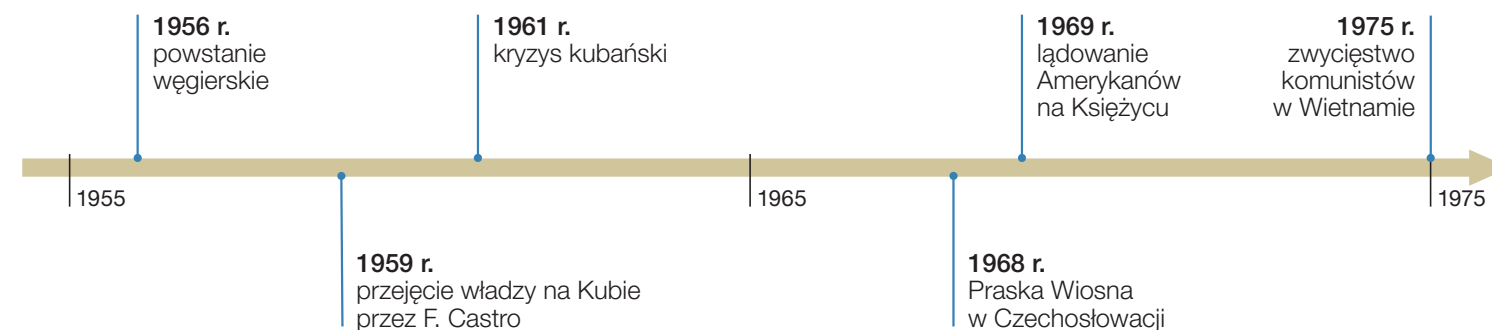
K. Gebert, *Pokój z widokiem na wojnę*, Warszawa 2023.

4

KONFLIKTY OKRESU ZIMNEJ WOJNY

WAŻNE NA TEJ LEKCJI:

- przyczyny, przebieg i skutki najważniejszych konfliktów zimnej wojny,
- próby oporu wobec komunizmu w Europie Środkowo-Wschodniej.

■ POWSTANIE WĘGIERSKIE

Po II wojnie światowej na Węgrzech panował jeden z najbardziej opresyjnych reżimów w bloku wschodnim. Uwięziono m.in. prymasa Węgier **Józsefa Mindszentyego** [czyt.: jużefa mindsentiego], bezpodstawnie skazanego na dożywocie. Gdy w 1953 r. umarł Stalin, premierem Węgier został **Imre Nagy** [czyt.: nodź], który prowadził bardziej liberalną politykę, m.in. ograniczył represje polityczne i zwiększył produkcję towarów konsumpcyjnych. Dalsze próby reform zostały jednak zatrzymane. Premier Nagy został w marcu 1955 r. pozbawiony stanowiska, a następnie usunięty z partii. Pomimo to Węgrzy pod wpływem widocznych zmian w Polsce nadal domagali się destalinizacji.

23 października 1956 r. w Budapeszcie zebrał się tłum manifestujący poparcie dla wydarzeń w Polsce (więcej o nich na s. 71–73), do którego funkcjonariusze tajnej milicji otworzyli ogień. Jeszcze tego samego dnia na ulice wyszło ok. 300 tys. ludzi, a nazajutrz Nagy został przywrócony na urząd premiera. Aby spacyfikować protest, wojska sowieckie wkroczyły do Budapesztu; w odpowiedzi Węgrzy chwycili za broń. Ponadto na stronę powstańców przeszła część armii węgierskiej, dowodzona przez płk. **Pála Malétera** [czyt.: moljetera]. Do końca miesiąca Rosjanie zostali zmuszeni do opuszczenia miasta.

Premier Nagy ogłosił koniec systemu monopartyjnego i utworzył rząd, w którego skład weszli nie tylko komuniści. 1 listopada proklamował wystąpienie Węgier z Układu Warszawskiego i zwrócił się do ONZ z prośbą o uznanie neutralności tego państwa.

W związku z tym ZSRS powołał nowe węgierskie władze z Jánosem [czyt.: janoszem] Kádárem na czele.

4 listopada na Węgry ponownie uderzyły wojska sowieckie. Do Budapesztu wkroczyło ok. 30 tys. żołnierzy wyposażonych w broń pancerną. Po tygodniu krwawych walk powstanie upadło. Szacuje się, że w walkach na Węgrzech zginęło ok. 2,5 tys. powstańców, kilka tysięcy zostało uwięzionych, a ponad 200 tys. wyemigrowało. Sam Nagy schronił się w ambasadzie Jugosławii, skąd jednak podstępem został wywabiony i aresztowany. W 1958 r., podobnie jak płk. Malétera, skazano go na śmierć i stracono.

Powstańcy węgierscy nie doczekali się wsparcia ze strony Zachodu. Rząd USA nie zdecydował się na konfrontację z ZSRS. Doraźnej pomocy walczącym Węgom udzielili Polacy, którzy masowo oddawali krew na rzecz powstańców, a następnie dostarczyli ją do Budapesztu wraz ze znacznym zapasem leków.

Pomnik Józefa Stalina w Budapeszcie obalono 23 października 1956 r. Posąg dyktatora został zniszczony przez manifestantów.

■ fotografia, Budapeszt, 23 X 1956 r.

■ KRYZYS KUBAŃSKI

Kuba od czasu uzyskania niepodległości na początku XX w. była republiką, w której ogromne wpływy zarówno ekonomiczne, jak i polityczne mieli Amerykanie. Za sprawującego dyktatorską władzę Fulgencio [czyt.: fulhencjo] Batisty na wyspie kwitła korupcja, pogłębiały się nierówności społeczne i rosło niezadowolenie mieszkańców. Przywódcą opozycji dążącej do obalenia Batisty był **Fidel Castro** [czyt.: kastro], który z czasem stopniowo zbliżał się w poglądach do komunistów. W 1956 r. powrócił on z emigracji do kraju wraz z oddziałem rewolucjonistów, w tym argentyńskim

Fidel Castro [1] i jego współpracownicy po powrocie z emigracji uzyskali wsparcie zaledwie kilkudziesięciu żołnierzy. Z czasem hasła obalenia dyktatury i reformy rolnej znacząco poszerzyły grono ich zwolenników.

■ fotografia, Kuba, ok. 1958 r.

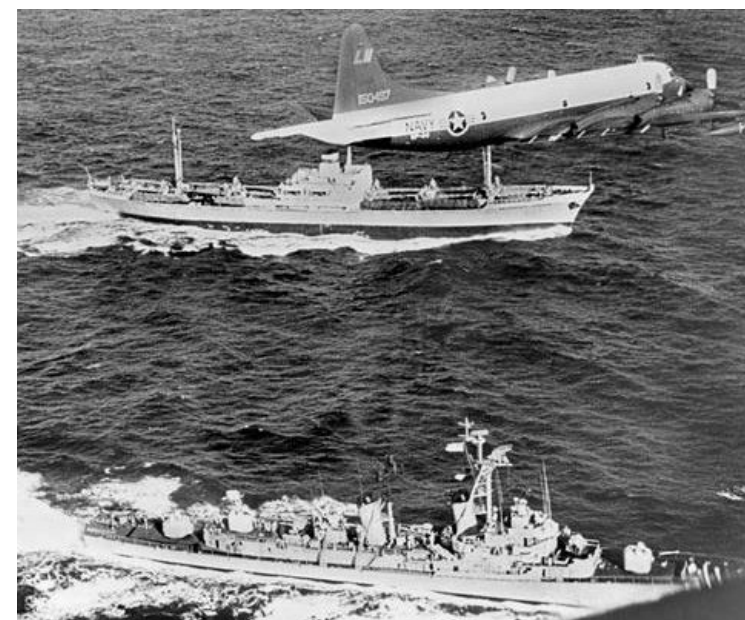
komunistą **Ernesto Che Guevarą** [czyt.: cze gewarą], i rozpoczął wojnę partyzancką. Oddziały Castro zdobywały coraz większe poparcie, zajmowały kolejne prowincje i na początku **1959 r.** wkroczyły do stolicy – Hawany. Po przejęciu władzy Castro rozpoczął nacjonalizację przemysłu i wielkich majątków ziemskich.

Nowy przywódca Kuby zdawał sobie sprawę, że wdrażane przez niego zmiany uderzą w interesy USA. Dlatego aby zabezpieczyć się przed amerykańską interwencją, nawiązał bliskie stosunki z ZSRS i innymi państwami bloku wschodniego. Wywołało to w USA obawy przed wprowadzeniem na Kubie komunizmu, a także utworzeniem tam sowieckich baz wojskowych. W tej sytuacji Amerykanie zaniechali wszelkich kontaktów gospodarczych z Kubą i rozpoczęły przygotowywanie grupy kubańskich emigrantów do przeprowadzenia zbrojnego przewrotu.

17 kwietnia 1961 r. nastąpiła inwazja na wyspę. Wspierani przez Amerykanów kubańscy wrogowie Castro wylądowali w **Zatoce Świń**, lecz zostali pokonani przez siły komunistyczne. Te wydarzenia skłoniły Castro do surowej rozprawy z opozycją. Jego przeciwnicy na wyspie zostali wymordowani, uwięzieni lub zmuszeni do emigracji. Przede wszystkim jednak kubański polityk ostatecznie zdecydował się na pełną współpracę z ZSRS. Nadarzącą się okazję postanowił wykorzystać Chruszczow. Sowiecki przywódca chciał umieścić na wyspie bazy wojskowe oraz wyrzutnie

rakiet z głowicami jądrowymi, które swoim zasięgiem mogły objąć całe Stany Zjednoczone. Pozwoliłoby mu to w przyszłości skutecznie zagrozić USA.

Castro zaaprobował ten plan i Sowieci zaczęli po tajemnie dostarczać na Kubę rakiety balistyczne dalekiego zasięgu. Szybko jednak dowiedzieli się o tym Amerykanie. Wbrew przewidywaniom Chruszczowa reakcja prezydenta USA **Johna Kennedy'ego** [czyt.: dzona kenedjego] była natychmiastowa i stanowcza.

Amerykański samolot patrolowy przelatujący nad sowieckimi okrętami u wybrzeży Kuby. Patrole lotnicze należały do głównych elementów blokady wyspy.

■ fotografia, okolice Kuby, X–XI 1962 r.

Amerykanie rozpoczęli w październiku 1962 r. morską blokadę wyspy. Amerykańskiej marynarce wojennej wydano rozkaz zatrzymania za wszelką cenę okrętów z bronią płynącą na Kubę. Wszystkie statki zmierzające w jej kierunku miały być kontrolowane, czy nie przewożą części rakiet. Poza tym zażądano od Moskwy wycofania z wyspy dostarczonych już rakiet.

Sytuacja stała się napięta. Siły obu supermocarstw zostały postawione w stan najwyższej gotowości, co w każdej chwili groziło wybuchem wojny jądrowej. Ostatecznie Chruszczow ustąpił i zawrócił statki płynące na Kubę, a także zgodził się usunąć dostarczone tam wcześniej wyrzutnie rakietowe. Strona amerykańska zagwarantowała w zamian bezpieczeństwo Kuby oraz obiecała wycofać swoje rakiety z Włoch i Turcji. W ten sposób kryzys kubański został zażegnany. Ponadto przywódcy obu supermocarstw zgodzili się na zainstalowanie w Waszyngtonie i Moskwie gorącej linii telefonicznej, aby w przyszłości, w wypadku kolejnych konfliktów, móc łatwiej się ze sobą komunikować.

■ WOJNA W WIETNAMIE

W 1955 r. powstały na Półwyspie Indochińskim dwa niezależne państwa: komunistyczna **Demokratyczna Republika Wietnamu**, w której rządy sprawował **Ho Chi Minh** i proamerykański **Wietnam Południowy** (więcej o nich na s. 22–23). Sytuacja ta nie zadowalała jednak komunistów, którzy dążyli do przejęcia kontroli nad

POSTAĆ HISTORYCZNA

FIDEL CASTRO

1926–2016

Był przywódcą rewolucji kubańskiej i wieloletnim dyktatorem Kuby. Studiował prawo na uniwersytecie w Hawanie. W 1953 r. stanął na czele nieudanego zamachu stanu wymierzonego przeciw dyktaturze Batisty. Został skazany na 15 lat więzienia, ale dzięki amnestii udało mu się wyjechać do Meksyku. W 1956 r. na czele swoich zwolenników powrócił na Kubę, aby wznieść rewolucję. Po trzech latach walk partyzanckich zwyciężył i wygnał Batistę. W kolejnych latach wprowadził Kubę do bloku państw komunistycznych. Przez 49 lat jako dyktator rządził niepodzielnie na wyspie. W 2008 r. z powodów zdrowotnych przekazał rządy swojemu następcy.

POSTAĆ HISTORYCZNA

JOHN KENNEDY

1917–1963

Był politykiem amerykańskim, 35. prezydentem USA. Podczas II wojny światowej służył w marynarce wojennej. W okresie powojennym zaangażował się w działalność Partii Demokratycznej, z którą była związana jego wpływowa rodzina. Pełnił funkcję senatora, a w 1960 r. został wybrany na prezydenta USA. Prowadził aktywną politykę zagraniczną, starając się z jednej strony poprawić relacje z ZSRS, z drugiej zaś odsunąć zagrożenie komunistyczne od granic USA. W tym celu nakazał blokadę Kuby na wiadomość o próbie zainstalowania tam sowieckich rakiet. Był pierwszym katolikiem piastującym stanowisko prezydenta USA. Zginął w Dallas 22 listopada 1963 r.

TEKST ŹRÓDŁOWY

PROKLAMACJA BLOKADY KUBY

Prezydent John Kennedy 23 października 1962 r. przedstawił stanowisko USA w sprawie prób zlokalizowania sowieckich baz wojskowych na Kubie.

Zważywszy, że pokój świata i bezpieczeństwo Stanów Zjednoczonych oraz wszystkich państw amerykańskich zostały zagrożone wskutek zainstalowania na Kubie przez Związek Radziecki ofensywnych baz wojskowych łącznie z bazami dla wyrzutni rakiet, których zasięg obejmuje większą część obszaru Ameryki Północnej i Południowej, zważywszy, że wspólna uchwała Kongresu Stanów Zjednoczonych, zatwierdzona w dniu 3 października 1962 r., stwierdza, że Stany Zjednoczone są zdecydowane – przy pomocy wszelkich środków [...], nie wyłączając użycia broni – zapobiec rozszerzeniu przez panujący na Kubie reżim marksistowsko-leninowski swej agresywnej lub wywrotowej działalności na którąkolwiek część tej półkuli oraz że Stany Zjednoczone są zdecydowane nie dopuścić do utworzenia na Kubie bądź do wykorzystania przez ten kraj znajdujące się pod ochroną obcych wojsk bazy wojskowej, która mogłaby zagrozić bezpieczeństwu Stanów Zjednoczonych oraz [...], aby nie dopuścić do tego, by znajdujące się na Kubie rakiety, które mogą być wykorzystywane do celów ofensywnych, mogły stać się kiedykolwiek rzeczywistą groźbą dla pokoju i bezpieczeństwa dla kontynentu, wobec tego ja, John F. Kennedy, prezydent Stanów Zjednoczonych Ameryki [...], ogłaszam, że siły zbrojne będące pod moim przywództwem otrzymały rozkaz, by uniemożliwić dostarczanie Kubie broni ofensywnej i innych materiałów pomocniczych.

Źródło: *Wiek XX w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 2002, s. 347.

- ? 1. Wyjaśnij, jak prezydent Kennedy uzasadnił blokadę Kuby.
2. Wymień środki, jakich byli gotowi użyć Amerykanie, aby zapobiec utworzeniu sowieckich baz na Kubie.

całym krajem. Zorganizowali w Wietnamie Południowym partyzantkę – **Vietcong** [czyt.: wietkong], którzy dostarczali sprzęt wojskowy. Wkrótce okazało się, że rząd południowowietnamski jest słaby, a Vietcong w błyskawicznym tempie zyskuje zwolenników. W 1961 r. rząd Wietnamu Południowego zwrócił się do prezydenta USA Kennedy’ego z prośbą o interwencję zbrojną. Amerykanie obawiali się, że zajęcie południa Wietnamu przez komunistów może być krokiem do przejścia przez nich władzy w całej południowo-wschodniej Azji, dlatego zdecydowali o wysłaniu tam swoich wojsk. Początkowo kontyngent USA liczył 1500 żołnierzy, jednak znacznie się zwiększył, aż do 500 tys. w 1968 r.

Walki w Wietnamie Amerykanie musieli toczyć w trudnych warunkach – nieprzyjazny klimat oraz trudno dostępny teren porośnięty dżunglą ułatwiał obronę partyzantom z Vietcongu. Aby niszczyć wielkie połacie dżungli, Amerykanie używali m.in. herbicydów i niedającego się ugasić wodą napalmu. Mimo że USA dysponujące potężnym lotnictwem miały ogromną przewagę, to kolejne lata walk nie przynosiły większych rezultatów. Tymczasem tysiące amerykańskich żołnierzy ginęły lub powracały do ojczyzny okaleczone. W USA rosło coraz większe niezadowolenie.

WARTO WIEDZIEĆ

Spółeczeństwo USA wobec wojny w Wietnamie

Początkowo poparcie dla interwencji zbrojnej było wśród Amerykanów stosunkowo wysokie. Ponadto medialna propaganda zapowiadała szybki sukces wojsk USA. Z czasem jednak rosnąca liczba ofiar i wiarygodne informacje docierające z rejonu walk sprawiły, że coraz więcej amerykańskich obywateli domagało się wycofania stamtąd armii USA. Na siłę zaczynały przybierać ruchy pacyfistyczne, m.in. hipisowski. Przez kraj przetaczały się manifestacje, podczas których domagano się zaprzestania udziału w „brudnej wojnie”. Wiele z nich zostało brutalnie spacyfikowanych przez policję, co wzmagало niezadowolenie społeczne. Przyniosło to decyzję o wycofaniu wojsk amerykańskich z Wietnamu. Przyczyniła się do tego również działalność sowieckich agentów, którzy częściowo inspirowali i finansowali działania antywojenne w USA. Konflikt ten stał się też ważnym tematem dzieł amerykańskiej kultury. W filmach, takich jak *Pluton* Olivera Stone’a [czyt.: oliwera stołna], *Łowca jeleni* Michaela Cimino [czyt.: majkela simino] czy *Czas apokalipsy* Francis Forda Coppola [czyt.: fransisa forda kopol], podejmowano temat wojny oraz jej wpływu na ludzką psychikę i całe społeczeństwo. Dzieła inspirowane wojennymi wydarzeniami w Wietnamie miały pacyfistyczny charakter, m.in. musical *Hair* [czyt.: hej], który był przejawem kontestacji tego konfliktu.

? Jaki wpływ na przebieg wojny wietnamskiej miała postawa społeczeństwa amerykańskiego?

W 1969 r. prezydent **Richard Nixon** rozpoczął proces wycofywania wojsk amerykańskich, ograniczając pomoc dla Wietnamu Południowego do dostaw broni i organizacji szkoleń. W końcu wojska USA opuściły ten region w **1973 r.** Dwa lata później, w kwietniu 1975 r., oddziały północnowietnamskie przeprowadziły ostateczną ofensywę i zdobyły stolicę Wietnamu Południowego – Sajgon. Tym samym cały Wietnam został oparty przez komunistów wspieranych przez ZSRS.

Wojna w Wietnamie pochłonięła życie ponad 3 mln ludzi, w tym ok. 2 mln cywilów. Amerykanie stracili blisko 60 tys. żołnierzy.

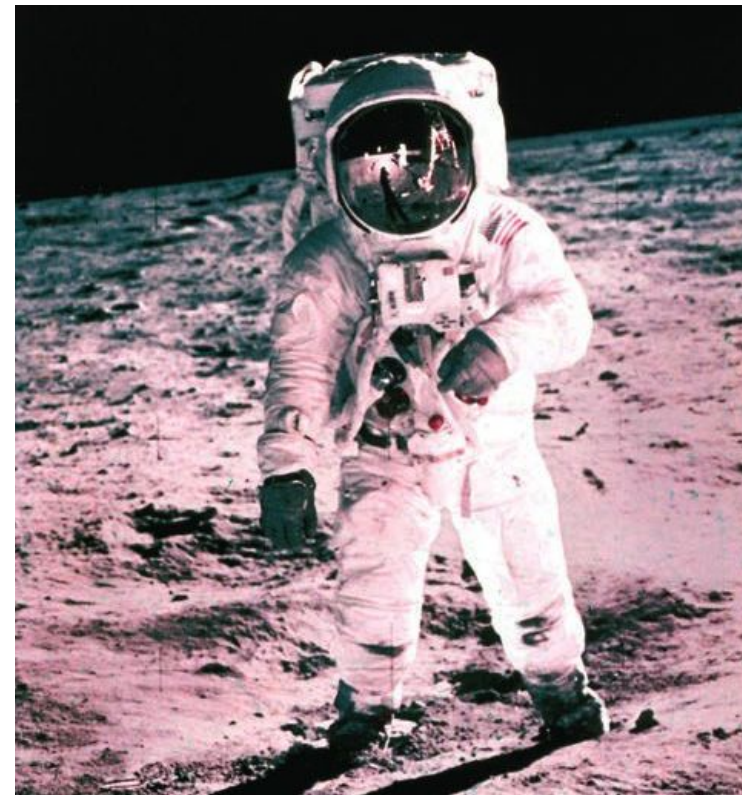
RYWALIZACJA SUPERMOCARSTW W KOSMOSIE

Podczas zimnej wojny rywalizacja supermocarstw dotyczyła nie tylko wyścigu zbrojeń, lecz także podboju kosmosu. W latach 50. większe sukcesy w tych zmaganiach odnosił ZSRS, który wystrzelił w 1957 r. na orbitę okołozemską pierwszego sztucznego satelitę o nazwie **Sputnik**. W 1961 r. Sowieci wysłali również, na statku kosmicznym Wostok 1, pierwszego człowieka w przestrzeń kosmiczną – **Jurija Gagarina**.

Czas apokalipsy to film, którego scenariusz został oparty na opowiadaniu *Jądro ciemności* z przełomu XIX i XX w. autorstwa pisarza polskiego pochodzenia Josepha Conrada.

■ kadr filmowy, 1979 r.

Łądowanie na Księżycu było dla Amerykanów wielkim sukcesem – zarówno technologicznym, jak i propagandowym. Podróż na Srebrny Glob zajęła astronautom ponad trzy dni. Na jego powierzchni Neil Armstrong i Buzz Aldrin [czyt.: bozz oldrin] spędzili ponad 20 godzin.

■ fotografia, Księżyc, 20 VII 1969 r.

Prezydent USA John Kennedy podjął wyzwanie i zapowiedział wylądowanie Amerykanów na Księżycu w ciągu 10 lat. Ten cel udało się osiągnąć 20 lipca 1969 r., gdy amerykański statek kosmiczny Apollo 11, m.in. z astronautą **Neilem** [czyt.: nilem] **Armstrongiem** na pokładzie, wylądował na Księżycu. Telewizyjną transmisję z tego wydarzenia obejrzały setki milionów ludzi na świecie. Znakiem odwilży w relacjach supermocarstw w latach 70. było połączenie w przestrzeni pozaziemskiej w 1974 r. dwóch statków kosmicznych: amerykańskiego Apolla i sowieckiego Sojuza.

W kolejnej dekadzie stosunki ZSRS i USA znacznie się pogorszyły. Wówczas Amerykanie rozpoczęli tzw. program **gwiezdnych wojen**. Miał on na celu zbudowanie na orbicie okołozemskiej systemu przechwytyjącego i niszczącego rakiety balistyczne.

PRASKA WIOSNA

W 1964 r. Chruszczowa odsunięto od władzy, a nowym sowieckim przywódcą został **Leonid Breżniew**. Za jego rządów ZSRS osiągnął apogeum swoich wpływów na świecie. Breżniew nie dopuszczał do wzrostu niezależności poszczególnych krajów bloku komunistycznego. Oficjalnie ingerencję w ich sprawy uzasadniał tzw. **doktryna Breżniewa**. Na jej podstawie ZSRS zobowiązał się udzielać „bratniej pomocy” władzom

WARTO WIEDZIEĆ

Protest Ryszarda Siwca

Interwencja wojsk Układu Warszawskiego w Czechosłowacji spotkała się z wieloma protestami, spośród których najtragiczniejsze było samobójstwo Ryszarda Siwca, byłego żołnierza Armii Krajowej. Podczas dożynek na Stadionie Dziesięciolecia w Warszawie 12 września 1968 r., w obecności władz PZPR i ok. 100 tys. widzów, Siwiec zdecydował się na akt samospalenia.

Ryszard Siwiec przed śmiercią spisał testament i nagrał swoje przesłanie zakończone słowami: *Usłyszcie mój krzyk, krzyk szarego, zwyczajnego człowieka, syna narodu, który własną i cudzą wolność ukochał ponad wszystko, ponad własne życie, opamiętajcie się! Jeszcze nie jest za późno!*

■ fotografia, 12 września 1968 r.

? Dlaczego władze komunistyczne starały się ukryć lub zafałszować obraz protestu Ryszarda Siwca?

kraju komunistycznego, w którym wystąpiłoby zagrożenie upadku systemu.

Ofiarą interwencji sąsiednich państw komunistycznych stała się **Czechosłowacja**, gdzie w latach 60. następowała powolna liberalizacja. Stalinistę Antonína Novotného zastąpił w **1968 r.** na stanowisku szefa Komunistycznej Partii Czechosłowacji (KPCz) **Alexander Dubček** [czyt.: dubczek], który zaczął reformować kraj. Jednym z pierwszych przedsięwzięć nowego przywódcy było podjęcie publicznych rozliczeń za zbrodnie popełnione w okresie stalinowskim. Rozpoczęła się tzw. **Praska Wiosna**. Zniesiono cenzurę, dopuszczono możliwość działania niezależnych organizacji społecznych, a także otworzono granice z zachodnimi państwami. Działania te określano jako próbę zbudowania „**socjalizmu z ludzką twarzą**”.

16 lipca 1968 r. władze ZSRS, PRL, Bułgarii, Węgier i NRD przekazały KPCz swoje stanowisko potępiające reformy w Czechosłowacji. Ich zdaniem zagrożenie

socjalistycznych rządów w tym kraju stwarzało problem dla wszystkich państw bloku wschodniego. Jego przywódcy uznali również, że mają prawo udzielić miejscowym komunistom wszelkiej pomocy, aby powstrzymać dalsze przemiany demokratyczne.

Na skutek tych ustaleń w nocy z **20 na 21 sierpnia 1968 r.** armie ZSRS, PRL, Węgier oraz Bułgarii rozpoczęły inwazję na Czechosłowację, nazwaną operacją „**Dunaj**”. W oficjalnej propagandzie podano, że została ona przeprowadzona na prośbę członków KPCz. Liczbę ofiar interwencji wojsk Układu Warszawskiego szacuje się na ok. 140 osób. Po pacyfikacji czechosłowackiego społeczeństwa cofnięto większość reform i przywrócono dotychczasowe metody rządzenia.

Sowieckie czołgi na ulicach Pragi były atakowane przez cywilów uzbrojonych często jedynie w butelki z benzyną. Ogółem w operacji „Dunaj” wykorzystano ok. 6,5 tys. czołgów, w tym ponad 600 należących do Wojska Polskiego.

■ fotografia, Praga, 21 VIII 1968 r.

MUR BERLIŃSKI

Symbolem podziału Europy w okresie zimnej wojny stał się mur berliński, który przez blisko 30 lat izolował Berlin Zachodni od Wschodniego, stolicy NRD. Od czasu powstania obu państw niemieckich w 1949 r. wyraźnie pogłębiała się różnica poziomu życia między nimi. Oddzielała je wprawdzie pilnie strzeżona granica, jednak w samym Berlinie jej przekroczenie było stosunkowo łatwe. Szacuje się, że w latach 1949–1961 ok. 2,7 mln mieszkańców NRD uciekło do Niemiec Zachodnich. Aby zatrzymać migrację z NRD do Berlina Zachodniego, władze komunistyczne zablokowały przejścia graniczne i przystąpiły do budowy muru. Tak powstał liczący ok. 150 km system obwarowań, składający się z betonowego muru, zasieków, bunkrów, wież strażniczych i rowów. Budynki, które stały na granicy obu części miasta, zostały zburzone, a ich mieszkańcy przesiedleni. Za próbę nielegalnego przekroczenia muru groziła śmierć. Ocenia się, że przez 28 lat powiodło się ponad 5 tys. prób ucieczki, lecz ok. 200 osób, w tym także Polak, przypłaciło je życiem. Mur berliński został zburzony częściowo przez samych Berlińczyków podczas spontanicznego zrywu, który rozpoczął się 9 listopada 1989 r. (więcej o tym na s. 131–134). Wraz z nim przestała istnieć żelazna kurtyna dzieląca Europę.

Mur berliński, oddzielający wschodnią **1** i zachodnią **2** część miasta, miał od 3,4 do 4,2 m wysokości. Dodatkowo znajdował się za nim pas ziemi niczyjej **3** pozostający pod stałą obserwacją uzbrojonych strażników.

■ fotografia, Berlin, 1961 r.

? Jakie znaczenie dla mieszkańców obu części Berlina miało wzniesienie muru?

ĆWICZENIA

1. Wymień kontynenty, na których toczyła się rywalizacja pomiędzy USA a ZSRS.
2. Oceń, która konfrontacja pomiędzy Wschodem a Zachodem była najgroźniejsza dla pokoju na świecie.
3. Wyjaśnij, dlaczego, Twoim zdaniem, żaden z licznych konfliktów, w który zaangażowały się USA i ZSRS, nie przerodził się w konflikt ogólnoświatowy.

DLA ZAINTERESOWANYCH

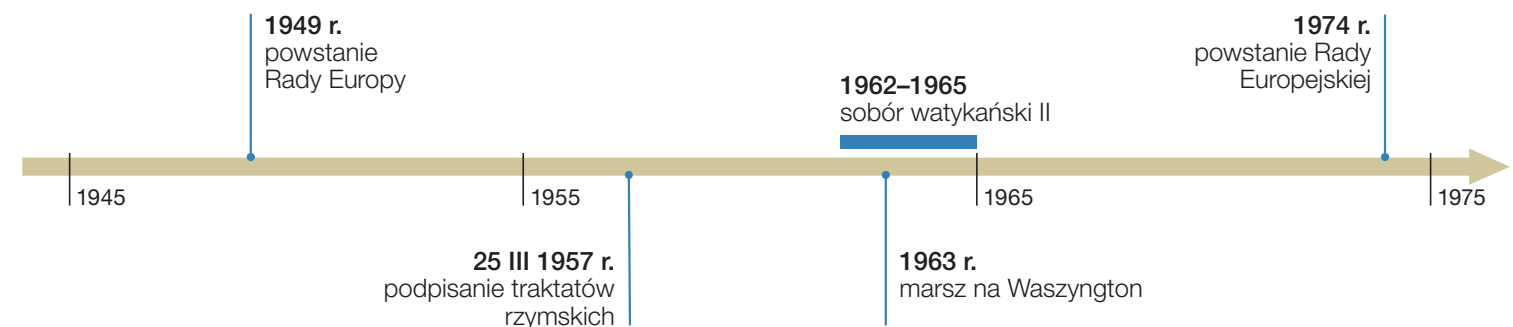
A. Krawczyk, *Praska Wiosna 1968*, Warszawa 1998.

R. Schulziger, *Wojna w Wietnamie 1941–1975*, przeł. G. Smółka, Warszawa 2020.

5 POWOJENNE PRZEMIANY NA ZACHODZIE

WAŻNE NA TEJ LEKCJI:

- geneza i pierwsze etapy integracji europejskiej,
- najważniejsze przemiany kulturowe i społeczne po II wojnie światowej,
- przebieg i konsekwencje przemian społecznych i obyczajowych na Zachodzie.

POCZĄTKI INTEGRACJI EUROPEJSKIEJ

Odbudowująca się po wojnie Europa potrzebowała zgody i jedności. Przyszłość zjednoczenia państw europejskich była jednak niejednoznaczna. Pojawiły się jej dwie wizje. Francuski polityk **Jean Monnet** [czyt.: żan mone] postulował ścisłą integrację w zakresie politycznym, gospodarczym i wojskowym, co w przyszłości przyniosłoby powstanie Stanów Zjednoczonych Europy. Z kolei **Charles de Gaulle** podkreślał znaczenie kultury i tradycji narodowej, opowiadając się za wspólną Europą narodów, w której państwa zintegrowane gospodarczo zachowują suwerenność polityczną.

Zanim jednak doszło do integracji największych krajów Europy Zachodniej, działania zjednoczeniowe

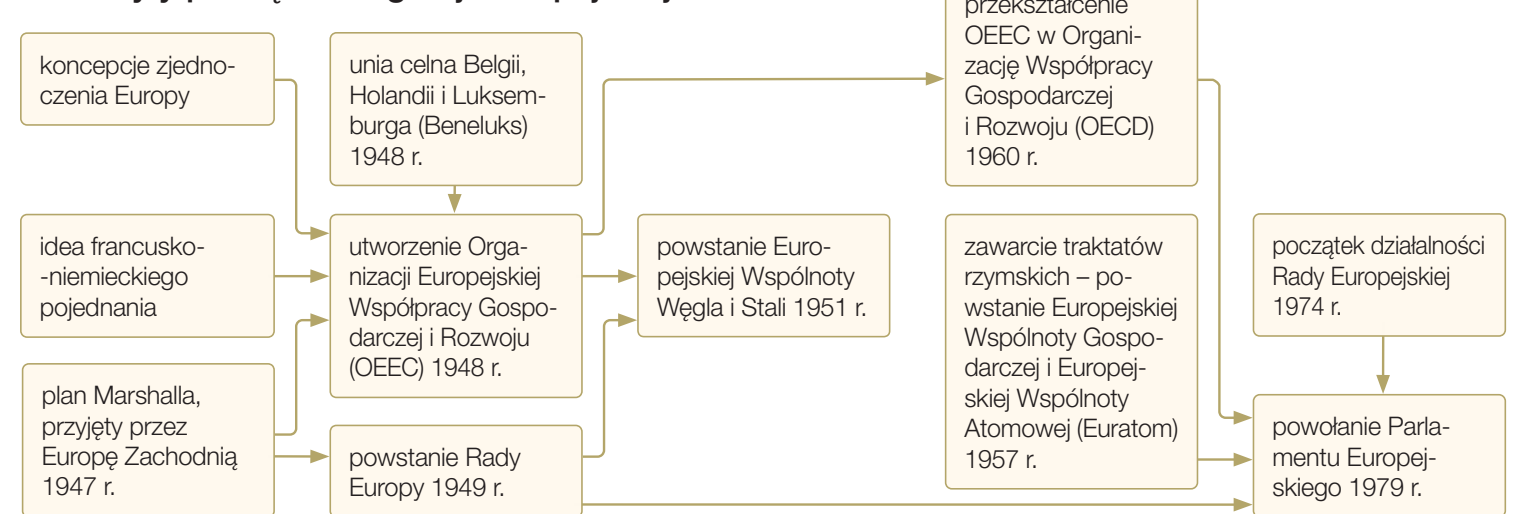
rozpoczęły Belgia, Holandia i Luksemburg. W **1948 r.** wprowadzono pomiędzy nimi unię celną, a cały obszar zaczęto nazywać od pierwszych sylab nazw tych państw **Beneluksem**.

W marcu 1948 r. 16 państw objętych planem Marshalla (więcej na ten temat zob. na s. 12) zdecydowało się na zacieśnienie współpracy i utworzenie **Organizacji Europejskiej Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OEEC)**, przekształconej w 1960 r. w **Organizację Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD)**, grupującą również kraje z innych kontynentów.

Filarem zjednoczenia miało stać się pojednanie francusko-niemieckie. Szczególne zasługi dla realizacji idei jedności europejskiej mieli politycy chrześcijańsko-demokratyczni, wychowani na pograniczu

ZWIĄZKI PRZYZCYNOWO-SKUTKOWE

Jakie były początki integracji europejskiej?

francusko-niemiecko-włoskim: francuski minister spraw zagranicznych **Robert Schuman** [czyt.: szuman], kanclerz RFN **Konrad Adenauer** oraz premier Włoch **Alcide de Gasperi** [czyt.: alcide de gasperi]. Dzięki ich inicjatywie w 1949 r. powstała **Rada Europy** – forum konsultacji dla rządów i parlamentów 16 państw zachodnioeuropejskich.

W 1950 r. Robert Schuman ogłosił deklarację, w której wysunął propozycję, aby Francja i Niemcy zawarły porozumienie w sprawie koordynacji produkcji węgla i stali. Oprócz względów ekonomicznych za takim projektem przemawiała możliwość kontroli niemieckich zbrojeń, których nadal w Europie się obawiano. Wkrótce dołączyły do niego kraje Beneluksu oraz Włochy. 18 kwietnia **1951 r.** podpisano traktat paryski, na mocy którego powstała **Europejska Wspólnota Węgla i Stali**. Z czasem państwa członkowskie rozszerzyły współpracę, aby doprowadzić do koordynacji działań politycznych.

25 marca 1957 r. Francja, RFN, Włochy, Belgia, Holandia i Luksemburg podpisały **traktaty rzymskie**, na mocy których powstały **Europejska Wspólnota Gospodarcza (EWG)** oraz Europejska Wspólnota Energii Atomowej (**Euratom**).

Atomium to jeden z symboli epoki atomu, czyli czasów, w których łączono ogromne nadzieje z rozwojem energetyki jądrowej. Budowla została wzniesiona w 1958 r., rok po powołaniu Euratomu, wspólnoty krajów europejskich planujących wspólnie, w pokojowy sposób wykorzystywać technologię atomową.

■ fotografia współczesna, Bruksela

■ SOBÓR WATYKAŃSKI II

Kościół rzymskokatolicki w latach 60. musiał odnieść się do postępujących zmian społecznych na Zachodzie. Odnowę i unowocześnienie tej instytucji rozpoczął papież **Jan XXIII**, z którego inicjatywy w październiku 1962 r. zwołano **sobór watykański II**. Po śmierci Jana XXIII w 1963 r. reformy kontynuował nowy papież **Paweł VI**. W grudniu 1965 r. zamknięto obrady soboru, na którym potwierdzono dotychczasową doktrynę Kościoła w dziedzinie wiary i moralności, jednak w dużej mierze zreformowano życie kościelne. Po soborze widoczne zmiany nastąpiły zwłaszcza w liturgii (m.in. mszę św. zaczęto odprawiać w językach narodowych, a nie po łacinie). Zreformowano seminaria i zakony, zniesiono indeks ksiąg zakazanych. Zaczęto podkreślać to, co wspólne z innymi Kościołami chrześcijańskimi, a w stosunku do religii niechrześcijańskich (głównie judaizmu i islamu) zaczęto zwracać większą uwagę na to, co może być podstawą dialogu.

Reformy Kościoła nie zapobiegły **laicyzacji** społeczeństw Zachodu, w tym odchodzenia od regularnego uczestnictwa w życiu religijnym. Wynikało to ze wzrostu popularności lewicy i rewolucji obyczajowej lat 60., którym towarzyszył wzrost dobrobytu. Proces ten objął najpierw kraje protestanckie, następnie katolickie. Wpłynęło to na stopniowe redukcowanie dotychczasowego znaczenia Kościoła w życiu społeczno-politycznym. Jednak w wielu państwach jego wpływy pozostały znaczące, np. w Irlandii, Polsce czy we Włoszech Kościół nadal odgrywał bardzo ważną rolę.

Papież Paweł VI i Atenagoras, duchowy zwierzchnik wszystkich prawosławnych, patriarcha Konstantynopola, spotkali się po 900 latach sporów i cofnęli ekskomunikę wydane wobec siebie przez przywódców obu Kościołów w 1054 r.

■ fotografia, Rzym, 1964 r.

? Jakie zmiany w Kościele przyniósł sobór watykański II?

Dzięki powołaniu EWG:

- zniesiono cła pomiędzy państwami wspólnoty;
 - stworzono wspólny rynek pracy, umożliwiający zatrudnienie obywateli każdego z państw wspólnoty na całym jej terytorium;
 - wprowadzono dotowany i chroniony cłami na towary z zewnątrz wspólny rynek rolny, co zabezpieczało interesy Francji walczącej o ochronę swoich rolników.
- Traktaty rzymskie położyły podwaliny pod nowy europejski system polityczny. W 1958 r. rozpoczęła działalność Komisja EWG z siedzibą w Brukseli. W 1974 r.

powstała Rada Europejska, a w 1979 r. powołano Parlament Europejski z siedzibą w Strasburgu.

Poza EWG pozostali Brytyjczycy, sceptycznie nastawieni do organizacji, która według nich mogłaby ograniczyć ich suwerenność. Dostrzegali jednak korzyści ze współpracy, dlatego w **1959 r.** Wielka Brytania wraz z Austrią, Danią, Norwegią, Portugalią, Szwajcarią i Szwecją podpisała konwencję, na której podstawie powstało **Europejskie Stowarzyszenie Wolnego Handlu (EFTA)**. Nie przyniosło to spodziewanych efektów z uwagi na mniejszy potencjał gospodarczy tej organizacji

■ WALKA Z RASIZMEM W USA

W latach 50. w południowych stanach wciąż obowiązywała segregacja rasowa, a wśród ludności białej panował silny rasizm. Nadal duże wpływy miała tajna organizacja Ku-Klux-Klan [czyt.: kju klaks klan], sprzeciwiająca się przyznaniu pełni praw czarnoskórej ludności, nierzadko stosująca wobec niej brutalne metody. Afroamerykanie ze swoim liderem, charyzmatycznym pastorem **Martinem Lutherem** [czyt.: luterem] **Kingiem** na czele, byli zmuszeni podjąć walkę o swoje prawa.

W walce o równouprawnienie czarnoskórych mieszkańców USA Martin Luther King opowiadał się za nieużywaniem przemocy (ang. *non-violence*) i stosowaniem jedynie biernego oporu. Z jego inicjatywy w stanach na południu USA, gdzie żywe wciąż pozostawały rasistowskie uprzedzenia, organizowano bojkoty, przemarsze przez miasta oraz akcje celowego zajmowania miejsc zarezerwowanych wyłącznie dla białych. W sierpniu 1963 r. doszło do **marszu na Waszyngton**. Podczas niego King wygłosił przemówienie, powtarzając słowa *I have a dream* (z ang. 'mam marzenie'). Marsz okazał się przełomowy dla walki o równouprawnienie czarnoskórej ludności i przeszedł do historii, pastor King otrzymał zaś rok później Pokojową Nagrodę Nobla. W 1964 r. uchwalono ustawę zapewniającą całkowitą równość wszystkich obywateli, a także zakazującą dyskryminacji rasowej.

Amerykańscy lekkoatleci Tommie Smith [czyt.: tomi smys] i **John Carlos** [czyt.: dżon karlos], medaliści w biegu na 200 m, podczas igrzysk olimpijskich w Meksyku w 1968 r. unoszą zaciśnięte pięści w czarnych rękawczkach na znak poparcia dla organizacji samoobrony Afroamerykanów – Partii Czarnych Panter. Za ten polityczny gest obaj sportowcy zostali zdyskwalifikowani.

■ fotografia, Meksyk, 18 X 1968 r.

? Jakie metody stosował Martin Luther King w walce o prawa Afroamerykanów?

Martin Luther King, pastor Kościoła baptystów, prowadził działalność społeczną na rzecz równouprawnienia Afroamerykanów. Po wieloletnich pokojowych protestach doprowadził do uchylecia przepisów dyskryminujących Afroamerykanów i przyjęcia ustawy umożliwiającej walkę z rasizmem. W 1964 r. uhonorowano go Pokojową Nagrodą Nobla. Został zamordowany przez rasistę w zamachu.

■ fotografia, USA, 1963 r.

■ KULTURA W LATACH 1945–1968

Korzystna koniunktura gospodarcza, jaka zapanowała w odbudowującej się po II wojnie światowej Europie, przyspieszyła na Zachodzie rewolucję naukowo-techniczną (m.in. powstanie sztucznych satelitów, początki komputeryzacji, rozwój energetyki jądrowej). Towarzyszyło jej upowszechnienie się **telewizji**, co stało się punktem zwrotnym w rozwoju cywilizacji – przewagę zaczęła zdobywać kultura obrazu. Dzięki temu medium z jednej strony ludzie uzyskali jeszcze szerszy dostęp do informacji, lecz z drugiej strony zostali otoczeni propozycjami rozrywki niewymagającymi wysiłku intelektualnego.

Nie oznaczało to jednak natychmiastowego kryzysu kultury pisanej – popularność i dostępność książek i czasopism nadal rosła. Po wojnie twórcy analizowali ludzką naturę zdolną do okrucieństwa (m.in. Günter Grass, George Orwell). Znakomicie rozwijała się literatura amerykańska (m.in. Ernest Hemingway [czyt.: hemingłej], William Faulkner [czyt.: łiliam folkner]). Pod koniec lat 50. nowym zjawiskiem stała się twórczość odrzucających tradycyjne normy społeczne bitników (Jacka Kerouaca [czyt.: dżeka keruaka] i Allena Ginsberga). W literaturze francuskiej wyłonił się nurt **egzystencjalizmu**, poruszający kwestie wolności i samotności człowieka (Jean-Paul Sartre [czyt.: żan pol sartr], Albert Camus [czyt.: kami]). Powstał odwołujący się do surrealizmu **teatr absurdu**, który ukazywał ludzi bezskutecznie poszukujących w życiu sensu i porozumienia (Eugène Ionesco [czyt.: eżen jonesko], Samuel Beckett [czyt.: beket]). Wielką popularnością cieszyła się francuska piosenka literacka, wykonywana m.in. przez Édith [czyt.: edit] Piaf.

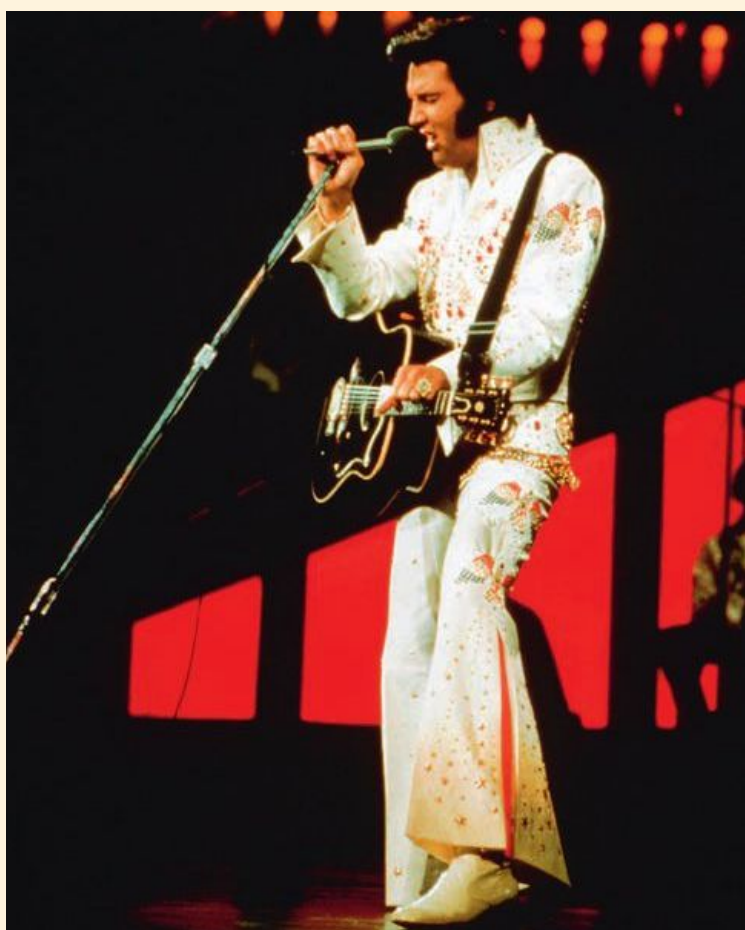
W USA w kinematografii lat 50. królowały westerny [czyt.: łesterny], wielkie ekranizacje z historii starożytnej (*Kleopatra*, *Spartakus*), biblijnej (*Ben Hur*, *Dziesięcioro przykazań*) oraz musicale (*Deszczowa piosenka*) i komedie (*Półżartem, półserio*). Ogromną popularność, zwłaszcza wśród młodzieżowej publiczności, zyskali aktorzy James Dean [czyt.: dżejms din] i Marlon Brando, którzy kreowali postaci buntowników rzucających wyzwanie społeczeństwu. W tym samym czasie realizowano filmy coraz śmielsze obyczajowo, co podchwyciła prasa, która odpowiadała na tego typu oczekiwania czytelników („Playboy”). Symbolem tych przemian stała się słynąca z urody aktorka **Marilyn Monroe** [czyt.: merylyn monroł], należąca do największych gwiazd Hollywood.

W muzyce popularnej tradycyjna stylistyka muzyki białych (**country**) coraz częściej łączyła się z elementami afroamerykańskiego Południa (**blues**). Ten styl upowszechnił się na całym świecie m.in. za sprawą piosenkarza **Elvisa Presleya** [czyt.: elwisa presleja] – króla rock’n’rolla [czyt.: rok en rola] (na temat muzyki w tym i późniejszym okresie przeczytasz więcej na s. 46–47).

Brigitte Bardot [czyt.: briżit bardo] w latach 50. i 60. była wielką gwiazdą kina, symbolem żywiołowej i naturalnej kobiecości.

■ kadr z filmu *Stokrotka* z 1956 r.

Elvis Presley był jedną z największych ikon popkultury. Jego płyty do dziś sprzedają się w nakładzie ponad 600 mln. Jako gwiazdor zagrał także w ponad 30 filmach.

■ fotografia, USA, ok. 1970 r.

? Jakie dziedziny sztuki i literatury rozwinęły się w okresie powojennym?

w porównaniu do EWG. Z tego powodu Wielka Brytania rozpoczęła starania o przyjęcie i w 1973 r. wraz z Irlandią i Danią przystąpiła do EWG. Rozwój gospodarczy, który towarzyszył integracji europejskiej, przekonywał kolejne państwa do tej idei. W 1981 r. EWG powiększyła się o Grecję, a w 1986 r. o Hiszpanię i Portugalię.

■ POWOJENNA DEMOKRATYZACJA

Kłęska nazistowskich Niemiec i faszystowskich Włoch umożliwiła odtworzenie systemów demokratycznych w państwach zachodniej Europy. Odradzały się przedwojenne partie polityczne lub powstawały nowe. Wprowadzano także liczne reformy socjalne i gospodarcze, np. we Francji i w Wielkiej Brytanii nacjonalizowano całe gałęzie przemysłu. Rosły też w siłę związki zawodowe, które aktywnie walczyły o prawa pracowników i domagały się uwzględnienia w kształtującym się na nowo życiu gospodarczym potrzeb socjalnych wszystkich grup społecznych. Te wszystkie działania były zgodne z koncepcją tzw. **państwa dobrobytu** (ang. *welfare state*; czyt.: łelferstejt), gdzie gospodarce rynkowej towarzyszył interwencjonizm państwowy i pomoc socjalna dla uboższej ludności.

Z kolei w USA umacniały się ruchy dążące do zrównania praw i statusu wszystkich grup społecznych. Afroamerykanie i kobiety zaczęli głośno domagać się zniesienia dotyczącej ich dyskryminacji. Symbolem walki o prawa czarnoskórej ludności w USA stał się pastor **Martin Luther King**.

■ REWOLUCJA OBYCZAJOWA LAT 60.

W latach 60. XX w. doszło do gwałtownych przeobrażeń dotyczących obyczajowości. Znacznie przyspieszyło je wprowadzenie na rynek w 1960 r. pigułki antykoncepcyjnej. Zaowocowało to **rewolucją seksualną**, czyli znacznym rozluźnieniem norm obyczajowych. Wzrosła społeczna akceptacja dla rozwodów i związków nieformalnych. W prawodawstwie krajów zachodnich zaczęto wówczas wprowadzać ustawy dopuszczające aborcję. Równocześnie zmieniał się konserwatywny wzorzec małżeństwa i została podważona stereotypowa rola kobiety wyłącznie jako żony i matki. Rosnąca popularność **feminizmu** była ściśle powiązana nie tylko ze zmianami politycznymi i ekonomicznymi, lecz także z kryzysem tradycyjnych wartości. Według czołowej ideolożki ruchu feministycznego Betty Friedan [czyt.: friden] dotychczasowa pozycja społeczna kobiet powinna ulec zmianie. Wymagało to jednak walki

Betty Friedan [1] była działaczką feministyczną i założycielką organizacji National Organization for Women (NOW). Jej wydana w 1963 r. książka *Mistyka kobiecości* otworzyła nowy etap w walce o prawa kobiet.

■ fotografia, USA, 1968 r.

o pełne równouprawnienie i zakończenie ich zależności od mężczyzn (zob. [tekst źródłowy](#) na s. 46) dzięki edukacji i pracy zawodowej. W 1970 r. w USA było już ponad 40% czynnych zawodowo kobiet, które również coraz częściej angażowały się w działalność społeczną m.in. w ramach ruchów pokojowych i **subkultur młodzieżowych**.

■ RUCHY KONTESTATORSKIE

Nasilenie przemian społecznych w krajach zachodnich pod koniec lat 60. prowadziło do powszechnego wśród młodych ludzi zjawiska **kontestacji**, czyli kwestionowania dotychczasowych zasad życia społecznego. Towarzyszyła temu przemiana postaw i zainteresowań młodzieży, która stała się motorem zmian. Podłoże protestów społecznych i wystąpień na uniwersytetach stanowiły w tym czasie głównie wojna w Wietnamie, nierówności klasowe i rasowe, a także skostniały system nauczania w szkołach wyższych. Krytykowano rozdzźwięk pomiędzy szybkimi zmianami w wielu dziedzinach a powolnie przekształcającymi się normami obyczajowymi i społecznymi. Młodzież masowo przyjmowała hasła grup lewackich, czyli skrajnie lewicowych, które atakowały zachodnie systemy polityczne pod hasłami *walki z oligarchią polityczną i kapitalistycznym wyzyskiem* oraz *burżuazyjnym stylem życia*. Do największych demonstracji doszło w maju 1968 r. na uniwersytetach francuskich. Za przykładem Francuzów poszli studenci z RFN, Włoch, Belgii, Holandii oraz Szwecji. W kolejnych latach protesty stopniowo

Feminizm – ruch społeczny dążący do równouprawnienia płci w życiu politycznym, ekonomicznym, osobistym i społecznym.

Subkultura młodzieżowa – wyodrębniona grupa młodzieży wyznająca przynajmniej częściowo inne zasady niż większość społeczeństwa.

wygasały, zwłaszcza że została uwzględniona część postulatów, jak np. zwiększenie liczby miejsc na studiach czy polepszenia warunków studiowania.

Ogromną popularnością wśród młodej, zbuntowanej publiczności cieszyły się powstałe w latach 60. zespoły grające **rock and rolla** i **rocka**: The Beatles [czyt.: ze bitels], The Rolling Stones [czyt.: ze rollin stołns], The Animals czy The Doors [czyt.: ze doors]. Członkowie tych grup muzycznych stali się idolami dla milionów swoich rówieśników, a ich kariery rozwijały się w błę-

skawicznym tempie. Ewolucja Beatlesów dobrze oddawała zmiany, jakie zachodziły w świadomości ich pokolenia. Młodzi muzycy zaczynali swoją światową karierę jako gładko uczesani chłopcy w garniturach, kończyli zaś jako brodaci kontestatorzy zachodniej cywilizacji z kwiatami w długich włosach. Łączono ich wówczas z popularną subkulturą młodzieżową – **hipisami**, określanymi też jako „dzieci kwiaty”. Buntowali się oni przeciwko normom funkcjonującym w świecie kapitalistycznym, odrzucali konsumpcyjny model życia

TEKST ŹRÓDŁOWY

WALKA O NOWĄ ROLĘ KOBIETY

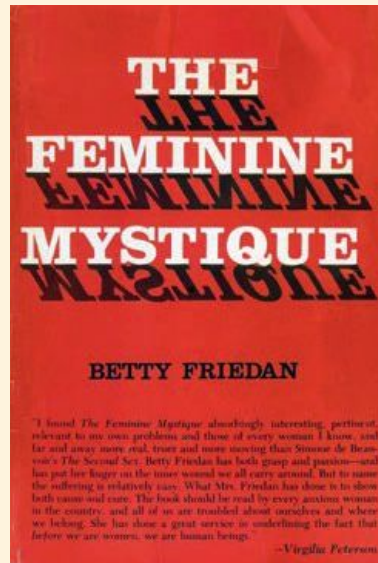
W książce *Mistyka kobiecości* z 1963 r. Betty Friedan wskazywała na rolę edukacji i pracy zawodowej w rozwoju społecznym kobiet.

Wizja mieszkającej na przedmieściu pani domu była marzeniem każdej Amerykanki, a mówiono, że także obiektem zawiści kobiet na całym świecie. Amerykańska pani domu, wyzwolona – dzięki osiągnięciom nauki i sprzętom domowym – od mozolnej pracy, chorób i niebezpieczeństw związanych z porodem towarzyszącym jej babce, zdrowa, piękna, wykształcona, zajęta wyłącznie mężem, dziećmi i domem, odnalazła prawdziwe, kobiece spełnienie. Jako pani domu i matka stawiała się szanowaną i równoprawną partnerką w męskim świecie. Miała wolność wyboru samochodu, ubrań, sprzętu domowego, supermarketu, miała wszystko, o czym zawsze marzyły kobiety. W ciągu piętnastu lat po zakończeniu drugiej wojny światowej ta mistyka kobiecego spełnienia stała się cennym i żywym, odnawiającym się źródłem współczesnej kultury amerykańskiej.

Miliony kobiet żyły zgodnie z uroczą wizją mieszkających na przedmieściach amerykańskich pań domu, całujących przed domem mężów na do widzenia, zostawiających w szkole dzieci, które ledwie zmieściły się do ich kombi, z uśmiechem używających nowego elektrycznego odkurzacza do polerowania nieskazitelnie czystej kuchennej podłogi. Same piekły chleb, szyły sobie i dzieciom ubrania, ich pralki i suszarki chodziły całymi dniami. Zmieniały pręścieradła nie raz, ale dwa razy w tygodniu, w szkole dla dorosłych uczyły się robić dywaniki i współczuły swoim biednym sfrustrowanym matkom, które marzyły o robieniu kariery. Ich jedynym marzeniem było zostać idealną żoną i matką, ich największą ambicją była piątka dzieci i piękny dom, walczyły wyłącznie o to, by znaleźć i zatrzymać przy sobie męża. Nie zastanawiały się nad niekobie-

Mistyka kobiecości to jedna z najważniejszych książek w dziejach ruchu feministycznego. Autorka na podstawie prowadzonych przez lata badań dotyczących zmian w życiu kobiet udowodniła, że w coraz większym stopniu są im narzucane role społeczne – żony i pani domu, które odpowiadać miałyby patriarchalnej „mystyce kobiecości”.

■ książka, USA, 1963 r.

cymi problemami świata za progiem własnego domu, chcieli, aby to mężczyźni podejmowali najważniejsze decyzje. Chlubili się swoją rolą kobiety i w spisie ludności w rubryce „zawód” z dumą wpisywały „pani domu” [...]. Jednak pewnego kwietniowego poranka 1959 r. usłyszałam, jak matka czwórki dzieci, pijąc kawę z czterema innymi matkami na przedmiejskim osiedlu dwadzieścia pięć kilometrów od Nowego Jorku, tonem skrywanej desperacji wypowiada słowo „problem”. I kobiety od razu, bez słów, wiedziały, że nie mówi o problemie z mężem czy dziećmi, czy domem. Nagle zrozumiały, że ten sam problem, nienazwany, dotyczy także ich. Niepewne zaczęły o nim rozmawiać. Potem, gdy odebrały dzieci ze żłobka i zawiozły je do domu na popołudniową drzemkę, dwie z nich płakały z ulgi, jaką przyniosła świadomość, że nie są same.

Źródło: B. Friedan, *Mistyka kobiecości*, tłum. A. Wysokińska, „Res Publica”, 2008, nr 210.

1. Opisz, jak Betty Friedan przedstawiła sytuację kobiet w Stanach Zjednoczonych po II wojnie światowej.
2. Wyjaśnij, na czym Twoim zdaniem polegał „problem”, o którym w tekście rozmawiały kobiety.

oraz sprzeciwiali się instytucjom społecznym, takim jak małżeństwo czy Kościół, a także hierarchii. Podważali sens istnienia władzy politycznej, ponadto byli **pacyfistami** i organizowali pokojowe protesty, szczególnie przeciwko wojnie w Wietnamie. Wśród hipisów panowało również przyzwolenie na narkotyki, środki psychodeliczne i wolną miłość. Część z nich próbowała urzeczywistniać swoje ideały na co dzień, żyjąc we wspólnotach, w których obowiązywały hipisowskie zasady. Z tradycji hipisowskiej wywodzą się też twórcy, którzy przeszli do historii muzyki, m.in. Jimmi Hendrix [czyt.: dżimi hendriks], Janis Joplin [czyt.: dżenis dżaplin] czy zespół Led Zeppelin. Z tego nurtu wyłonił się w latach 70. hard rock z zespołami Deep Purple [czyt.: dip parpl] i Black Sabbath [czyt.: blek sabat].

W latach 70. zaczęły powstawać nowe subkultury, kontestujące z kolei hipisowski obraz świata. Ich następcy znacznie radykalniej odrzucali zastany porządek świata i byli prekursorami ruchu **punk** [czyt.: pank], który na Wyspach Brytyjskich upowszechnił się od 1976 r. Młodzież przejęła wówczas pesymistyczne hasło kultowego zespołu Sex Pistols: *No future* (z ang. ‘bez przyszłości’) i częściowo modę na zażywanie narkotyków.

The Beatles zdobyli na początku lat 60. XX w. ogromną popularność określaną jako beatlemania. W kolejnych latach zespół zmienił wizerunek i styl muzyczny, a jego członkowie zaangażowali się politycznie, m.in. wsparli ruchy pacyfistyczne.

■ fotografia, Londyn, 19 V 1967 r.

ĆWICZENIA

1. Przedstaw początki integracji europejskiej.
2. Opisz kierunki przemian społeczno-obyczajowych na Zachodzie w okresie powojennym i w latach 60. XX w.
3. Wymień nurty w kulturze i sztuce, które wyłoniły się na Zachodzie w latach 1945–1970.

DLA ZAINTERESOWANYCH

L. Delap, *Feminizmy. Historia globalna*, Warszawa 2024.

Rewolta 1968, Pomocnik historyczny. Tygodnik „Polityka”, Warszawa 2018.

Zmiany wynikłe z rewolucji obyczajowej nie ograniczyły się jednak do młodzieżowego buntu, ale przyniosły trwałe konsekwencje w społeczeństwach Europy Zachodniej i USA. Przemiany te objęły kulturę, normy estetyczne i obyczajowe, a nawet systemy wartości.

Festiwal w Woodstock [czyt.: łudstok] w USA odbył się w sierpniu 1969 r. Przed liczącą ok. 400 tys. osób publicznością wystąpili m.in. Jimmi Hendrix, Janis Joplin i Joe Cocker [czyt.: dżo koker].

■ fotografia, Woodstock, 15–18 VIII 1969 r.

Punki ubierali się w zupełnie inny sposób niż hipisi. Prowokowali społeczeństwo, celowo nosząc stroje powszechnie uznawane za nieestetyczne. Paradoksalnie wiele elementów ich stylu w późniejszym czasie trafiło do świata mody.

■ fotografia współczesna

Podsumowanie rozdziału I
Świat po II wojnie światowej

1 Żelazna kurtyna

- 1. W II wojnie światowej brało udział ok. 50 państw. Śmierć w niej poniosło ok. 60 mln ludzi.
- 2. W latach 1944–1947 władzę w kolejnych państwach Europy Środkowo-Wschodniej przejmowali komuniści sterowani z Moskwy.
- 3. W 1947 r. USA zaczęły stosować doktrynę Trumana, polegającą na wspieraniu sił antykomunistycznych w mniej rozwiniętych państwach. Równolegle wdrażano amerykański plan Marshalla, z którego skorzystały państwa zachodnioeuropejskie.
- 4. Po 1945 r. ukształtował się podział Europy na dwa bloki: zachodni (współpracujący z USA) i wschodni (zdominowany przez ZSRS). Stan napięcia pomiędzy tymi blokami nazwano zimną wojną. W 1949 r. kraje zachodnie zawarły Pakt Północnoatlantycki (NATO).
- 5. Niemcy zostały podzielone na cztery strefy okupacyjne i wdrażano w nich politykę denazyfikacji. W 1949 r. powstały dwa niemieckie państwa – Republika Federalna Niemiec (RFN) i Niemiecka Republika Demokratyczna (NRD).

2 Azja w czasach dekolonizacji

- 1. W 1947 r. kierowany przez Mahatmę Gandhiego Indyjski Kongres Narodowy doprowadził do uzyskania niepodległości przez Indie i Pakistan.
- 2. Od 1949 r. władzę w Chinach sprawowali komuniści pod wodzą Mao Zedonga, którzy proklamowali powstanie Chińskiej Republiki Ludowej. W kolejnych latach wdrożyli plan Wielkiego Skoku i rewolucję kulturalną, polegającą na niszczeniu dawnej chińskiej kultury.
- 3. W latach 1950–1953 toczyła się wojna w Korei pomiędzy komunistyczną Koreą Północną (KRL-D) rządzoną przez Kim Ir Sena a demokratyczną Koreą Południową (Republiką Korei) wspieraną przez USA. Rozejm w 1953 r. utrwalił podział na dwa wrogie państwa.
- 4. W wyniku II wojny światowej doszło do dekolonizacji Indochin i Archipelagu Malajskiego. W latach 1949–1960 spod panowania władzy kolonialnej wyzwoliły się: Indonezja, Kambodża, Laos oraz Wietnam Północny i Południowy.

3 Bliski Wschód i Afryka po II wojnie światowej

- 1. W 1948 r. proklamowano powstanie państwa Izrael, którego pierwszym premierem został Dawid Ben Gurion.
- 2. Pomiędzy Izraelem i państwami arabskimi dochodziło do konfliktów. W 1956 r. nastąpił kryzys sueski, gdy prezydent Egiptu ogłosił nacjonalizację Kanału Sueskiego. Walki zakończyła interwencja dyplomatyczna USA i ONZ.
- 3. W 1967 r. rozegrała się wojna sześciodniowa i Izrael podbił graniczne tereny Egiptu, Jordanii i Syrii. W 1973 r. Izrael znów pokonał sąsiadów – w wojnie Jom Kippur, której skutkiem był światowy kryzys paliwowy.
- 4. Po II wojnie światowej rozpoczęła się dekolonizacja Afryki. Rok 1960 jest nazywany Rokiem Afryki, ponieważ wtedy najwięcej państw ogłosiło niepodległość. W wielu regionach Afryki wybuchły następnie konflikty, m.in. na tle etnicznym.
- 5. W Republice Południowej Afryki (RPA) biali potomkowie Brytyjczyków i Holendrów wprowadzili segregację rasową – apartheid. Zakończył się on w 1994 r., kiedy prezydentem został czarnoskóry Nelson Mandela.

Nelson Mandela [1] był południowoafrykańskim prawnikiem, działaczem praw człowieka, który spędził 27 lat w więzieniu ze względu na działalność społeczną. Stał się symbolem walki z apartheidem.
■ fotografia, Etiopia, 1962 r.

4 Konflikty okresu zimnej wojny

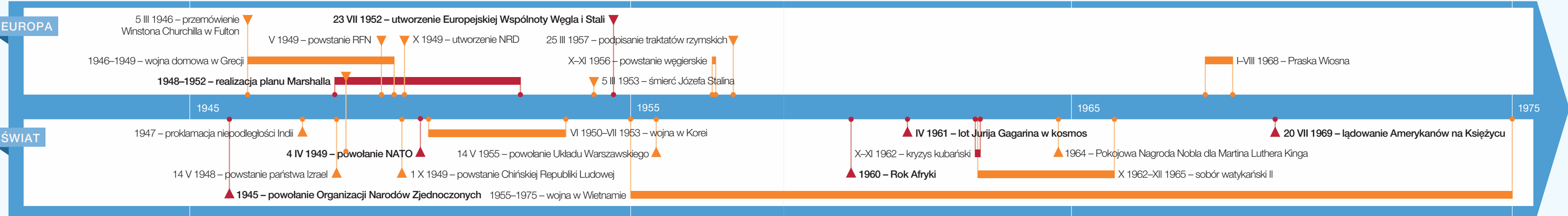
- 1. W 1956 r. na Węgry wkroczyły wojska sowieckie – była to odpowiedź na wprowadzane przez premiera Nagya demokratyczne reformy i zapowiedź wystąpienia z Układu Warszawskiego. Sowietci brutalnie stłumili powstanie oraz przywrócili podporządkowane sobie władze.
- 2. W 1959 r. w wyniku rewolucji władzę na Kubie przejął Fidel Castro. Państwo znalazło się w strefie wpływów ZSRS. Po nieudanej interwencji USA Sowietci planowali rozmieścić na Kubie rakiety balistyczne. Odpowiedzią USA była blokada wyspy. Kryzys kubański zakończył się dzięki porozumieniu prezydenta Johna Kennedy’ego z przywódcą ZSRS Nikitą Chruszczowem.
- 3. W 1955 r. wybuchła wojna w Wietnamie. Pomimo pomocy Stanów Zjednoczonych w 1975 r. Wietnam Południowy został podbity przez komunistów z północy.
- 4. Rywalizacja pomiędzy USA i ZSRS toczyła się również w kosmosie. Ostatecznie to amerykańscy kosmonauci jako pierwsi stanęli na Księżycu w 1969 r.
- 5. W 1968 r. w Czechosłowacji Alexander Dubček podjął demokratyzujący kraj reformy. Okres ten, nazwany Praską Wiosną, zakończył się inwazją armii państw komunistycznych.

5 Powojenne przemiany na Zachodzie

- 1. W 1957 r. Belgia, Francja, Holandia, Luksemburg, RFN i Włochy podpisały traktaty rzymskie – powstała Europejska Wspólnota Gospodarcza (EWG) i Euratom. Z czasem do EWG zaczęły przystępować kolejne państwa.
- 2. W zachodniej Europie po wojnie postępowała demokratyzacja. W Stanach Zjednoczonych nasiliła się walka z rasizmem. Na jej czele stał Martin Luther King. Doprowadził on do zakończenia segregacji rasowej w USA.
- 3. Po 1945 r. świat zrewolucjonizowała telewizja. W literaturze i filozofii popularnością cieszył się egzystencjalizm, obecny też w kinie europejskim. W Hollywood w latach 50. powstawały głównie wysokobudżetowe produkcje z udziałem gwiazd, a w latach 60. zaistniało kino autorskie. W muzyce królowały rock and roll, country i blues.
- 4. W latach 60. rozpoczęła się rewolucja seksualna i popularność zdobył feminizm. Młodzież kontestowała panujące reguły społeczne i tworzyła subkultury.
- 5. Kościół katolicki w obliczu nowych wyzwań dążył do modernizacji. Aby przeciwdziałać postępującej laicyzacji, w 1962 r. zwołano sobór watykański II.

Połączenie statków kosmicznych Apollo (USA) i Sojuz (ZSRS) na orbicie ziemskiej w 1975 r. było symbolem odprężenia politycznego na linii Moskwa–Waszyngton w latach 70. Miało zapowiadać nową epokę pokojowej współpracy mocarstw.
■ wizualizacja 3D

Dlaczego Polska nie przystąpiła do planu Marshalla?

Amerykańska pomoc dla Europy w latach 1948–1952 wyniosła ok. 13,5 mld ówczesnych dolarów USA. Umożliwiła państwom, które ją przyjęły, odbudowę i szybsze wyjście z powojennego kryzysu gospodarczego. Dlaczego kraj najbardziej dotknięty zniszczeniami II wojny światowej – Polska, nie skorzystał z tego finansowania?

Europejski Plan Odbudowy został nazwany planem Marshalla od nazwiska amerykańskiego sekretarza stanu (czyli ministra spraw zagranicznych), gen. George’a Marshalla. Zakładał pomoc gospodarczą dla Europy zrujnowanej wskutek II wojny światowej, w tym także w celu ograniczenia wpływów komunizmu w zbiedniałym społeczeństwie. Zaproszenie na konferencję do Paryża w sprawie dostaw towarów, pożyczek i kredytów, rozpoczynającą się 12 lipca 1947 r., wystosowano do wszystkich państw europejskich. Skierowano je zarówno do państw zachodnich (poza Hiszpanią z powodu panującej tam dyktatury Francisca Franco), jak i wschodnich, z ZSRS na czele, w tym Polski. Komunistyczny rząd Józefa Cyrankiewicza wyraził zainteresowanie amerykańską propozycją. O dobre relacje gospodarcze z USA – a zwłaszcza kredyty na zakup urządzeń dla przemysłu węglowego, rolnictwa i dostawy zboża – oprócz premiera Cyrankiewicza zabiegali również minister Hilary Minc i ambasador Polski w USA Józef Winiewicz.

W Stanach Zjednoczonych ścierały się wówczas dwie koncepcje na temat stosunków z państwami Europy Środkowo-Wschodniej, które znalazły się w strefie wpływów ZSRS. Departament Stanu zakładał włączenie ich do planu pomocy ekonomicznej. Z kolei w kołach wojskowych panowało przekonanie o pełnej zależności Polski, Czechosłowacji i Węgier od komunistycznego imperium, co miałyby takie wsparcie wykluczać. Jak podkreślała prof. Krystyna

Kersten: *W chwili odchodzenia od sojuszy z czasów wojny amerykańscy politycy nie uwzględniali ani interesów polskich, ani interesów Stanów Zjednoczonych w Polsce.*

Plan Marshalla został potraktowany przez Stalina jako zagrożenie dla sowieckich wpływów w Europie Środkowo-Wschodniej i możliwość ekonomicznego uzależnienia jej od Zachodu. Sowiecki minister spraw zagranicznych Władysław Mołotow sformułował zarzuty, że Plan Odbudowy Europy przyniesie utratę samodzielności gospodarczej i suwerenności małych krajów. W wyniku zdecydowanych nacisków Moskwy Polska oraz Czechosłowacja, mimo zgłoszonego wcześniej udziału w konferencji paryskiej, wycofały się z niej. Polski rząd złożył ponadto protest przeciwko pomocy ekonomicznej dla Niemiec z zachodniej strefy okupacyjnej.

Plan Marshalla pozwolił państwom zachodniej Europy szybciej podźwignąć się ze zniszczeń i powojennego kryzysu gospodarczego. Najwięcej zyskały na nim gospodarki Wielkiej Brytanii, Francji, Włoch i Niemiec Zachodnich. Pogłębiło to istniejący już podział na bogatszą Europę Zachodnią i uboższą Środkowo-Wschodnią, wykluczoną z planu Marshalla decyzją Stalina. Na Zachodzie przyczynił się do powstania *welfare state*, czyli opiekuńczego państwa dobrobytu, zabezpieczającego obywateli przed ryzykiem wynikającym z funkcjonowania gospodarki rynkowej, np. utratą pracy, czy chorobą lub niepełnosprawnością.

PODYSKUTUJMY

1. Wyjaśnij, dlaczego Polska nie przystąpiła do planu Marshalla.
2. Wskaż, jakie były efekty planu Marshalla dla Europy Zachodniej, a jakie dla Środkowo-Wschodniej.

Ćwiczenia podsumowujące

1. Omów proces kształtowania się dwóch państw niemieckich po 1945 r.
2. Wyjaśnij, czym była i jak powstała żelazna kurtyna.
3. Przedstaw, jak przebiegał proces dekolonizacji w Azji Południowej i Południowo-Wschodniej.
4. Wyjaśnij, jak rozpoczął się proces integracji państw Europy Zachodniej po II wojnie światowej.
5. Omów największe konflikty zbrojne okresu zimnej wojny.
6. Scharakteryzuj najważniejsze międzynarodowe organizacje polityczne i gospodarcze utworzone po 1945 r.

■ Manifestacja „Solidarności”, fotografia, Warszawa, 5 VII 1981 r.

II POLSKA I POLACY PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ

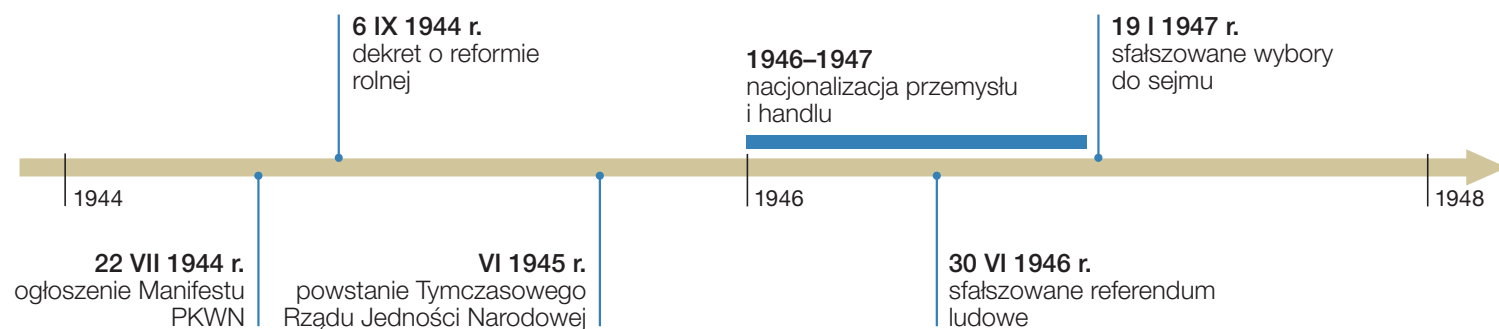
- 1 Początki władzy komunistów w Polsce
- 2 Stalinizm w Polsce
- 3 Odwilż polityczna 1956 roku
- 4 Mała stabilizacja za Gomułki

- 5 Polska czasów Gierka
- 6 Narodziny „Solidarności”
- 7 Stan wojenny

1 POCZĄTKI WŁADZY KOMUNISTÓW W POLSCE

WAŻNE NA TEJ LEKCJI:

- wojenne straty Polski oraz powojenna odbudowa,
- okoliczności i pierwsze etapy przejmowania władzy w Polsce przez komunistów,
- opór społeczny wobec komunizmu,
- reforma rolna oraz nacjonalizacja przemysłu i handlu.

■ RZĄD LUBELSKI I MANIFEST PKWN

W 1943 r. Sowieci przystąpili do działań, które po zwycięstwie nad Niemcami miały im pozwolić na rozszerzenie kontroli nad Europą Środkową. Planowali podporządkować sobie m.in. Polskę, dlatego w okupowanym kraju wspierali komunistyczną **Polską Partię Robotniczą (PPR)**, a w ZSRS odtworzyli organizacje komunistyczne złożone z Polaków. Przystąpiły one do działania, gdy siły sowieckie wkroczyły na ziemie polskie. **22 lipca 1944 r.** komunistyczne Radio „Moskwa” ogłosiło **Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (Manifest PKWN)**. W tym dokumencie

Manifest PKWN był rozpowszechniany na ziemiach polskich zajętych przez Armię Czerwoną. Nie zapowiadał bezpośrednio planów wprowadzenia w kraju komunizmu, aby nie zniechęcać Polaków do nowej władzy i zachować pozory niezależności od ZSRS.

■ fotografia, VIII 1944 r.

grupa wybranych przez Sowietów komunistów określiła siebie jako jedyny legalny organ polskich władz. W samozwańczym rządzie znaleźli się działacze Związku Patriotów Polskich (ZPP) i członkowie Krajowej Rady Narodowej (KRN). Przewodniczącym PKWN został **Edward Osóbka-Morawski**. Ogłoszony w Manifestie program:

- ▶ odmawiał legalności władzom polskim na emigracji;
- ▶ uznawał za nieobowiązującą konstytucję kwietniową i przywracał konstytucję z marca 1921 r.;
- ▶ deklarował przywrócenie odebranej przez Niemców własności;
- ▶ zapowiadał rządy demokratyczne w Polsce oparte na władzy parlamentu, co stało w jawnej sprzeczności z okolicznościami jego powstania – PKWN został bowiem powołany w Moskwie i zatwierdzony przez Stalina;
- ▶ ogłaszał **reformę rolną** bez odszkodowania dla właścicieli dużych majątków ziemskich.

Całkowitą zależność nowych władz od komunistycznego imperium ujawniło podpisane 27 lipca 1944 r. w Moskwie Porozumienie między PKWN a rządem ZSRS o polsko-sowieckiej granicy. Pełniący funkcję rządu organ zrzekł się w nim bowiem polskich Kresów Wschodnich na wschód od linii Curzona.

Po zajęciu Lubelszczyzny przez Armię Czerwoną zainstalowany przez Sowietów rząd, czyli PKWN, rezydował od 1 sierpnia 1944 r. w **Lublinie**. Pod jego administracją znajdowała się wschodnia część ziem

polskich pomiędzy linią Curzona a Wisłą – była to tzw. **Polska lubelska**. W dniu **31 grudnia 1944 r. PKWN został przekształcony w Rząd Tymczasowy Rzeczypospolitej Polskiej**. Jako premiera wysunięto Edwarda Osóbkę-Morawskiego. Rząd Tymczasowy był uznawany tylko przez ZSRS, Jugosławię oraz Czechosłowację. W lutym 1945 r. przeniósł swoje urządowanie do zrujnowanej Warszawy.

■ ZMIANY GRANIC POLSKI

Polska w nowych granicach liczyła 312 tys. km², tj. 20% mniej niż w 1939 r. Po wojnie miała zdecydowanie większy **dostęp do Morza Bałtyckiego** niż II Rzeczpospolita. Długość linii brzegowej wzrosła, a jednocześnie, oprócz zbudowanego przed wojną portu w Gdyni, Polska zyskała porty m.in. w Gdańsku, Szczecinie i Kołobrzegu. Zmiany powojenne dotyczyły większości granic polskiego państwa.

Granica wschodnia: Już podczas konferencji Wielkiej Trójki w 1943 r. w Teheranie przywódcy ZSRS, USA i Wielkiej Brytanii ustalili, że **wschodnią granicę Polski będzie wyznaczała linia Curzona** (przyjrzyj się mapie na [infografice](#) na s. 55). Decyzję tę potwier-

dzono także podczas rozmów w Jałcie w 1945 r. W rezultacie **Kresy Wschodnie** wraz z Wilnem, Grodnem, Lwowem – obszar ok. 180 tys. km², stanowiący ponad połowę przedwojennego terytorium II Rzeczypospolitej – **zostały włączone do ZSRS**.

Nową granicę Polski na wschodzie usankcjonował polsko-sowiecki układ graniczny z 16 sierpnia 1945 r. Wówczas ustalono również ostatecznie, że po stronie polskiej pozostała Mazury oraz Warmia. Drobną korekta granicy nastąpiła w 1951 r., gdy Polska została zmuszona do przekazania ZSRS bogatego w węgiel kamienny wschodniego skrawka powiatu hrubieszowskiego, a w zamian otrzymała rejon Ustrzyk Dolnych z wyczerpanymi zasobami ropy naftowej. Zamiana tych terytoriów umożliwiła jednak Polakom dokończenie rozpoczętej jeszcze przed wojną budowy zapory wodnej w Solinie.

Granica południowa: W maju 1945 r. granica z Czechosłowacją powróciła do stanu sprzed września 1938 r. Oznaczało to, że stronie czechosłowackiej ponownie przyznano **Zaolzie oraz część Spisza i Orawy**, krainy zamieszkane w dużej mierze przez ludność polską. Argument polskich komunistów, że

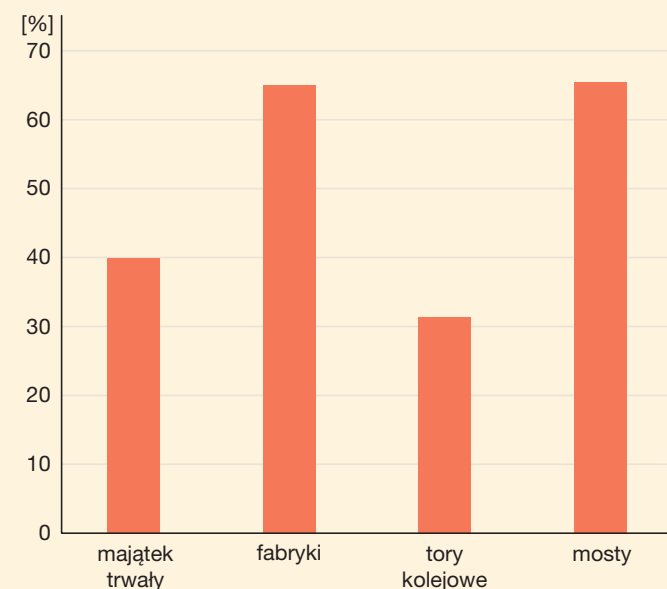
■ ZNISZCZENIA WOJENNE W POLSCE

Po II wojnie światowej Polska była w największym stopniu zrujnowanym państwem europejskim. Dotyczyło to zarówno strat ludzkich, jak i materialnych, w tym dóbr kultury. Podczas działań wojennych niemal zrównano z ziemią Warszawę, Gdańsk, Szczecin i Wrocław, które następnie w znacznej mierze odbudowano. Sowieccy żołnierze traktowali Polskę jak kraj podbity, gdzie można prowadzić grabież, zwłaszcza zaś na Ziemiach Zachodnich i Północnych. Wówczas w ruinę zamieniły się zniszczone bezpowrotnie starówki m.in. Fromborka, Elbląga czy Koszalin.

? W jakich dziedzinach straty wojenne Polski były najdotkliwsze?

Zniszczenia wojenne w Polsce po II wojnie światowej

Zniszczenia wojenne centralnych dzielnic Warszawy wynosiły ok. 85%, co czyniło polską stolicę jednym z najbardziej zrujnowanych miast Europy. Środki finansowe na jej odbudowę uzyskiwano z obowiązkowego podatku, płaconego przez wszystkich pracujących Polaków na rzecz Społecznego Funduszu Odbudowy Stolicy.

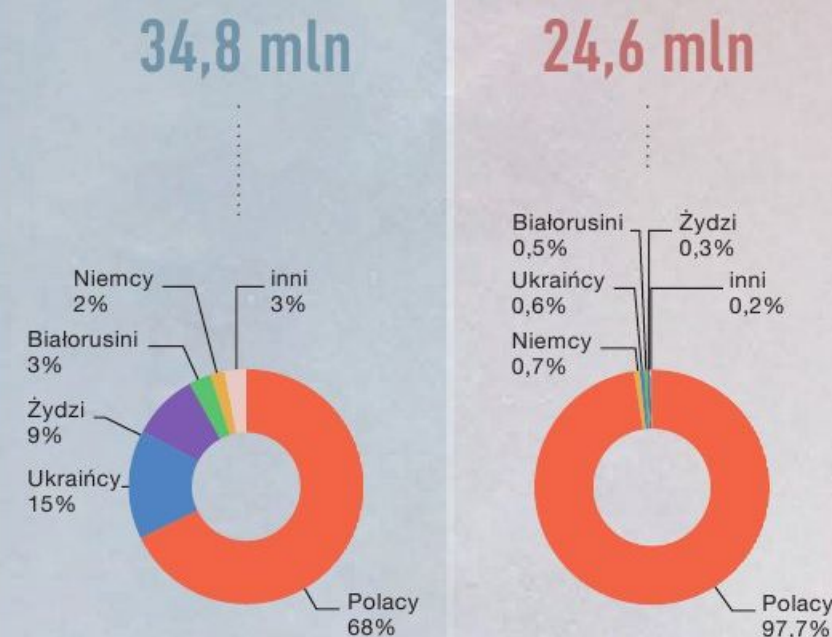
■ fotografia, Warszawa, 1945 r.

POWOJENNE PRZESIEDLENIA W POLSCE

Stalin dążył do możliwie dużej jednolitości narodowościowej społeczeństwa w poszczególnych krajach bloku komunistycznego. Miało to zapobiec w przyszłości konfliktom etnicznym, które występowały w tych państwach zarówno przed II wojną światową, jak i w jej trakcie. Efekt masowych przesiedleń był widoczny zwłaszcza w Polsce, gdzie zmiany ludnościowe zostały wywołane w dużym stopniu przez znaczące zmiany granic państwa. W rezultacie od 1945 r. mniejszości narodowe są tu nieliczne.

1938 1950

LICZBA LUDNOŚCI W POLSCE

POWIERZCHNIA

388 tys. km² 312 tys. km²

DŁUGOŚĆ GRANICY LĄDOWEJ

5394 3071 km

DŁUGOŚĆ LINII WYBRZEŻA

147 km 770 km

- tzw. linia Curzona – propozycja polskiej granicy na wschodzie z grudnia 1919 r.
- granica II Rzeczypospolitej
- granice Polski od sierpnia 1945 r.
- granice państw po II wojnie światowej
- ziemie przyznane Polsce na konferencji w Poczdamie w sierpniu 1945 r.

Główne kierunki przesiedleń i migracji ludności w latach 1944–1949:

- polskiej
- ukraińskiej
- niemieckiej
- żydowskiej
- greckiej

PRZESIEDLENIA NIEMCÓW

W latach 1945–1950 zgodnie z postanowieniami konferencji teherańskiej z Ziemi Odzyskanych przymusowo wysiedlono prawie całkowicie ludność niemiecką. Niemcy, którzy zostali w Polsce, w kolejnych dekadach stopniowo emigrowali do RFN.

Niemcy ze spakowanym majątkiem ruchomym w wózkach musieli na zawsze opuścić tereny, które byli zobowiązani przekazać Polakom.

PRZESIEDLENIA POLAKÓW

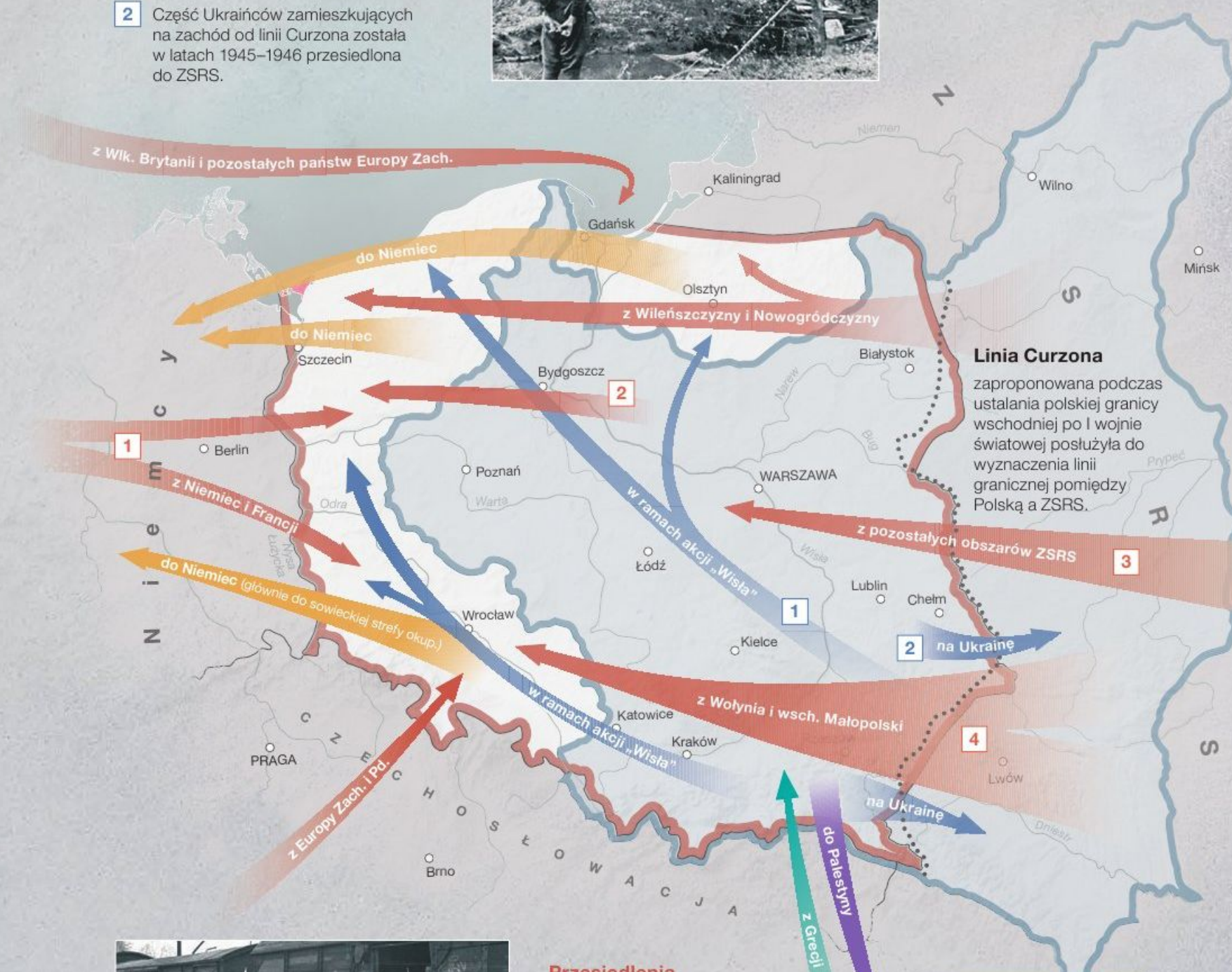
- 1 Do kraju powróciła część Polaków, którzy w wyniku działań zbrojnych i polityki III Rzeszy znaleźli się na obczyźnie (żołnierze, pracownicy przymusowi, więźniowie obozów koncentracyjnych).
- 2 Z Polski centralnej na wyludnione Ziemi Odzyskane wyjechała część mieszkańców w poszukiwaniu lepszych warunków życia.
- 3 W latach 50. częściowo powrócili również Polacy przesiedleni przez Sowietów na Syberię i do Kazachstanu w latach 1940–1941.
- 4 Ze wschodu napłynęła ludność polska z województw II Rzeczypospolitej włączonych do ZSRS.

PRZESIEDLENIA UKRAIŃCÓW

- 1 Około 140 tys. pozostałych w granicach Polski Ukraińców, a także zamieszkujących Bieszczady i Beskidy Łemków i Bojków przesiedlono na Ziemię Odzyskaną. Zostali oni rozproszeni na rozległych i wyludnionych obszarach.
- 2 Część Ukraińców zamieszkujących na zachód od linii Curzona została w latach 1945–1946 przesiedlona do ZSRS.

Wysiedlanie wsi ukraińskiej podczas akcji „Wisła” przez oddział Wojska Polskiego.

Polscy osadnicy podczas rozładunku na stacji kolejowej na Ziemiach Odzyskanych.

jako ziemie piastowskie powinny należeć do Polski, nie trafił do Stalina. Z kolei pretensje terytorialne południowego sąsiada dotyczące Kotliny Kłodzkiej i Raciborza zostały odrzucone. Ostateczny układ graniczny z Czechosłowacją podpisano jednak dopiero w 1958 r.

Granica zachodnia: Formalnie nierozstrzygnięta pozostała natomiast kwestia granicy polsko-niemieckiej. Alianci zachodni podczas konferencji w Poczdamie nie byli zainteresowani popieraniem polskich żądań terytorialnych, ponieważ nie chcieli dopuścić do wzmocnienia obozu komunistycznego, w którym po 1945 r. znalazła się Polska. Postanowili więc tylko przekazać pod polską administrację: Pomorze Zachodnie, ziemię lubuską,

CIEKAWOSTKA

Akcja „Wisła”

W południowo-wschodniej Polsce nadal mieszkało, mimo zmian granic i wcześniejszych deportacji do ZSRS, ponad 150 tys. Ukraińców. Dlatego polskie władze komunistyczne zaplanowały przesiedlenie ich na Ziemię Odzyskaną. Operację, określaną kryptonimem „Wisła”, przeprowadzono po zabójstwie polskiego wiceministra obrony, gen. Karola Świerczewskiego. W marcu 1947 r. przeciwko odpowiedzialnej za zamach Ukraińskiej Armii Powstańczej (UPA) skierowano wojsko. Do lipca 1947 r., aby zlikwidować zaplecze dla UPA, wysiedlono ponad 140 tys. osób narodowości ukraińskiej. Przesiedleńców kierowano na Pomorze, Dolny Śląsk oraz Warmię i Mazury, przy czym dążono do ich jak największego rozproszenia. W czasie akcji „Wisła” zginęło ok. 500 Ukraińców, a ponad 3 tys., głównie przedstawiciele inteligencji i duchowieństwa, skierowano do obozów pracy.

Aresztowania Ukraińców były przeprowadzane przez Wojsko Polskie w ramach akcji skierowanych przeciwko UPA. W ten sposób starano się ograniczyć pomoc, którą ukraińscy partyzanci otrzymywali od ludności cywilnej.

■ fotografia, Bieszczady, 1945 r.

? Jakie były skutki akcji „Wisła”?

Dolny i Górny Śląsk, Wolne Miasto Gdańsk, Warmię i Mazury (razem prawie 104 tys. km²). O ostatecznym losie tych ziem miał dopiero rozstrzygnąć traktat pokojowy z Niemcami. Do czasu jego podpisania jedynym gwarantem nienaruszalności nowych polskich granic pozostawał ZSRS. W Poczdamie zdecydowano o wysiedleniu ze spornego terytorium Niemców i wyłączeniu go z sowieckiej strefy okupacyjnej. Stanowiło to nieoficjalną akceptację powojennych zmian terytorialnych.

Nowe tereny na zachodzie i północy zostały nazwane w oficjalnej propagandzie **Ziemiemi Odzyskanymi**. Były to obszary o wysokim stopniu rozwoju gospodarczego, z rozwiniętą infrastrukturą drogową, kolejową i licznymi zakładami przemysłowymi. Część fabryk została zdemontowana przez wojska sowieckie i wywieziona do ZSRS, ale bilans gospodarczy włączenia tych ziem był korzystny dla Polski. Zaczęto je wkrótce zasiedlać polskimi osadnikami z Polski centralnej, Wielkopolski oraz dawnych Kresów Wschodnich.

■ LUDNOŚĆ POWOJENNEJ POLSKI

W 1945 r. Polska liczyła ok. 24 mln mieszkańców. Stanowiło to znaczny ubytek w porównaniu z 1939 r., gdy na jej terenie żyło 35 mln ludzi. Złożyły się na to głównie straty wywołane wojną. Według szacunków II wojny światowej nie przeżyło 6 mln mieszkańców Polski – ok. 3 mln Żydów oraz podobna liczba Polaków. Część obywateli Rzeczypospolitej (głównie Białorusinów i Ukraińców) znalazła się poza jej granicami wskutek niekorzystnej zmiany granicy wschodniej.

Ponad pół miliona polskich obywateli pozostało na Zachodzie, gdyż postanowiło nie wracać do kraju rządzonego przez komunistów.

Nieliczni Żydzi ocaleni z Holocaustu, którzy obawiali się narastających nastrojów antysemickich, podejmowali decyzję o emigracji. Część z nich zdecydowała się na nią pod wpływem **pogromu kieleckiego** – w 1946 r. w wyniku krwawych wydarzeń, sprowokowanych prawdopodobnie przez komunistyczne służby bezpieczeństwa, zginęło ok. 40 Żydów. Choć bezpośredni sprawcy tej haniebnej zbrodni zostali surowo ukarani, to jej okoliczności aż do upadku komunizmu nie zostały w pełni wyjaśnione.

Do Polski sprowadzano natomiast reemigrantów z Francji, Jugosławii, Rumunii, byłych więźniów obozów koncentracyjnych, wywiezionych na roboty przymusowe do Niemiec i Austrii, a przede wszystkim ludność polską z dawnych Kresów Wschodnich. Większość osiedliła się na Ziemiach Odzyskanych. Na zachód Polski przesiedlono również ponad 3 mln Polaków z przeludnionych województw centralnych.

■ ETAPY PRZEJMOWANIA WŁADZY PRZEZ KOMUNISTÓW

Od czerwca 1945 r. w Warszawie działał **Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej**. Jego skład został uzgodniony ze Stalinem. Do nowego gabinetu Edwarda Osóbki-Morawskiego weszło kilku przedstawicieli opozycji ze **Stanisławem Mikołajczykiem** na czele. Objął on funkcję wicepremiera i ministra rolnictwa. 5 lipca 1945 r. rząd ten uznały USA i Wielka Brytania. Nowe władze były zdominowane przez komunistów. Opozycja skoncentrowana wokół Stanisława Mikołajczyka powołała **Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL)**. To ugrupowanie wkrótce stało się największą partią opozycyjną, a poparcie dla niego w całym kraju rosło.

Zgodnie z ustaleniami aliantów jak najszybciej miały się odbyć wolne wybory. Mimo to komuniści odkładali je w czasie w obawie przed przegraną. Aby sprawdzić

TEKST ŹRÓDŁOWY

REFERENDUM Z 1946 ROKU

Referendum z czerwca 1946 r. zostało poprzedzone kampanią propagandową prowadzoną zarówno przez stronę rządową, jak i podziemie niepodległościowe.

Odezwa stronnictw politycznych, organizacji społecznych i zawodowych do narodu polskiego w sprawie referendum ludowego z czerwca 1946 r.

Rodacy!

Trzy pytania głosowania ludowego – to egzamin jedności i dojrzałości politycznej naszego narodu. Te trzy pytania stanowią jedną całość nierozdzielalną i niepodzielną. Tylko wtedy będziemy mogli wygrać pokój, jeżeli wykażemy jedność i utrwalimy ustrój, który daje gwarancję zaspokojenia interesów całego narodu. Dlatego kto nie

nastroje społeczne, postanowili **30 czerwca 1946 r.** zorganizować **referendum**. Polacy mieli w nim odpowiedzieć na trzy pytania:

- ▶ Czy jesteś za likwidacją senatu?
- ▶ Czy jesteś za nacjonalizacją przemysłu i reformą rolną?
- ▶ Czy chcesz granic państwa polskiego opartych na Bałtyku, Odrze i Nysie Łużyckiej?

Komuniści agitowali za głosowaniem „3 razy tak”. Opozycja (PSL) namawiała do głosowania „nie” na pierwsze pytanie. Według wiarygodnych nieoficjalnych danych większość głosujących sprzeciwiła się likwidacji senatu oraz zmianom własnościowym. Wyniki zostały jednak sfałszowane i do oficjalnej wiadomości podano, że Polacy posłuchali komunistycznego wezwania do głosowania „3 razy tak”. Na podstawie wyników referendum komuniści dowiedzieli się, gdzie mają najniższe poparcie, a więc zdobycie władzy będzie

głosuje – jest dezertorem z frontu naszej walki narodowej, kto głosuje bodaj raz na „nie”, przekreśla spoistość narodu wbrew polskiej racji stanu. Każde „nie” Polaka to „tak” dla niemieckich dążeń odwetowych, to „tak” dla protektorów Niemiec.

Źródło: *Wiek XX w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 2002, s. 375.

Ulotka propagandowa wydana przed referendum przez jedną z tajnych organizacji niepodległościowych – Konspiracyjne Wojsko Polskie

Mówi Polska zakonspirowana jak głosować?

Zbliżający się termin głosowania ludowego, tzw. referendum, wywołuje wielkie podniecenie w społeczeństwie, zwłaszcza wśród mas ludowych. Zewsząd pada pełne troski pytanie – Jak głosować? Bo przecież nie tak, jak chcą czerwoni! [tj. komuniści] Bardzo wielu uprawnionych oświadcza, „że jeśli im ktoś z uczciwych Polaków nie da wytycznych, na wszystkie pytania odpowiedzą »nie«”. Masy ludowe pragną ustroju demokratycznego, ale więcej niż śmierci boją się komunistycznego jarzma [w przerośni: niewoli].

Stanowisko nasze wobec referendum omówiliśmy już w prasie konspiracyjnej. Obecnie służymy radą i wypowiadamy się w tej ważnej sprawie przy pomocy ulotek. Głosujcie:

Na pierwsze pytanie „nie”

Na drugie pytanie „nie”

Na trzecie pytanie „tak”!

Pamiętajmy, że sens pytań tkwi nie tylko w ich treści, ale w tym, kto pytania stawia... Rząd, który utrzymuje się przy władzy, przy pomocy NKWD i Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz urzędów bezpieczeństwa [...].

Źródło: *Konspiracyjne Wojsko Polskie w latach 1945–1948*, Łódź 2002, Teki edukacyjne IPN, s. 31.

wymagać zastosowania większej presji i nakładów. Ponadto opracowali wówczas metody walki z opozycją oraz fałszowania głosowań. Wykorzystali w pełni te sposoby w zbliżających się wyborach do Sejmu Ustawodawczego.

Wybory do sejmu odbyły się 19 stycznia 1947 r. W okresie kampanii wyborczej nasiliły się brutalne represje wobec opozycji – zabito ponad 120 działaczy PSL. Do celów wyborczych komuniści utworzyli tzw. Blok Demokratyczny. W jego skład weszły Polska Partia Robotnicza (PPR) oraz podporządkowane jej: Polska Partia Socjalistyczna (PPS), Stronnictwo Ludowe (SL) i Stronnictwo Demokratyczne (SD).

WARTO WIEDZIEĆ

Emigracja w Londynie

W okresie powojennym, mimo utraty uznania ze strony zachodnich aliantów w Londynie, nadal działały władze emigracyjne. Choć ich znaczenie zmalało, to wokół nich nadal grupowała się polska scena polityczna. Niekwestionowanym liderem polskiej emigracji w Londynie był gen. Władysław Anders. Oprócz instytucji politycznych funkcjonował szereg polskich organizacji samopomocowych, kulturalnych, naukowych i edukacyjnych. Dzięki działalności Instytutu Sikorskiego zachowano pamięć o działalności rządu na uchodźstwie i Polskich Sił Zbrojnych. Z kolei Studium Polski Podziemnej pozwoliło uchronić prawdę o Armii Krajowej, zafalszowywaną w kraju przez komunistów. Polskie instytucje w Londynie przetrwały aż do upadku systemu komunistycznego w Polsce w 1989 r.

🔍 Odszukaj informację o innych niż Londyn ważnych ośrodkach polskości na Zachodzie.

Wyniki wyborów z 1947 r. również zostały sfalszowane. Oszustwo przeprowadzili sowieccy funkcjonariusze z grupy zajmującej się procederem fałszerstw wyborczych w całym bloku wschodnim. Według oficjalnych danych komuniści otrzymali aż 80% głosów, a PSL tylko 10% (prawdopodobnie wielokrotnie więcej). Wyniki oprotowali zachodni alianci, co jednak nie przyniosło żadnego skutku. **Pełnię władzy w Polsce przejęli komuniści.** W lutym 1947 r. nowy sejm wybrał na prezydenta **Bolesława Bierut**a, który stanął także na czele Rady Państwa. Premierem mianowano zaś polityka PPS – Józefa Cyrankiewicza.

REFORMA ROLNA I NACJONALIZACJA PRZEMYSŁU

W dniu 6 września 1944 r. został ogłoszony **dekret o reformie rolnej**, który zakładał:

- ▶ wywłaszczenie dotychczasowych właścicieli z majątków powyżej 50 ha użytków rolnych, a na Ziemiach Odzyskanych – powyżej 100 ha użytków rolnych;
- ▶ wypłacenie ziemianom za przejęte grunty rekompensaty w wysokości najniższej pensji urzędniczej (w praktyce ograniczono to tylko do osób niezdolnych do pracy);
- ▶ rozdzielenie działek między najuboższych chłopów, którym przyznano działki po ok. 2–3 ha, a na ziemiach poniemieckich – do 7 ha;

W latach 1944–1948 przydziałami gruntów objęto 387 tys. rodzin chłopskich. Parcelacja, choć zmniejszyła liczbę bezrolnych mieszkańców wsi, to jednocześnie utrwaliła rozdrobnienie własności ziemskiej – średnia wielkość gospodarstwa liczyła 5,2 ha. Komuniści ogłosili reformę rolną, aby zdobyć dla swoich dalszych

działań poparcie najliczniejszej warstwy społecznej w Polsce, jaką byli wówczas chłopci. Rzeczywistym celem komunistów było jednak przewidziane w dalszej kolejności upaństwowienie własności ziemskiej i **kolektywizacja**. Głębokie zmiany na wsi doprowadziły do **zlikwidowania warstwy ziemiańskiej** jako grupy społecznej. W wyniku tego część przejmowanych majątków, zwłaszcza dworów, parków i budynków gospodarczych, uległa rabunkowi bądź zniszczeniu.

Głównym założeniem systemu komunistycznego było wprowadzenie pełnej własności państwowej środków produkcji, czyli zakładów i surowców. Kluczowy element tego programu stanowiła **nacjonalizacja**

Wręczenie zaświadczeń o prawie własności ziemi odbywało się w uroczysty sposób. Miało to zachęcić chłopów do zaufania władzy, która jednak już wówczas planowała kolektywizację rolnictwa.

■ fotografia, Lubelszczyzna, 1945 r.

WYŚCIG PRACY

Podczas wdrażania pierwszego powojennego planu gospodarczego w polskich zakładach wprowadzono na wzór sowiecki system wyścigu pracy. Polegał on na przekraczaniu obowiązujących w przedsiębiorstwie norm, co wiązało się z wyróżnieniami oraz nagrodami od rządzącej partii. Niejednokrotnie na wynik przodownika pracy składał się wysiłek kilku osób, dlatego inicjatywa ta nie cieszyła się w Polsce dobrą sławą. Pierwszym propagandowo wykreowanym bohaterem robotniczym został górnik Wincenty Pstrowski. Jego rychła śmierć nie przysłużyła się rozwojowi tej idei w naszym kraju, mimo to działacze partyjni za wszelką cenę starali się ją podtrzymywać. Jednocześnie władze za pomocą plakatów i filmów propagandowych nakłaniały do udziału w wyścigu pracy kolejnych robotników i rolników.

🔍 Na czym polegał wyścig pracy?

przemysłu i handlu, przeprowadzona przez ministra **Hilarego Minca** w latach 1946–1947. W tym czasie państwo przejęło bez odszkodowania przedsiębiorstwa należące do Niemców i osób uznanych przez władzę za „zdrajców narodu”. Zajęto także wszystkie zakłady ze strategicznych działów gospodarki, głównie przemysłu wydobywczego, ale też poligraficznego, dzięki czemu komuniści zyskali możliwość całkowitej kontroli publikacji w kraju. Spośród pozostałych przedsiębiorstw reformie podlegały te, które zatrudniały powyżej 50 osób na jedną zmianę. Odszkodowania wypłacono właścicielom niezdolnym do pracy. Nacjonalizacja objęła również majątki będące niegdyś własnością polskich Żydów, których wraz z rodzinami Niemcy zamordowali w okresie II wojny światowej.

W związku ze zmianami w strukturze własnościowej przemysłu podjęto decyzję, że kraj będzie się rozwijał na podstawie planów gospodarczych. Ich wytyczne opracował Centralny Urząd Planowania (CUP), w którym początkowo większość stanowili socjaliści z PPS. Pierwszy, **trzyletni plan** gospodarczy obejmował lata 1947–1949. Za główny cel uznano wówczas powojenną odbudowę gospodarki, przy czym skupiono się na przedsiębiorstwach stwarzających szanse na szybki powrót do pełnej wydajności. Wytwórczość miała się skoncentrować na produktach pierwszej potrzeby dla ludności. Plan ten, jako jedyny w powojennej historii Polski, zakończył się sukcesem. Jego założenia zrealizowano dwa miesiące przed terminem, a w wielu dziedzinach zdołano przekroczyć wskaźniki przedwojenne. Mimo to rolnictwo nie było w stanie w pełni

Górnik Czesław Zieliński, jeden z najbardziej znanych przodowników pracy, zasłynął przekroczeniem 720% normy, a następnie został mianowany wicedyrektorem Kopalni Węgla Kamiennego „Wieczorek” w Katowicach.

■ fotografia, Polska, 1950 r.

ZWIĄZKI PRZYCZYNOWO-SKUTKOWE

W jaki sposób komuniści przejęli władzę w Polsce?

zaspokoić rosnących potrzeb społeczeństwa. Wynikało to z coraz większej liczby mieszkańców miast, do których masowo napływała poszukująca pracy ludność wiejska.

Po 1949 r. tendencja ta została odwrócona – zwyciężyła stalinowska koncepcja, która za cel obrała **rozwój przemysłu ciężkiego**, służącego w znacznej mierze zbrojeniom. Za zmianami stał minister przemysłu i handlu – Minc, co jednocześnie spowodowało odsunięcie od planowania socjalistów. W ramach **planu sześcioletniego** (1950–1955) w całym kraju wdrażano program intensywnego uprzemysłowienia. Nie brano pod uwagę realiów, lecz bezkrytycznie wprowadzano w życie wytyczne z Moskwy. Zgodnie z podziałem zadań w ramach bloku wschodniego Polska zaczęła rozbudowywać przemysł zbrojeniowy. Zaniedbano natomiast przemysł lekki, spożywczy oraz rolnictwo, co przyczyniło się do odczuwalnego obniżenia poziomu życia obywateli państwa polskiego.

■ BITWA O HANDEL I KOLEKTYWIZACJA ROLNICTWA

W 1947 r. minister Minc ogłosił, że dochody płynące z przemysłu państwowego są przejmowane przez prywatne rzemiosło i handel, co – według niego – groziło odrodzeniem się kapitalizmu. Był to początek tzw. **bitwy o handel**, która spowodowała zmniejszenie się liczby prywatnych sklepów i hurtowni. Odczuli to zwykli obywatele, ponieważ w ten sposób utrudniono im dostęp do towarów pierwszej potrzeby, dostarczanych dotąd przez prywatne przedsiębiorstwa. Rzemieśników przymuszano do pracy wyłącznie w ramach spółdzielni, a same spółdzielnie poddawano ścisłej kontroli władz państwowych.

Kolejnym elementem upaństwowienia gospodarki stała się próba **kolektywizacji rolnictwa**. W okresie stalinowskim (1948–1956) doprowadzono do utworzenia w Polsce ponad 8 tys. spółdzielni rolniczych. W 1949 r. powołano również **Państwowe Gospodarstwa Rolne (PGR)**, szczególnie liczne na Ziemiach Zachodnich i Północnych, gdzie chłopi częściej przystępowali do nich dobrowolnie. W polskich warunkach

nie spełniły się jednak założenia dotyczące przejęcia całkowitej kontroli nad rolnictwem. Państwowe przedsiębiorstwa i spółdzielnie, choć wspierane przez państwo, okazały się ekonomicznie nieefektywne. Wbrew temu do 1956 r. władze starały się bezskutecznie upaństwić cały ten sektor, stosując różnego typu restrykcje wobec rolników indywidualnych, m.in. obowiązkowe kontyngenty, czyli dostawy na rzecz państwa, i wysokie podatki. Większości rolników, mimo często brutalnych form nacisku, udało się uratować swoje gospodarstwa.

Nowa Huta miała być wzorcowym socjalistycznym miastem, zamieszkanym głównie przez pracowników tamtejszego kombinatu metalurgicznego. Wznoszenie jej rozpoczęło w 1949 r., a już sześć lat później została włączona do Krakowa.

■ fotografia, Nowa Huta, 1955 r.

Hasło „**Kobiety na traktory**” miało zachęcać kobiety do podejmowania prac tradycyjnie wykonywanych przez mężczyzn w ramach równouprawnienia, głoszonego przez propagandę komunistyczną, często jednak w sposób wyłącznie deklaracyjny.

■ plakat, 1951 r.

ĆWICZENIA

1. Omów zmiany granic Polski po 1945 r.
2. Przedstaw etapy przejmowania władzy w Polsce przez komunistów.
3. Scharakteryzuj przemiany w polskiej gospodarce po 1945 r.

DLA ZAINTERESOWANYCH

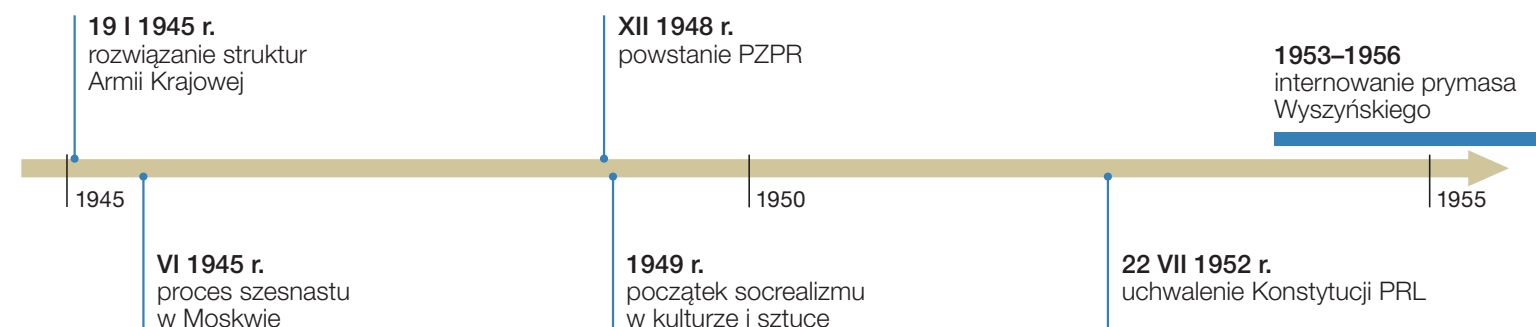
D. Jarosz, *Polacy a stalinizm 1948–1956*, Warszawa 2000.

G. Piątek, *Najlepsze miasto świata. Warszawa w odbudowie 1944–1949*, Warszawa 2020.

2 STALINIZM W POLSCE

WAŻNE NA TEJ LEKCJI:

- proces sowietyzacji społeczeństwa i państwa polskiego,
- przebieg terroru stalinowskiego i jego ofiary,
- relacje państwo–Kościół w okresie stalinizmu.

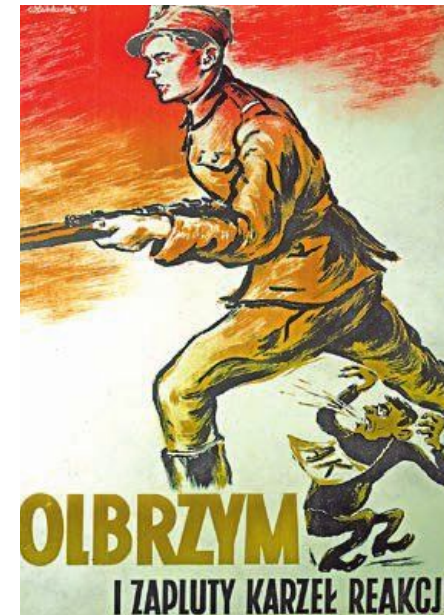

■ PROCES SZESNASTU

Na początku 1945 r. władze państwa podziemnego musiały podjąć decyzję w kwestii wkraczającej na polskie ziemie Armii Czerwonej. Dotychczasowa strategia realizowana podczas akcji „Burza”, w ramach której Armia Krajowa miała wystąpić jako gospodarz terenów zajmowanych przez Sowieców, okazała się nieskuteczna. 19 stycznia 1945 r. komendant AK, **gen. Leopold Okulicki**, rozwiązał jej struktury, a sam stanął na czele nowej organizacji „**Niepodległość**” („**Nie**”). Tymczasem władze sowieckie podjęły decyzję o wyeliminowaniu przywódców polskich organizacji niepodległościowych. Generał NKWD Iwan Sierow zaproponował spotkanie liderom Polskiego Państwa Podziemnego, zapewniając im gwarancje bezpieczeństwa. Mimo to w marcu 1945 r. w podwarszawskim Pruszkowie polscy przywódcy, którzy zaryzykowali i zaufali Sierowowi, zostali aresztowani i wywiezieni do Moskwy. Wśród zatrzymanych znaleźli się: gen. Leopold Okulicki, Delegat Rządu na Kraj **Jan Stanisław Jankowski** i przewodniczący Rady Jedności Narodowej **Kazimierz Pużak**.

W czerwcu 1945 r. w Moskwie odbył się ich **proces pokazowy**, nazwany **procesem szesnastu**. W celu zachowania pozorów sprawiedliwości Sowieci uwięzili trzy osoby. Pozostałym wymierzono wyroki więzienia. Okulicki i Jankowski jednak nie odzyskali wolności – zmarli lub zostali zamordowani w sowieckich więzieniach.

Proces pokazowy – w państwach totalitarnych i autorytarnych oparty często na fałszywych oskarżeniach proces sądowy, którego celem jest zastraszenie obywateli.

Olbrzym i zapłuty karzeł reakcji to plakat przedstawiający w karykaturalny sposób Armię Krajową.

■ plakat, 1946 r.

■ ANTYKOMUNISTYCZNE PODZIEMIE

Pomimo ciosu, jakim było uwięzienie przez Sowieców przywódców Polskiego Państwa Podziemnego, cały czas w Polsce istniało zbrojne podziemie związane z rządem emigracyjnym, m.in. **Zrzeszenie Wolność i Niezawisłość (WiN)**. Własne struktury konspiracyjne zachowali narodowcy. Były to Narodowe Siły Zbrojne (NSZ) i Narodowe Zjednoczenie Wojskowe (NZW). W podziemiu, głównie na wschodnich i centralnych ziemiach polskich, z Sowiecami i nowymi władzami komunistycznymi walczyło łącznie ok. 25–30 tys. żołnierzy. Nazywa się ich dziś **żołnierzami niezłomnymi** lub **wyklętymi**.

Kpt. Antoni Heda, ps. Szary, w lipcu 1945 r. odniósł znaczący sukces. Uwolnieni z kieleckiego aresztu akowcy uniknęli wieloletniego więzienia, zesłania w głąb ZSRS lub nawet śmierci.

■ fotografia, Kieleccyzna, 1945 r.

WARTO WIEDZIEĆ

Łączka

Informacje o losie aresztowanych żołnierzy niezłomnych były w okresie komunistycznym ściśle ukrywane. Część z nich została zamordowana przez służby komunistyczne w warszawskim areszcie śledczym przy ul. Rakowieckiej, a ich ciała zbiorczo i bez żadnego oznaczenia zakopano na Łączce – w anonimowej kwaterze na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach. W ten sposób starano się zniszczyć pamięć o nich.

Po upadku komunizmu stopniowo ją przywracano. Ekshumacje i rozpoznawanie szczątków setek pomordowanych więźniów politycznych podjęto w 2012 r. Odkryto wówczas szczątki ok. 300 ofiar stalinowskich represji.

Panteon – Mauzoleum Wyklętych-Niezlomnych został otwarty w 2015 r. na kwaterze Łączka. Do przygotowanych komór grobowych stopniowo składane są kolejne zidentyfikowane szczątki pomordowanych.

■ fotografie współczesne, Warszawa

? Jakie znaczenie Twoim zdaniem ma przywracanie pamięci o ofiarach totalitaryzmu?

Oddziały podziemia niepodległościowego, pomimo że wróg dysponował przewagą liczebną i lepszym wyposażeniem, odnosiły sukcesy w walce z sowieckimi oddziałami NKWD oraz wspierającymi je polskimi formacjami: Urzędem Bezpieczeństwa (UB), Korpusem Bezpieczeństwa Wewnętrznego (KBW), Milicją Obywatelską (MO) i wojskiem. Żołnierze niezłomni odnieśli zwycięstwa w bitwach m.in. pod Kuryłówką, Miodusami-Pokrzywnymi i w Lesie Stockim.

W ramach samoobrony latem 1945 r. oddziały składające się z dawnych żołnierzy AK, dowodzone przez kpt. **Antoniego Heda, ps. Szary**, rozbiły więzienia w Radomiu oraz Kielcach i uwolniły setki żołnierzy podziemia więzionych przez służby komunistyczne.

W lipcu 1945 r., w okolicach Augustowa, gdzie zachowały się dość liczne struktury partyzanckie, NKWD wraz z UB przeprowadziły tzw. **obławę augustowską**. Podczas tej operacji zamordowano lub uwięziono ponad 2 tys. żołnierzy polskiego podziemia i mieszkańców udzielających im pomocy. Komuniści działali w sposób bezwzględny, często uciekali się do podstępów i celowych prowokacji. Represje, a nawet zabójstwa dotyczyły krewnych ściganych żołnierzy.

Tragiczny był los ppłk. **Łukasza Cieplińskiego, ps. Pług**, którego po aresztowaniu w 1947 r. przez ponad trzy lata poddawano brutalnemu śledztwu i w sfingowanym procesie skazano na karę śmierci. Wraz z innymi działaczami WiN został rozstrzelany i pochowany w anonimowej mogile na **Łączce**, czyli części cmentarza na warszawskich Powązkach (więcej zob. w [Warto wiedzieć](#) obok). Wśród niezłomnych nie brakowało także żołnerek. Komuniści obchodzili się z nimi równie bezwzględnie, o czym świadczy los

Danuta Siedzikówna, ps. Inka, z oddziałem 5 Brygady Wileńskiej Armii Krajowej. W jednostce nastoletnia Inka pełniła obowiązki sanitariuszki i łączniczki. Została skazana na śmierć przez sąd komunistyczny mimo młodego wieku i braku dowodów na to, że walczyła z bronią w rękę.

■ fotografia, Polska, 1945 r.

Danuty Siedzikówny, ps. Inka, sanitariuszki AK, która podczas brutalnego śledztwa nie wydała swoich towarzyszy broni i dlatego została skazana na śmierć, a następnie rozstrzelana.

Ofiarami prześladowań stawali się zarówno faktyczni, jak i potencjalni przeciwnicy władzy czy zupełnie przypadkowe osoby. Wyroki śmierci lub więzienia otrzymało wielu wybitnych działaczy niepodległościowych. Wśród setek skazanych na śmierć był m.in. rotmistrz **Witold Pilecki**, legenda podziemia (zob. jego [biogram](#) poniżej). W trakcie śledztwa zamordowano również bohatera Szarych Szeregów i AK **Jana Rodowicza, ps. Anoda**. W 1953 r. stracono legendarnego przywódcę podziemia niepodległościowego, szefa Kedywu AK, gen. **Augusta Emila Fieldorfa, ps. Nil**.

ZWALCZANIE LEGALNEJ OPOZYCJI

Komuniści wraz z umacnianiem swojej władzy w Polsce przystąpili do **budowy systemu jednopartyjnego**. Doprowadzili do tego stopniowo poprzez eliminację konkurencyjnych formacji politycznych.

POSTAĆ HISTORYCZNA

WITOLD PILECKI

1901–1948

Był oficerem, działaczem konspiracyjnym podczas okupacji i w początkach Polski Ludowej. Pochodził z polskiej rodziny zesłanej w głąb Rosji. W 1918 r. wstąpił do Wojska Polskiego i uczestniczył w Bitwie Warszawskiej. W 1939 r. walczył w kampanii wrześniowej, a po klęsce współtworzył organizację konspiracyjną – Tajną Armię Polską, która skupiła się m.in. na sytuacji w niemieckich obozach koncentracyjnych. Pilecki zgłosił się do misji i zorganizowania tam ruchu oporu. Podczas pobytu w Auschwitz sporządził raporty dotyczące niemieckich zbrodni. Dzięki niemu te wiadomości dotarły na Zachód. Po ucieczce z obozu działał nadal w AK, a następnie walczył w powstaniu warszawskim. Po kapitulacji powstania znalazł się w niemieckiej niewoli, a po wojnie trafił do Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Pod koniec 1945 r. został przerzucony do kraju. Zbierane informacje dotyczące sytuacji politycznej oraz represji przysyłał do władz emigracyjnych. W 1947 r. został aresztowany przez służby komunistyczne. Podczas śledztwa był torturowany. Bezprawnie skazany na śmierć i rozstrzelany.

Działacze Polskiej Partii Robotniczej (PPR) rozpoczęli ten proces już w 1944 r., gdy nie dopuścili do reaktywacji partii nacjonalistycznych (Stronnictwa Narodowego) i rozbili chadeckie Stronnictwo Pracy. Działalność w Polsce mogły prowadzić wyłącznie partie centrolewicowe i lewicowe. Po sfałszowanych wyborach do sejmu komuniści rozpoczęli proces likwidacji także tych partii. Przede wszystkim rozbito **Polskie Stronnictwo Ludowe**, a jego lidera **Stanisława Mikołajczyka** jesienią 1947 r. **zmuszono do emigracji**. W końcu dwa lata później resztki PSL połączono z kontrolowanym przez komunistów Stronnictwem Ludowym, tworząc **Zjednoczone Stronnictwo Ludowe**.

Po rozbiciu głównej partii opozycyjnej komuniści przystąpili do likwidacji Polskiej Partii Socjalistycznej. Mimo że wchodzący w skład rządu działacze PPS ściśle współpracowali z PPR, dla dużej części społeczeństwa ich partia stanowiła alternatywę i komuniści zdawali sobie z tego sprawę. Z tej przyczyny część przedwojennych działaczy partii, m.in. Kazimierz Pużak, była więziona. Ostatecznie doszło do **zjednoczenia PPR i PPS**. W miejsce rozwiązanych stronnictw powstała w **grudniu 1948 r.** komunistyczna **Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (PZPR)**. Na jej czele stanął prezydent Polski, formalnie bezpartyjny **Bolesław Bierut**. W rzeczywistości był on długoletnim działaczem komunistycznym i współpracownikiem sowieckich służb specjalnych.

Dotychczasowy lider komunistów **Władysław Gomułka** został odsunięty od władzy i jeszcze w czerwcu 1948 r. oskarżony o „odchylenie prawicowo-nacjonalistyczne”. Był on bowiem zwolennikiem **polskiej drogi do socjalizmu**, m.in. sprzeciwiał się

Kongres zjednoczeniowy PZPR odbył się w dniach 15–22 grudnia 1948 r. w auli Politechniki Warszawskiej. Wśród przemawiających byli m.in. Bolesław Bierut [1] i Józef Cyrankiewicz [2].

■ fotografia, Warszawa, XII 1948 r.

forsowanej przez stalinistów przymusowej kolektywizacji. Nowa ekipa, związana z Bolesławem Bierutem, już ściśle realizowała zalecenia Kremla. Władysław Gomułka i jego zwolennicy zostali usunięci z partii i uwięzieni. W więzieniu znalazł się nawet lojalny komunista – marszałek Polski **Michał Żymierski**. Wzorem innych krajów komunistycznych szykowano im proces pokazowy, choć ostatecznie do niego nie doszło.

■ REPRESJE POLITYCZNE

Umocnienie się reżimu komunistycznego przyniosło ze sobą spotęgowanie represji wobec społeczeństwa. Nasilenie prześladowań wynikało z założenia Stalina, iż wraz z rozwojem socjalizmu zaostrza się walka klasowa. Za wrogów uważano przedwojenne elity (m.in. ziemian), właścicieli prywatnych zakładów i sklepów („prywaciarzy”), ale też bogatych chłopów („kułaków”). Ofiarami stawali się nie tylko prawdziwi, lecz także urojeni przeciwnicy komunizmu. Najmocniej prześladowania dotknęły polskich działaczy niepodległościowych. Podczas brutalnych przesłuchań i śledztw byli poddawani torturom, wielu z nich poniosło śmierć. Ponadto represjonowano ich rodziny i znajomych.

W tym czasie inwigilacji poddano ⅓ pełnoletnich obywateli Polski, tysiące osób zostały (dobrowolnie lub nie) tajnymi informatorami służb bezpieczeństwa.

Nierozważne słowo, np. krytyka komunizmu w trakcie prywatnej rozmowy (a nawet żart), mogło skutkować donosem do władz i w następstwie tego więzieniem. Wywoływało to wśród Polaków atmosferę zastraszenia.

POSTAĆ HISTORYCZNA

BOLESŁAW BIERUT

1892–1956

Był działaczem komunistycznym, prezydentem PRL i agentem NKWD. W 1912 r. wstąpił do PPS. Później był także członkiem Komunistycznej Partii Polski. W latach 20. XX w. przebywał w Moskwie, gdzie przeszedł szkolenia z zakresu agentury. W 1933 r. został skazany w Polsce na siedem lat więzienia, przez co uniknął stalinowskich czystek w strukturach KPP. W lipcu 1943 r. jako członek Grupy Inicjatywnej PPR trafił do Warszawy, gdzie uczestniczył w organizacji komunistycznych władz. W latach 1947–1952 był prezydentem Polski. Po zniesieniu tego urzędu nadal rządził Polską jako premier i sekretarz KC PZPR. Zmarł w Moskwie.

TEKST ŹRÓDŁOWY

TORTURY W ŚLEDZTWACH

Notatka prokuratora generalnego Mariana Rybickiego z 9 października 1956 r. na temat działań Głównego Zarządu Informacji Wojska Polskiego.

Szczególnie ostry przymus fizyczny stosowano względem grupy osób wojskowych podejrzanych o kontrrewolucyjną działalność w ramach nielegalnej organizacji WiN, aresztowanych na terenie Lubelskiego Okręgu Wojskowego w latach 1947–1948. [...]

W sprawie tej między innymi w dniu 15 maja 1948 r. aresztowany został szef sztabu 3 Dywizji Piechoty, ppłk Załęski Lucjan. Ponieważ Załęski Lucjan nie przyznawał się do stawianych mu zarzutów, od dnia 1 lipca 1948 r. ówczesny szef Oddziału IV Głównego Zarządu Informacji ppłk Małkowski zarządził przesłuchanie go „konwojem”. Przesłuchanie odbywało się więc w takich warunkach, że Załęskiego przesłuchiowano przez całą dobę, pozwalając mu na odpoczynek w ciągu 2–3 godzin.

Od 5 do 15 lipca Załęski przesłuchiwany był bez przerwy i do celi nie był odprowadzany w ogóle; większość przesłuchań odbywała się na stojąco. Mimo męczącego przesłuchiwania Załęski do niczego się nie przyznawał. Wówczas w dniu 13 lipca 1948 r. ppłk Małkowski uzgodnił z ówczesnym zastępcą Szefa Głównego Zarządu Informacji płk. Fejginem Anatolem dalszy plan śledztwa w sprawie Załęskiego, przy czym formy przymusu stosowane dotąd zostały zaostrzone przez zastosowanie siły fizycznej. Nazwano to przesłuchaniem III-go stopnia tylko w okolicy pięć-nóg – co oznaczało bicie gumową pałką po piętach. Załęskiego w ciągu kilku dni pobito tak dotkliwie, że stracił przytomność, a dnia 22 lipca 1948 r. na skutek doznanych obrażeń zmarł.

Źródło: W. Pronobis, Świat i Polska w XX wieku, Warszawa 1990, s. 415–417.

- ? 1. Wyjaśnij, jakie zadania wykonywał Główny Zarząd Informacji Wojska Polskiego.
2. Opisz, jakie metody tortur stosowano wobec aresztowanych oficerów.

■ SOWIETYZACJA POLSKI

Umacnianie władzy komunistów przyniosło dalszą sowietyzację życia politycznego. W 1949 r. ministrem obrony narodowej został przybyły z ZSRS zsowietyzowany Polak **Konstanty Rokossowski**, kierujący się wyłącznie interesem komunistycznego imperium. Wraz z nim w armii pojawili się tzw. doradcy sowieccy, którzy objęli stanowiska dowódców poszczególnych jednostek.

W latach 1948–1956 wdrażano w Polsce rozwiązania oparte na wzorcach sowieckich w: polityce, prawie, gospodarce, edukacji czy kulturze. Ten okres jest nazywany okresem stalinowskim. Charakteryzował się on, podobnie jak w ZSRS, oficjalnym kultem Stalina (więcej na temat kultu jednostki w [Symbolach epoki](#) na s. 24–25), indoktrynacją w duchu komunistycznym oraz całkowitą kontrolą władz państwowych i służb bezpieczeństwa nad życiem społecznym i gospodarczym. Towarzyszył temu terror ze strony służb wobec obywateli oraz izolacja od świata zachodniego. Osta-

■ KONSTYTUCJA PRL

Konstytucja PRL, jej zapisy i sposób przygotowania świadczyły o zależności polskich władz od Moskwy. Ustawa zasadnicza została najpierw przetłumaczona na język rosyjski i dopiero po uzyskaniu aprobaty Stalina oraz naniesieniu jego poprawek przedstawiono ją do zatwierdzenia w polskim sejmie.

Co zmienił Stalin na pierwszej stronie Konstytucji PRL?

- 1 Dodał: Polska Rzeczpospolita Ludowa jest **republiką ludu pracującego**.
2 Dodał: Polski lud pracujący pod przewodem bohaterskiej klasy robotniczej, opierając się na sojuszu robotniczo-chłopskim, walczył dziesiątki lat o wyzwolenie z niewoli narodowej, **narzuconej przez pruskich, austriackich i rosyjskich zaborców-kolonizatorów**, tak samo jak walczył o zniesienie wyzysku **polskich** kapitalistów i obszarników.
3 Dopisał: Historyczne zwycięstwo **ZSRS** nad faszyzmem wyzwoliło ziemie polskie, umożliwiło polskiemu ludowi pracującemu zdobycie władzy i stworzyło warunki **narodowego** odrodzenia Polski w nowych sprawiedliwych granicach.

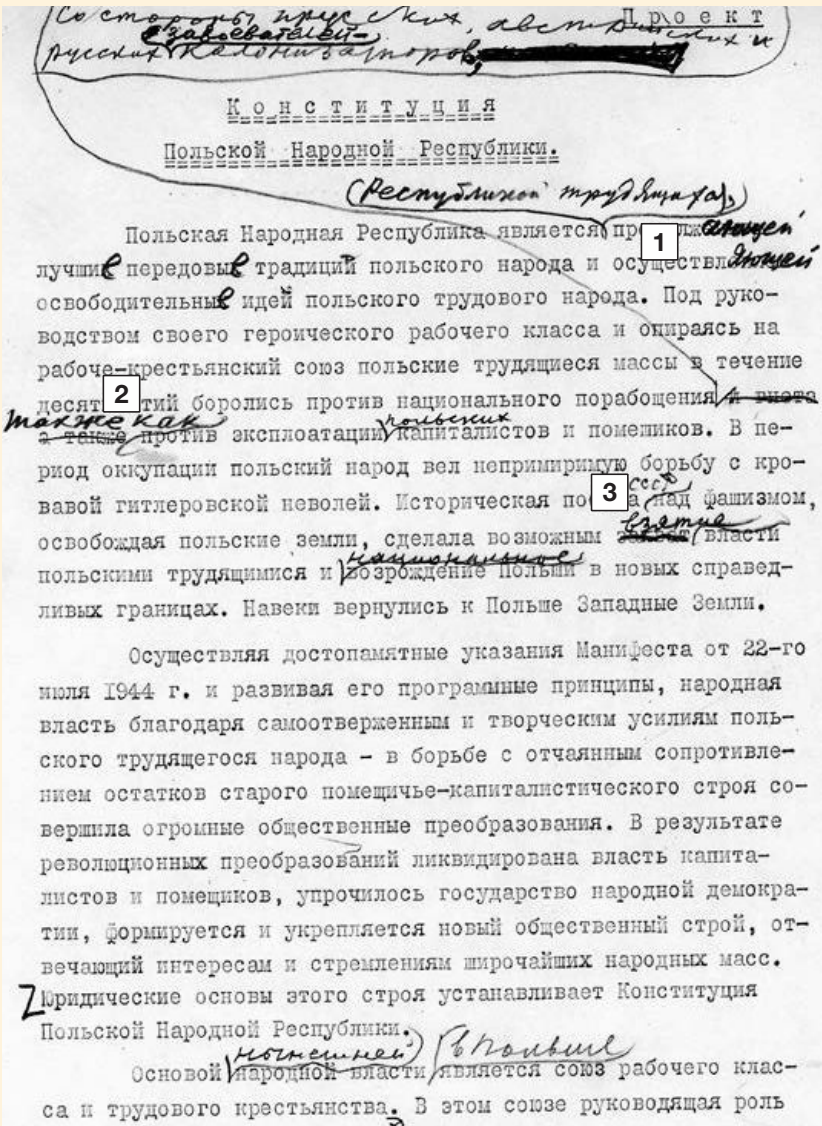
- ? Który dopisek Stalina Twoim zdaniem miał uzasadniać sowiecką dominację w Polsce?

tecnie **22 lipca 1952 r.** przyjęto **Konstytucję PRL**, wzorowaną na konstytucji ZSRS. Z licznymi zmianami obowiązywała ona aż do 1997 r.

Według jej zapisów:

- ▶ zmianie uległa nazwa państwa z Rzeczypospolitej Polskiej na **Polską Rzeczpospolitą Ludową**;
- ▶ Orła Białego w godle pozbawiono korony, aby podkreślić zerwanie z przedwojenną Polską;
- ▶ **odrzucono trójpodział władzy** (podział na władzę ustawodawczą, sądowniczą i wykonawczą);
- ▶ pozostawiono tylko jedną izbę poselską – sejm, a senatu, jako izby wyższej, nie powołano;
- ▶ zlikwidowano urząd prezydenta, a w jego miejsce funkcjonowała składająca się aż z 15 osób, lecz pozbawiona znaczenia **Rada Państwa** – w rzeczywistości władzę sprawował I sekretarz PZPR.

Formalnie konstytucja dawała społeczeństwu szerokie prawa obywatelskie, które jednak ograniczono zapisem, że *nie mogą one godzić w ustrój i porządek prawny PRL*. Pod tym pretekstem nie były respektowane.

- ? Który dopisek Stalina Twoim zdaniem miał uzasadniać sowiecką dominację w Polsce?

■ PRZEŚLADOWANIA KOŚCIOŁA

Fala represji dotknęła też Kościoły i związki wyznaniowe. Zgodnie z założeniami ideologii komunistycznej rządzący dążyli do ateizacji polskiego społeczeństwa. Ich celem było także ograniczenie więzi między ludźmi, żeby nie był możliwy opór społeczny wobec władzy. Niezależność Kościoła, do którego przynależała większość Polaków, stała temu na przeszkodzie.

Masowe prześladowania dotknęły Kościół rzymskokatolicki, który otwarcie sprzeciwiał się sowietyzacji Polski. Księża byli inwigilowani, zastraszani i więzieni, a władze znacjonalizowały większość należącego do niego majątku kościelnego. W 1950 r. podpisano porozumienie między przedstawicielami rządu a Episkopatem, który – w zamian za niezbędne do funkcjonowania Kościoła pozwolenia (np. na działalność seminariów) – zobowiązał się do uznania reżimu komunistycznego. Mimo to represje ponownie uległy zaostrzeniu w 1953 r. Aresztowano wówczas biskupa kieleckiego **Czesława Kaczmarskiego** i wytoczono pokazowy proces pracownikom kurii krakowskiej. Czworo z nich zostało bezpodstawnie oskarżonych o działalność szpiegowską na rzecz USA oraz kontakty z rządem emigracyjnym. Podczas tej rozprawy sądowej zapadły wyroki śmierci, zamienione potem na dożywocie i kary wieloletniego więzienia.

Ponadto komuniści zażądali składania przez duchownych deklaracji lojalności. Zaprotestował przeciwko temu **prymas Stefan Wyszyński**, który w 1953 r. odmówił podporządkowania Kościoła aparatowi komunistycznemu. W liście do władz PRL odpowiedział *Non possumus!* (łac. 'nie możemy'), co oznaczało brak zgody na rezygnację z niezależności Kościoła. Za swoją postawę prymas Wyszyński zapłacił wówczas trzyletnim **internowaniem** (1953–1956).

Aby osłabić Kościół, komuniści tworzyli podległe sobie organizacje katolickie. Głównym reprezentantem tego nurtu był lider przedwojennej organizacji nacjonalistycznej, Obozu Narodowo-Radykalnego – **Bolesław Piasecki**. Założył on wspierane przez władze **Stowarzyszenie PAX**, propagujące współpracę środowiska inteligencji katolickiej z władzami. Komuniści próbowali zdobyć wpływy wśród duchownych – zainicjowali w ich gronie tzw. **ruch księży patriotów**, podporządkowanych władzom.

■ STALINIZM W KULTURZE I NAUCE

W 1949 r. po zjeździe literatów w Szczecinie za obowiązujący kierunek w polskiej kulturze i sztuce przy-

POSTAĆ HISTORYCZNA

STEFAN WYSZYŃSKI

1901–1981

Był prymasem Polski (od 1948 r.). Podczas II wojny światowej w konspiracji pełnił funkcję kapelana AK. Przez komunistów został poddany represjom, w latach 1953–1956 internowany. Był inicjatorem napisania listu biskupów polskich do duchownych niemieckich oraz pomysłodawcą Wielkiej Nowenny – powszechnych przygotowań do uroczystości Tysiąclecia Chrztu Polski. W latach 70. przyczynił się do normalizacji stosunków Kościoła z władzami. Ze względu na zasługi jest nazywany Prymasem Tysiąclecia. Od 2021 r. błogosławiony Kościoła katolickiego.

Defilada na zakończenie zjazdu Związku Młodzieży Polskiej.

Organizacja ta, wzorowana na sowieckim Komsomole, powstała w 1948 r. w wyniku połączenia różnych ugrupowań. ZMP propagowała stalinowskie hasła współzawodnictwa pracy oraz zaangażowanie w budowę socjalistycznego państwa.

■ fotografia, Wrocław, 22 VII 1948 r.

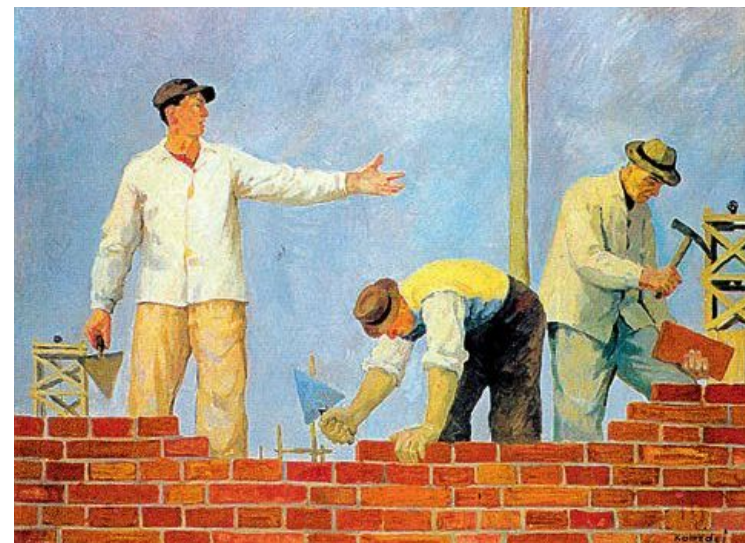
jeto powstały w ZSRS **socrealizm**, czyli realizm socjalistyczny. Wszyscy twórcy, aby móc funkcjonować w oficjalnym życiu artystycznym, musieli podporządkować się polityce władz. Zaczęły wówczas powstawać liczne dzieła, które wychwalały przywódców państwowych i partię oraz zalety życia w komunizmie.

Największą uwagę władza zwracała na młode pokolenie, które chciano uformować w duchu komunizmu. Prowadzono przy tym energiczną walkę z powszechnym wówczas analfabetyzmem, zrefor-

mowano szkolnictwo i ułatwiono dostęp do edukacji młodzieży wiejskiej. Dało to szansę na awans społeczny osobom z dotychczasowych niższych warstw społecznych. Jednocześnie z edukacją ściśle połączono komunistyczną propagandę. W 1951 r. został rozwiązany Związek Harcerstwa Polskiego. Młodych ludzi starano się aktywizować w nowych organizacjach, m.in. w **Związku Młodzieży Polskiej (ZMP)** i **Służbie Polsce (SP)**, których celem była indoktrynacja młodzieży, a także wychowanie nowych kadr partyjnych.

W literaturze dominował gatunek tzw. powieści produkcyjnej, gdzie najczęściej głównymi bohaterami byli robotnicy wznoszący nowe fabryki i walczący z ukrytymi wrogami socjalizmu. Oprócz tego w dziełach literackich uprawiano kult jednostki, wychwalając Stalina i innych przywódców komunistycznych.

W kinematografii przeważały filmy o charakterze propagandowym. Upowszechniano w nich fałszywy obraz dziejów Polski. Ukazywano m.in. dzieje II Rzeczypospolitej, która miała być rzekomo państwem faszystowskim. Jedynie nieliczne obrazy kinowe z tego okresu po latach

Podaj cegłę! to zawołanie, które towarzyszyło murarzom odbudowującym kraj, stało się tytułem obrazu Andrzeja Kobzdeja. Tematyka związana z pracą robotników i chłopów była najczęściej wykorzystywanym motywem w dziełach socrealistycznych.

■ obraz, 1950 r.

ĆWICZENIA

1. Opisz metody, z których wykorzystaniem komuniści zdobyli władzę w Polsce.
2. Wskaż zmiany polityczne i społeczne, jakie nastąpiły w okresie stalinowskim.
3. Oceń metody sprawowania władzy w Polsce na początku lat 50. XX w.

DLA ZAINTERESOWANYCH

S. Jankowski, *Dawaj czas! Czyli wyzwolenie po sowiecku*, Poznań 2017.

R. Kupiecki, *„Natchnienie milionów” – kult Józefa Stalina w Polsce w latach 1944–1956*, Warszawa 1993.

G. Motyka, *Na białych Polaków oblawa. Wojska NKWD w walce z polskim podziemiem 1944–1953*, Kraków 2014.

można uznać za udane pod względem warsztatowym, jak *Celuloza* Jerzego Kawalerowicza.

Realizm socjalistyczny dominował również w architekturze. W tym stylu zbudowano podkrakowskie miasto przemysłowe – Nową Hutę, a w Warszawie Marszałkowską Dzielnicę Mieszkaniową (MDM) oraz **Pałac Kultury i Nauki**.

WARTO WIEDZIEĆ

Dar narodów ZSRS

Pałac Kultury i Nauki im. Józefa Stalina miał stanowić dar ZSRS dla narodu polskiego. Wznosili go sowieccy robotnicy w latach 1952–1955. PKiN zaprojektowano na wzór podobnych budowli stawianych w ZSRS. Z jednej strony, pałac stał się najwyższym i najlepiej rozpoznawalnym budynkiem stolicy, z drugiej zaś symbolem sowieckiej dominacji nad Wisłą.

Pałac Kultury i Nauki do 2002 r. był najwyższym budynkiem w Warszawie, a przez dekady także w całej Polsce.

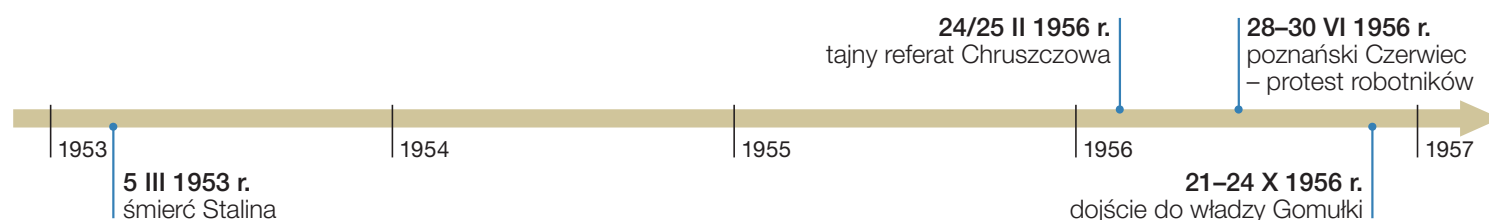
■ fotografia, Warszawa, 1954 r.

? Czy Pałac Kultury jest Twoim zdaniem zabytkiem, który należy otaczać ochroną? Uzasadnij swoją opinię.

3 ODWILŻ POLITYCZNA 1956 ROKU

WAŻNE NA TEJ LEKCJI:

- przyczyny, postulaty i następstwa poznańskiego Czerwca 1956 r.,
- przebieg i znaczenie wydarzeń październikowych 1956 r.

KONIEC STALINIZMU W POLSCE

Śmierć Stalina wiosną 1953 r. nie przyniosła początkowo znaczących zmian w funkcjonowaniu reżimu komunistycznego w Polsce. Represje nawet się zaostrzyły, czego przykładem stało się internowanie prymasa Wyszyńskiego. Nadal zapadały wyroki śmierci na przeciwników politycznych.

Wstrząsem dla obozu władzy okazała się dopiero ucieczka na Zachód w grudniu 1953 r. **ppłk. Józefa Światły**, wysoko postawionego funkcjonariusza Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. Jego sprawozdania pt. *Za kulisami bezpieki i partii*, emitowane na falach **Radia Wolna Europa**, nadającego z RFN od jesieni 1954 r., unaocznili społeczeństwu skalę zbrodni dokonanych przez polskich stalinistów. Światło opisał też szczególnie prywatne życie dostojników partyjnych i państwowych oraz ich przywileje.

Rewelacje Światły wymusiły zmiany w najwyższych kręgach władzy. Bierut zrezygnował z urzędu premiera i przekazał ponownie to stanowisko Józefowi Cyrankiewiczowi. Zlikwidowano zwalczającą prywatną przedsiębiorczość Komisję Specjalną do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym, a Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego przekształcono w Komitet do spraw Bezpieczeństwa Publicznego. Ponadto 13 grudnia 1954 r. wypuszczono na wolność **Władysława Gomułkę** (zob. **biogram** tej postaci na s. 69).

Symbolem odwilży politycznej stały się opublikowane w 1955 r. dwa utwory literackie – powieść kryminalna Leopolda Tyrmanda *Zły*, z krytycznymi odniesieniami do ówczesnej rzeczywistości, i *Poemat dla dorosłych* Adama Ważyka, ukazujący prawdziwy obraz życia budowniczych socjalistycznego miasta – Nowej

WARTO WIEDZIEĆ

Żałoba po śmierci Stalina

Propaganda sowiecka starała się przedstawić śmierć Stalina jako wydarzenie tragiczne dla ludzkości. Dzień pogrzebu „ukochanego przywódcy” ogłoszono dniem żałoby narodowej nie tylko w ZSRS, lecz także w pozostałych krajach bloku wschodniego. Dla uczczenia pamięci zmarłego powstało wiele pieśni i wierszy, a Katowice otrzymały nową, „zaszczytną” nazwę – Stalinogród, którą wycofano trzy lata później. Ciało Stalina zostało z mumifikowane i umieszczone w mauzoleum Lenina, skąd usunięto je dopiero w 1961 r. i następnie spalono. Mimo oficjalnej rozpaczki z powodu śmierci dyktatora to wydarzenie przyjęto ze skrywaną ulgą. Najlepiej tę atmosferę oddaje warszawski dowcip z tamtych czasów: *Na co zmarł Stalin? – Na szczęście.*

Dzień pogrzebu Stalina we wszystkich krajach bloku komunistycznego uczczono w podobny sposób. Organizowano masowe ceremonie żałobne, w których musieli brać udział pracownicy większości przedsiębiorstw i urzędów, a także uczniowie i studenci.

■ fotografia, Polska, 1953 r.

? Dlaczego śmierć Stalina starano się przedstawić jako powód powszechnego smutku?

Huty. Oprócz krytyki tej czołowej inwestycji okresu stalinowskiego podano tu ponadto w wątpliwość efekty socjalistycznej industrializacji.

W tym samym roku została zorganizowana przełomowa wystawa „**Arsenał**”, która była wyrazem odejścia od socrealizmu w sztuce. Coraz popularniejsze stawały się docierające do Polski z Zachodu prądy artystyczne i literackie oraz moda i jazz [czyt.: dżez], propagowane przez tygodnik „Przekrój”.

RYWALIZACJA FRAKCJI W PZPR

W krajach komunistycznych rozpoczął się po śmierci Stalina proces odchodzenia od rządów jednostki na rzecz władzy kolegialnej. Od 1955 r. w Polsce był już widoczny rozpad jednolitego dotąd środowiska rządzącej partii. Komitet Centralny PZPR przeprowadził samokrytykę. Negatywnie oceniono nadmierne rozrastanie się aparatu partyjnego oraz ingerencję organów bezpieczeństwa w życie obywateli. Polecono również zweryfikować niektóre procesy i śledztwa polityczne.

W PZPR ukształtowały się dwa środowiska, nazywane od miejsc, w których się spotykały, tj. od budynków rządowych w Warszawie przy ul. Puławskiej oraz w Natolinie:

POSTAĆ HISTORYCZNA

WŁADYSŁAW GOMUŁKA

1905–1982

Był polskim działaczem komunistycznym, I sekretarzem PPR oraz I sekretarzem PZPR. Naukę zakończył w wieku 12 lat. Związał się z Komunistyczną Partią Polski. Kilkukrotnie aresztowano go za działalność antyrządową oraz organizowanie strajków. W latach 30. przebywał w Moskwie, gdzie ukończył szkołę partyjną. Powrócił do kraju i w 1936 r. za działalność komunistyczną trafił do więzienia. Po wybuchu wojny dotarł do okupowanego przez ZSRS Lwowa, a w 1942 r. aktywnie angażował się w rozwój PPR na terenach okupowanych przez Niemców. Po 1945 r. pełnił różne funkcje ministerialne. Pod koniec lat 40. został przez stalinistów odsunięty od władzy i aresztowany pod zarzutem „odchylenia prawicowo-nacjonalistycznego”. Wrócił do polityki dopiero w 1956 r., gdy wybrano go na I sekretarza PZPR. Pozostał przywódcą PRL do grudnia 1970 r., przez większość rządów blokując wszelkie reformy.

- ▶ **puławianie**, czyli komuniści postulujący zmiany systemowe, w tym dotychczasowi prominentni politycy PZPR, którzy widzieli w liberalizacji sposób na zachowanie przywództwa;

- ▶ **natolińczycy**, przeciwni łagodzeniu reżimu, zakładający utrzymanie dotychczasowej formy rządów z silną władzą i kontrolą nad społeczeństwem.

Obie grupy starały się zyskać poparcie pozostającego na uboczu życia politycznego Władysława Gomułki. Z nim wiązano bowiem nadzieję na dalsze sprawowanie władzy.

Z kolei napięcia społeczne wynikały z m.in. **fiaska planu sześcioletniego** w zakresie przemysłu spożywczego oraz rolnictwa. Mimo obniżki cen podstawowych towarów komuniści nie byli w stanie znacząco poprawić poziomu życia przeciętnego obywatela. Pozostawało to w sprzeczności z głoszonymi przez oficjalną propagandę hasłami o dobrobycie, który miało przynieść wprowadzenie komunizmu.

Trudności ekonomiczne połączone z walkami frakcyjnymi wewnątrz PZPR przyczyniły się do tego, że **osłabła cenzura**. Dzięki temu na łamach prasy zaczęły się pojawiać tematy do niedawna zakazane. Na czoło pism, które żądały reform systemu komunistycznego, wysunęło się „**Po Prostu**”. Wiosną 1955 r. w Warszawie powstał także dyskusyjny Klub Krzywego Koła, grupujący przedstawicieli inteligencji, głównie warszawskiej.

Józef Cyrankiewicz pełnił funkcję premiera PRL w latach 1947–1952 i 1954–1970. Był przeciwnikiem radykalnych zmian w obowiązującym w Polsce systemie politycznym. Podczas poznańskich demonstracji w czerwcu 1956 r. wydał decyzję o użyciu wojska przeciwko robotnikom.

■ fotografia, 1956 r.

■ POZNAŃSKI CZERWIEC 1956 ROKU

Decydującym czynnikiem, który przyspieszył zmiany w Polsce, był XX Zjazd Komunistycznej Partii Związku Sowieckiego i ogłoszony nocą z **24** na **25 lutego 1956 r. tajny referat**, w którym Chruszczow potępił kult Stalina i ujawnił jego niektóre zbrodnie. Ta kry-

tyka wywarła bezpośredni wpływ na los Bolesława Bieruta, który – przerażony możliwością osądzenia go za czyny popełnione w okresie stalinowskim – zapadł na zdrowiu i zmarł w marcu 1956 r. w Moskwie. Nowym I sekretarzem PZPR został **Edward Ochab**, którego przywództwo było traktowane jako przejściowe.

TEKST ŹRÓDŁOWY

POZNAŃSKI CZERWIEC

Wydarzenia w Poznaniu w czerwcu 1956 r. były szeroko komentowane przez przedstawicieli władz PRL. Starali się oni przede wszystkim wskazać osoby lub środowiska odpowiedzialne za wywołanie buntu robotniczego.

Przemówienie radiowe premiera Józefa Cyrankiewicza z 29 czerwca 1956 r.

*Na Poznaniu skupiła się cała uwaga ośrodków imperialistycznych [tj. zachodnich], albowiem chodziło o to, aby Poznań, miasto Międzynarodowych Targów [...], uczynić terenem zamieszek. [...] Zamierzenia wicherzycieli spaliły na panewce w momencie, gdy zostało to rozeznane przez olbrzymią większość klasy robotniczej, która odcięła się i odstąpiła od następnej fazy demonstracji, od ponurych popisów agentów i prowokatorów, występujących z bronią w rękę i atakujących gmachy publiczne. [...] Krew przelana w Poznaniu obciążyla wrogie Polsce ośrodki imperialistyczne i reakcyjne podziemie, które są bezpośrednimi sprawcami zająć. [...] **Każdy prowokator czy szaleniec, który odważy się podnieść rękę przeciw władzy ludowej, niech będzie pewny, że mu tę rękę władza ludowa odrąbie** w interesie klasy robotniczej, w interesie chłopstwa pracującego i inteligencji, w interesie walki o podniesienie stopy życiowej ludności, w interesie dalszej demokracji naszego życia, w interesie naszej Ojczyzny.*

Źródło: W. Pronobis, *Świat i Polska w XX wieku*, Warszawa 1990, s. 415–417.

Wystąpienie Władysława Gomułki na VIII Plenum Komitetu Centralnego PZPR 30 października 1956 r.

Klasa robotnicza nigdy nie chwyciła się strajku jako oręża walki o swoje prawa w sposób lekkomyślny. Tym bardziej teraz, w Polsce Ludowej, rządzonej w jej imieniu i w imieniu wszystkich ludzi pracy, nie zrobiła tego kroku lekkomyślnie. Najwidoczniej przebrała się miara. A miary nigdy nie można przebierać bezkarnie. Robotnicy Poznania nie protestowali przeciwko Polsce Ludowej, przeciwko socjalizmowi, kiedy wyszli na ulice miasta. Protestowali przeciwko złu, jakie szeroko zakrzewiło się w naszym ustroju społecznym i które ich również boleśnie dotknęło, przeciwko wypaczeniom podstawowych zasad socjalizmu,

który jest ich ideą. Wielką naiwnością polityczną była nieudolna próba przedstawienia bolesnej tragedii poznańskiej jako dzieła agentów imperialistycznych i prowokatorów. Agenci i prowokatorzy zawsze mogą być i działać. Ale nigdy i nigdzie nie mogą decydować o postawie klasy robotniczej. [...] Sześćioletni plan gospodarczy, reklamowany w przeszłości z wielkim rozmachem jako nowy etap wysokiego wzrostu stopy życiowej, zawiódł nadzieje szerokich mas pracujących.

Źródło: W. Pronobis, *Świat i Polska w XX wieku*, Warszawa 1990, s. 415–417.

Demonstracje poznańskich robotników w czerwcu 1956 r. odbyły się m.in. pod budynkiem Miejskiej Rady Narodowej. Wśród protestujących krążyły fałszywe pogłoski dotyczące zasięgu wystąpień – sądzono, że do podobnych manifestacji doszło w całym kraju. Przyczyniło się to do rosnącej niechęci do negocjacji z władzami i w konsekwencji doprowadziło do zaostrzenia konfliktu.

■ fotografia, Poznań, VI 1956 r.

Za jego rządów doszło do wielotysięcznych demonstracji ulicznych w Poznaniu, podczas których robotnicy domagali się poprawy warunków bytowych. Demonstranci żądali:

- ▶ zwrotu nieprawnie pobranego podatku od wynagrodzeń najlepiej zarabiających robotników,
- ▶ obniżenia wygórowanych norm produkcyjnych,
- ▶ podwyżek płac.

Wkrótce zaczęły pojawiać się również hasła antykomunistyczne. Demonstracje trwały trzy dni, od **28** do **30 czerwca 1956 r.** Podczas **poznańskiego Czerwca** protestowali przede wszystkim robotnicy z największych w mieście Zakładów Przemysłu Metalowego im. Hipolita Cegielskiego (w latach 1949–1956 nosiły nazwę im. Józefa Stalina).

Reakcja władz była bardzo brutalna. Do stłumienia demonstracji użyto jednostek pancernych. Żołnierzom kierowanym do Poznania wmawiano, że wybuchło tam niemieckie powstanie, które należy szybko i bezwzględnie stłumić. W mieście doszło do walk ulicznych. **W wydarzeniach poznańskich zginęło ok. 60 osób.** Symbolem tych wystąpień został nastolatek **Roman Strzałkowski**, którego zabito, gdy niósł polską flagę.

Mimo starań nie udało się komunistom ukryć protestów, ponieważ starcia toczyły się w trakcie Międzynarodowych Targów Poznańskich, podczas których w mieście przebywało wielu gości z zagranicy. W oficjalnej propagandzie używano tezy, że ten zryw był zachodnią prowokacją. Do historii przeszły także słynne słowa premiera Cyrankiewicza potępiające robotniczy bunt (zob. [tekst źródłowy](#) na s. 70).

CIEKAWOSTKA

Zmiany w Milicji Obywatelskiej

Po stłumieniu przez wojsko demonstracji w Poznaniu w czerwcu 1956 r. Milicja Obywatelska została wyposażona w pałki, które miała wykorzystywać do rozpraszania demonstrantów. Wcześniej komunistyczna propaganda szermowała hasłem, że w państwie robotników i chłopów MO jest reprezentantem „ludu pracującego” i nie musi stosować przemocy. Jedynie w państwach zachodnich policja miała mieć charakter represyjny.

Kolejną nowością stało się utworzenie Zmotoryzowanych Odwodów Milicji Obywatelskiej (ZOMO), specjalizujących się w tłumieniu zamieszek. Miało to zapobiec użyciu wojska w sytuacji, gdy zwykle oddziały milicji nie były sobie w stanie poradzić z demonstrantami. Zomowcy z czasem stali się symbolem brutalnej polityki władz PRL wobec społeczeństwa oraz najbardziej nienawidzoną formacją milicyjną w kraju.

■ PAŹDZIERNIK 1956 ROKU

Wydarzenia poznańskie przyspieszyły zmiany w kręgach rządowych. **Do władz partii przyjęto ponownie Władysława Gomułkę**, który w październiku 1956 r., podczas VIII Plenum Komitetu Centralnego PZPR, został **wybrany I sekretarzem**. Stało się tak głównie dzięki poparciu puławian, wiążących z Gomułką duże nadzieje, m.in. ze względu na zapowiedź realizacji **polskiej drogi do socjalizmu**. Polacy przyjęli nowego I sekretarza z entuzjazmem.

Powrót Gomułki do władzy wywołał zaniepokojenie władz sowieckich. Do Warszawy przybyła nagle z Moskwy delegacja z Chruszczowem na czele. W tym samym czasie stacjonujące w Polsce wojska sowieckie zostały wyprowadzone z koszar i skierowane na stolicę. Kolumny wojskowe zatrzymały się w odległości ok. 100 km od Warszawy, flota ZSRS zablokowała polskie porty, a lotnictwo patrolowało przestrzeń powietrzną nad Wybrzeżem. Podczas długich negocjacji Gomułce udało się jednak przekonać Chruszczowa, że objęcie przez niego funkcji sekretarza partii w niczym nie podważy ustroju panującego w Polsce i sojuszu z ZSRS. Gomułka wynegocjował z Sowietami również podpisanie dokumentów normujących sposób stacjonowania wojsk sowieckich. Polskę opuścili sowieccy „doradcy” wojskowi oraz marszałek Konstanty Rokossowski, dotychczasowy minister obrony narodowej. Ponadto unormowano kwestie związane z wzajemnymi rozliczeniami finansowymi, przede wszystkim za eksport polskiego węgla, który dotąd odbywał się na niezwykle niekorzystnych dla Polski warunkach.

Przemówienie Władysława Gomułki na Placu Defilad w Warszawie wzbudziło owację prawie ponad 400 tys. zebranych. Po zakończeniu wystąpienia zgromadzony tłum pokojowo udał się pod ambasadę sowiecką, co stanowiło spore zaskoczenie dla samego Gomułki.

■ fotografia, Warszawa, 24 X 1956 r.

- ? 1. Wymień różnice między wypowiedziami Cyrankiewicza i Gomułki.
2. Wyjaśnij, jakie cele chcieli osiągnąć obaj przywódcy.

PAŹDZIERNIK '56

Kierunek zmian politycznych po śmierci Stalina nie do końca można było przewidzieć. Frakcje w partiach komunistycznych walczyły zarówno o odmienne koncepcje polityczne, jak i umocnienie wpływów poszczególnych przywódców partyjnych. W Polsce w tym okresie śmiało zmiany zaproponował Władysław Gomułka.

Śmierć Bolesława Bieruta

12 III 1956

Śmierć I sekretarza PZPR Bolesława Bieruta oznaczała koniec stalinizmu w Polsce. Jego następcy zgodnie z zaleceniami z Moskwy mieli zmienić kurs polityczny na bardziej liberalny.

Poznański Czerwiec

28–30 VI 1956

Wystąpienia niezadowolonych robotników z poznańskich fabryk przerodziły się w kilkudniowe walki uliczne, do których tłumienia skierowano wojsko. Zginęło wówczas prawie 60 osób.

Demonstracja podczas wydarzeń poznańskiego Czerwca

Początek zmian we władzach PZPR

15 X 1956

Odwilż w ZSRS pozwoliła członkom partii dążącym do jej zreformowania przystąpić do wprowadzania zmian.

Ruchy wojsk sowieckich w Polsce

18–19 X 1956

Zaniepokojeni kierunkiem przemian w Polsce Sowieci postanowili zastraszyć zwolenników reform w partii. W tym celu sowieckie siły zbrojne stacjonujące na Śląsku i Pomorzu zostały skierowane w pobliże Warszawy.

Gomułka I sekretarzem PZPR

21 X 1956

Na I sekretarza PZPR został wybrany uwolniony z więzienia Władysław Gomułka. Jako przywódca zwolenników destalinizacji i uniezależnienia Polski od ZSRS cieszył się w tym czasie ogromnym poparciem społecznym.

Władysław Gomułka, I sekretarz KC PZPR w latach 1956–1970

POLSKA

ŚWIAT

Referat Chruszczowa

25 II 1956

Nikita Chruszczow, nowy I sekretarz KPZS, na XX zjeździe tej partii w tajnym referacie skrytykował działalność Stalina, m.in. kult jednostki i represje wobec społeczeństwa. Przyniosło to zakończenie stalinizmu w ZSRS i państwach bloku wschodniego.

Interwencja dyplomatyczna Chin

20–24 X 1956

Chiny, które rozpoczęły rywalizację z ZSRS o wpływy w bloku państw komunistycznych, w kluczowym momencie udzieliły Polsce poparcia. Wpłynęło to na złagodzenie stanowiska Chruszczowa wobec wydarzeń w Polsce.

Poprawa relacji z Zachodem

Kraje zachodnie z uznaniem powitały destalinizację w Polsce, co przyniosło ocieplenie relacji z nimi.

Interwencja sowiecka na Węgrzech

4–10 XI 1956

Próba reform na Węgrzech zakończyła się krwawymi walkami z siłami sowieckimi. Zginęło ponad 3 tys. osób, a przesładowania objęły dziesiątki tysięcy Węgrów.

Wiec na Placu Defilad

24 X 1956

W napiętej sytuacji międzynarodowej na wiecu w Warszawie poparcia Gomułce udzieliło ok. 400 tys. zabranych osób.

Destalinizacja w Polsce

W wyniku zgody kierownictwa ZSRS w Polsce nastąpiły znaczące zmiany, w tym m.in.:

- amnestia i zdecydowane złagodzenie prześladowań,
- powrót do kraju 30 tys. Polaków więzionych w ZSRS,
- odrzucenie kultu jednostki, ograniczenie propagandy,
- uwolnienie prymasa Wyszyńskiego i zastąpienie polityki wrogiej – niechętną Kościołowi,
- wzrost produkcji dla ludności i poprawa poziomu życia,
- czasowa wolność słowa (ograniczona już w 1957 r.),
- desowietyzacja wojska – usunięcie sowieckich „doradców” wraz z marsz. Konstantym Rokossowskim,
- powrót w znacznej mierze do rolnictwa indywidualnego i wycofanie się z przymusowej kolektywizacji.

Polskie skutery Osa były jednym z symboli wzrostu dobrobytu po 1956 r.

Polska pomoc dla Węgier

XI 1956

Polskie społeczeństwo szybko przystąpiło do organizowania pomocy medycznej dla Węgrów, gdzie w walkach zostało rannych ok. 15 tys. osób.

Wizyta Gomułki w Moskwie

15–19 XI 1956

Aby ostatecznie zażegnać zagrożenie interwencją sowiecką, Gomułka udał się do Moskwy. Zapewniał tam o lojalności wobec ZSRS i skłonił Chruszczowa do zgody na ograniczone zmiany w Polsce, a nawet wynegocjował szereg korzyści dla kraju.

Koniec internowania prymasa Polski

26 X 1956

Po trzech latach internowania prymas Stefan Wyszyński został uwolniony.

■ ODWILŹ I JEJ ZAKOŃCZENIE

W ramach politycznej odwilży w 1956 r.:

- ▶ **zwolniono z internowania prymasa Wyszyńskiego**, zawarto umowę z Kościołem zakładającą m.in. odzyskanie kontroli nad prasą katolicką, w tym „Tygodnikiem Powszechnym”;
- ▶ **zwolniono innych więźniów politycznych** (amnestia według niepełnych danych objęła blisko 6 tys. skazanych za przestępstwa polityczne; brak dokładnych danych, ilu więźniów politycznych zamordowano);
- ▶ pozwolono na rozwiązanie większości spółdzielni produkcyjnych (przetrawało ok. 15 proc.) i **zrezygnowano z kolektywizacji rolnictwa**;
- ▶ zreformowano centralny system zarządzania gospodarką i **zaprzestano forsowania przemysłu ciężkiego** na rzecz wsparcia sektora spożywczego – przyniosło to szybką, choć ograniczoną poprawę poziomu życia;
- ▶ Katowicom przywrócono oryginalną nazwę (w latach 1953–1956 nazywały się: Stalinogród), a patronem Pałacu Kultury i Nauki przestał być Stalin;
- ▶ reaktywowano zlikwidowany po wojnie Związek Harcerstwa Polskiego (ZHP);

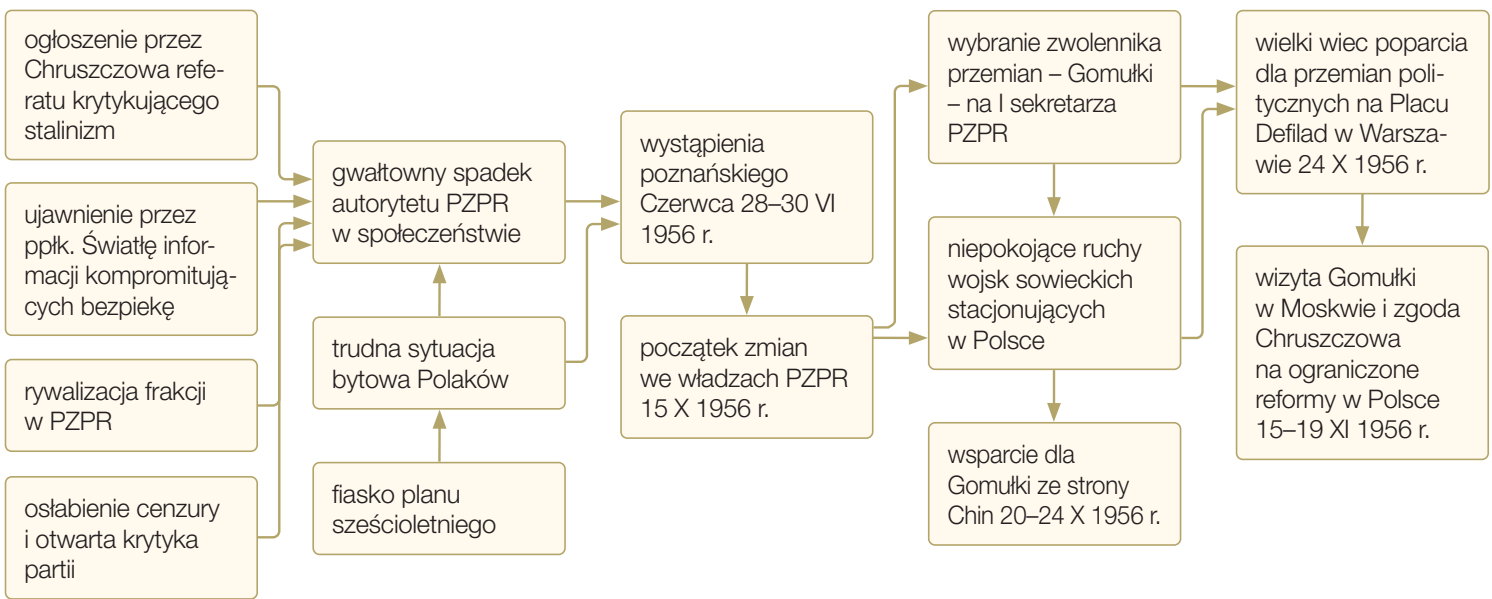
- ▶ zwolniono część stalinowskich funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa i zreorganizowano aparat bezpieczeństwa – utworzono **Służbę Bezpieczeństwa (SB)**.

Pod rządami Gomułki zniknęła powszechna atmosfera strachu, jaka panowała w kraju do 1956 r. Państwo komunistyczne – Polska Rzeczpospolita Ludowa (PRL) – nigdy już nie było tak totalitarne, wszechwładne i bezwzględne jak za rządów Bieruta.

Gomułka pozostawał jednak niereformowalnym komunistą i nie zamierzał zmieniać istniejącego w Polsce sowieckiego modelu socjalizmu. Już podczas słynnego przemówienia na warszawskim Placu Defilad w październiku 1956 r. przypominał, że *dość wiecowania, czas wziąć się do pracy*. Po wyborach w styczniu 1957 r. zaczął się powolny proces ograniczania swobód obywatelskich i odchodzenia od zapoczątkowanych lub zapowiadanych reform politycznych. Symbolem końca chwilowego okresu liberalizacji było prowokacyjne zamknięcie przez władze w październiku 1957 r. pisma „Po Prostu” i rozpędzenie demonstracji protestującej przeciwko tej decyzji.

ZWIĄZKI PRZYZYNOWO-SKUTKOWE

Jak przebiegały wydarzenia 1956 roku w Polsce?

ĆWICZENIA

1. Omów przemiany polityczne i społeczne w Polsce w latach 1953–1956.
2. Wyjaśnij znaczenie pojęcia „odwilż” w odniesieniu do Polski po śmierci Stalina.
3. Wskaż polityków, którzy stracili, i tych, którzy zyskali na znaczeniu dzięki przemianom z 1956 r.

DLA ZAINTERESOWANYCH

P. Codogni, *Rok 1956*, Warszawa 2006.

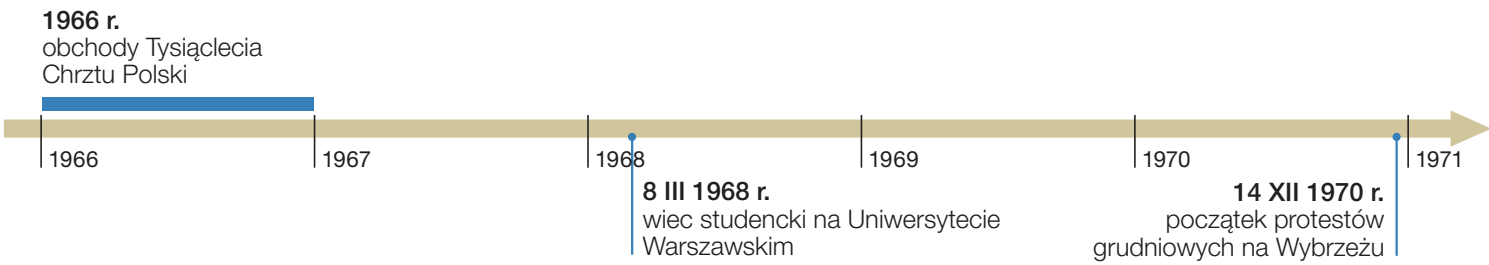
P. Machcewicz, *Polski rok 1956*, Warszawa 1993.

4

MAŁA STABILIZACJA ZA GOMUŁKI

WAŻNE NA TEJ LEKCJI:

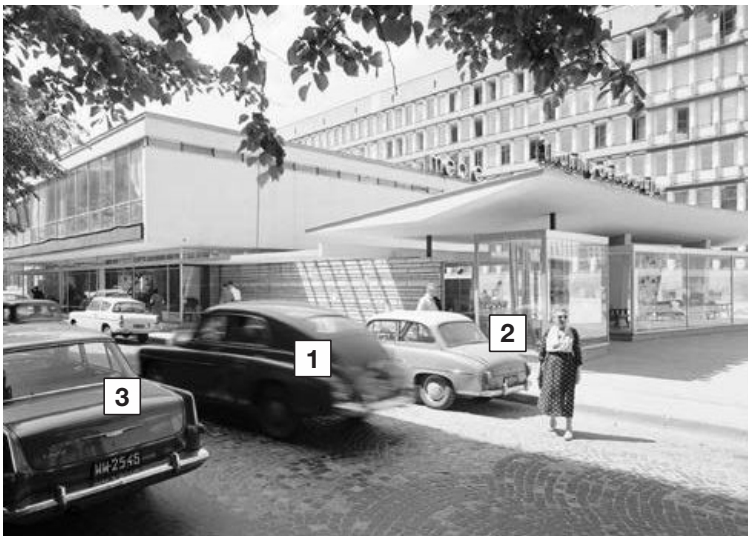
- system władzy w Polsce w latach 60. XX w.,
- przyczyny, przebieg i następstwa kryzysów społecznych w latach 1968 i 1970,
- polskie osiągnięcia w dziedzinie kultury z lat 60. w kraju i na emigracji.

■ MAŁA STABILIZACJA

Rządy Władysława Gomułki przyniosły odejście od stalinowskich form kontroli społeczeństwa. Mimo to w kraju nie nastąpiły zasadnicze zmiany ustrojowe. Polska pozostawała uzależniona od Moskwy i nie miała możliwości opuszczenia bloku wschodniego. Od tytułu sztuki poety Tadeusza Różewicza zaczęto określać ten czas mianem **małej stabilizacji**.

Zniknął powszechny przed 1956 r. strach przed bezpodstawnym aresztowaniem, państwo wycofało się także z nachalnej indoktrynacji. Poprawa poziomu życia przeciętnego obywatela postępowała jednak powoli. Szczytem marzeń było niewielkie, skromne mieszkanie w budowanych wówczas blokach. Rzadko

Nowoczesna architektura modernistyczna coraz częściej gościła na ulicach polskich miast od lat 60. Oprócz samochodów polskiej produkcji, jak widoczne na zdjęciu Warszawa [1] i Syrenka [2], zaczęły się z rzadka pojawiać auta sprowadzane z Zachodu [3].

▪ fotografia, Warszawa, ok. 1965 r.

WARTO WIEDZIEĆ

Kształtowanie się opozycji

W marcu 1964 r. 34 intelektualistów, pisarzy i naukowców w liście nazwanym **Listem 34** zaprotestowało przeciwko cenzurze i obniżaniu wydatków na kulturę. Inicjatorem tego pisma był poeta Antoni Słonimski. Władze odpowiedziały represjami. Kilka miesięcy później aresztowano dwóch młodych działaczy PZPR **Jacka Kuronia** oraz **Karola Modzelewskiego**. Powodem stało się opublikowanie przez nich listu otwartego do członków partii. Z pozycji lewicowych skrytykowali w nim politykę władz partyjnych. Domagali się reform, które miały nie tyle obalić, ile raczej zreformować ustrój socjalistyczny, by uczynić go bardziej demokratycznym. Obaj autorzy zostali wydalen z PZPR i otrzymali kilkuletnie wyroki więzienia. Po usunięciu Jacka Kuronia z szeregów partii jego dawni wychowankowie z komunistycznego harcerstwa kontynuowali działalność opozycyjną. Byli nazywani „komandosami”, ponieważ bez zapowiedzi pojawiali się na posiedzeniach partyjnych, aby publicznie wytykać ułomności systemu komunistycznego.

? Jakie działania wobec opozycji podejmował Gomułka?

i jego przetworów oraz artykułów gospodarstwa domowego. Ponieważ Gomułka prowadził ascetyczny tryb życia, to uważał, że inni również powinni się na to zdobyć. Oczekiwania społeczeństwa były odmienne.

Za rządów Gomułki utrzymano gospodarkę centralnie sterowaną, opartą na pięcioletnich planach gospodarczych. W drugiej połowie lat 50. starano się jeszcze, mając na uwadze potrzeby konsumpcyjne społeczeństwa, rozwijać przemysł spożywczy. W kolejnej deka-

CIEKAWOSTKA

Aresztowany obraz

Do kuriozalnej sytuacji doszło w czerwcu 1966 r. w miejscowości Liksajny na Mazurach, gdy milicja odebrała kardynałowi Stefanowi Wyszyńskiemu kopię obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej pielgrzymującego po Polsce. Malowidło zostało zamknięte w warszawskiej Katedrze św. Jana, gdzie było pilnowane przez funkcjonariuszy w dzień i w nocy. We wrześniu tego roku kolejna próba zorganizowania peregrynacji obrazu również zakończyła się jego aresztowaniem. Na znak protestu Episkopat zaplanował „wędrowkę” pustych ram obrazu po parafiach. Był to wymowny symbol braku wolności religijnej w Polsce.

dzie priorytetem ponownie objęto przemysł ciężki. Niektóre inwestycje z tego czasu okazały się trafione. Utworzono m.in. płockie zakłady petrochemiczne, kopalnie miedzi w Lubinie i Polkowicach, kopalnie węgla brunatnego w Zagłębiu Turoszowskim i Konińskim oraz rozpoczęto produkcję na włoskiej licencji Fiata 125p. Zbudowano też kilka elektrowni.

Rozwijany przemysł ciężki był jednak oparty na energochłonnych, przestarzałych technologiach, przez co szybko stawał się deficytowy i niekonkurencyjny na światowych rynkach.

STOSUNKI PAŃSTWO-KOŚCIÓŁ

Rządy Gomułki rozpoczęły się od pojednawczych gestów wobec Kościoła katolickiego. W odpowiedzi władze kościelne zachęcały obywateli do aktywnego udziału w wyborach do parlamentu w styczniu 1957 r. Strona państwowa zwiększyła liczbę zezwoleń na budowę obiektów sakralnych, nie utrudniała organizacji pielgrzymek, ponadto zlikwidowano część urzędów do spraw wyznań nadzorujących Kościół.

Po umocnieniu się Gomułki na stanowisku I sekretarza PZPR stosunki z Kościołem uległy ponownemu ochłodzeniu. Komuniści zaniepokoiли się wzrastającą religijnością społeczeństwa, gdyż było to sprzeczne

MILLENNIUM CHRZTU POLSKI

Konflikt między Kościołem a władzami PRL zaognił się na początku lat 60., czyli w momencie, kiedy zaczęły się przygotowania do tysięcznej rocznicy istnienia państwa polskiego. Władze podjęły wówczas inicjatywy w celu upamiętnienia tej rocznicy, m.in. rozpoczęto akcję budowy tysiąca szkół na tysiąclecie państwa. Żywy odzew ze strony społeczeństwa pozwolił na zrealizowanie tego zamierzenia, a nawet na przekroczenie planowanej liczby szkół. Kościół z kolei organizował uroczystości Millennium Chrztu Polski, które miały przypominać o związku Polski i chrześcijaństwa oraz więzi z kulturą zachodnią. Kulminacja obchodów kościelnych nastąpiła 3 maja 1966 r. na Jasnej Górze. Władze komunistyczne różnymi sposobami starały się odwrócić uwagę Polaków od wydarzeń religijnych, m.in. organizowały imprezy sportowe w pobliżu miejsc, w których odbywały się uroczystości kościelne. Aby odciągnąć młodzież od kościelnych obchodów, władze państwowe planowały tego samego dnia zorganizować koncert gwiazdy muzyki rockowej. Koszty przyjazdu znanych muzyków okazały się jednak nie do zaakceptowania dla Gomułki, znanego z oszczędności graniczącej ze skąpstwem.

Kościelne obchody milenijne były celebrowane przez prymasa Stefana Wyszyńskiego przez cały rok we wszystkich regionach Polski. Wielka frekwencja na nabożeństwach była sygnałem dla rządzących, że prowadzona przez nich polityka ateizacji społeczeństwa nie przynosi rezultatów.

fotografia, Piekary Śląskie, 22 V 1966 r.

❓ Dlaczego władze komunistyczne złośliwie zakłócały w 1966 r. kościelne obchody milenijne?

z ich założeniami ideologicznymi. W rezultacie władze podjęły restrykcyjne działania:

- usunięto naukę religii ze szkół, a także nakazano zdjąć krzyże ze ścian w tych placówkach;
- zmuszono studentów seminariów duchownych do służby wojskowej;
- oficerom wojska i milicji zabroniono udziału w nabożeństwach, nie mogli również np. zawierać ślubów kościelnych ani chrzczyć dzieci;
- zaprzestano wydawania nowych pozwoleń na budowę obiektów sakralnych;
- zlikwidowano jako dni wolne od pracy: 6 stycznia (święto Trzech Króli) i 15 sierpnia (święto Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny).

Nasilenie konfliktu władz z Kościołem nastąpiło w połowie lat 60. W listopadzie 1965 r. polski Episkopat ogłosił słynny list skierowany do Episkopatu niemieckiego dotyczący pojednania. Znalazły się tam słowa **udzielamy wybaczenia i prosimy o nie**. Deklaracja wywołała w RFN nieznaczne reakcje, natomiast w PRL – polityczną burzę. Wykorzystując antyniemieckie resentymenty większości społeczeństwa, podporządkowane komunistom media starały się osłabić autorytet prymasa i Kościoła.

W 1966 r. równocześnie odbywały się kościelne obchody uroczystości **Millennium (Tysiąclecia) Chrztu Polski** i organizowane przez władze państwowe uroczystości **Tysiąclecia Państwa Polskiego**. Kościół musiał się zmagać z licznymi celowymi utrudnieniami i złośliwymi szykanami ze strony aparatu państwowego (więcej o tym na s. 76).

WYDARZENIA 1968 ROKU

W 1967 r. Izrael wygrał wojnę sześciodniową z popieraną przez ZSRS koalicją krajów arabskich (więcej na ten temat zob. s. 28). W odpowiedzi Kreml i jego satelici – w tym Polska – zerwali stosunki dyplomatyczne z Izraelem. Ponadto w PZPR coraz większe wpływy uzyskiwała frakcja „**partyzantów**”, kierowana przez ministra spraw wewnętrznych **Mieczysława Moczar**a. Dążyła ona do zdominowania PZPR. „Partyzanci”, wykorzystując atmosferę wrogości do Izraela, zaczęli zarzucać członkom przeciwnych im frakcji partyjnych żydowskie pochodzenie.

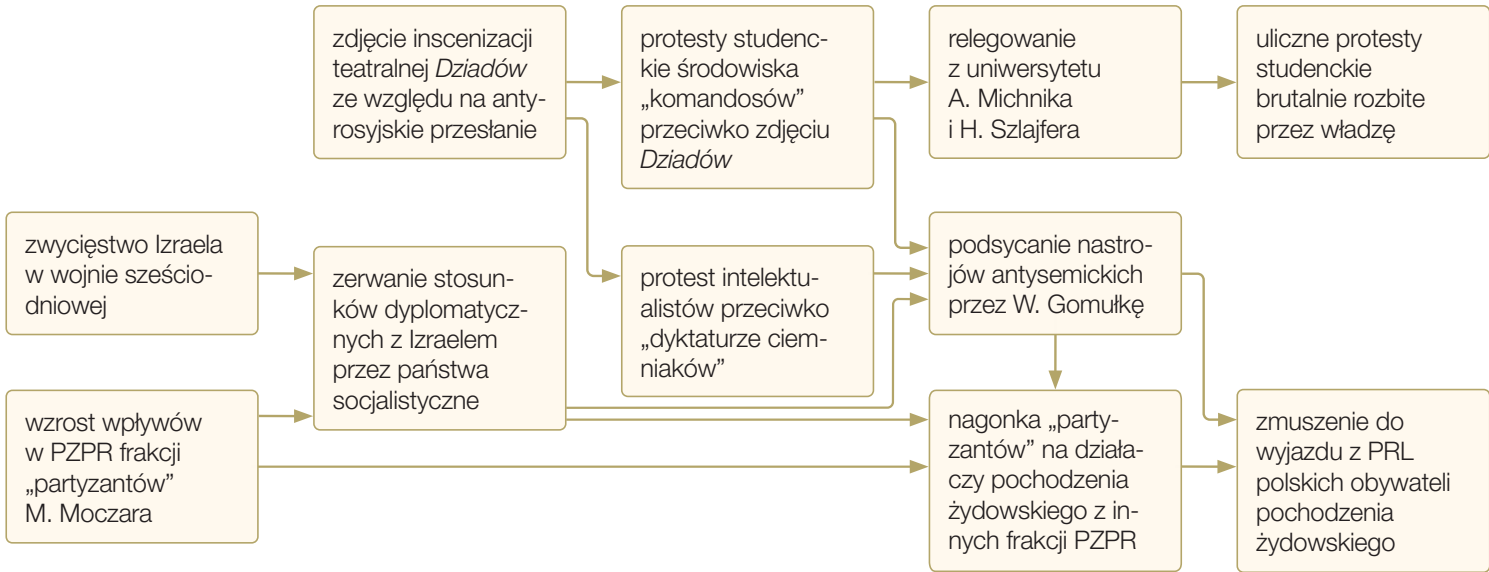

Wiec studencki na dziedzińcu Uniwersytetu Warszawskiego miał pokojowy charakter. Protestujący ogłosili rezolucję, w której domagali się powrotu Michnika i Szlajfiera na uczelnię oraz odstąpienia od karania innych studentów. W wyniku interwencji milicji i tzw. aktywu robotniczego wiec został brutalnie spacyfikowany.

fotografia, Warszawa, 8 III 1968 r.

ZWIĄZKI PRZYCZYNOWO-SKUTKOWE

Jakie były przyczyny i przebieg wystąpień w 1968 roku?

W **styczniu 1968 r.** władze nakazały **zdyć ze sceny inscenizację *Dziadów*** Adama Mickiewicza w reżyserii Kazimierza Dejmka. Obawy decydentów wzbudziło odczytywanie przez publiczność treści dramatu jako antyrosyjskich. Cenzura dzieła Mickiewicza wywołała protest intelektualistów z Antonim Słonimskim, Pawłem Jasenicą i Stefanem Kisielewskim na czele. Ten ostatni nazwał cenzurowanie kultury przez komunistów „**dyktaturą ciemniaków**”. Najgłośniejszy protest podjęło jednak środowisko „komandosów”. Władze uczelni w ramach represji 4 marca relegowały z Uniwersytetu Warszawskiego najaktywniejszych spośród „komandosów” Adama Michnika i Henryka Szlajfera.

W proteście przeciwko tej decyzji 8 marca 1968 r. studenci zorganizowali wiec, który został brutalnie rozbity przez partyjne bojówki PZPR określone jako „aktyw robotniczy” oraz oddziały milicji. W efekcie protesty zaczęto organizować w innych polskich uczelniach. W obronie represjonowanych studentów wystąpiły różne środowiska, m.in. Episkopat oraz katolicki klub poselski „Znak”. Należący do „Znaku” poseł Stefan Kisielewski został pobity. Władze partyjne dodatkowo podgrzewały atmosferę i dla realizacji własnych celów politycznych połączyły protesty studenckie przeciwko cenzurze z kampanią przeciwko polityce Izraela. 19 marca głos zabrał Gomułka, który potępił

TEKST ŹRÓDŁOWY

PARTYJNA NAGONKA NA ŻYDÓW

Przemówienia I sekretarza PZPR Władysława Gomułka z marca 1968 r. odbiły się szerokim echem w kraju i za granicą. Gomułka dokonał manipulacji – łączył wydarzenia sprzed roku, czyli wojnę sześciodniową, z niemającymi z nią związku warszawskimi wystąpieniami młodzieży przeciw cenzurze.

W wydarzeniach, jakie miały miejsce, aktywny udział wzięła część młodzieży akademickiej pochodzenia lub narodowości żydowskiej. Rodziny wielu z tych studentów zajmują mniej lub bardziej odpowiedzialne, a także wysokie stanowiska w naszym państwie. Ta przede wszystkim okoliczność spowodowała, iż na fali tych wydarzeń wypłynęło, opacznie nieraz pojmowane, hasło walki z syjonizmem. Czy w Polsce są żydowscy nacjonaliści, wyznawcy ideologii syjonistycznej? Na pewno tak. Byłoby jednak nieporozumieniem, gdyby ktoś chciał dopatrywać się w syjonizmie niebezpieczeństwa dla socjalizmu w Polsce, dla jej ustroju społeczno-politycznego [...].

Nie oznacza to jednak, że w Polsce nie ma w ogóle problemu, który nazwałbym samookreśleniem się części Żydów – obywateli naszego państwa. O co mi chodzi, przedstawię na przykładach.

W roku ubiegłym podczas czerwcowej agresji Izraela przeciw państwom arabskim określona liczba Żydów w różnych formach objawiała chęć wyjazdu do Izraela celem wzięcia udziału w wojnie z Arabami. Nie ulega wątpliwości, że ta kategoria Żydów, obywateli polskich, uczuciowo i rozumowo nie jest związana z Polską, lecz z państwem Izrael. Są to na pewno nacjonaliści żydowscy. Czy można mieć do nich za to pretensje? Tylko takie, jakie żywią komuniści do wszystkich nacjonalistów, bez względu na ich narodowość. Przypuszczam, że ta kategoria Żydów wcześniej lub później opuści nasz kraj.

Gomułka podczas wiecu PZPR, na którym potępiono protesty studenckie, spotkał się z aplauzem aktywu partyjnego.

■ fotografia, Warszawa, 1968 r.

W swoim czasie otworzyliśmy szeroko nasze granice dla wszystkich, którzy nie chcieli być obywatelami naszego państwa i postanowili udać się do Izraela. Również i dziś tym, którzy uważają Izrael za swoją ojczyznę, gotowi jesteśmy wydać emigracyjne paszporty [...].

Źródło: *Dzieje Żydów w Polsce 1944–1968. Teksty źródłowe*, opracowały A. Gała, H. Datner-Śpiewak, Warszawa 1997, s. 155–157.

- ? 1. Wskaż, które wymienione przez Gomułkę „propozycje” dla obywateli pochodzenia żydowskiego należało traktować jako groźbę.
2. Wyjaśnij, w jaki sposób Gomułka stara się uniknąć oskarżenia o antysemityzm.

demonstrantów i zachęcał do emigracji mieszkających w Polsce Żydów, którym zarzucił nielojalność wobec polskiego państwa. W wyniku rozpętanej w ten sposób **kampanii antysemickiej** Polskę opuściło ponad 15 tys. Polaków pochodzenia żydowskiego. Pozbawiono ich przy tym obywatelstwa i mienia. Prześladowania dotknęły w znacznej mierze inteligencję, która po wyjeździe najczęściej osiedlała się w krajach zachodnich. Nieodpowiedzialne działania władz skompromitowały PRL na forum międzynarodowym i przyczyniły się do utwierdzenia stereotypu o polskim antysemityzmie.

WYSTĄPIENIA ROBOTNICZE Z GRUDNIA 1970 ROKU

Pogarszająca się sytuacja gospodarcza w kraju doprowadziła w **grudniu 1970 r. do podwyżek cen żywności**, które w państwach komunistycznych były ustalane centralnie. Miały one zacząć obowiązywać tuż przed świętami Bożego Narodzenia, ale ostatecznie wyższe ceny wprowadzono 13 grudnia 1970 r. Odpowiedzią stały się strajki i demonstracje w Gdańsku, Gdyni, Elblągu i Szczecinie. Ich przebieg był następujący:

- ▶ Już następnego dnia w **Stoczni Gdańskiej** rozpoczął się strajk. Stoczniowcy zażądali cofnięcia podwyżek cen i udali się w pochodzie pod gmach **Komitetu Wojewódzkiego PZPR**, który po ostrzelaniu demonstrantów przez milicję został podpalony przez rozwścieczony tłum.
- ▶ W nocy z 14 na 15 grudnia rozpoczęły się aresztowania manifestantów, których udało się zidentyfikować służbom bezpieczeństwa.
- ▶ 15 grudnia strajki i demonstracje objęły kolejne zakłady w Trójmieście. Po raz drugi wyruszył też

Transporter opancerzony w pobliżu Dworca Głównego w Gdańsku. Podczas walk ulicznych w tym mieście zginęło przynajmniej sześciu manifestantów.

■ fotografia, Gdańsk, 15 XII 1970 r.

pochód pod gmach Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Gdańsku, co zakończyło się starciami z milicją i wojskiem oraz ofiarami śmiertelnymi.

- ▶ W Warszawie na najwyższym szczeblu władzy wydano rozkaz o użyciu broni wobec protestujących, a w **Gdańsku** ogłoszono **stan wyjątkowy**.
- ▶ 16 grudnia strajkujący pracownicy Stoczni Gdańskiej podjęli okupację zakładu, do ich protestu zaczęły się przyłączać kolejne zakłady.
- ▶ Wieczorem wicepremier Stanisław Kociołek ogłosił apel do robotników o zakończenie strajku, nie zostało to jednak uzgodnione z innymi decydentami partyjnymi, którzy nie wycofali wojska spod stoczni.
- ▶ W związku z tym **17 grudnia 1970 r.** do wezwanych przez wicepremiera Stanisława Kociołka pracowników idących do pracy w **Stoczni Gdynińskiej** wojsko otworzyło ogień. Tego dnia w Gdyni **zginęło 18 osób**. Demonstracje i starcia z milicją nastąpiły również w Szczecinie, Słupsku, Elblągu oraz w wielu innych miastach.

Do dziś pozostaje niejasne, czy pomiędzy miejscowym Komitetem Wojewódzkim a służbami mundurowymi zabrakło koordynacji, czy też była to akcja zaplanowana przez rywali partyjnych Gomułka, mająca na celu ostateczne zdyskredytowanie go w oczach społeczeństwa.

Według oficjalnych danych w wyniku wydarzeń na Wybrzeżu zginęły 43 osoby, a rannych zostało 1165. Strona sowiecka, która obserwowała nieudolne działania Gomułka, już 16 grudnia podjęła decyzję o zmianach w polskim aparacie partyjnym. Breżniew poparł kandydaturę na stanowisko I sekretarza KC PZPR **Edwarda Gierka**, który dotąd przewodził partii komunistycznej na Śląsku. W efekcie **Gomułka został zmuszony do dymisji**.

KULTURA POLSKA LAT 60. XX WIEKU

Złagodzenie cenzury, do którego doszło w 1956 r., przyniosło rozwój polskiej kultury. Międzynarodowe triumfy święciła wówczas polska szkoła filmowa, podejmująca rozrachunek z czasami II wojny światowej oraz utrwalonych przekonań na temat polskiego bohaterstwa. Do klasyki światowego kina przeszły filmy Andrzeja Wajdy, Andrzeja Munka i Jerzego Kawalerowicza. Ponadto i w Polsce, i za granicą zasłynęła **polska szkoła plakatu** (także filmowego), ceniona za oszczędną, a zarazem mistrzowską formę.

Coraz większą popularność zdobywała telewizja, choć w latach 1952–1970 emitowano tylko jeden, czarno-biały program. Mimo propagandowych treści pojawiały się w nim wartościowe audycje, jak np.

GRUDZIEŃ 1970

Zmiana cen detalicznych szeregu artykułów rynkowych

Komunikat Polskiej Agencji Prasowej

Rada Ministrów na posiedzeniu w dniu 12 grudnia br. podjęła uchwałę o zmianie cen detalicznych całego szeregu wyrobów. Nowe ceny detaliczne obowiązować będą od dnia 13 grudnia br. Zmiany cen są różnokierunkowe i obejmują stosunkowo szeroki zakres towarów rynkowych.

Obniża się ceny detaliczne następujących grup wyrobów średnio o proc.:	Jednocześnie zostają podwyższone ceny następujących grup artykułów średnio o proc.:
1. wyroby farmaceutyczne 31,0	1. mięso i przetwory mięsne 19,0
2. odbiorniki telewizyjne 13,1	2. w tym: mięso wołowe 16,9
3. odbiorniki radiowe turystyczne i samochodowe 19,3	3. mięso wieprzowe 11,1
4. lampy, tranzystory i części radiowo-telewizyjne 13,0	4. słonina 31,4
5. chłodziarki domowe 17,0	5. przetwory mięsne 18,0
6. pralki 15,0	6. przetwory rybne 14,0
7. okurzacze 10,3	7. przetwory mleczne 10,0
8. maszynki do szycia 21,0	8. mała pszena i żytnia 8,0
9. maszynki do szycia 21,0	9. mała pszena i żytnia 8,0
10. tkaniny elastowo-bawełniane, białe, szare 29,8	10. mała pszena i żytnia 8,0
11. tkaniny elastowo-bawełniane, odcienie 19,7	11. mała pszena i żytnia 8,0
12. tkaniny elastowo-bawełniane, odcienie 19,7	12. mała pszena i żytnia 8,0
13. tkaniny elastowo-bawełniane, odcienie 19,7	13. mała pszena i żytnia 8,0
14. tkaniny elastowo-bawełniane, odcienie 19,7	14. mała pszena i żytnia 8,0
15. tkaniny elastowo-bawełniane, odcienie 19,7	15. mała pszena i żytnia 8,0
16. tkaniny elastowo-bawełniane, odcienie 19,7	16. mała pszena i żytnia 8,0
17. tkaniny elastowo-bawełniane, odcienie 19,7	17. mała pszena i żytnia 8,0
18. tkaniny elastowo-bawełniane, odcienie 19,7	18. mała pszena i żytnia 8,0
19. tkaniny elastowo-bawełniane, odcienie 19,7	19. mała pszena i żytnia 8,0
20. tkaniny elastowo-bawełniane, odcienie 19,7	20. mała pszena i żytnia 8,0

Władysław Gomułka, I sekretarz KC PZPR w latach 1956–1970

W grudniu 1970 r. społeczeństwo odpowiedziało na plany podwyżek cen żywności gwałtownymi protestami ulicznymi. Do dramatycznych wydarzeń doszło na Wybrzeżu, gdzie wojsko otworzyło ogień do protestujących robotników. Decyzja o brutalnym stłumieniu protestów kosztowała Gomułkę utratę władzy w kraju. Kontrolę nad Komitetem Centralnym PZPR przejęła ekipa Edwarda Gierka, który uzyskał poparcie rządzących ZSRS.

CZARNY CZWARTEK

Zbyszek Godlewski stał się najsłynniejszą ofiarą wydarzeń grudniowych. 17 grudnia wraz z innymi pracownikami portu na wezwanie władz planował wrócić do pracy. Tłum robotników został jednak ostrzelany przez wojsko. Po masakrze ulicami Gdyni przeszła wstrząsająca manifestacja, podczas której stocznicy na drzewach nieśli ciała 18-latk. Przez lata jego personalia były przez władze ukrywane, dlatego w słynnej balladzie pojawia się jako Janek Wiśniewski.

OFIARY GRUDNIA '70

Do tłumienia protestów komunistyczne władze rzuciły milicję oraz wojsko, które otworzyło ogień do protestujących. W walkach ulicznych zginęło ponad 40 osób. Politycy odpowiedzialni za decyzję o użyciu broni wobec manifestantów nigdy nie zostali ukarani.

PROTESTUJĄCY ROBOTNICY

20 000

PROTESTUJĄCYCH

1165

RANNYCH

41

ZABITYCH

SIŁY RZĄDOWE ORAZ SPRZĘT UŻYTY DO TŁUMIENIA PROTESTÓW

32 000

ŻOŁNIERZY I MILICJANTÓW

100

RANNYCH

7

ZABITYCH

700

TRANSPORTERÓW OPANCERZONYCH

550

CZOŁGÓW

108

JEDNOSTEK PŁYWAJĄCYCH

40

SAMOLOTÓW I ŚMIGŁOWCÓW

Edward Gierka, I sekretarz KC PZPR w latach 1970–1980

GENEZA

12–13 XII

Sytuacja gospodarcza w Polsce lat 60. stopniowo się pogarszała. Jednym z rozwiązań, które zaplanowały władze komunistyczne, była podwyżka cen. Informacja o niej została przekazana w prasie celowo w nieprzejrzysty sposób. Komunikat zawierał dane o obniżce cen produktów rzadko stosowanych łącznie z danymi o podwyżce produktów codziennych.

RYBY	MIEŚO	KASZA	MANNA	DŻEM	KAWA	ZBOŻOWA
11%	17%	23%	37%	92%		

Procentowy wzrost cen niektórych artykułów spożywczych

PRZEBIEG

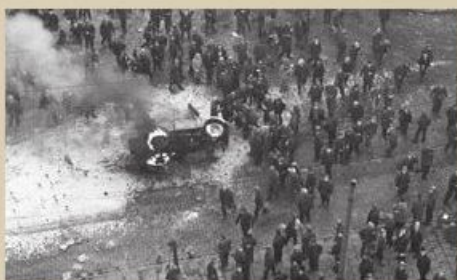
14–16 XII

14 grudnia w Stoczni Gdańskiej im. Lenina rozpoczął się strajk, który w kolejnych dniach rozszerzył się na inne zakłady w Trójmieście, a także w Szczecinie i Elblągu. Na ulicach miast doszło do rozruchów i walk z siłami porządkowymi.

17 XII – CZARNY CZWARTEK

Władze komunistyczne zdecydowały się szybko i brutalnie stłumić wystąpienia robotnicze za pomocą wojska. Do protestujących robotników w Gdyni i Szczecinie otwarto ogień, co przyniosło dużą liczbę zabitych i rannych.

18–22 XII

Siły zbrojne stłumiły wystąpienia robotnicze, a na Wybrzeżu wprowadzono stan wyjątkowy i godzinę milicyjną. Gomułka utracił zaufanie społeczeństwa i poparcie Moskwy, wskutek czego 20 grudnia został pozbawiony najwyższej władzy w PZPR.

SKUTKI I ZNACZENIE

POCZĄTEK RZĄDÓW GIERKA

Nowy I sekretarz PZPR Edward Gierka w styczniu 1971 r. rozpoczął rozmowy z protestującymi robotnikami i zapowiedział reformy gospodarcze. Protesty w kraju nadal wybuchały, np. w lutym 1971 r. zastrajkowały łódzkie włókienniki.

UPAMIĘTNIENIE

Gdyński pomnik Ofiar Grudnia '70 wzniesiono po 10 latach, w 1980 r. Do tego czasu władze starały się ukrywać informację o ofiarach. Dopiero powstanie „Solidarności” pozwoliło przywrócić pamięć o poległych.

spektakle Teatru Telewizji, transmisje Festiwalu Chopinowskiego czy Kabaret Starszych Panów. Wielomilionowa publiczność czekała także na kolejne odcinki pierwszych polskich seriali (np. *Stawka większa niż życie*, *Czterej pancerni i pies*), transmisje festiwalu polskiej piosenki w Opolu czy nieliczne filmy i programy zakupione na Zachodzie.

Dużą popularnością cieszyła się twórczość nonkonformistycznych pisarzy nowego pokolenia, jak Marek Hłasko i Leopold Tyrmand, choć był to również czas powrotu z emigracji znanych już autorów, takich jak Stanisław Cat-Mackiewicz, Zofia Kossak-Szczucka czy Melchior Wańkowicz.

KULTURA POLSKA NA EMIGRACJI

W 1945 r. duża część polskich elit intelektualnych, jakie przeżyły II wojnę światową, pozostała na Zachodzie. Jej przedstawiciele osiedli głównie w Wielkiej Brytanii oraz w mniejszym stopniu we Francji i Włoszech, gdzie przyczynili się do rozwoju życia społeczno-politycznego liczącej ok. 150 tys. osób polskiej emigracji. W jej gronie znalazły się polskie władze państwowe, przedwojenni oficerowie z gen. Władysławem Anderssem na czele, filmowcy (Michał Waszyński), aktorzy, pisarze (Gustaw Herling-Grudziński, Witold Gombrowicz) i poeci (Jan Lechoń, od 1951 r. Czesław Miłosz) czy artyści (Józef Czapski). Głównym ośrodkiem polskiego życia kulturalnego na Zachodzie stał się Londyn. Działało tam blisko 40 różnych polskich instytucji takich jak: Polski Uniwersytet na Obczyźnie, Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie, Biblioteka Polska czy Instytut Józefa Piłsudskiego.

Z kolei w Paryżu Jerzy Giedroyc założył najbardziej opiniotwórcze pismo polskiej emigracji – miesięcznik „*Kultura*”. Ponadto wraz z zespołem w ramach Instytutu Literackiego wydał ponad 500 książek autorów, których twórczość była zakazana w Polsce.

Popiół i diament to film w reżyserii Andrzeja Wajdy, uważany za sztandarowy przykład polskiej szkoły filmowej. W głównej roli pełnego rozterek młodego antykomunisty wystąpił jeden z najwybitniejszych polskich aktorów Zbigniew Cybulski (obok Ewa Krzyżewska).

■ kadr filmowy, 1958 r.

Stawka większa niż życie to jeden z pierwszych polskich seriali telewizyjnych. Przedstawiał on emocjonującą, choć całkowicie zmyśloną historię polsko-sowieckiego agenta, który przeniknął podczas II wojny światowej w szeregi niemieckiego kontrwywiadu. Na zdjęciu główny bohater serialu grany przez Stanisława Mikulskiego (obok Barbara Horawianka).

■ kadr filmowy, 1968 r.

ĆWICZENIA

1. Wyjaśnij, co oznacza termin „mała stabilizacja”.
2. Przedstaw przebieg protestów studenckich w marcu 1968 r.
3. Opisz wydarzenia Grudnia '70 na Wybrzeżu oraz ich konsekwencje.

DLA ZAINTERESOWANYCH

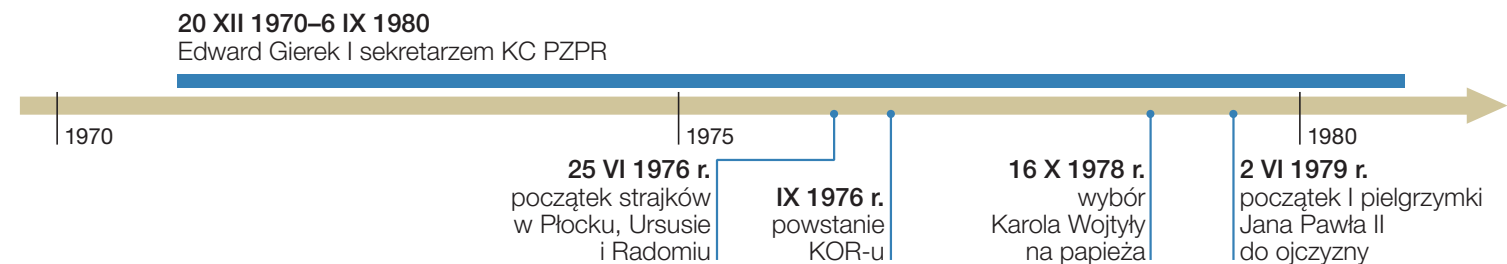
J. Eisler, *Grudzień 1970. Geneza, przebieg, konsekwencje*, Warszawa 2000.
A. Friszke, *Anatomia buntu. Kuroń, Modzelewski i komandosi*, Warszawa 2010.
R. Habielski, *Życie społeczne i kulturalne emigracji*, Warszawa 1999.

5

POLSKA CZASÓW GIERKA

WAŻNE NA TEJ LEKCJI:

- podjęcie wielkich inwestycji w latach 70.,
- geneza i następstwa wydarzeń radomskich z 1976 r.,
- działalność opozycji politycznej w latach 70.,
- wpływ papieskiej nominacji Karola Wojtyły na przemiany w Polsce.

DOJŚCIE GIERKA DO WŁADZY

Krwawo stłumione protesty stoczniovców doprowadziły do odwołania Gomułki ze stanowiska I sekretarza PZPR 20 grudnia 1970 r. Jego miejsce zajął **Edward Gierek**. Trzy dni później powstał nowy rząd, na czele którego stanął **Piotr Jaroszewicz**. Polacy przyjęli zmiany na szczytach władzy z nadzieją. Kolejny I sekretarz, w odróżnieniu od Gomułki, był odbierany jako nowoczesny polityk, który dąży do dialogu ze społeczeństwem. Gierek spotkał się ze strajkującymi stoczniovcami i zdobył ich zaufanie, co pozwoliło zakończyć protesty. Dodatkowo wycofał wprowadzone za rządów Gomułki podwyżki cen, mimo że z ekonomicznego punktu widzenia były one niezbędne.

Gospodarskie wizyty Edwarda Gierka, podczas których odwiedzał zarówno wielkie zakłady przemysłowe, jak i rolników indywidualnych czy rzemieślników, były elementem budowania wizerunku dobrego zarządcy kraju. Podczas każdej wizyty Gierkowi towarzyszyli fotoreporterzy oraz sprawozdawcy telewizyjni z kamerami.

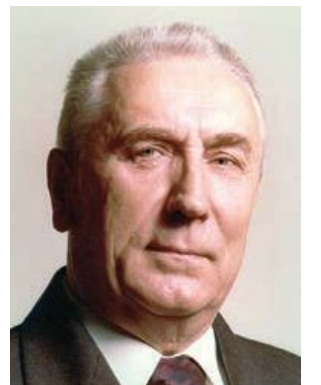
■ fotografia, Pakoszkówka, 9 VIII 1979 r.

POSTAĆ HISTORYCZNA

EDWARD GIEREK

1913–2001

Był politykiem i działaczem komunistycznym. Urodził się w robotniczej rodzinie w Zagłębiu Dąbrowskim. Na początku lat 20. wyjechał do Francji, gdzie pracował jako robotnik i wstąpił do partii komunistycznej. II wojnę światową spędził w Belgii, gdzie działał w tamtejszym ruchu oporu. W 1948 r. wrócił do Polski i rozpoczął karierę polityczną w PPR, a następnie w PZPR. W latach 1957–1970 był I sekretarzem Komitetu Wojewódzkiego w Katowicach. W grudniu 1970 r. zastąpił Władysława Gomułkę na stanowisku I sekretarza KC PZPR. Umiejętnie uspokoił niepokoje społeczne wywołane przez jego poprzednika. Prowadził politykę ożywionych, jak na blok komunistyczny, kontaktów z Europą Zachodnią. Planował, że pod jego rządami, głównie dzięki zagranicznym kredytom, Polska wejdzie na drogę dynamicznego rozwoju gospodarczego. Druga połowa lat 70. przyniosła jednak załamanie gospodarcze i narastające protesty społeczne. Strajki w lipcu i sierpniu 1980 r. oraz powstanie Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność” doprowadziły do odsunięcia Gierka od władzy. Podczas stanu wojennego był internowany. Resztę życia spędził z dala od polityki.

■ MODERNIZACJA NA KREDYT

Nowy I sekretarz PZPR cieszył się opinią dobrego gospodarza, co zawdzięczał głównie swojej działalności inwestycyjnej na Górnym Śląsku. Gierek rozumiał, że bez nowoczesnych zachodnich technologii gospodarka PRL będzie się czoła w rozwoju. Z tego powodu rozpoczął proces **pozyskiwania kredytów** na Zachodzie. Zgodnie z koncepcją Gierka i jego doradców pożyczki miały być przeznaczone na zakup zagranicznych licencji, budowę fabryk i rozwój infrastruktury. Wyprodukowane na podstawie tych licencji towary planowano następnie eksportować, a zyski z ich sprzedaży przeznaczać na spłatę kredytów. Symbolem takiego modelu gospodarki stał się samochód **Fiat 126p**, zwany potocznie „maluchem”. Produkowano go w fabrykach w Tychach i Bielsku-Białej na licencji zakupionej od Włochów. Dzięki licencjom w Polsce po raz pierwszy można było nabyć różne zachodnie towary, takie jak wspomniany samochód czy Coca-Cola. W latach 1972–1974 rosły dochód narodowy, produkcja przemysłowa, płace i społeczna konsumpcja.

Zaciągane przez polskie władze kredyty pozwoliły też na podjęcie wielu ważnych inwestycji. Do sztandarowych osiągnięć epoki Gierka należą:

- ▶ Port Północny i Rafineria Gdańska,
- ▶ Trasa Łazienkowska w Warszawie,
- ▶ kopalnia węgla brunatnego w Bełchatowie,
- ▶ gmach Dworca Centralnego w Warszawie,
- ▶ odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie,
- ▶ trasa szybkiego ruchu Warszawa–Katowice.

Samochody marki Fiat 126p pozostawały niedostępne dla większości polskich rodzin. Aby nabyć takie auto, należało zarejestrować się i odczekać kilka lat w kolejce na stosowny przydział.

■ fotografia, Warszawa, 1973 r.

Ponadto lata 70. to okres intensywnego rozwoju budownictwa. Dzięki zastosowaniu **technologii bloków z wielkiej płyty** w szybkim tempie wznoszono ogromne osiedla mieszkaniowe. Mimo że co roku oddawano ok. 200 tys. mieszkań, problem ich niedoboru nieustannie narastał (więcej o tym w [Warto wiedzieć](#) poniżej).

Gierek prowadził aktywną politykę zagraniczną. Często odbywał wizyty w państwach zachodnich, co wiązało się m.in. ze staraniami o pozyskanie atrakcyjnych kredytów. Ponieważ I sekretarz KC PZPR płynnie posługiwał się językiem francuskim, łatwiej było mu zjednywać zachodnich polityków. Przyjacielskie stosunki udało mu się nawiązać z przywódcami Francji i RFN. W 1977 r. jako pierwszy komunistyczny przywódca Polski spotkał się z papieżem – Pawłem VI.

WARTO WIEDZIEĆ

Problem mieszkaniowy i bloki z wielkiej płyty

Gdy w latach 70. pokolenie powojennego wyżu demograficznego masowo wchodziło w dorosłe życie, nastąpił gwałtowny wzrost zapotrzebowania na mieszkania. Przyczyniał się do tego również wzmożony napływ ludności ze wsi do miast, a także odchodzenie od modelu rodziny wielopokoleniowej. Problem miała rozwiązać budowa bloków z gotowych komponentów, czyli wielkiej płyty, które były dostarczane z tzw. fabryk domów i montowane na miejscu budowy. Tempo prac budowlanych wzrosło i w rekordowym pod tym względem roku 1978 oddano do użytku 288 tys. nowych mieszkań. Mimo to czas oczekiwania na nie ciągle się wydłużał, aż doszedł do kilkunastu lat.

Mieszkania w PRL przydzielano często z inicjatywy zakładów pracy. Były stosunkowo niedrogie, jednak bardzo trudno dostępne, a jakość wykonania pozostawiała wiele do życzenia.

■ fotografia, Warszawa, 1977 r.

? Z jakiego powodu, mimo szybkiego tempa budowy domów, mieszkania było niełatwo zdobyć?

W latach 70. Polska gościła trzech prezydentów USA oraz przywódców państw zachodnioeuropejskich. W 1972 r. otwarto granicę z NRD, a rok później z Czechosłowacją. Coraz łatwiejsze stawało się także uzyskanie paszportu i zgody na wyjazd w celach turystycznych również do Europy Zachodniej i USA. Polscy turyści wykorzystywali wyjazdy w celach zarobkowych i zasłynęli jako obrotni handlowcy na rozlicznych europejskich bazarach. Przywożono stamtąd towary, których brakowało w polskich sklepach.

Działaniom gospodarczym i politycznym Gierka towarzyszyła mocno rozwinięta propaganda. Jej ważnym elementem była telewizja, która w Polsce – jako drugim kraju w Europie – przeszła z nadawania czarno-białego na kolorowe (choć niewielu widzów miało szansę na nabycie nowoczesnego odbiornika). Za pomocą **propagandy sukcesu** Polaków przekonywano, że ich kraj stanowi 10. potęgę gospodarczą świata. Przekaz ten odbiegał jednak mocno od rzeczywistości. W praktyce większość zakupionych przez władze licencji w momencie uruchomienia w Polsce produkcji była już przestarzała. Ponadto kontynuowano rozbudowę nierentownego przemysłu ciężkiego, czego symbolem była największa inwestycja lat 70. – **Huta Katowice**.

■ POCZĄTKI KRYZYSU GOSPODARCZEGO

W 1973 r. w krajach zachodnich po wojnie na Bliskim Wschodzie wybuchł kryzys paliwowy (więcej o nim na s. 28), który pociągnął za sobą m.in. drastyczny wzrost oprocentowania kredytów. W związku z tym od 1975 r. sytuacja polskiej gospodarki nieustannie się pogarszała, a władze PRL miały coraz większe problemy ze spłatą rosnących zobowiązań. Zadłużenie zaczęło lawinowo narastać i osiągnęło w 1980 r. kwotę blisko 24 mld dolarów. Polska przestała być wypłacalna i nie miała już środków finansowych na spłatę zadłużenia. Narastało poczucie beznadziei i przytłoczenia przez bylejakość, biedę i brak perspektyw. Coraz więcej polskich obywateli starało się wyemigrować.

Pomimo większego niż wcześniej otwarcia na Zachód Polska pod rządami Gierka nadal była silnie uzależniona od władz ZSRS, co wynikało z doktryny Breżniewa o ograniczonej suwerenności państw socjalistycznych (więcej zob. na s. 39). W 1976 r. polski sejm znówelizował Konstytucję PRL, do której zostały wprowadzone zapisy o przewodniej roli PZPR i przyjaźni z ZSRS. Wywołało to protesty środowisk opozycyjnych oraz Kościoła katolickiego, a do tego zbiegło się w czasie z załamaniem polityki gospodarczej ekipy Gierka.

Pewex, czyli Przedsiębiorstwo Eksportu Wewnętrznego, oferował w sieci sklepów zachodnie produkty za dolary i specjalne bony Banku PeKaO, trudno dostępne dla Polaków. Z tego powodu w pobliżu pewexów często działali tzw. cinkciarze, oferujący zakup zachodnich walut po cenach czarnorynkowych.

■ fotografia, Kalisz, 1978 r.

■ WYSTĄPIENIA ROBOTNICZE W 1976 ROKU

Kryzys spowodował dalsze zubożenie Polaków, podwyżki cen i wzrost niezadowolenia społecznego. Najpierw wprowadzono talony na cukier, a w czerwcu 1976 r. ogłoszono decyzję o podwyżce cen żywności, w tym mięsa. Rządzący zdawali sobie sprawę, że wywoła to niezadowolenie społeczne, a być może także strajki. Dlatego postawiono w gotowość dodatkowe siły milicyjne. Spodziewano się, że ogniskami buntu mogą być ponownie – jak w 1970 r. – miasta Wybrzeża. Tymczasem do największych protestów doszło w podwarszawskim Ursusie oraz Płocku i Radomiu. Wydarzenia **25 czerwca 1976 r.** w tym ostatnim mieście przeszły do historii jako **wydarzenia radomskie**. Strajk rozpoczął się w Zakładach Metalowych „Łucznik” – największym zakładzie przemysłowym w mieście. W krótkim czasie do protestujących dołączyli pracownicy innych przedsiębiorstw. Łącznie w radomskim strajku wzięło udział ok. 20 tys. osób z ponad 30 zakładów. Manifestanci zgromadzili się w centrum miasta w pobliżu gmachu Komitetu Wojewódzkiego PZPR i zażądali rozmów z kierownictwem partii. Wobec braku reakcji ze strony władz podpalili budynek.

Odpowiedzią rządzących była pacyfikacja strajku przez oddziały MO i ZOMO, w wyniku której zginęło dwóch robotników, a niemal 200 zostało rannych. Ponadto kilkuset robotników aresztowano i pobito w ramach **ścieżek zdrowia**. Po wyjściu na wolność byli zwalniani z pracy i otrzymywali tzw. **wilcze bilety**, czyli opinie, które znacząco utrudniały znalezienie zatrudnienia.

■ NARODZINY OPOZYCJI

Z pomocą represjonowanym robotnikom z Radomia przyszli działacze opozycji z Warszawy, m.in. Jacek Kuroń, Jan Józef Lipski, Jan Lityński i Antoni Macierewicz. We wrześniu 1976 r. utworzyli **Komitet Obrony Robotników (KOR)**, w którego pracach brali także udział m.in. Zbigniew Romaszewski, Adam Michnik i Jan Olszewski. Organem prasowym KOR-u był własny, nielegalny dwutygodnik „Robotnik”. Komitet Obrony Robotników funkcjonował jawnie, a jego działalność polegała przede wszystkim na:

- ▶ niesieniu pomocy prawnej aresztowanym i szykanowanym robotnikom,
- ▶ zbieraniu funduszy na rzecz rodzin osób więzionych i zwalnianych z pracy,

Ścieżka zdrowia – tu: forma tortur, która polegała na przepuszczeniu zatrzymanych pomiędzy dwoma szeregami milicjantów bijących ich pałkami.

Gmach Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Radomiu został przed podpaleniem częściowo splądrowany przez strajkujących. Dostali się oni m.in. do bufetu, skąd wynosili mięso – symbol przywilejów, które przysługiwały członkom partii.

■ fotografia, Radom, 25 VI 1976 r.

- ▶ organizowaniu pomocy medycznej,
- ▶ ujawnianiu przypadków łamania przez władze praw człowieka.

Działacze KOR, podobnie jak uczestnicy strajków, spotykali się z represjami władz (podśluchy, szantaże, wyrzucanie z pracy, odmowa paszportu na wyjazd zagraniczny, szykanowanie rodzin). Do tragedii doszło w maju 1977 r. w Krakowie, gdzie zabito współpracownika KOR-u – studenta **Stanisława Pyjasa**. Konsekwencją tego zdarzenia było powstanie opozycyjnego **Studenckiego Komitetu Solidarności (SKS)**.

Z czasem okazało się, że KOR skupiał ludzi o różnorodnych poglądach, niekiedy sprzecznych pod niektórymi względami. W rezultacie doszło do wewnętrznych rozłamów i powołania nowych organizacji opozycyjnych, a on sam przekształcił się wkrótce w **Komitet Samoobrony Społecznej „KOR”**. Już wiosną 1977 r. powstał **Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela (ROPCiO)**, grupujący działaczy o poglądach prawicowych i antykomunistycznych, z Andrzejem Czumą i Leszkiem Moczulskim na czele. Ten ostatni założył we wrześniu 1979 r. **Konfederację Polski Niepodległej (KPN)**, która była pierwszą partią antykomunistyczną w bloku wschodnim. Moczulskiemu i innemu działaczowi niepodległościowemu – Romualdowi Szeremietiewowi – wytoczono proces, a następnie skazano ich na karę więzienia.

TEKST ŹRÓDŁOWY

OŚWIADCZENIE KOMITETU OBRONY ROBOTNIKÓW

29 września 1977 r. członkowie Komitetu Obrony Robotników wydali oświadczenie, w którym uzasadniali przyczyny utworzenia Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR”.

Wszyscy aresztowani uczestnicy wydarzeń 25 czerwca 1976 roku znajdują się już na wolności. Większość wyrzuczonych ponownie zatrudniono, jednak poza nielicznymi przypadkami na znacznie gorszych warunkach, bez zachowania ciągłości zatrudnienia. Nie został spełniony postulat oficjalnego ujawnienia zakresu represjonowania i osób odpowiedzialnych za torturowanie i inne formy łamania praworządności. Sejm PRL pozostał głuchy na głosy opinii publicznej, domagającej się powołania Specjalnej Komisji Poselskiej dla bezstronnego zbadania wszystkich okoliczności związanych z czerwcowymi zajściami.

Głównym celem KOR-u było niesienie pomocy prawnej, finansowej i lekarskiej ofiarom represji poczerwcowych. Akcja ta została w zasadniczej części zakończona, jakkolwiek w pewnej liczbie przypadków pomoc jest nadal konieczna. Równocześnie jednak w toku działania KOR-u zgłosiło się do niego szereg osób represjonowanych z powodów politycznych, niezwiązanych z wydarzeniami czerwcowymi, szukających pomocy w walce o swoje prawa. [...] W tej sytuacji my, niżej podpisani, uznajemy

za konieczne rozszerzenie zadań i działalności Komitetu. Postanawiamy przekształcić KOR w Komitet Samoobrony Społecznej.

Komitet Samoobrony Społecznej „KOR” domagać się będzie spełnienia niezrealizowanych do chwili obecnej postulatów Komitetu Obrony Robotników, udzielać pomocy tym spośród ofiar poczerwcowych represji, którzy pomocy tej potrzebują.

Zadaniem Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR” będzie:

1. Walka z represjami stosowanymi z powodów politycznych, światopoglądowych, wyznaniowych, rasowych i udzielanie pomocy ludziom z tych powodów prześladowanym.
2. Walka z łamaniem praworządności i pomoc pokrzywdzonym.
3. Walka o instytucjonalne zabezpieczenie praw i wolności obywatelskich.
4. Popieranie i obrona wszelkich inicjatyw społecznych, zmierzających do realizacji praw człowieka i obywatela.

Źródło: A. Radziwiłł, W. Roszkowski, *Historia 1945–1990*, Warszawa 1995, s. 253–254.

- ?
1. Scharakteryzuj sytuację polityczną i społeczną w Polsce w czasie powstania Komitetu Obrony Robotników.
 2. Wyjaśnij, jakie były cele działania Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR”.

Środowiska opozycyjne kształtowały się też poza Warszawą. W 1978 r. powstały **Wolne Związki Zawodowe (WZZ)**. Na Górnym Śląsku były tworzone przez Kazimierza Świtonia, a na Wybrzeżu m.in. przez Bogdana Borusewicza, Andrzeja Gwiazdę, Annę Walentynowicz, Lecha Wałęsę i Krzysztofa Wyszковского. Członkowie WZZ wzięli sobie za cel obronę praw pracowniczych i obywatelskich, poza tym wysuwali hasła samorządności pracowniczej i większego wpływu społeczeństwa na politykę państwa. W 1979 r. powstał w Gdańsku **Ruch Młodej Polski**, skupiający środowisko młodzieży katolickiej z różnych miast związanej dotąd z ROPCiO, z Aleksandrem Hallem i Arkadiuszem Rybickim na czele.

W celu przełamania państwowego monopolu na nauczanie na poziomie akademickim w 1977 r. zaczął działać **Latający Uniwersytet**, przekształcony rok później w Towarzystwo Kursów Naukowych. W ramach tego stowarzyszenia prowadzono działalność wykładową i wydawniczą oraz organizowano pomoc

stypendialną. Ponadto upowszechniano treści niewygodne dla rządzących i objęte przez nich cenzurą, np. z dziedziny historii, literatury czy nauk społecznych.

Pod koniec lat 70. zaczęły funkcjonować wydawnictwa podziemne. Pierwszym wydawnictwem, w którym publikowano w kraju w **drugim obiegu** – czyli nielegalnie, poza cenzurą – była założona w 1977 r. Niezależna Oficyna Wydawnicza NOWA. Rozpowszechniała ona m.in. nieocenzurowaną literaturę historyczną, jak *Archipelag GULag* rosyjskiego opozycjonisty Aleksandra Sołżenicyna czy *Zbrodnię katyńską w świetle dokumentów*, a także niewydawane w oficjalnym obiegu dzieła Czesława Miłosza, Witolda Gombrowicza czy Tadeusza Konwickiego. Oprócz książek wydawano liczne czasopisma oraz ulotki.

■ WYBÓR PAPIEŻA POLAKA

Gierek, choć nigdy nie zrezygnował z polityki laicyzacji życia publicznego w Polsce, dążył do poprawnych relacji z Kościołem katolickim. W 1971 r. spotkał się z pryma-

sem Stefanem Wyszyńskim. Po tych rozmowach sejm przyjął ustawę regulującą prawo własności kościelnej na Ziemiach Odzyskanych. Zezwolono również na wzniesienie znacznej liczby nowych budowli sakralnych. Gdy 16 października 1978 r. na czele Kościoła katolickiego stanął arcybiskup krakowski – **Karol Wojtyła**, który przybrał imiona **Jan Paweł II**, Gierek wysłał do Watykanu gratulacje. Kilka dni później udała się tam delegacja rządowa, aby wziąć udział w uroczystej inauguracji pontyfikatu Jana Pawła II. Obszerną relację z tej uroczystości wyemitowano w polskiej telewizji.

Jan Paweł II przybył z pielgrzymką do ojczyzny 2 czerwca 1979 r. Pielgrzymka pod hasłem *Gaude Mater Polonia* (z łac. 'raduj się, Matko Polsko') trwała

POSTAĆ HISTORYCZNA

JAN PAWEŁ II

1920–2005

Nazywał się Karol Wojtyła. Był polskim duchownym, kardynałem i 264. papieżem. Po ukończeniu gimnazjum w Wadowicach rozpoczął studia polonistyczne na Uniwersytecie Jagiellońskim. Podczas II wojny światowej uczestniczył w tajnych kompletach Wydziału Teologicznego UJ, w 1946 r. otrzymał święcenia kapłańskie, a w 1948 r. uzyskał w Rzymie tytuł doktora. Po powrocie do Polski był duszpasterzem i wykładowcą. W 1958 r. otrzymał święcenia biskupie, w 1967 r. został kardynałem. 16 października 1978 r. został wybrany na papieża i przybrał imiona Jan Paweł II. Zabierał głos w aktualnych sporach etycznych i angażował się w dialog pomiędzy różnymi religiami. Jego pontyfikat trwał 27 lat i był jednym z najdłuższych w historii. W tym czasie odbył ponad sto podróży apostolskich. W 2014 r. Jan Paweł II został ogłoszony świętym Kościoła katolickiego.

osiem dni. Zarówno Gierek, jak i inni decydenci odbyli z papieżem serię spotkań państwowych, lecz najważniejszymi punktami wizyty były msze, które zgromadziły ponad 1,5 mln osób. To uświadomiło Polakom, jak potężną siłę stanowią jako społeczeństwo. W relacjach telewizji pomniejszano te wydarzenia. Kazania Jana Pawła II trafiały jednak do milionów rodaków zgromadzonych na nabożeństwach, a także przed odbiornikami radiowymi i telewizyjnymi. Już pierwszego dnia tej wizyty, podczas mszy na Placu Zwycięstwa w Warszawie, padły słynne słowa: *Niech zstąpi Duch Twój! Niech zstąpi Duch Twój i odnowi oblicze ziemi. Tej ziemi!* Dla wielu Polaków kazania papieża stały się zapowiedzią zmian moralnych, społecznych i politycznych, które miały wkrótce nastąpić w ich kraju.

Wizyta Jana Pawła II w 1979 r. była dla większości Polaków niezwykle ważnym wydarzeniem. Msze święte, powitania i pożegnania, a nawet przejazdy ulicami i drogami gromadziły tysiące ludzi. W państwowych mediach zakazano jednak tytułowania papieża „Ojcem Świętym”, jak zwykli nazywać go wierni.

■ fotografia, Polska, VI 1979 r.

ĆWICZENIA

1. Wyjaśnij, na czym polegał plan gospodarczy wdrażany w pierwszej połowie lat 70. przez Gierka i jego ekipę.
2. Omów przyczyny i skutki strajków robotniczych w 1976 r.
3. Wyjaśnij, jakie znaczenie dla Polaków miał wybór ich rodaka na papieża.

DLA ZAINTERESOWANYCH

J. Eisler, *Siedmiu wspaniałych: poczet pierwszych sekretarzy KC PZPR*, Warszawa 2014.

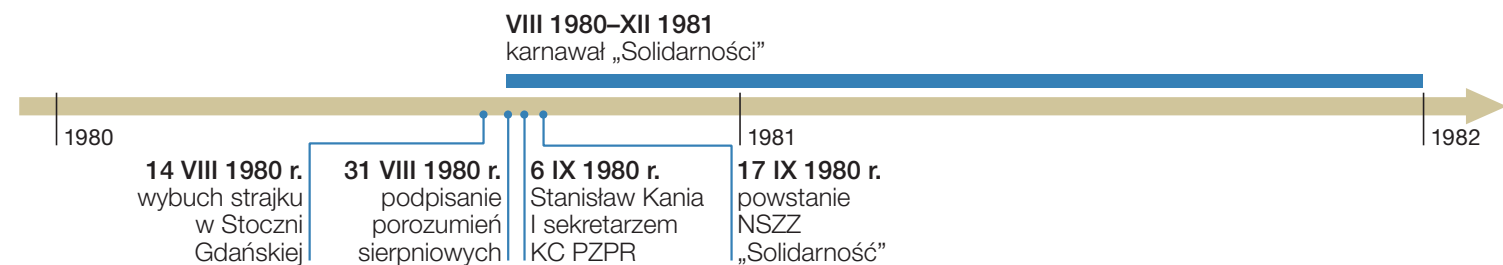
P. Gajdziński, *Gierek. Człowiek z węgla*, Poznań 2022.

6

NARODZINY „SOLIDARNOŚCI”

WAŻNE NA TEJ LEKCJI:

- przyczyny strajku w Stoczni Gdańskiej,
- przebieg i skutki wydarzeń sierpniowych,
- wpływ „Solidarności” na przemiany społeczno-polityczne w Polsce.

■ STRAJK W STOCZNI GDAŃSKIEJ

Wiosną 1980 r. władze partyjne nie były już w stanie ukryć narastającego kryzysu gospodarczego. Zła sytuacja ekonomiczna powodowała postępujące ubożenie społeczeństwa, a w sklepach zaczęło brakować podstawowych towarów. Podwyżki cen wprowadzano ostrożnie, ponieważ obawiano się powszechnych wystąpień ludności. Nie powstrzymało to jednak wybuchu społecznego niezadowolenia.

Latem 1980 r. zaczęły szerzyć się strajki na Lubelszczyźnie, które władze gasiły poprzez podwyżki płac oraz obietnice poprawy sytuacji gospodarczej. W połowie sierpnia w Stoczni Gdańskiej doszło do wystąpienia pracowników w obronie zwolnionej **suwnicowej Anny Walentynowicz**, działaczki Wolnych Związków Zawodowych. Protest na Wybrzeżu rozprzestrzenił się błyskawicznie, a na jego czele stanął również zwolniony wcześniej z tego zakładu związkowiec – elektryk **Lech Wałęsa** (zob. też [infografikę](#) na s. 92–93).

Po rozmowach z dyrekcją stoczni i wyrażeniu przez nią zgody na niektóre postulaty część strajkujących odstąpiła od protestu. Tylko dzięki determinacji protestujących kobiet, m.in. Anny Walentynowicz i Aliny Pienkowskiej, które zatrzymały stoczniowców rozchodzących się po wywalczeniu swoich postulatów, strajk nie został zakończony i przybrał nowy charakter – stał się **ogólnopolski i solidarnościowy**. Strajkujący występowali w interesie nie tylko własnym, lecz wszystkich pracowników w kraju, także tych, którzy ze względu na wykonywany zawód nie mogli dołączyć się

Suwnicowa – osoba obsługująca suwnicę, rodzaj wykorzystywanego w stoczniach dźwigu.

POSTAĆ HISTORYCZNA

ANNA WALENTYNOWICZ

1929–2010

Była robotnicą, działaczką związków zawodowych. Pochodziła z Wołynia na Ukrainie. Po II wojnie światowej znalazła się w Gdańsku. W 1950 r. rozpoczęła pracę w Stoczni Gdańskiej, początkowo jako spawaczka w trudnych warunkach, potem w związku z pogorszeniem stanu zdrowia jako suwnicowa. Brała udział w strajkach w grudniu 1970 r. W 1978 r. została współzałożycielką Wolnych Związków Zawodowych. Na początku sierpnia 1980 r., na kilka miesięcy przed osiągnięciem wieku emerytalnego, została ze względu na działalność związkową zwolniona z pracy. Wydarzenie to stało się bezpośrednią przyczyną wybuchu strajku w Stoczni Gdańskiej. W stanie wojennym została internowana. Jako działaczka WZZ, a następnie „Solidarności” początkowo współpracowała z Lechem Wałęsą, ale później stanowczo go krytykowała. Uznała m.in., że jego polityka jest zbyt ugodowa wobec komunistów. Nie poparła też porozumień Okrągłego Stołu w 1989 r., a w okresie III RP uczestniczyła w reaktywacji Wolnych Związków Zawodowych. Pozostawała nieprzejednaną krytyczką sposobu przeprowadzenia zmian ustrojowych po 1989 r., za co w głównej mierze obwiniała Wałęsę. Zginęła w katastrofie samolotu w Smoleńsku 10 kwietnia 2010 r.

do strajku (np. służba zdrowia). 16 sierpnia stocznio wcy w porozumieniu z robotnikami z ponad 20 innych zakładów powołali **Międzyzakładowy Komitet Strajkowy** (MKS) i dzień później ogłosili **21 postulatów** (w całości w [tekście źródłowym](#) na s. 91), wśród których znalazły się m.in. żądania:

- ▶ akceptacji niezależnych od PZPR związków zawodowych,
- ▶ zagwarantowania prawa do strajku,
- ▶ uwolnienia więźniów politycznych,
- ▶ poprawy warunków socjalnych.

■ POROZUMIENIA SIERPNIOWE

Strajk w szybkim tempie rozlał się po całej Polsce, a lokalne komitety strajkowe wysyłały swoich delegatów do Gdańska. Do kierowanego przez Wałęsę MKS-u przybyli także warszawscy intelektualiści z Bronisławem Geremkiem i Tadeuszem Mazowieckim na czele, którzy weszli w skład **Komisji Ekspertów**. Ich działania w Trójmieście wspierali ponadto lokalni prawnicy m.in. Lech Kaczyński. Zespół ten uczestniczył w negocjacjach ze stroną rządową, reprezentowaną przez wicepremiera Mieczysława Jagielskiego. Eksperci pomagali też w pracach nad redagowaniem postulatów i organizowaniem działalności poligraficznej. Stopniowo komuniści zaczęli się obawiać wybuchu strajku generalnego, który przyniosłby całkowity paraliż gospodarczy kraju. Ostatecznie determinacja strajkujących oraz coraz wyraźniej rysujący się sojusz robotników z inteligencją zmusiły władze do szukania dróg porozumienia. Do publicznej wiadomości podano informację o stanie zadłużenia państwa, a następnie **31 sierpnia 1980 r.** w Gdańsku zawarto tzw. **porozumienie sierpniowe**, które podpisali wicepremier Jagielski oraz Wałęsa. W ten sposób władze wyraziły zgodę na zrealizowanie 21 postulatów. Dzień wcześniej podobny dokument został podpisany w Szczecinie, a 3 września w Jastrzębiu-Zdroju.

■ POWSTANIE „SOLIDARNOŚCI”

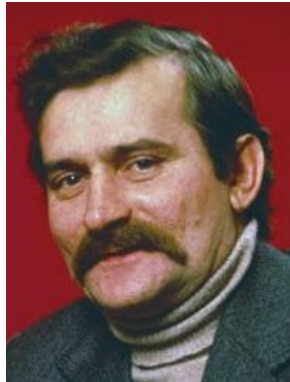
Nazajutrz po podpisaniu porozumień gdańskich stocznio wcy podjęli pracę, a działacze MKS zajęli się przygotowywaniem rejestracji nowych związków zawodowych. Efektem starań MKS było powstanie 17 września 1980 r. ogólnopolskiego **Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność” (NSZZ „S”)**. Na jego czele stanął Lech Wałęsa, a funkcję wiceprzewodniczącego objął **Andrzej Gwiazda**. Związek został zarejestrowany 17 września 1980 r. „Solidarność” szybko stała się masowym ruchem społecznym, zrzeszającym w szczytowym okresie działalności latem 1981 r. ponad 10 mln uczestników.

POSTAĆ HISTORYCZNA

LECH WAŁĘSA

ur. 1943

Był działaczem opozycyjnym, politykiem i prezydentem Polski. Zdobył wykształcenie zawodowe jako elektryk. Od 1967 r. pracował w Stoczni Gdańskiej. Według IPN w latach 1971–1976 był zarejestrowany jako tajny współpracownik SB, ps. Bolek. Sam Wałęsa zaprzecza zarzutom współpracy z SB. Pod koniec lat 70. zaangażował się w tworzenie Wolnych Związków Zawodowych. W sierpniu 1980 r. przedostał się na teren Stoczni Gdańskiej i stanął na czele Komitetu Strajkowego, a następnie Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego, w którego imieniu podpisał porozumienia sierpniowe. Po utworzeniu NSZZ „Solidarność” został jej pierwszym przewodniczącym. W 1983 r. otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla. Popadł w konflikt z częścią czołowych działaczy „Solidarności”, m.in. Anną Walentynowicz i Andrzejem Gwiazdą. W drugiej połowie lat 80. zaczął niezależnie od nich odtwarzać struktury związku i podjął dialog z władzami komunistycznymi. W 1989 r. przewodził stronie opozycyjnej podczas obrad Okrągłego Stołu. Rok później został wybrany na prezydenta Polski. Doprowadził do wycofania z Polski w 1993 r. ostatnich stacjonujących tu wojsk rosyjskich.

Podpisanie porozumień sierpniowych nastąpiło w Sali BHP Stoczni Gdańskiej. Lech Wałęsa złożył swój podpis na dokumencie charakterystycznym dużym długopisem z wizerunkiem papieża Jana Pawła II.

■ fotografia, Gdańsk, 31 VIII 1980 r.

TEKST ŹRÓDŁOWY

21 POSTULATÓW MIĘDZYZAKŁADOWEGO KOMITETU STRAJKOWEGO

Treść postulatów Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego została ustalona w wyniku burzliwych dyskusji liderów protestu.

1. *Akceptacja niezależnych od partii i pracodawców wolnych związków zawodowych, wynikająca z ratyfikowanej przez PRL Konwencji nr 87 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczącej wolności związkowych.*
2. *Zagwarantowanie prawa do strajku oraz bezpieczeństwa strajkującym i osobom pomagającym.*
3. *Przestrzegać zagwarantowaną w Konstytucji PRL wolność słowa, druku, publikacji, a tym samym nie represjonować niezależnych wydawnictw oraz udostępnić środki masowego przekazu dla przedstawicieli wszystkich wyznań.*
4. *a) przywrócić do poprzednich praw: – ludzi zwolnionych z pracy po strajkach w 1970 i 1976, – studentów wydalonych z uczelni za przekonania, b) zwolnić wszystkich więźniów politycznych (w tym Edmunda Zdrożyńskiego, Jana Kozłowskiego, Marka Kozłowskiego), c) znieść represje za przekonania.*
5. *Podać w środkach masowego przekazu informację o utworzeniu Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego oraz publikować jego żądania.*
6. *Podjąć realne działania mające na celu wyprowadzenie kraju z sytuacji kryzysowej poprzez: a) podawanie do publicznej wiadomości pełnej informacji o sytuacji społeczno-gospodarczej, b) umożliwienie wszystkim środowiskom i warstwom społecznym uczestniczenie w dyskusji nad programem reform.*
7. *Wypłacić wszystkim pracownikom biorącym udział w strajku wynagrodzenie za okres strajku jak za urlop wypoczynkowy z funduszu CRZZ¹.*
8. *Podnieść wynagrodzenie zasadnicze każdego pracownika o 2000 zł na miesiąc jako rekompensatę dotychczasowego wzrostu cen.*
9. *Zagwarantować automatyczny wzrost płac równoległe do wzrostu cen i spadku wartości pieniądza.*
10. *Realizować pełne zaopatrzenie rynku wewnętrznego w artykuły żywnościowe, a eksportować tylko i wyłącznie nadwyżki.*
11. *Wprowadzić na mięso i przetwory kartki – bony żywnościowe (do czasu opanowania sytuacji na rynku).*

¹ CRZZ – Centralna Rada Związków Zawodowych, w latach 1949–1980 naczelny organ zarządzający działalnością podległych władzy związków zawodowych.

² Stary portfel – świadczenia wypłacane osobom, które przeszły na emeryturę w latach 70., niewaloryzowane (niezwiększane) mimo wzrostu inflacji.

12. *Znieść ceny komercyjne i sprzedaż za dewizy w tzw. eksporcie wewnętrznym.*
13. *Wprowadzić zasady doboru kadry kierowniczej na zasadach kwalifikacji, a nie przynależności partyjnej, oraz znieść przywileje MO, SB i aparatu partyjnego poprzez: zrównanie zasiłków rodzinnych, zlikwidowanie specjalnej sprzedaży itp.*
14. *Obniżyć wiek emerytalny dla kobiet do 50 lat, a dla mężczyzn do lat 55 lub [zaliczyć] przepracowanie w PRL 30 lat dla kobiet i 35 lat dla mężczyzn bez względu na wiek.*
15. *Zrównać renty i emerytury starego portfela² do poziomu aktualnie wypłacanych.*
16. *Poprawić warunki pracy służby zdrowia, co zapewni pełną opiekę medyczną osobom pracującym.*
17. *Zapewnić odpowiednią liczbę miejsc w żłobkach i przedszkolach dla dzieci kobiet pracujących.*
18. *Wprowadzić urlop macierzyński płatny przez okres trzech lat na wychowanie dziecka.*
19. *Skrócić czas oczekiwania na mieszkanie.*
20. *Podnieść diety z 40 zł do 100 zł i dodatek za rozłąkę.*
21. *Wprowadzić wszystkie soboty wolne od pracy. Pracownikom w ruchu ciągłym i systemie 4-brygadowym brak wolnych sobót zrekompensować zwiększonym wymiarem urlopu wypoczynkowego lub innymi płatnymi dniami wolnymi od pracy.*

Brama Stoczni Gdańskiej stała się centralnym punktem protestów podczas strajków sierpniowych. Zawisło na niej 21 postulatów protestujących robotników.

■ fotografia, Gdańsk, 1980 r.

- ? 1. Scharakteryzuj postulaty pod względem politycznym, społecznym i ekonomicznym.
2. Odszukaj informację, dlaczego strajkujący domagali się wprowadzenia kartek żywnościowych.

O CO WALCZONO W SIERPNIU 1980 ROKU?

Wybuch niezadowolenia społecznego w sierpniu 1980 r. osiągnął skalę znacznie większą niż wszystkie inne wcześniejsze protesty w historii PRL. Zmian domagały się w zasadzie wszystkie grupy zawodowe w całym kraju, a władze nie podjęły stanowczych działań, żeby powstrzymać te protesty.

PRZYCZYNY NIEZADOWOLENIA

■ Polityczne

- **Obietnice** składane przez ekipę Gierka okazały się niemożliwe do zrealizowania. Społeczeństwo czuło się oszukane.
- **Szykany wobec działaczy opozycyjnych** były prowadzone przez władze wbrew głoszonym hasłom otwartości i podpisanym zobowiązaniom międzynarodowym. Opozycjoniści byli zwalniani z pracy, a czasem też więzieni.
- **Propaganda sukcesu**, wszechobecna w rządowych mediach, kontrastowała z kryzysową rzeczywistością, co wykazywało zakłamanie władzy. Cenzura odrzucała publikacje krytyczne wobec rządzących.

Edward Gierek

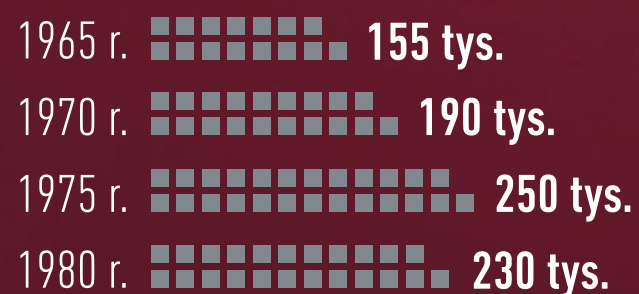
■ Społeczne

- **Puste półki sklepowe** wynikały z nieustannych braków na rynku – zarówno produktów pierwszej potrzeby, jak i towarów przemysłowych. Jakość życia społeczeństwa nie rosła, a pod koniec lat 70. zaczęła się pogarszać.
- **Dorastające pokolenie powojennego wyżu demograficznego** potrzebowało nowych mieszkań, których niedobór – mimo ogromnych nakładów na budownictwo – był coraz bardziej odczuwalny.

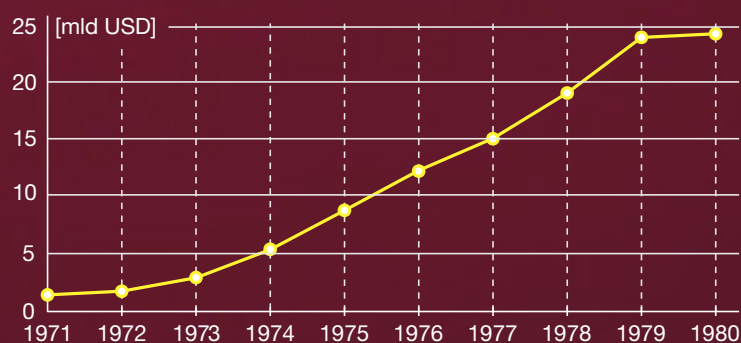
■ Ekonomiczne

- **Nieefektywny, centralny sposób zarządzania gospodarką**, charakterystyczny dla państw komunistycznych, prowadził do niedoborów, strat i niegospodarności. Produkt krajowy brutto po 1976 r. gwałtownie spadał, a więc bilans w handlu zagranicznym Polski był ujemny.
- **Rósł dług zagraniczny PRL** z powodu kredytów zaciągniętych na Zachodzie na inwestycje gospodarcze, które okazały się nietrafne i nierentowne. W wyniku tego spłata rat zadłużenia okazała się niemożliwa.

LICZBA ODDANYCH MIESZKAŃ W LATACH 1965–1980

WZROST ZADŁUŻENIA PRL W LATACH 1971–1980

STRAJKI

Strajk rozpoczęty w Stoczni Gdańskiej wkrótce rozszerzył się na liczne zakłady we wszystkich województwach.

Anna Walentynowicz

Lech Wałęsa

POSTULATY STRAJKUJĄCYCH

■ Polityczne i społeczne

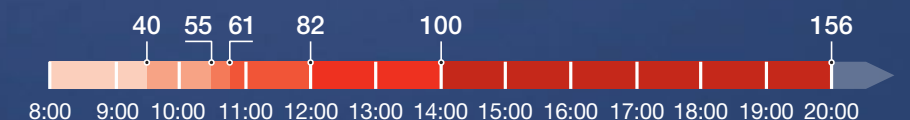
- **Postulat zakończenia represji** i przywrócenia do pracy zwolnionych ze względów politycznych był zasadniczą przyczyną wybuchu strajku.
- **Legalizacja niezależnych związków zawodowych** pozwoliłaby oficjalnie działać w PRL pierwszej masowej organizacji niekomunistycznej.
- **Wolność słowa i dostęp opozycji do mediów** złamałby dotychczasowy monopol komunistów na informacje i pozwoliłoby w radiu transmitować uroczystości religijne.

■ Ekonomiczne

- **Jawność i udział społeczeństwa w rządzeniu** państwem miały ułatwić wyprowadzenie go z kryzysu.
- **Dostosowanie zarobków do podwyżek cen** miało uchronić pracowników od ubóstwa wynikającego z inflacji.
- **Wprowadzenie wolnych sobót** miało objąć pracowników większości zakładów.

LICZBA ZAREJESTROWANYCH KOMISJI ZAKŁADOWYCH 16 VIII 1980 ROKU

■ NAGRODA NOBLA DLA CZESŁAWA MIŁOSZA

W październiku 1980 r. ogłoszono decyzję o przyznaniu Literackiej Nagrody Nobla Czesławowi Miłoszowi. W 1951 r. poeta porzucił pracę dyplomaty dla władz komunistycznych i wystąpił w Paryżu o azyl polityczny. Początkowo przebywał we Francji, gdzie współpracował z emigracyjnym pismem „Kultura”. W 1960 r. po przeprowadzce do USA wykładał na Uniwersytecie Harvarda. Podczas pobytu na emigracji napisał esej *Zniewolony umysł*, omawiający uzależnienie inteligencji w państwach komunistycznych od władz, oraz wiele wierszy krytykujących rządy oparte na przemocy. W Polsce twórczość Miłosza była zakazana, a poeta został oficjalnie potępiony przez najbardziej wpływowych polskich literatów. Jego utwory ukazywały się tylko w drugim obiegu. Przyznanie mu Nagrody Nobla w roku, w którym powstała „Solidarność”, odebrano jako wyraz poparcia dla zmian zachodzących w Polsce. Nagroda ta otworzyła poecie drogę do polskich czytelników. Odtąd niemal wszystkie jego dzieła były już wydawane w ojczyźnie oficjalnie.

❓ Jakie międzynarodowe znaczenie miało przyznanie Czesławowi Miłoszowi Literackiej Nagrody Nobla?

Czesław Miłosz [1] odbierający Nagrodę Nobla z rąk króla Szwecji Karola XVI Gustawa [2].
■ fotografia, Sztokholm, 10 XII 1980 r.

Okres ponad 15 miesięcy legalnego działania związku jest często określany jako karnawał „Solidarności”. W tym czasie Polacy nareszcie mogli poczuć się wolni i bez skrępowania głosić swoje poglądy. W zakładach pracy, sądach, prokuraturach, a nawet wśród cywilnych pracowników wojska powstawały struktury nowego związku. W maju 1981 r. zarejestrowano **NSZZ Rolników Indywidualnych „Solidarność”**. Trwał również rozwój niezależnych czasopism, wśród których dominowały związkowe biuletyny zakładowe oraz pisma uczelniane zalegalizowanego w lutym 1981 r. **Niezależnego Zrzeszenia Studentów (NZS)**. Niektóre pisma ukazywały się legalnie, lecz wiele nadal pozostawało w tzw. drugim obiegu. Mimo liberalizacji sytuacja ekonomiczna w Polsce w kolejnych miesiącach 1980 r. nie poprawiała się, a opozycja nie była w stanie przejąć inicjatywy politycznej.

■ POLITYKA WŁADZ WOBEC OPOZYCJI

W nocy z 5 na 6 września 1980 r. ze stanowiska I sekretarza KC PZPR ustąpił Edward Gierek, jako przyczynę podając zły stan zdrowia po przebytych zawałach. Jego miejsce zajął **Stanisław Kania**, uważany za komunistę o dość liberalnych poglądach.

Podpisanie porozumień z „Solidarnością” nie zmieniło stanowiska komunistów, którzy nie planowali zrezygnować z monopolu na sprawowanie władzy w PRL. Po odwołaniu Gierka coraz częściej do głosu zaczęli dochodzić zwolennicy rozwiązań siłowych. Już pod koniec sierpnia 1980 r. dowództwo wojskowe rozpoczęło

pierwsze prace nad planem wprowadzenia w Polsce stanu wojennego. Było to zgodne z zaleceniami z Moskwy nakazującymi odzyskanie utraconych wpływów.

Pogarszająca się stale sytuacja ekonomiczna była w tej sytuacji na rękę władzy. W lutym 1981 r. wdrożono kartki na mięso, a od wiosny tego roku reglamentacją objęto przetwory mięsne, mąkę, masło, ryż i kaszę. Od września wyłącznie na kartki można było dostać środki czystości (mydło, proszek do prania, papier toaletowy). W tych warunkach opadał entuzjazm, a w jego miejsce zaczęło się pojawiać zmęczenie i zniechęcenie. Te nastroje były umiejętnie podsycane przez władze. Wykorzystywały one kontrolowane przez siebie media, aby odpowiedzialność za trudności ekonomiczne zrzucić na strajkujących i „Solidarność”. Konstrukttywne propozycje rozmów ze strony „Solidarności” rządzący konsekwentnie udaremniali i przedstawiali opinii publicznej jako kolejne żądania związku.

■ MIĘDZYNARODOWA SYTUACJA POLSKI W OKRESIE „SOLIDARNOŚCI”

Uwikłany w wojnę w Afganistanie i bliski załamania gospodarczego ZSRS z tych powodów nie dążył do przeprowadzenia bezpośrednio interwencji militarnej w Polsce. Jednak niezapowiedziane wcześniej manewry wojskowe miały potwierdzać jego gotowość do wsparcia PZPR w rozwiązaniu siłowym. Wbrew przewidywaniom podczas narady w Moskwie sowiecki przywódca Breżniew wykluczył interwencję zbrojną, starając się jednocześnie nakłonić władze PRL do

samodzielnego zdławienia „Solidarności”. Gdy to nie przyniosło skutku, zaczęto rozważać wprowadzenie w grudniu 1980 r. do Polski 15 dywizji sowieckich. Amerykanie dowiedzieli się o tym od współpracującego z nimi polskiego oficera, **plk. Ryszarda Kuklińskiego**. W tej sytuacji ustępujący ze stanowiska prezydent USA Jimmy Carter [czyt.: dżimi karter] zagroził ZSRS dalszymi sankcjami w przypadku podjęcia działań przeciwko Polsce. Przyniosło to skutek, bo interwencja została definitywnie zaniechana.

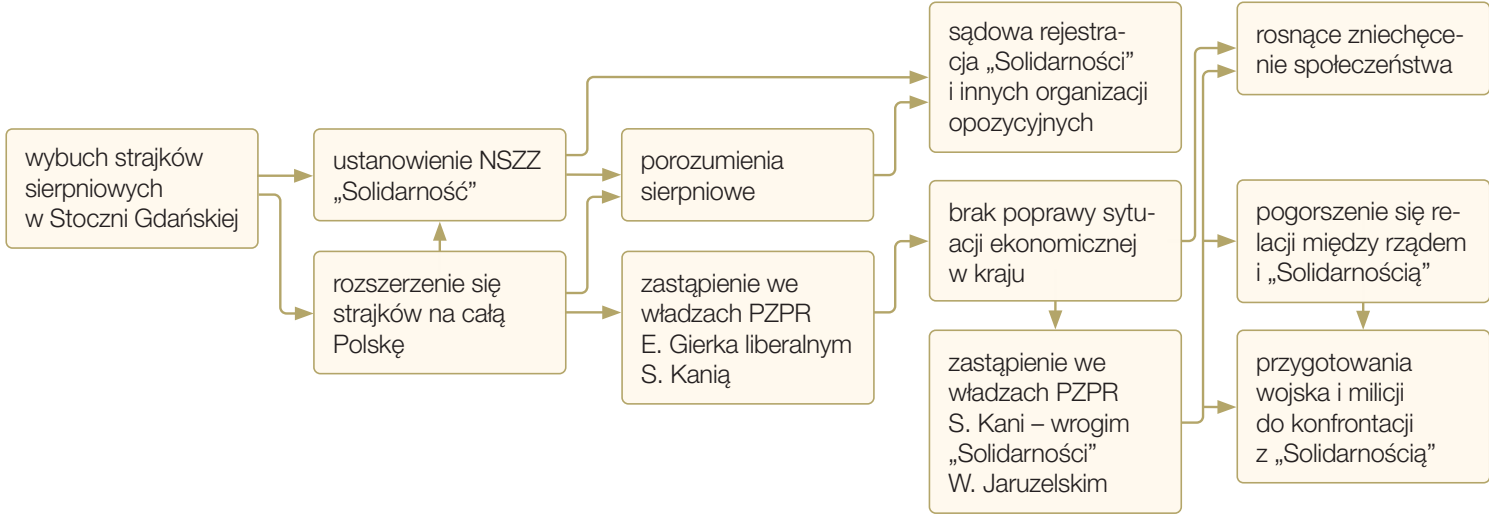
Pozostałe kraje zachodnie nie zajęły jednak jasnego stanowiska wobec wydarzeń w Polsce. Francja i RFN, rządzone przez partie lewicowe, zachowywały dystans wobec spraw polskich, a Wielka Brytania zmagająca się ze skutkami społecznymi drakońskiej polityki ekonomicznej premier Margaret Thatcher [czyt.: taczer]. Każdy z tych krajów był zajęty swoimi wewnętrznymi problemami. Mimo często wyrażanych sympatii wobec dążeń wolnościowych Polaków w polityce międzynarodowej trzymano się nadal zasady respektowania jałtańskiego podziału kontynentu.

Pułkownik Ryszard Kukliński [1] miał bezpośredni dostęp do najbardziej tajnych dokumentów sztabu Układu Warszawskiego. Zdobyte informacje przekazywał Amerykanom, co znacznie wzmacniało ich pozycję w rywalizacji z ZSRS, a także pozwalało wspierać opozycję demokratyczną w krajach komunistycznych.
■ fotografia, Moskwa, 1979 r.

ZWIĄZKI PRZYZYNOWO-SKUTKOWE

Jak kształtowały się relacje pomiędzy opozycją a władzami PRL w latach 1980–1981?

ĆWICZENIA

1. Przedstaw, jak doszło do powstania NSZZ „Solidarność”.
2. Wyjaśnij, dlaczego okres od sierpnia 1980 do grudnia 1981 r. jest nazywany karnawałem „Solidarności”.
3. Omów działania podjęte przez komunistów w celu ograniczania w społeczeństwie wpływów „Solidarności”.

DLA ZAINTERESOWANYCH

M. Dzido, *Kobiety Solidarności*, Warszawa 2016.
R. Terlecki, *Solidarność 1980–1989. Polska droga do wolności*, Kraków 2018.

POLSKIE REWOLUCJE

Wyrwij murom zęby krat
Zerwij kajdany połam bat
A mury runą, runą, runą
I pogrzebią stary świat
J. Kaczmarski, *Mury*

■ ROZRUCHY W CZERWCU 1956 ROKU CZY POWSTANIE POZNAŃSKIE?

Do masowych wystąpień polskiego społeczeństwa przeciwko komunistycznej władzy dochodziło znacznie częściej niż w pozostałych krajach bloku socjalistycznego. Choć protesty społeczne w czasach PRL różniły się skalą wystąpień, bezpośrednimi i pośrednimi przyczynami, a także konsekwencjami, to miały wspólną cechę – przyczyniały się do zmiany ustroju, osłabienia komunistycznej władzy i stopniowego zwiększania swobód obywatelskich. Historycy nazywają je z użyciem nazw miesięcy, w których się odbyły.

Szczególnie dwa z nich – z Czerwca '56 i Grudnia '70 – są niekiedy nazywane polskimi rewolucjami lub powstaniem. Rządy komunistyczne, aby pomniejszyć znaczenie krwawo stłumionych wystąpień robotniczych, wykorzystywały w propagandzie określenia „rozruchy czerwcowe” lub „zajścia grudniowe”. W ten sposób próbowały ukryć skalę sprzeciwu społecznego. Stosowano także określenie „kontrrewolucja”, aby podkreślić rzekome zagrożenie dla ustroju komunistycznego.

Postulaty robotników protestujących w Poznaniu w 1956 r. miały charakter ekonomiczny, ale też polityczny. Swoje żądania strajkujący zapisywali na transparentach, murach, a nawet zatrzymanych w centrum miasta tramwajach.

■ fotografia, Poznań, VI 1956 r.

Premier Józef Cyrankiewicz w swojej mowie ogłoszonej 29 czerwca 1956 r. oskarżał o prowokację w Poznaniu „siły imperialistyczne”, czyli rządy zachodnich państw, wrogie socjalizmowi, zapowiadając bezwzględną i brutalną walkę. Do historii przeszła jego zapowiedź odrąbywania rąk podniesionych na władzę ludową (więcej w [tekście źródłowym](#) na s. 70).

W rozmowie z przywódcą Związku Sowieckiego Leonidem Breżniewem I sekretarz PZPR Władysław Gomułka porównał robotnicze protesty na Wybrzeżu w 1970 r. do antybolszewickiego buntu marynarzy w Kronsztadzie w 1921 r. w Rosji. Co więcej, przypominał wówczas słowa Lenina, że kontrrewolucję należy zdławić siłą.

■ CZOŁGI PRZECIWKO KAMIENIOM

To, co łączyło protesty robotnicze z lat 1956 i 1970, to z pewnością bezwzględna reakcja władz, które przeciwko społeczeństwu wysłały oprócz milicji oraz sił bezpieczeństwa także regularne oddziały wojskowe, wyposażone w karabiny, czołgi i transportery opancerzone.

Wojskowe transportery opancerzone w grudniu 1970 r. miały kontrolować sytuację w Trójmieście. Szacuje się, że łącznie na ulice polskich miast wyjechało wówczas ok. 700 takich pojazdów i ponad 500 czołgów.

■ fotografia, Gdynia, XII 1970 r.

rzone. Wspólne były też dla wszystkich protestów idee wolności – samorządności pracowniczej w zakładach pracy, która łączyła się z ideą niepodległości narodowej. Zarówno w Poznaniu w 1956 r., jak i na Wybrzeżu w 1970 r. obok dominujących haseł ekonomicznych wznoszono hasła polityczne z żądaniem zwiększenia swobód i złagodzenia reżimu. Pojawiły się tam także odwołania do powstania warszawskiego, np. w Poznaniu na rękawy zakładano białe-czerwone opaski, a na przejętym czołgu zatknęto polską flagę. Podobnie zresztą 14 lat później w Gdańsku – na zdobytym przez robotników transporterze opancerzonym została rozwinięta flaga narodowa. W Poznaniu w rezultacie walk zginęło ok. 60 osób, a kilkaset odniosło rany. Na Wybrzeżu zginęło co najmniej 43 demonstrantów, a ponad 1000 zostało rannych.

■ UPAMIĘTNIE

Protesty robotnicze z Czerwca '56 i Grudnia '70 ukształtowały świadomość polityczną całych pokoleń Polaków. Komuniści nie pozwalali jednak upamiętniać tych wydarzeń, a wręcz starali się zatrzeć o nich pamięć lub narzucić ich własną, nieprawdziwą interpretację. Ludzie spontanicznie zbierający się w rocznicę protestów w Poznaniu w 1956 r. czy na Wybrzeżu w 1970 r., aby oddać cześć ofiarom, byli nękani lub aresztowani przez SB lub milicję.

Ponieważ nie istniała żadna inna możliwość uczczenia wydarzeń Grudnia '70 na Wybrzeżu i poległych protestujących, ogromną popularność zdobyła *Ballada o Janku Wiśniewskim*, śpiewana potajemnie:

*Nie płaczcie matki, to nie na darmo,
Nad stoczną sztandar z czarną kokardą,
Za chleb i wolność, i nową Polskę,
Janek Wiśniewski padł.*

Autor jej słów Krzysztof Dowgiałło nie znał w chwili powstawania utworu prawdziwego nazwiska poległego w starciach z milicją 18-letniego Zbyszka Godlewskiego. Symbolem tych wydarzeń stał się więc anonimowy młody robotnik, określony jako Janek Wiśniewski, którego zwłoki ułożone na drzwiach były niesione ulicami Gdyni przez stoczniovców.

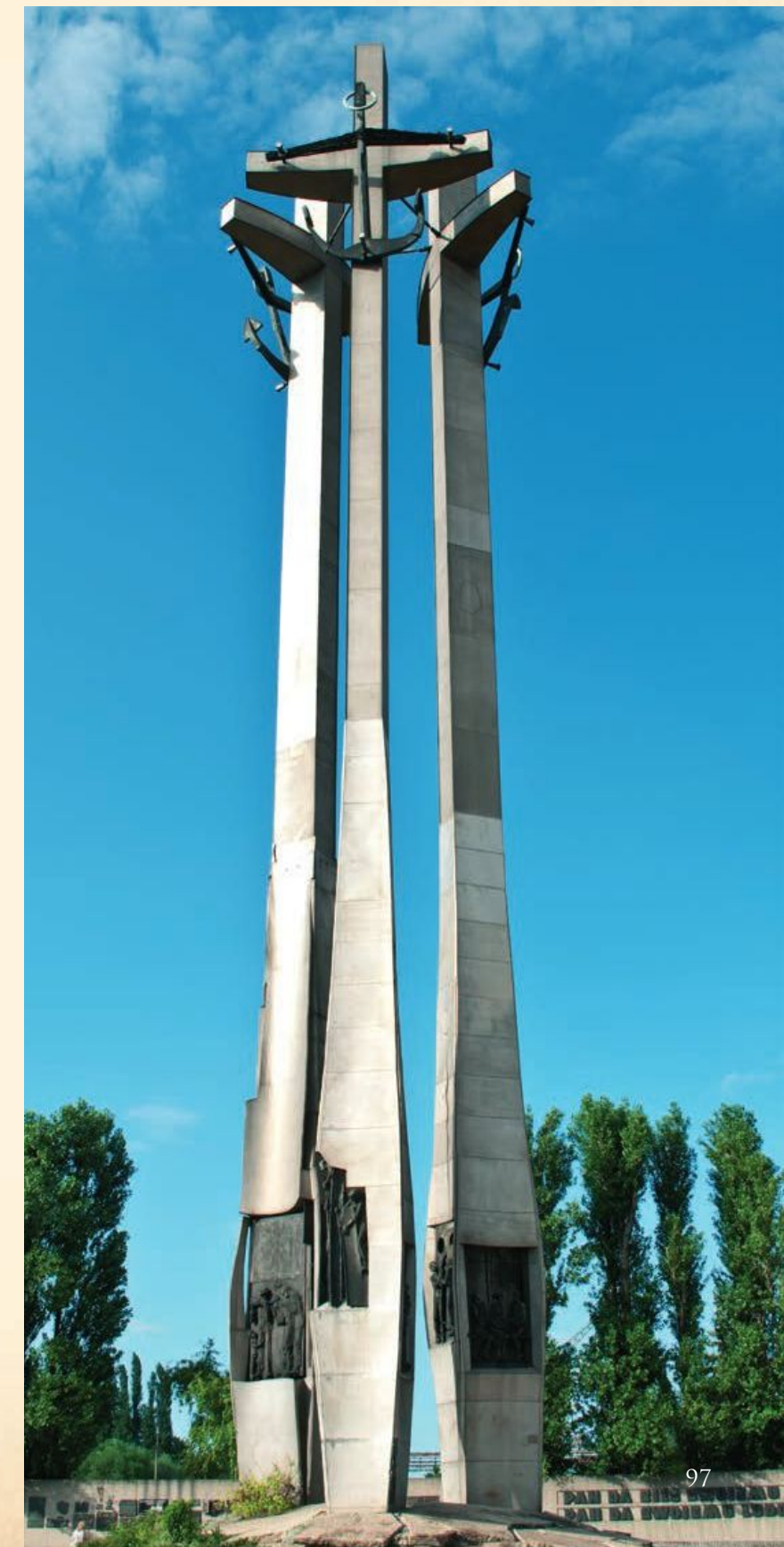
Dopiero dziesięć lat po grudniowych protestach – 16 grudnia 1980 r. – przed Stoczną Gdańską odsłonięto składający się z trzech krzyży Pomnik Poległych Stoczniovców. Umieszczono na nim m.in. fragment wiersza Czesława Miłosza *Który skrzywdziłeś*:

*Który skrzywdziłeś człowieka prostego,
śmiechem nad krzywdą jego wybuchając [...].
Nie bądź bezpieczny. Poeta pamięta
Możesz go zabić – narodzi się nowy.
Spisane będą czyny i rozmowy.*

Gdyńskie ofiary Grudnia '70 również doczekały się należącego upamiętnienia po powstaniu „Solidarności”. Wówczas także w Poznaniu postawiono pomnik poświęcony wydarzeniom sprzed 25 lat. Na jednym z krzyży umieszczono datę 1956, na drugim daty 1968, 1970, 1976, 1980 i 1981, które nawiązują do kolejnych wystąpień społecznych w Polsce.

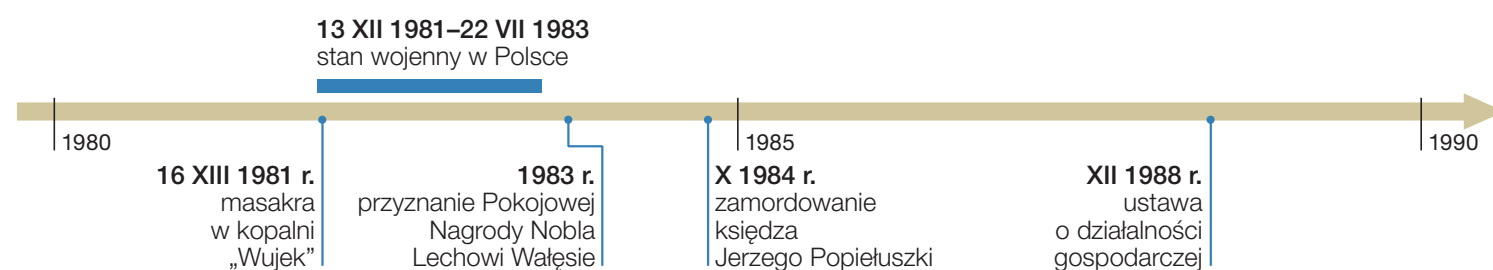
Pomnik Poległych Stoczniovców 1970 wzniesiono przy bramie Stoczni Gdańskiej na placu, który dziś nosi imię „Solidarności”. Monument tworzą trzy krzyże o wysokości 42 m. Na każdym umieszczona jest mosiężna kotwica.

■ fotografia współczesna, Gdańsk

WAŻNE NA TEJ LEKCJI:

- przyczyny i skutki wprowadzenia stanu wojennego,
- formy oporu społecznego przeciw władzom komunistycznym w latach 80.,
- próby reform gospodarczych podejmowane przez władze PRL.

DROGA DO KONFRONTACJI

W lutym 1981 r. premierem został **gen. Wojciech Jaruzelski**. Zwiastowało to nadejście rozwiązań siłowych. Sytuacja zaostriżyła się w marcu w związku z **wydarzeniami bydgoskimi**, czyli pobiciem miejscowych działaczy związkowych z Janem Rulewskim na czele. „Solidarność” wystąpiła wówczas z zapowiedzią przeprowadzenia strajku generalnego w dniu 31 marca. Odbijające się w marcu na terenie Polski manewry wojsk Układu Warszawskiego „Sojuz ‘81” zostały przedłużone do kwietnia. Stwarzały one groźbę wykorzystania tych oddziałów do stłumienia zapowiedzianego strajku. Interwencja zbrojna wydawała się coraz bardziej prawdopodobna. Choć ostatecznie 30 marca władze zawarły kompromis ze związkowcami, to szykowały się do definitywnego zakończenia karnawału „Solidarności”.

W lipcu 1981 r. odbył się IX Nadzwyczajny Zjazd PZPR, a we wrześniu I Zjazd NSZZ „Solidarność”. Rozwiązaniu siłowemu niechętny był jednak I sekretarz Stanisław Kania, dlatego w październiku 1981 r. został zastąpiony na stanowisku przez ówczesnego premiera Wojciecha Jaruzelskiego. Jesienią 1981 r. trwały przygotowania i wzmożona działalność wojska i służb specjalnych PRL. Uważnie śledzono nastroje społeczne i coraz silniej atakowano związek zawodowy w mediach. Komuniści prowadzili grę pozorów, deklarując wolę porozumienia, a jednocześnie prowokując kolejne konflikty z opozycją, aby osłabić jej społeczne poparcie. Na początku grudnia ogłoszono w sejmie projekt ustawy przyznającej rządowi nadzwyczajne pełnomocnictwa. W odpowiedzi obradująca w Radomiu

POSTAĆ HISTORYCZNA

WOJCIECH JARUZELSKI

1923–2014

Był dowódcą wojskowym, działaczem partyjnym i politycznym. Pochodził z rodziny o szlacheckich korzeniach (herbu Ślepowron), która w trakcie II wojny światowej została wywieziona na Syberię. Przeszedł szlak bojowy 1 Armii Wojska Polskiego. Po wojnie rozpoczął karierę polityczną w PZPR. W latach 1967–1968 współorganizował antysemitckie czystki w wojsku. Jako minister obrony narodowej był współodpowiedzialny za masakrę robotników na Wybrzeżu w 1970 r. W lutym 1981 r. został mianowany premierem, a kilka miesięcy później I sekretarzem KC PZPR. W grudniu tego samego roku stanął na czele Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego i podjął decyzję o ogłoszeniu w Polsce stanu wojennego. W 1985 r. został przewodniczącym Rady Państwa. Przyczynił się do przeprowadzenia obrad Okrągłego Stołu. W lipcu 1989 r. został wybrany przez sejm na prezydenta Polski. Piastował ten urząd przez niewiele ponad rok, następnie złożył rezygnację. Po 1990 r. wycofał się z aktywnej polityki, by ograniczyć się do roli komentatora i publicysty. Nigdy nie został pociągnięty do odpowiedzialności za swoje zbrodnie. Nie został także zdegradowany ani pozbawiony wysokich odznaczeń.

3 grudnia 1981 r. Komisja Krajowa „Solidarności” zapowiedziała strajk powszechny. 12 grudnia związek zatwierdził w Gdańsku decyzje podjęte tydzień wcześniej. Nagrania z tego posiedzenia, odpowiednio zmontowane w celu zmanipulowania opinii publicznej, zostały wyemitowane przez media, by ją przekonywać, że to „Solidarność” dążyła do konfrontacji.

WPROWADZENIE STANU WOJENNEGO

W nocy z 12 na **13 grudnia 1981 r.** rozpoczęła się operacja milicyjno-wojskowa, w wyniku której zatrzymano i internowano ponad 10 tys. osób – najaktywniejszych członków „Solidarności”. W porannym przemówieniu telewizyjnym dowodzący tą operacją gen. Jaruzelski ogłosił wprowadzenie stanu wojennego na terenie całego kraju (zob. też [tekst źródłowy](#) na s. 100). Powołano **Wojskową Radę Ocalenia Narodowego (WRON)** – niezgodny z konstytucją organ, który miał przejąć władzę w Polsce. Działalność „Solidarności” i innych organizacji społecznych została zawieszona, a większość jej działaczy zatrzymana, uwięziono też nielicznych działaczy partyjnych z Edwardem Gierkiem na czele. Na ulicach pojawiły się czołgi i transportery opancerzone. Zarządzono liczne obostrzenia ograniczające prawa obywatelskie, takie jak m.in.:

- ▶ godzina milicyjna,
- ▶ zakaz wyjazdów, w tym zagranicznych,
- ▶ zawieszenie nauki w szkołach i uczelniach,
- ▶ kontrola rozmów telefonicznych,
- ▶ blokada telefonicznych rozmów międzymiastowych,

Czołgi na ulicach największych polskich miast wywoływały atmosferę zastraszenia w okresie stanu wojennego.

■ fotografia, Warszawa, 27 XII 1981 r.

- ▶ cenzura korespondencji,
- ▶ zawieszenie wszystkich tytułów prasowych poza „Trybuną Ludu” i „Żołnierzem Wolności”.

W tej sytuacji większość społeczeństwa została sparaliżowana strachem i zachowała bierność. Mimo to protesty wybuchły już w pierwszych dniach stanu wojennego. Najkrwawsze zajścia wystąpiły **16 grudnia 1981 r.** podczas strajku w **kopalni „Wujek”** w Katowicach, bezwzględnie stłumionego przez oddziały wojska i ZOMO. Zginęło wówczas 9 górników, a 21 zostało rannych. Protesty trwały też w kopalniach „Manifest Lipcowy”, „Ziemowit” i „Piast”. Strajki wybuchły także w takich bastionach „Solidarności” jak: Stocznia Gdańska, Stocznia Szczecińska, Huta Lenina, Huta Katowice i Fabryka Samochodów Ciężarowych w Lublinie.

Przemówienie gen. Wojciecha Jaruzelskiego ogłaszającego stan wojenny wyemitowano w telewizji i radiu 13 grudnia 1981 r. kilka razy. Nadawanie wszystkich innych programów było wstrzymane.

■ fotografia, Polska, 13 XII 1981 r.

TEKST ŹRÓDŁOWY

PROKLAMACJA WOJSKOWEJ RADY
OCALENIA NARODOWEGO

Po przejściu rządów w Polsce Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego wydała proklamację, w której uzasadniała potrzebę wprowadzenia stanu wojennego. Członkowie WRON wskazywali tym samym środowiska, które ich zdaniem były odpowiedzialne za podjęcie przez władzę radykalnych kroków.

Polki i Polacy! Obywatele Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej!

Zwraca się do was Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego. Ojczyźnie naszej grozi śmiertelne niebezpieczeństwo. Antypaństwowe, wywrotowe działania sił wrogich socjalizmowi zepchnęły społeczeństwo na krawędź wojny domowej. Bezprawie, samowola i chaos rujną gospodarkę, obezwładniają kraj, narażają suwerenność i byt biologiczny narodu.

Jawne już przygotowania reakcyjnego zamachu, groźba terroru doprowadzić może do przelewu krwi.

Wysiłki Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, rządu i organów administracji państwowej okazały się nieskuteczne. Apele o patriotyczną rozagę i wszystkie akty dobrej woli są lekceważone. Agresywność sił antysocjalistycznych, nierzadko inspirowanych i wspieranych materialnie z zagranicy, godzi w konstytucyjne zasady ustroju, torpeduje porozumienie narodowe. Siły te pod szyldem NSZZ „Solidarność” bojkotują rozmyślnie inicjatywy mogące przyczynić się do wyprowadzenia Polski z kryzysu.

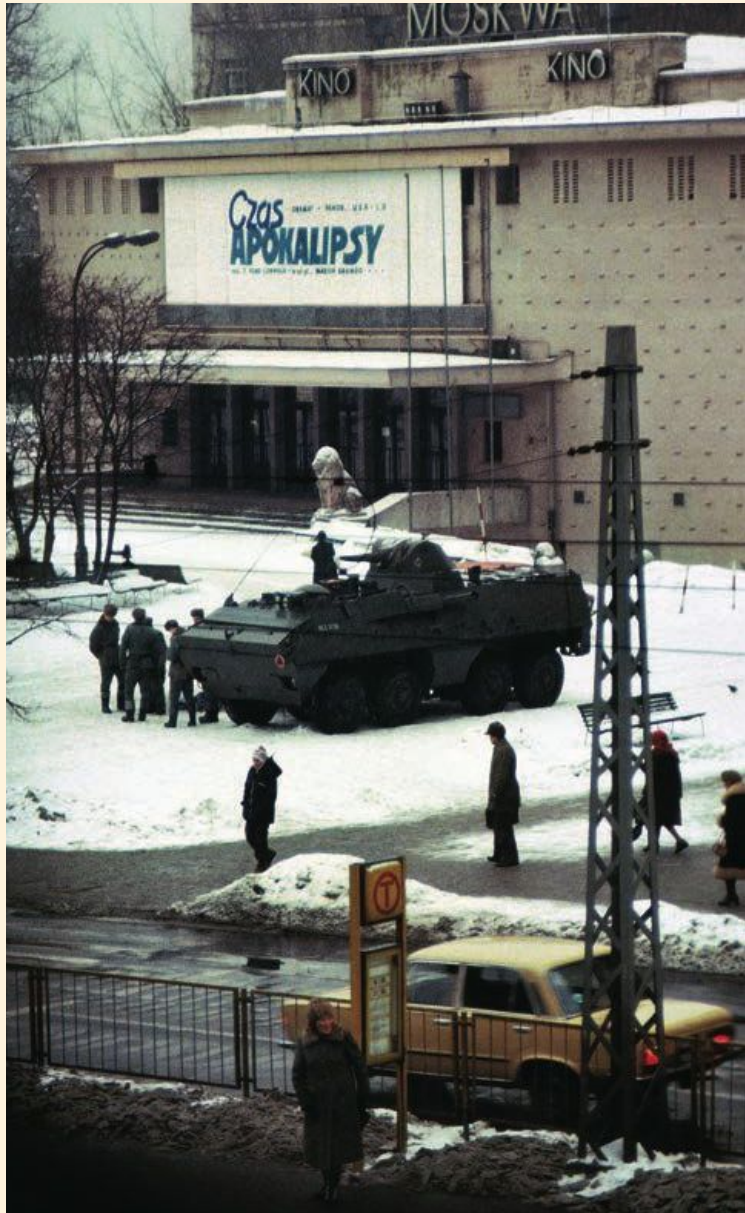
Czas zejść z drogi kłeski, zapobiec narodowej zgubie.

Czas na stanowcze działania w imię wyższej konieczności. Natychmiastowo zapewnione być musi wykonywanie i poszanowanie decyzji legalnych władz i organów państwowych, dyscyplina, ład i porządek.

Powodując się nadrzędnym interesem narodowym i powagą historycznej chwili Rada Państwa na mocy art. 33 ust. 2 Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej wprowadziła z dniem 13 grudnia 1981 roku stan wojenny na obszarze całego kraju.

Ograniczenia, jakie niesie ze sobą stan wojenny, są na okres przejściowy niezbędne. Zrozumie to każdy, kto chce zapobiec rozkładowi państwa oraz umożliwić kontynuację reform sprawowania władzy oraz systemu gospodarki, kto chce socjalistycznej odnowy.

Źródło: „Trybuna Ludu” 13 XII 1981, s. 1.

Zdjęcie Chrisa Niedenthala [czyt.: kriza nidentala], brytyjskiego reportera polskiego pochodzenia, przedstawia transporter opancerzony pod Kinem „Moskwa” w Warszawie, w którym był wyświetlany film *Czas apokalipsy* w reżyserii Francisa Forda Coppola. Ta fotografia stała się symbolem stanu wojennego, ponieważ zestawienie tytułu filmu, nazwy kina i ciężkiego wozu bojowego doskonale oddawało sytuację w Polsce po 13 grudnia 1981 r.

■ fotografia, Warszawa, 14 XII 1981 r.

- ? 1. Scharakteryzuj i oceń argumentację przedstawioną przez WRON.
2. Określ, jakie zarzuty wobec „Solidarności” znalazły się w proklamacji.
3. Wyjaśnij, w jaki sposób zdjęcie Chrisa Niedenthala obrazuje postanowienia deklaracji WRON.

Demonstracje odbywały się na ulicach większych miast, m.in. Gdańska, Krakowa, Poznania, Wrocławia i Warszawy, lecz bez aresztowanych głównych przywódców opozycji spontaniczne protesty zaczęły szybko wygasać. Pacyfikacji nastrojów społecznych sprzyjały panujące w tym czasie w kraju trudne zimowe warunki oraz zbliżające się święta Bożego Narodzenia. Do 28 grudnia wszystkie strajki zostały zdławione.

Wydarzenia w Polsce wywołały ostrożne reakcje na Zachodzie. Szereg państw wprowadził sankcje gospodarcze wobec PRL, które jednak bardziej uderzyły w społeczeństwo niż we władzę. Zachodnie elity polityczne nie widziały w ówczesnych okolicznościach szans na skuteczną pomoc dla „Solidarności”. Obawiały się zaangażowania ZSRS i interwencji zbrojnej, co mogło pociągnąć za sobą eskalację konfliktu na całym kontynencie. Stany Zjednoczone były poinformowane przez polskiego oficera, płk. Kuklińskiego, o planach wprowadzenia stanu wojennego, lecz tej informacji nie przekazały kierownictwu „Solidarności”.

■ OPÓR SPOŁECZNY
WOBEK STANU WOJENNEGO

Część przywódców „Solidarności”, m.in. **Zbigniew Bujak** i **Bogdan Lis**, uniknęła internowania i w kwietniu 1982 r. powołała **Tymczasową Komisję Koordynacyjną (TKK)** NSZZ „Solidarność”. Zapowiedziała ona, że jeśli nastąpi delegalizacja „Solidarności”, związek odpowie strajkiem generalnym.

Choć do strajku nie doszło, to działacze podziemnej „Solidarności” zdołali na wiosnę 1982 r. zorganizować

Pięciu wspaniałych to legendarne zdjęcie internowanych działaczy „Solidarności” w areszcie na Białolece. Od lewej widoczni: Henryk Wujec [1], Lech Dymarski [2], Janusz Onyszkiewicz [3], Jacek Kuroń [4] i Jan Rulewski [5]. Zdjęcie zostało wykonane w tajemnicy przed strażnikami i przemycone na zewnątrz na znak, że internowani nie dali się złamać władzy.

■ fotografia, Białoleka, XII 1981 r.

największe manifestacje podczas całego stanu wojennego (nazywanego ironicznie „wojną polsko-jaruzelską”). Demonstracje 1 i 3 maja oraz 31 sierpnia 1982 r. były widowym znakiem dla władzy i społeczeństwa, że ludzie otrząsnęli się już z szoku pierwszych tygodni stanu wojennego. Protesty te były jednak brutalnie tłumione przez milicję, która nie wahała się używać ostrej amunicji. Ze szczególną brutalnością ZOMO i milicja zaatakowały uczestników pokojowej demonstracji w **Lubinie**, zorganizowanej w drugą rocznicę podpisania porozumień sierpniowych, 31 sierpnia 1982 r. W czasie protestów od kul zginęły 3 osoby, a kilkadziesiąt zostało rannych. Tego dnia podczas demonstracji ulicznych w całej Polsce zginęło aż 7 osób. Równocześnie powstawały nowe podziemne organizacje opozycyjne. W czerwcu 1982 r. we Wrocławiu **Kornel Morawiecki** założył podziemną **„Solidarność Walczącą”**, głoszącą radykalny program antykomunistyczny i niepodległościowy.

Stan wojenny został zawieszony 19 grudnia 1982 r., a następnie formalnie zniesiony 22 lipca 1983 r. Mimo to represje były nadal na porządku dziennym. Świadczy o tym śmiertelne pobicie przez milicjantów młodego licealisty i poety **Grzegorza Przemyka**. Szczególnym wstrząsem dla społeczeństwa stało się w październiku 1984 r. bestialskie zabójstwo kapelana „Solidarności”, **ks. Jerzego Popiełuszki**. Jego zmasakrowane ciało wydobyto we Włocławku z Wisły, lecz tzw. proces toruński morderców – funkcjonariuszy SB – nie ujawnił prawdziwych wysoko postawionych zleceniodawców tej zbrodni.

„Solidarność” została zepchnięta do podziemia, lecz o jej istnieniu nie pozwoliło zapomnieć światowej

Jerzy Popiełuszko był kapelanem „Solidarności”. W 1980 r. brał udział w strajku w Hucie Warszawa. W okresie stanu wojennego organizował pomoc dla internowanych i ich rodzin. Od 1982 r. celebrował comiesięczne msze św. w intencji ojczyzny, którym towarzyszyły wielkie wiece poparcia dla „Solidarności”. Ponieważ jednoznacznie opowiadał się po stronie represjonowanych i głosił kazania niewygodne dla rządzących, wielokrotnie był poddawany szykanom ze strony władz PRL. W nocy z 18 na 19 października 1984 r. został uprowadzony i zamordowany przez funkcjonariuszy SB. Na zdjęciu widoczny [1] podczas pogrzebu Grzegorza Przemyka, maturzysty zamordowanego przez milicję.

■ fotografia, Warszawa, 1982 r.

opinii publicznej przyznanie w **1983 r. Pokojowej Nagrody Nobla** przewodniczącemu związku Lechowi Wałęsie. Mimo to dopiero w 1986 r. na wolność wyszła większość więźniów politycznych przetrzymywanych od stanu wojennego. W 1987 r. w miejsce podziemnej TKK powstała półjawna **Krajowa Komisja Wykonawcza NSZZ „Solidarność”**. W drugim obiegu kontynuowano wydawanie pism opozycyjnych oraz literatury zakazanej w PRL. Ponadto Polacy słuchali niezależnych mediów – Radia Wolna Europa i Głosu Ameryki. Władze cały czas tropiły jednak działaczy opozycji, których nie udało się wcześniej zatrzymać. Dopiero w 1986 r. aresztowano Zbigniewa Bujaka, a rok później Kornela Morawieckiego. Według szacunków w latach 80. z rąk ZOMO, SB i wojska zginęło łącznie ponad 100 osób, w tym co najmniej 56 osób podczas stanu wojennego.

■ KRYZYS GOSPODARCZY I PRÓBY REFORM

Ekipa Jaruzelskiego, poza zdławieniem legalnego działania opozycji i wprowadzeniem podwyżek cen, nie miała pomysłu na przełamanie kryzysu. Na większość towarów, w tym żywność, papierosy, alkohol, proszek do prania, mydło i benzynę, obowiązywała reglamentacja – te produkty były sprzedawane w ograniczonej ilości na podstawie kartek. Inne artykuły, nieobjęte systemem kartkowym, np. papier toaletowy, stały się również trudno dostępne, a półki sklepowe zarówno w stanie wojennym, jak po jego zniesieniu niemal całkowicie opustoszały. Stagnacja gospodarcza powodowała pogłębiające się zubożenie ludności, zmuszanej do ciągłych wyrzeczeń i stania w długich kolejkach po podstawowe produkty spożywcze i przemysłowe. Aby nabyć potrzebne dobra, takie jak meble, pralki, lodówki

i dywany, zdeterminowani ludzie stali w kolejkach nawet kilka dni i nocy. Reglamentacja kartkowa była stopniowo wycofywana dopiero od 1986 r., ale kartki na mięso obowiązywały aż do 1989 r., tj. do czasu urynkwienia gospodarki. Szerokiej pomocy udzielały Polakom społeczeństwa krajów zachodnich, zwłaszcza Niemiec, śląc paczki rozdzielane przez Kościół.

Dodatkowy czynnik osłabiający gospodarkę stanowiło stale rosnące, wskutek naliczania odsetek, zadłużenie zagraniczne. W 1989 r. osiągnęło ono astronomiczną kwotę 40 mld dolarów. Zachodni wierzyciele uzależniali negocjacje kredytowe od ponownej legalizacji „Solidarności”, lecz Jaruzelski nie widział możliwości spełnienia tego postulatu. Powszechny marazm i brak perspektyw przyniósł falę emigracji. Z Polski wyjechało blisko 1 mln obywateli, głównie lepiej wykształconych. Władzom te wyjazdy były na rękę, pozbywały się bowiem osób najbardziej krytycznych wobec systemu komunistycznego.

W 1985 r. gen. Jaruzelski zrezygnował z jednego z licznych stanowisk, które zajmował – funkcji premiera. Przekazał kierowanie Radą Ministrów ekonomście **Zbigniewowi Messnerowi**, który przygotował w 1987 r. **projekt reformy gospodarczej**. Aby uzyskać akceptację społeczeństwa dla jej wdrożenia, Messner zorganizował referendum. Odsetek negatywnych odpowiedzi był tak duży, że władze nie zdecydowały się na sfałszowanie wyników i przyznały się do porażki. W tym czasie gospodarka PRL w szybkim tempie pogrążała się w kryzysie, stąd lata 80. pod względem wskaźników gospodarczych zaliczają się do najgorszych dekad w powojennej historii Polski.

W maju i sierpniu 1988 r. kraj ogarnęła kolejna fala strajków, a jednym z postulatów protestujących była

CIEKAWOSTKA

Młodzież przeciwko komunizmowi

W kryzysowych latach 80. niechęć do systemu komunistycznego była wśród polskiej młodzieży powszechna, a w działania przeciwko systemowi zaangażowały się bardzo zróżnicowane środowiska młodzieżowe. Ważnym ośrodkiem patriotycznej pracy wychowawczej wśród młodzieży było reaktywowane niezależne harcerstwo, a także kościelny ruch oazowy.

Akcje ścigane przez komunistyczną milicję i SB były podejmowane przez antykomunistyczną Federację Młodzieży Walczącej czy anarchistyczny Ruch Społeczeństwa Alternatywnego. Wydawały one i kolportowały niezależną prasę i broszury, wykonywały antykomunistyczne graffiti i organizowały nielegalne demonstracje. Pacyfistyczny Ruch Wolność i Pokój prowadził akcję bojkotu przymusowej służby wojskowej.

Jednym z najbardziej oryginalnych ruchów antykomunistycznych w PRL była Pomarańczowa Alternatywa, która powstała na początku lat 80. we Wrocławiu w tamtejszym środowisku studenckim. Jej działalność polegała na organizowaniu happeningów, podczas których wyśmiewano działania rządu i oficjalny przekaz propagandowy. Uczestniczyły w nich setki, a nawet tysiące osób, często przebranych np. za krasnoludki, tak aby policjanci musieli wykonywać absurdalne czynności jak zatrzymanie bajkowych postaci. Happeningi były organizowane z okazji zmyślonych świąt lub rocznic, przedrzeźniających święta państwowe, np. Dnia Tajniaka czy Święta Rewolucji Krasnoludków. Z czasem te akcje odbywały się nie tylko we Wrocławiu, lecz także w Warszawie, Lublinie i Łodzi.

Happening *Precz z Upałami* został zorganizowany w lipcu 1987 r. we Wrocławiu. Jego uczestnicy nosili koszulki z pojedynczymi literami. Często jednak litera „U” gubiła się w tłumie. Tak powstało hasło *Precz z pałami*, które było dla wszystkich czytelnym sprzeciwem wobec milicji.

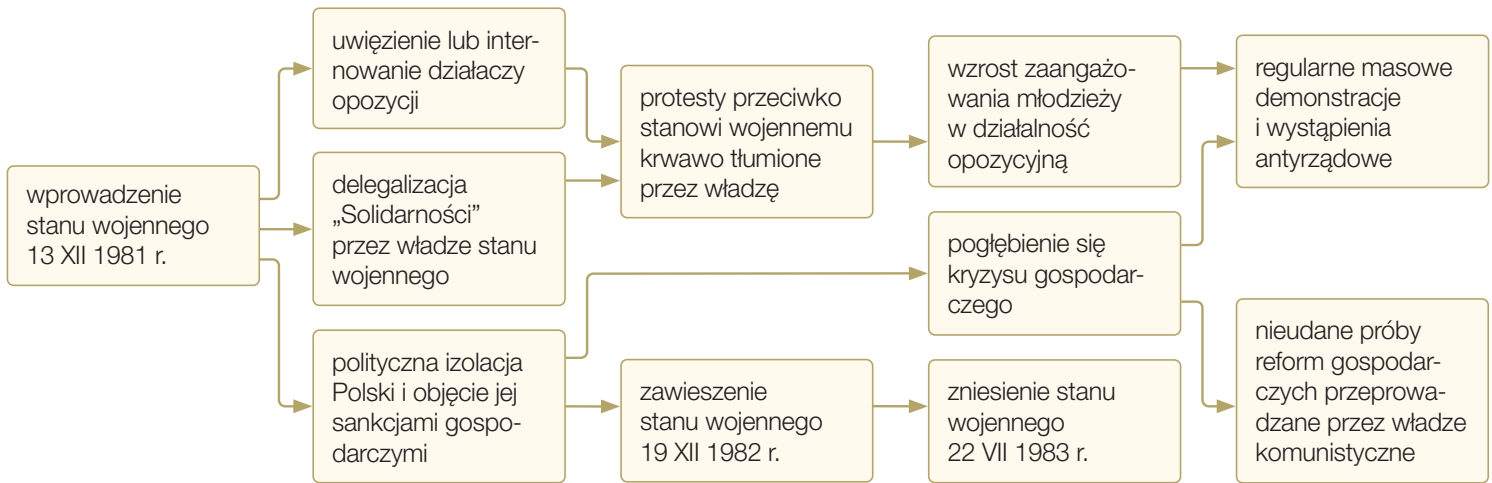
■ fotografia, Wrocław, lipiec 1987 r.

ponowna legalizacja NSZZ „Solidarność”. Nowy rząd PRL, na którego czele we wrześniu 1988 r. stanął Mieczysław Rakowski, próbował zaprowadzić w Polsce wariant chiński, tj. „socjalizm rynkowy”, ale jednocześnie zachować dla PZPR władzę polityczną. W tym celu w grudniu 1988 r. została uchwalona bardzo liberalna ustawa o działalności gospodarczej, zwana ustawą Wilczka (od nazwiska jej inicjatora – ministra przemysłu Mieczysława Wilczka), kładąca podwaliny pod wprowadzenie w Polsce **systemu wolnorynkowego**. Zgodnie z nią w gestii państwa miały pozostać jedynie decyzje dotyczące wydobywania surowców naturalnych, handlu bronią czy produkcji spirytusu. 31 stycznia 1989 r. przyjęto ustawę o prawie banko-

wym, a 15 marca 1989 r. zalegalizowano handel obcymi walutami. Podjęte działania nie zwiększyły poparcia dla rządzących, większość Polaków nadal uważała za konieczne jako punkt wyjścia zalegalizowanie „Solidarności”. Próby włączenia części opozycji do współpracy, m.in. poprzez propozycje wejścia niektórych działaczy opozycji do rządu, również nie przyniosły rezultatu. Z podobną dezaprobatą przyjęto podjętą przez Rakowskiego decyzję o postawieniu w stan likwidacji 1 listopada 1988 r. kolebki „Solidarności” – Stoczni Gdańskiej. Rząd tłumaczył się rzekomymi przyczynami ekonomicznymi, ale opinia publiczna uznała to za atak na „Solidarność”. Władze zaczynały godzić się z koniecznością podjęcia głębszych reform.

ZWIĄZKI PRZYZYNOWO-SKUTKOWE

Jak przebiegał konflikt pomiędzy władzą a „Solidarnością” w latach 80.?

ĆWICZENIA

1. Wyjaśnij, w jaki sposób opozycja antykomunistyczna przetrwała stan wojenny.
2. Omów, jak wprowadzenie stanu wojennego wpłynęło na życie codzienne Polaków.
3. Przedstaw sytuację gospodarczą Polski w latach 1981–1988.

DLA ZAINTERESOWANYCH

R. Terlecki, *Solidarność 1980–1989. Polska droga do wolności*, Kraków 2018.
M. Zaremba, *Wielkie rozczarowanie. Geneza rewolucji Solidarności*, Kraków 2023.

Podsumowanie rozdziału II

Polska i Polacy po II wojnie światowej

1 Początki władzy komunistów w Polsce

- 22 lipca 1944 r. został ogłoszony Manifest PKWN. 31 grudnia 1944 r. PKWN przekształcono w Rząd Tymczasowy Rzeczypospolitej Polskiej, a w czerwcu 1945 r. powołano Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej.
- Po wojnie nastąpiła zmiana polskich granic – Kresy Wschodnie z Wilnem i Lwowem włączono do ZSRS. Z kolei do Polski przyłączono Ziemię Zachodnią i Północną: Pomorze Zachodnie, Śląsk, ziemię lubuską, Warmię, Mazury i Gdańsk. W pierwszych latach po wojnie doszło też do masowych przesiedleń ludności.
- 30 czerwca 1946 r. zostało sfalszowane referendum ludowe, a 19 stycznia 1947 r. odbyły się wybory do sejmu, w których zwyciężyli komuniści. Sejm wybrał na prezydenta Bolesława Bierutą.
- W 1944 r. komuniści przeprowadzili reformę rolną, a w kolejnych latach nacjonalizację przemysłu oraz większość handlu i rzemiosła.

2 Stalinizm w Polsce

- W styczniu 1945 r. Leopold Okulicki rozwiązał struktury Armii Krajowej. Przywódcy polskiego podziemia zostali aresztowani i wywiezieni do Moskwy, gdzie w czerwcu odbył się ich pokazowy proces („proces szesnastu”).
- Komunistyczne władze prześladowały przeciwników politycznych. Członkowie podziemia niepodległościowego, którzy prowadzili wówczas działalność partyzancką, nazywani są żołnierzami niezłomnymi lub wyklętymi.
- W grudniu 1948 r. utworzono Polską Zjednoczoną Partię Robotniczą (PZPR).
- W latach 1948–1956 wdrażano w Polsce stalinowskie rozwiązania ustrojowe i gospodarcze. 22 lipca 1952 r. uchwalono konstytucję, która wprowadzała nową nazwę państwa: Polska Rzeczpospolita Ludowa, a także zlikwidowała trójpodział władzy i urząd prezydenta.
- W kulturze polskiej okresu powojennego dominował realizm socjalistyczny (socrealizm), za pomocą którego wychwalano nowy ustrój i komunistycznych przywódców.

3 Odwilż polityczna 1956 roku

- W 1955 r. zarysował się podział wewnątrz PZPR na dwa stronnictwa: puławian i natolińczyków. Pierwsi postulowali liberalizację władzy i złagodzenie reżimu. Drugi dążyli do utrzymania dotychczasowej formy rządów.
- W marcu 1956 r. zmarł Bolesław Bierut. Nowym I sekretarzem PZPR został Edward Ochab.
- W czerwcu 1956 r. wybuchły strajki robotnicze w Poznaniu. Demonstranci domagali się m.in. obniżenia norm produkcyjnych i podwyżek płac. Do pacyfikacji strajku wysłano wojsko. Na ulicach Poznania doszło do walk, w których zginęło ok. 60 protestujących.
- W październiku 1956 r. nastąpiła zmiana we władzach PZPR – I sekretarzem został Władysław Gomułka, obiecujący „polską drogę do socjalizmu”. Jego powrót do władzy został przyjęty z entuzjazmem.
- Jednym z przejawów odwilży politycznej było zwolnienie z internowania w 1956 r. prymasa Stefana Wyszyńskiego.

4 Mała stabilizacja za Gomułki

- Okres rządów Władysława Gomułki (1956–1970) początkowo cechowało złagodzenie opresyjności państwa oraz powolny wzrost poziomu życia obywateli. W gospodarce skupiano się na rozwoju przemysłu ciężkiego.
- W 1966 r. władze państwowe zorganizowały obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego, a Kościół – Millennium (Tysiąclecie) Chrztu Polski.
- Po wojnie sześciodniowej na Bliskim Wschodzie władze PRL podjęły antysemicką kampanię, w wyniku której kraj opuściło ok. 15 tys. osób pochodzenia żydowskiego.
- W styczniu 1968 r. władze zakazały inscenizacji *Dziadów*, odebranej jako antyrosyjska manifestacja. Przeciw tej decyzji zaprotestowali intelektualiści i studenci.
- 8 marca 1968 r. odbył się w Warszawie wiec studencki, brutalnie spacyfikowany przez milicję i robotników.
- W grudniu 1970 r. wybuchły protesty robotnicze, m.in. w Gdańsku, Gdyni i Szczecinie, krwawo stłumione przez wojsko i milicję. Zginęło ponad 40 osób.

5 Polska czasów Gierka

- Po wydarzeniach Grudnia '70 na Wybrzeżu w najwyższych władzach PRL doszło do zmian. Nowym I sekretarzem KC PZPR został Edward Gierek.
- Pod rządami Gierka za zaciągane kredyty kupowano zagraniczne technologie i realizowano wielkie inwestycje.
- Pierwsza połowa lat 70. XX w. to czas otwarcia Polski na Zachód. Łatwiej można było kupić towary z importu i wyjechać w podróż za granicę.
- W połowie dekady w Polsce rozpoczął się kryzys gospodarczy. W czerwcu 1976 r. wybuchły strajki w Radomiu, Ursusie i Płocku. Wielu robotników zostało pobitych, aresztowanych i zwolnionych z pracy.
- We wrześniu 1976 r. w celu niesienia pomocy protestującym powstał Komitet Obrony Robotników (KOR). Wkrótce powołano kolejne organizacje opozycyjne: Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela, Konfederację Polski Niepodległej, Wolne Związki Zawodowe i Ruch Młodej Polski.
- 16 października 1978 r. Karol Wojtyła został ogłoszony papieżem i przyjął imię Jan Paweł II. W następnym roku odbył pierwszą pielgrzymkę do ojczyzny.

6 Narodziny „Solidarności”

- Latem 1980 r. w pogrążonej w kryzysie gospodarczym Polsce wybuchła fala strajków.
- W Stoczni Gdańskiej protestowano w obronę zwolnionej z pracy Anny Walentynowicz. Na czele strajku stanął Lech Wałęsa. Do Stoczni Gdańskiej przybyły delegacje załóg strajkujących zakładów pracy z całej Polski. Protestujący powołali Międzyzakładowy Komitet Strajkowy i wystosowali do władz państwowych 21 postulatów.
- 31 sierpnia 1980 r. podpisano porozumienia sierpniowe. Strona rządowa zgodziła się na postulaty strajkujących.
- Konsekwencją porozumień sierpniowych było powstanie Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”, na którego czele stanął Lech Wałęsa. Zapoczątkowało to trwający kilkanaście miesięcy okres swobód politycznych zwany karnawalem „Solidarności”.
- „Solidarność” szybko stała się masowym ruchem, zrzeszającym ponad 10 mln ludzi.
- We wrześniu 1980 r. Stanisław Kania został I sekretarzem KC PZPR.

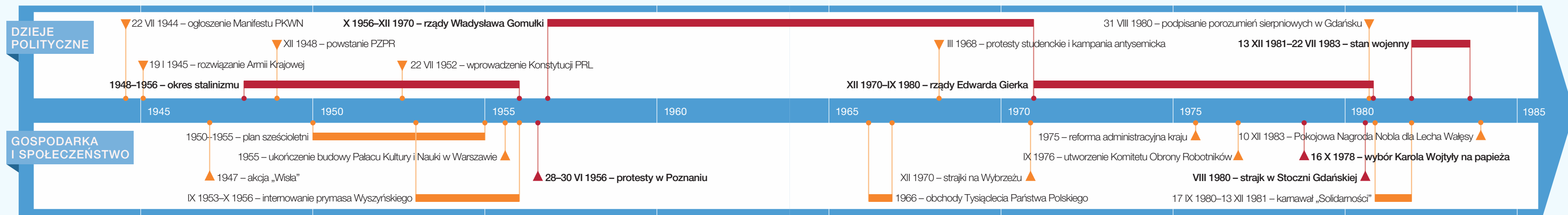
7 Stan wojenny

- 13 grudnia 1981 r. gen. Wojciech Jaruzelski ogłosił powstanie Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego i wprowadzenie stanu wojennego. Wprowadzono godzinę milicyjną, zamknięto szkoły i uczelnie, zastosowano podsłuchy rozmów telefonicznych.
- W stanie wojennym najaktywniejsi działacze „Solidarności” zostali internowani.
- 16 grudnia 1981 r. doszło do pacyfikacji strajku w kopalni „Wujek” w Katowicach. Z rąk milicjantów zginęło dziewięciu górników.
- Stan wojenny zniesiono 22 lipca 1983 r., jednak nadal trwały prześladowania opozycji. W październiku 1984 r. funkcjonariusze SB zabili kapelana „Solidarności” – ks. Jerzego Popiełuszkę.
- W 1983 r. Lech Wałęsa otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla.
- W latach 80. sytuacja ekonomiczna Polski ulegała pogorszeniu, na co wpływały sankcje Zachodu i rosnące zadłużenie. Kolejne próby reform podejmowane przez rząd kończyły się fiaskiem.

Rozmowy przedstawicieli „Solidarności” (Lech Wałęsa [1], Andrzej Gwiazda [2]) z władzami komunistycznymi toczyły się przez cały okres karnawału „Solidarności” i dotyczyły zmian systemowych, a także bieżących problemów.

■ fotografia, Warszawa, 1981 r.

Czy stan wojenny był mniejszym złem?

W latach 1980–1981 wielu Polakom towarzyszyła niepokojąca myśl: *wejdą czy nie wejdą?*. Społeczeństwo obawiało się wkroczenia do Polski wojsk sowieckich w związku z zalegalizowaniem działalności NSZZ „Solidarność” – masowego ruchu społecznego niezależnego od władz komunistycznych.

Polski rząd od miesięcy przygotowywał się potajemnie do wprowadzenia stanu wojennego, zwłaszcza że Kreml mocno naciskał w kwestii rozprawy z „Solidarnością”. W dyskusjach o przyczynach tej decyzji pojawiał się argument, że Polskę uchroniło to wówczas przed interwencją zbrojną Związku Sowieckiego, taką jak na Węgrzech w 1956 r. czy w Czechosłowacji w 1968 r., i nazywano ją mniejszym złem. Do dziś powraca pytanie, czy była to groźba, która mogła być spełniona, czy też jedynie pretekst wykorzystany przez gen. Wojciecha Jaruzelskiego w celu utrzymania monopolu władzy przez PZPR.

W liście z początków grudnia 1981 r. stojącego na czele PZPR Wojciecha Jaruzelskiego i przewodniczącego Rady Państwa Henryka Jabłońskiego sowiecki przywódca Leonid Breżniew napominał, że nie ma kompromisu w sprawach zasad socjalizmu i kierowniczej roli partii komunistycznej. Czy było to ostrzeżenie? Wiadomo, że od grudnia 1980 r. istniał plan ćwiczeń wojsk Układu Warszawskiego w Polsce. I wiosną, i jesienią 1981 r. przy jej granicy odbyły się manewry. Ponadto gen. Jaruzelski na spotkaniu z marszałkiem Wiktorem Kulikowem prosił o wsparcie gospodarcze i wojskowe oraz jednocześnie o wyłączenie z udziału z manewrów dywizji wschodniemieckich, ponieważ nie wyobrażał sobie ewentualnego wkroczenia wojsk niemieckich na polskie ziemie. Dowódca 9 dywizji pancernej Peter Herrich [czyt.: herriś] wspominał, że w grudniu 1981 r. czekał na przerzucenie swoich oddziałów na terytorium Polski, a stan gotowości odwołano dopiero trzy miesiące po ogłoszeniu stanu wojennego.

Plan interwencji wojsk bloku wschodniego pojawił się na posiedzeniu Komitetu Ministrów Obrony Narodowej

państw członkowskich Układu Warszawskiego w Moskwie, kiedy na początku grudnia 1981 r. omawiano sytuację w Polsce. Po spotkaniu wydano komunikat dla prasy. Na prośbę polskich władz miało się w nim znaleźć zawołane ostrzeżenie o możliwej interwencji wojsk Układu Warszawskiego, gdyby nastroje w Polsce się nie uspokoiły. Wspólnego oświadczenia na temat wniosków z tej narady jednak nie ogłoszono wskutek protestu Rumunii i Węgier.

Kluczowe znaczenie miało spotkanie kierownictwa Komunistycznej Partii Związku Sowieckiego. 10 grudnia 1981 r. na posiedzeniu Biura Politycznego Komitetu Centralnego wykluczono interwencję zbrojną w Polsce. W tym czasie armia sowiecka była bowiem zaangażowana w wojnę w Afganistanie, co stanowiło dla ZSRS wielkie obciążenie i finansowe, i wizerunkowe. Nie bez znaczenia pozostawało też stanowisko USA, które ostrzegły Kreml przed inwazją na Polskę. Jak podkreśla historyk Jerzy Eisler: *ZSRS był gotów do przeprowadzenia tego typu operacji wojskowej właściwie w każdej chwili. Zarazem należy dodać, że fakt, iż mógł to zrobić, wcale nie znaczy, że do tego dążył. Szachnazarov [sowiecki działacz partyjny] w czasie konferencji międzynarodowej w Jachrance w 1997 r. ujął to trafnie w formule: [...] przywództwo Związku Sowieckiego nie chciało wprowadzić wojsk, ale mogło.*

Ostatecznie do interwencji armii Układu Warszawskiego w Polsce nie doszło. W sowieckich kręgach decyzyjnych zdawano sobie sprawę, że skala oporu społecznego byłaby ogromna, co doprowadziłoby do uwikłania ZSRS w kolejny po Afganistanie konflikt i prawdopodobnie do wielu ofiar.

PODYSKUTUJMY

1. Oceń, czy groźba interwencji wojsk Układu Warszawskiego w Polsce w grudniu 1981 r. była prawdopodobna.
2. Wskaż na potencjalne konsekwencje takiej interwencji.

Ćwiczenia podsumowujące

1. Wymień działania, które pozwoliły komunistom przejąć władzę w Polsce.
2. Wymień największe strajki robotnicze w okresie PRL. Wyjaśnij, jakie były ich skutki.
3. Scharakteryzuj sytuację gospodarczą Polski pod rządami Edwarda Gierka.
4. Omów przyczyny i skutki strajków, które wybuchły latem 1980 r.
5. Wyjaśnij, jakie były przyczyny i skutki wprowadzenia stanu wojennego w Polsce.

▪ Demontaż pomnika Włodzimierza Lenina, fotografia, Berlin, 13 XI 1991 r.

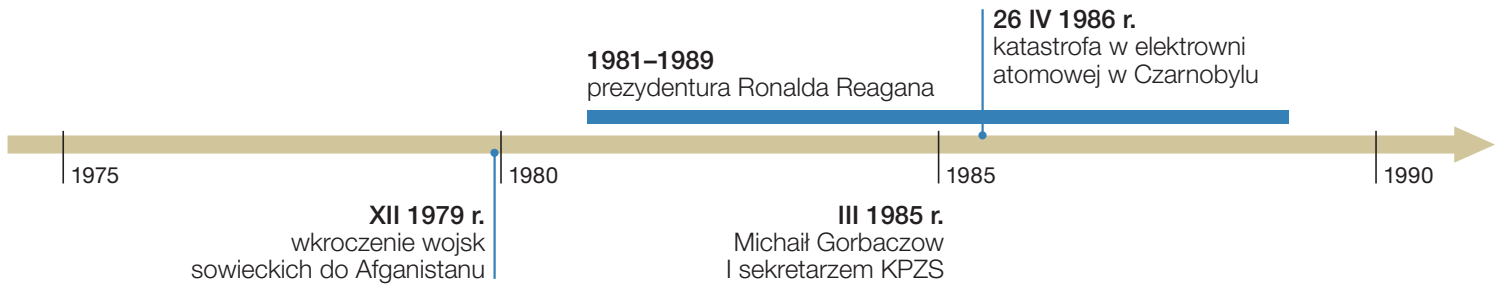
III POLSKA I ŚWIAT NA PRZEŁOMIE STULECI

1 Kryzys bloku komunistycznego	5 Europa Wschodnia po upadku komunizmu
2 Okrągły Stół i odbudowa demokracji w Polsce	6 Integracja europejska
3 Transformacja polityczna i gospodarcza w Polsce	7 Polska w NATO i Unii Europejskiej
4 Jesień Narodów	

1 KRYZYS BLOKU KOMUNISTYCZNEGO

WAŻNE NA TEJ LEKCJI:

- przemiany społeczno-polityczne w Europie Środkowo-Wschodniej w drugiej połowie XX w.,
- osłabienie ZSRS i jego konsekwencje.

RZĄDY BREŻNIEWA W ZSRS

Następca Chruszczowa **Leonid Breżniew** nadal poszerzał wpływy ZSRS na świecie, m.in. dzięki podejmowaniu współpracy z państwami Azji i Afryki. Ponadto nie dopuszczał do wzrostu niezależności krajów bloku komunistycznego w Europie Środkowo-Wschodniej. W samym ZSRS postępował jednak zastój gospodarczy, a pod koniec lat 70. rozpoczął się kryzys. Było to efektem braku inwestycji w rozwój nowoczesnych technologii oraz nieustannego rozbudowywania przemysłu zbrojeniowego i ciężkiego. Zwiększano również wydatki na wspieranie światowego ruchu komunistycznego. W oficjalnej propagandzie podkreślano, że państwo bez przerwy się rozwija i odnosi sukcesy ekonomiczne. Wbrew tym deklaracjom głównymi towarami eksportowymi ZSRS stały się rabunkowo wydobywane surowce oraz broń.

Gospodarka centralnie sterowana nie motywowała do wydajnej pracy, za to sprzyjała korupcji i marnotrawstwu zasobów naturalnych. Przekładało się to na niski dochód narodowy w przeliczeniu na mieszkańca

(o połowę mniejszy niż w USA), małą wydajność pracy i niskie zarobki. Zmniejszono nakłady na naukę, co przyczyniło się do spadku poziomu nauczania oraz obniżenia jakości opieki medycznej. Powszechnym problemem w ZSRS stał się alkoholizm, a społeczeństwo pogrążało się w marazmie.

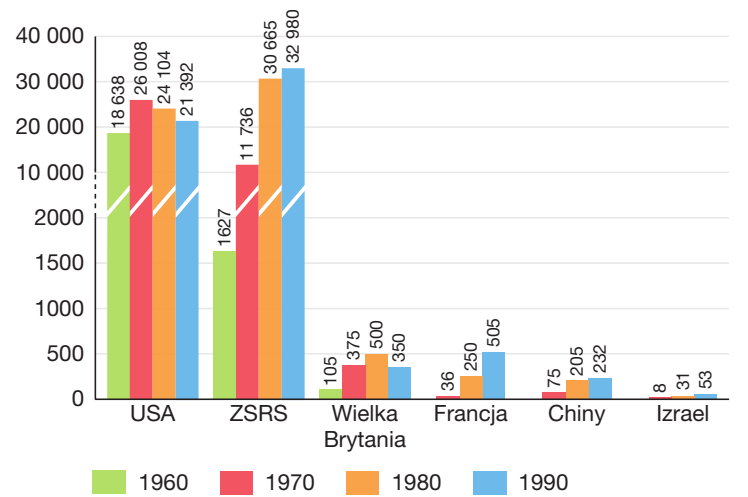
Wskutek nieprzemyślnych eksperymentów inżynierskich, m.in. zmieniania biegu rzek w celu nawadniania pustyń, czy stosowania dużych ilości nawozów sztucznych doprowadzono do degradacji ekologicznej rozległych połaci kraju. Symbolem tych przedsięwzięć stała się zagłada Morza Aralskiego, które prawie całkowicie wyschło (zob. zdjęcie poniżej).

POLITYKA REAGANA WOBEC ZSRS

Na początku lat 80. Sowietzi mieli dużą przewagę w produkcji broni. Sytuacja zmieniła się, gdy w 1981 r. prezydentem USA wybrano **Ronalda Reagana** [czyt.: regana]. Odszedł on od polityki odprężenia i zaczął dążyć do ograniczenia wpływów ZSRS na świecie. Jego sojusznikami zostali przywódcy: Wielkiej Bry-

tanii **Margaret Thatcher** oraz RFN **Helmut Kohl** [czyt.: kol]. Ponieważ USA dysponowały potężną gospodarką i przewagą technologiczną w dziedzinie elektroniki, Reagan zainicjował wyścig zbrojeń na ogromną skalę. Aż o 50% wzrosły wydatki na armię, którą wyposażono w sprzęt najnowszej generacji: 10 tys. nowoczesnych czołgów i 3 tys. samolotów. Rozbudowano także marynarkę wojenną i unowocześniono arsenał broni masowego rażenia. Amerykanie rozmieścili w Europie rakiety balistyczne **Pershing 2** [czyt.: perszing] i **Cruise** [czyt.: kruz] oraz rozpoczęli

Główne atomy w arsenale mocarstw atomowych

POSTAĆ HISTORYCZNA

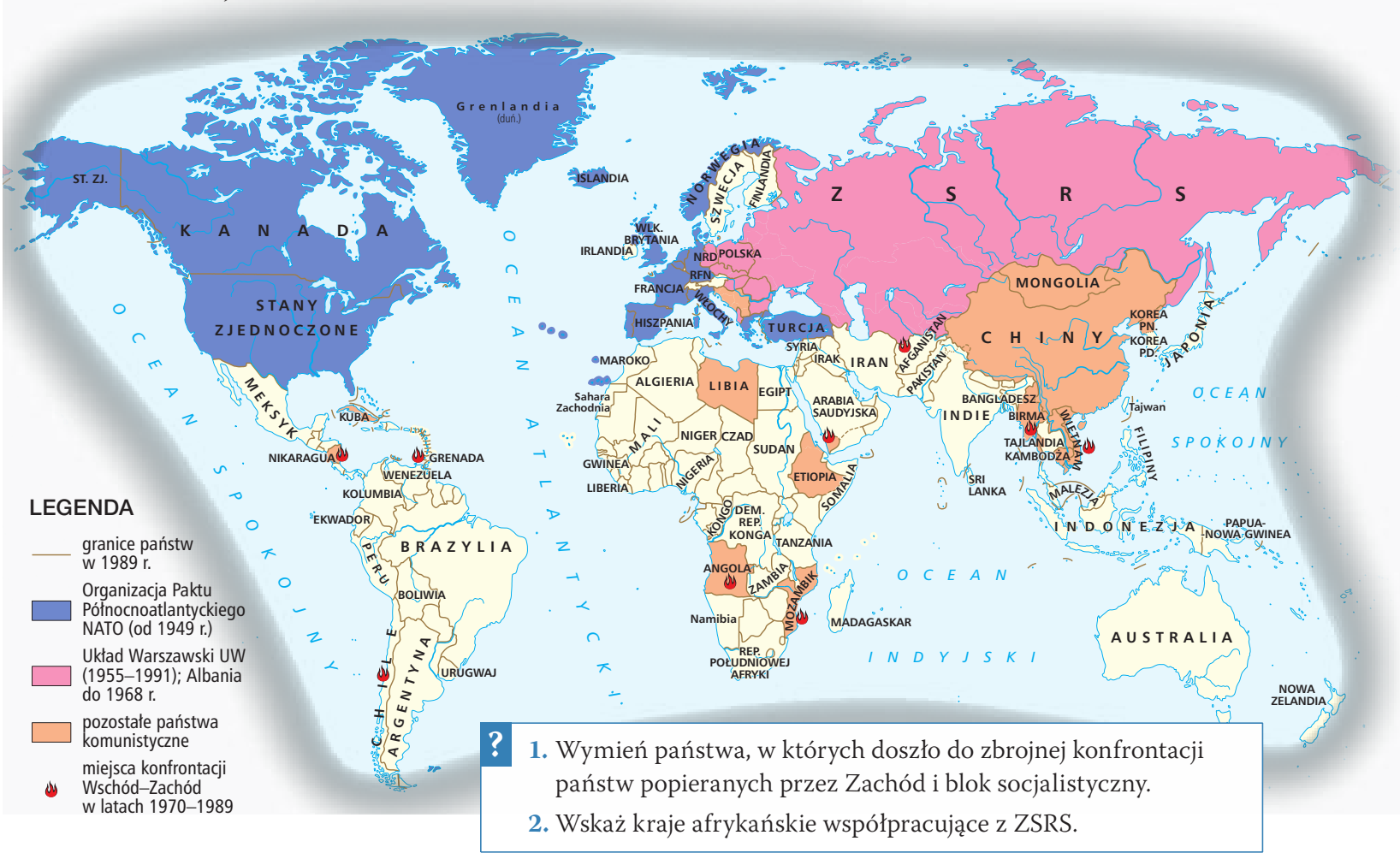
RONALD REAGAN

1911–2004

Był 40. prezydentem USA, politykiem Partii Republikańskiej. Początkowo pracował jako komentator radiowy i aktor występujący w westernach. W latach 60. rozpoczął karierę polityczną w Partii Republikańskiej. W 1980 r. wygrał wybory prezydenckie i utrzymał się na tym stanowisku przez dwie kadencje. Prowadził aktywną politykę zagraniczną, w ramach której podporządkował wszystkie działania osłabieniu ZSRS, wspierając wszystkich wrogów Sowietów. W wyścig zbrojeń zaangażował potężną amerykańską gospodarkę, co wiązało się z wielkim wzrostem zadłużenia państwa. Zrealizował jednak swój cel – doprowadził do ruiny gospodarczej i rozpadu ZSRS oraz bloku wschodniego. Dzięki temu kraje Europy Środkowo-Wschodniej, m.in. Polska, mogły opuścić sowiecką strefę wpływów.

RYWALIZACJA WSCHÓD-ZACHÓD W LATACH 1970-1989

Pozostałości Morza Aralskiego – niegdyś czwartego co do wielkości jeziora na świecie. Nieracjonalne decyzje dotyczące inwestycji gospodarczych w ZSRS spowodowały wyschnięcie tego zbiornika wodnego w prawie 90%.

■ fotografia współczesna, Uzbekistan

program militaryzacji przestrzeni kosmicznej, nazywany **programem „gwiazdnych wojen”**. Zaplanowano system przechwytyjący i niszczący rakiety wystrzelone przez państwa Układu Warszawskiego. Ten tajny projekt budził szczególny niepokój Sowietów, miał ich bowiem pozbawić możliwości skutecznego ataku nuklearnego na USA, co czyniłoby ZSRS bezbronnym w przypadku wojny.

Reagan nie wierzył w dane statystyczne publikowane przez sowieckie władze i słusznie uważał, że gospodarka ZSRS znajduje się na skraju załamania. Postanowił więc dodatkowo osłabić sowieckie imperium poprzez restrykcyjne działania gospodarcze, m.in. ograniczając sprzedaż towarów i usług do państw bloku wschodniego. Zmniejszyło to o 80% eksport nowych technologii i pogłębiło kryzys gospodarczy w państwach komunistycznych. Ponadto Amerykanie podjęli działania mające na celu obniżenie cen surowców, z których sprządaży Sowietci czerpali dotąd ogromne zyski. W zamian za nowoczesną broń nakłonili Arabię Saudyjską do zwiększenia wydobycia ropy naftowej, co znacząco obniżyło jej cenę na światowych rynkach. Za namową USA największy eksporter złota, Republika Południowej Afryki, zwiększył jego wydobycie, co również przełożyło się na spadek ceny tego kruszcu. W rezultacie dochody ZSRS z eksportu surowców spadły aż o 50%. Sowietci nie byli już w stanie podołać ekonomicznym kosztom światowego współzawodnictwa z USA i ich sojusznikami.

Ronald Reagan [1] przemawia podczas uroczystości związanej z zakończeniem misji promu kosmicznego Columbia [czyt.: kolambia]. Skonstruowanie przez Amerykanów pojazdów kosmicznych, mogących odbywać wielokrotnie loty w kosmos, było wyzwaniem, na które Sowietci nie byli w stanie odpowiedzieć.

■ fotografia, Edward w USA, 4 VII 1982 r.

WOJNA W AFGANISTANIE

W pierwszej połowie lat 70. w Afganistanie obalono monarchię i przez kilka lat trwała tam walka o władzę. W 1978 r. przejęli ją komuniści, którzy szybko wdali się w wewnętrzne konflikty. W tej sytuacji w grudniu 1979 r. wojska sowieckie wkroczyły do Afganistanu i siłowo zainstalowały nowe, lojalne wobec siebie władze. Interwencja jedynie pogorszyła sytuację wewnętrzną w pogrążonym w wojnie domowej kraju. W konflikt zaangażowały się też USA, które wsparły opozycyjne oddziały bojowników – **mudżahedinów**. Walki toczyły się przez dziewięć lat i kosztowały ZSRS średnio 4 mld dolarów rocznie, czego nie była w stanie unieść sowiecka gospodarka. Ostatecznie w lutym 1989 r. Sowietci zostali zmuszeni do wycofania się, a reżim komunistyczny przetrwał w Afganistanie jeszcze trzy lata. Później władzę zdobyli tam fundamentaliści islamscy – talibowie.

Interwencja w Afganistanie przyspieszyła upadek ZSRS. Koszty walk i okupacji tego kraju oraz sankcje gospodarcze, jakie USA nałożyły na Sowietów w związku z interwencją, ostatecznie zrujnowały gospodarczo ZSRS. Poniósł on również wizerunkową porażkę na arenie międzynarodowej. Masowe potępienie agresji doprowadziło bowiem do zbojkotowania przez USA i liczne państwa igrzysk olimpijskich w Moskwie w 1980 r. W rewanżu cztery lata później ZSRS i kraje bloku wschodniego odmówiły udziału w olimpiadzie w Los Angeles.

Mudżahedini prowadzili walkę partyzancką przeciwko armii sowieckiej. Początkowo używali prymitywnej broni i przemieszczali się głównie konno. Z czasem, dzięki amerykańskim dostawom broni i obozom szkoleniowym w Pakistanie, mogli stawiać okupantom skuteczny opór.

■ fotografia, Afganistan, 1987 r.

TEKST ŹRÓDŁOWY

UCHODŹCY Z AFGANISTANU

W raporcie Międzynarodowej Komisji ds. Uchodźców z 1985 r. w sprawie sytuacji w Afganistanie opisano trudne położenie tamtejszej ludności.

Wychodźstwo i wyludnienie kraju spowodowane jest przede wszystkim okrucieństwem, z jakim Sowietci przeprowadzają swoje akcje pacyfikacyjne. Ludność cywilna jest przekonana, że wojska sowieckie mogą atakować bezkarnie, kiedy i gdzie chcą, dzięki temu, że niepodzielnie panują w powietrzu. Wobec zupełnego niemal braku broni przeciwlotniczej ludność sądzi, że partyzanci nie są w stanie zapewnić jej skutecznej obrony. Okrucieństwa popełniane przez wojsko sowieckie powodują więc zjawisko masowej ucieczki ludności do Pakistanu. Charakterystyczne pod tym względem są informacje o masakrze, która miała miejsce we wsi Podhwa-b-e-Szana w prowincji Logar 13 września 1982 r. Sowietci spalili tam żywcem 105 osób. W tydzień później 50 rodzin (tj. około 500 osób) opuściło wieś. Świadczenia okrucieństw zostały zebrane przez prowadzących ankietę dotyczącą prowincji Logar i Ghazni [czyt.: gjazni]. We wrześniu 1985 r. wojska sowieckie pod komendą generała Osmanowa przeprowadziły tu szeroko zakrojoną akcję pacyfikacyjną, której celem było rozproszenie zgrupowań partyzanckich zagrażających

drodze łączącej Kabul z Ghazni. Powstańcy wycofali się w góry, a cały ciężar tej akcji spadł na bezbronne wsie położone wzdłuż drogi.

Źródło: W. Pronobis, *Polska i świat w XX wieku*, Warszawa 1991, s. 527.

Uchodźcy z Afganistanu w pakistańskich obozach dla uchodźców. Tylko niewielu z nich po zakończeniu zmagania z Sowietami w 1989 r. powróciło do kraju. W Afganistanie wybuchła bowiem krwawa wojna domowa.

■ fotografia, Pakistan, 1985 r.

1. Wyjaśnij, jakiego typu uzbrojenia brakowało mudżahedinom.
2. Scharakteryzuj taktykę walki przyjętą przez partyzantów afgańskich oraz armię sowiecką.

KRYZYS WŁADZY W ZSRS I RZĄDY GORBACZOWA

Po śmierci Breżniewa w listopadzie 1982 r. na czele partii komunistycznej znalazł się dotychczasowy szef Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego (KGB) Jurij Andropow. Podczas krótkiego okresu rządów nowy I sekretarz KPZS nie zdążył wprowadzić planowanych reform. Władzę w państwie – ponownie za ledwie na rok – przejął po nim Konstantin Czernienko. Po jego śmierci w marcu 1985 r. nowym sekretarzem generalnym partii został **Michaił Gorbaczow**.

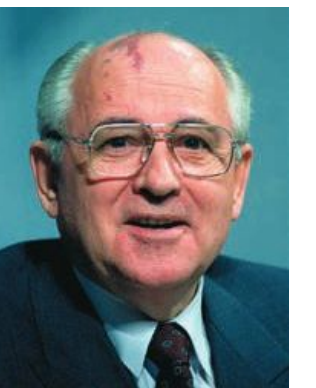
Nowy przywódca ZSRS zaczął od walki z alkoholizmem, lecz nie odniósł na tym polu większych sukcesów. Wówczas Gorbaczow sformułował śmiały projekt reform, które określił jako: **głasnost** (ros. 'jawność'), **pierestrojka** (ros. 'przebudowa') i **uskorienije** (ros. 'przyspieszenie'). W ramach polityki głośności obywatele ZSRS dowiedzieli się o nadużyciach rządzących, co tylko wzbudziło większą niechęć do panującego systemu. Z kolei pierestrojka, mająca przynieść gruntowną reformę i usprawnienie funkcjonowania

POSTAĆ HISTORYCZNA

MICHAŁ GORBACZOW

1931–2022

Był sowieckim przywódcą, ostatnim I sekretarzem Komunistycznej Partii Związku Sowieckiego. To stanowisko objął w stosunkowo młodym wieku, mając 54 lata, w sytuacji gdy ZSRS chylił się ku upadkowi. Gorbaczow próbował przeprowadzić reformy wewnętrzne w państwie i poprawić jego relacje z państwami zachodnimi. Zawarł porozumienia rozbrojeniowe z USA. Za jego zgodą transformacje ustrojowe w krajach komunistycznych odbyły się na drodze pokojowej. Został prezydentem Związku Sowieckiego. Za jego kadencji, w 1990 r., ZSRS przyznał się do mordu na polskich oficerach w Katyniu.

państwa, okazała się niemożliwa do przeprowadzenia bez naruszania jego komunistycznych podstaw ustrojowych – a takie właśnie było założenie Gorbaczowa. Wymienił on co prawda kadry państwowe, przyznając wyższe stanowiska osobom znacznie młodszym niż dotąd, jednak nie powiodła się próba naprawy gospodarki bez zmiany dotychczasowego sposobu jej zarządzania – trybu nakazowo-rozdziałowego.

Potrzebę reform uwydatniła **katastrofa elektrowni atomowej w Czarnobylu**, do której doszło w kwietniu **1986 r.** (więcej o niej w ramce poniżej). Postawa władz sowieckich, które w nieodpowiedzialny sposób ukrywały informację o tym wypadku, podważyła i tak niewielką międzynarodową wiarygodność Sowietów. Aby zapobiec pogłębianiu się kryzysu, Gorbaczow

zaczął ograniczać wydatki na armię, m.in. zlikwidował bazy żołnierzy sowieckich w Angoli i Wietnamie oraz podpisał z USA układ o ograniczeniu zbrojeń. Z czasem zezwalał na coraz śmielsze reformy we własnym kraju. W maju 1989 r. po raz pierwszy odbył się Zjazd Deputowanych Ludowych, na którym 15% spośród wybranych stanowili kandydaci niezależni od partii komunistycznej. Rok później Gorbaczowa wybrano na nowo utworzony urząd prezydenta ZSRS.

Na fali zmian w ZSRS także w państwach Europy Środkowo-Wschodniej za zgodą Moskwy zaczęto stopniowo dopuszczać do działalności środowiska opozycyjne. Gorbaczow liczył bowiem, że uwiarygodni to władzę, komuniści nadal utrzymają tam wpływy, a kraje te pozostaną w strefie wpływów ZSRS.

■ KATASTROFA W CZARNOBYLU

26 kwietnia 1986 r. na skutek zaniedbań doszło do awarii w elektrowni atomowej w Czarnobylu w Ukrainie (będącej wówczas częścią ZSRS). W wyniku wybuchu reaktora skażeniu uległ obszar 120 tys. km². Z najbliższych okolic musiało na stałe wyjechać blisko 350 tys. osób. Ponadto w powietrze wzbijała się radioaktywna chmura, która rozprzestrzeniła się nad Europą. Do gaszenia pożaru wysłano jednostki straży pożarnej, których nie wyposażono w odpowiedni sprzęt ochronny. Z tego powodu ratownicy wkrótce zapadli na chorobę popromienną, a część z nich zmarła lub trwale utraciła zdrowie. Władze utrzymywały awarię w tajemnicy, aby nie zakłócić uroczystości pierwszomajowych.

Na skutek tej decyzji na wpływ groźnego promieniowania narażono dalsze miliony ludzi, nie tylko w ZSRS. Chmura przemieszczała się bowiem w stronę Polski i państw skandynawskich. Dopiero gdy Szwedzi podnieśli alarm, rząd ZSRS zdradził, co naprawdę stało się w Czarnobylu. Katastrofa w elektrowni atomowej w Czarnobylu ujawniła, że rządząca partia manipuluje informacjami i nie dba o bezpieczeństwo obywateli. Awaria obnażyła też katastrofalny stan Kraju Rad.

Zniszczony reaktor w Czarnobylu był jednym z czterech, które zbudowano w tamtejszej elektrowni. W wyniku eksplozji została zniszczona jego ważyca ponad 1200 t pokrywa. Pożar, który wówczas wybuchł, ugaszono dopiero po dziewięciu dniach.

■ fotografia, Ukraina, IV 1986 r.

? Jakie były skutki polityczne, społeczne i psychologiczne katastrofy w Czarnobylu?

ĆWICZENIA

1. Podaj przyczyny kryzysu w ZSRS w latach 80. XX w.
2. Oceń znaczenie katastrofy w Czarnobylu dla przemian społeczno-politycznych w ZSRS.
3. Wyjaśnij, w jaki sposób działania podjęte przez administrację Reagana doprowadziły do upadku bloku wschodniego.

DLA ZAINTERESOWANYCH

G. Feifer, *Afgańska ruletka. Radziecka inwazja na Afganistan*, tłum. T. Szlagor, Wrocław 2011.
S. Plokh, *Czarnobyl. Historia nuklearnej katastrofy*, tłum. M. Fedyszak, Kraków 2019.

2

OKRĄGŁY STÓŁ I ODBUDOWA DEMOKRACJI W POLSCE

WAŻNE NA TEJ LEKCJI:

- przyczyny i przebieg zawarcia porozumienia Okrągłego Stołu,
- skutki kompromisowego porozumienia opozycji z władzami PRL,
- pierwsze przemiany ustrojowe w Polsce w latach 1989–1997.

■ OBRADY OKRĄGŁEGO STOŁU

W 1988 r. ostatnie próby reform gospodarczych podejmowane przez komunistyczne władze okazały się bezskuteczne. W tym samym czasie część opozycjonistów związanych z Wałęsą zaczęła odbudowywać NSZZ „Solidarność”. Przy przewodniczącym związku powstał **Komitet Obywatelski „Solidarność”**. W jego ramach wyznaczeni przez Wałęsę reprezentanci opozycji

ustalali swoje stanowisko na temat zagadnień, które miały być omawiane podczas negocjacji z rządzącymi. Planowane rozmowy zostały poprzedzone zmianami personalnymi w kierownictwie PZPR – weszli do nich komuniści otwarci na porozumienie z opozycją.

Do rokowań miało dojść podczas **obrad Okrągłego Stołu**, które rozpoczęły się **6 lutego 1989 r.** w Pałacu Namiestnikowskim (Pałac Prezydencki) w Warszawie.

Obrady Okrągłego Stołu toczyły się przez dwa miesiące, od lutego do kwietnia 1989 r. W uroczystym rozpoczęciu rozmów transmitowanych przez telewizję udział wzięło 54 reprezentantów obu stron. W sumie w negocjacje było zaangażowanych ponad 700 osób.

■ fotografia, Warszawa, 6 II 1989 r.

Uczestniczyli w nich:

- ▶ **strona koalicyjno-rządowa** – skupiająca przedstawicieli władzy pod kierownictwem ministra spraw wewnętrznych **gen. Czesława Kiszczaka**, wraz z delegacją OPZZ, która starała się zaznaczyć swoją odrębność od PZPR;
- ▶ **strona solidarnościowo-opozycyjna** – członkowie „Solidarności” z **Lechem Wałęsą** na czele;
- ▶ dwaj duchowni katoliccy i jeden ewangelicki w roli obserwatorów.

Po oficjalnym otwarciu obrad podjęto rozmowy w trzech powołanych zespołach („stolikach”), którym współprzewodniczyli reprezentanci władzy i opozycji. Negocjowano w zespołach do spraw reform politycznych, gospodarki oraz **pluralizmu** związkowego i polityki społecznej.

Niektóre decyzje uzgadniano podczas nieformalnych spotkań kierownictwa PZPR z opozycjonistami **w Magdalence**. Ostatecznie w wyniku dwumiesięcznych negocjacji 5 kwietnia 1989 r. **zawarto porozumienie**, na mocy którego:

- ▶ zdecydowano o przeprowadzeniu częściowo wolnych **wyborów do sejmu** (65% miejsc zagwarantowano stronie rządowej) i w pełni wolnych do nowo utworzonego senatu. Ze względu na to, że wybory

odbyły się w wyniku umowy politycznej, która gwarantowała rządzącemu obozowi określoną liczbę miejsc w parlamencie, określa się je często jako **wybory kontraktowe**;

- ▶ przywrócono **senat** (liczący 100 senatorów);
- ▶ rządzący zgodzili się ponownie zalegalizować NSZZ „Solidarność”;
- ▶ zlikwidowano Radę Państwa;
- ▶ przywrócono **urząd prezydenta państwa**, którego miało wybrać Zgromadzenie Narodowe – czyli połączone izby sejmu i senatu.

■ WYBORY CZERWCOWE 1989 ROKU

Przywódcy partyjni byli przekonani, że wynik głosowania będzie dla nich korzystny, mieli bowiem w swoich rękach media i cały aparat administracyjny państwa. Z kolei opozycja wychodziła z podziemia i dopiero budowała swoje struktury. Z tego powodu komuniści nalegali na to, żeby wybory odbyły się jak najszybciej, licząc, że strona opozycyjna nie zdąży się do nich przygotować i w konsekwencji je przegra. Nie wzięli jednak pod uwagę determinacji społeczeństwa, które dla obalenia systemu komunistycznego gotowe było na liczne poświęcenia.

Kontraktowy – dotyczący kontraktu, czyli w tym przypadku umowy między stronami politycznego sporu.

Pluralizm – jedna z zasad demokracji, umożliwiająca udział w życiu politycznym różnym grupom społecznym na równych zasadach.

■ PIERWSZA WOLNA KAMPANIA WYBORCZA

Po ogłoszeniu terminu pierwszych częściowo wolnych wyborów zwolennicy „Solidarności” rozpoczęli szeroko zakrojoną akcję agitacyjną. Działacze opozycji zdawali sobie sprawę, że wielu Polaków jest zniechęconych do głosowania. W 1989 r. należało przekonać obywateli, że tym razem mają rzeczywisty wpływ na wybór władzy. Wobec tego, że rządząca partia nadal kontrolowała media, przedstawiciele opozycji skupili się na rozwieszaniu plakatów i kolportażu ulotek.

Plakaty z wizerunkiem **Lecha Wałęsy** miały zachęcać do głosowania na działaczy „Solidarności”. W ten sposób promowano ponad 260 kandydatów. Zgodnie z pomysłem widocznego na plakacie wybitnego reżysera **Andrzeja Wajdy** poszczególni kandydaci zostali sfotografowani razem z przewodniczącym „Solidarności” i następnie trafili na plakaty wyborcze. Było to doskonałe posunięcie, gdyż przeciętny wyborca nie znał większości kandydatów, ale znał Wałęsę i chciał głosować na popieranego przez niego kandydata. To okazało się ważne dla wyborczego zwycięstwa nad komunistami.

■ *plakat, 1989 r.*

❓ Dlaczego strona solidarnościowa chciała przekonać Polaków do udziału w wyborach?

Plakat wyborczy „Solidarność” z 1989 r. został zaprojektowany przez Tomasza Sarneckiego. Odwoływał się do postaci szeryfa z popularnego westernu *W samo południe*.

■ *plakat, 1989 r.*

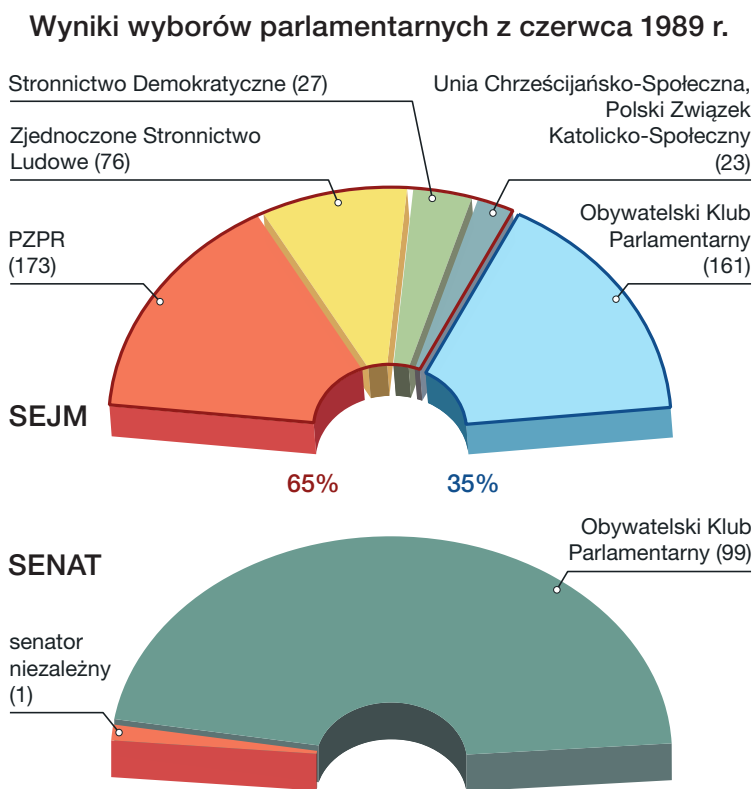
Dwa dni po podpisaniu porozumień Okrągłego Stołu rozpoczęła się kampania wyborcza. W obozie „Solidarności” zdecydowano się na stworzenie jednej listy kandydatów, zatwierdzonej przez Lecha Wałęsę i Komitet Obywatelski. Aby nie tracić głosów poprzez rywalizację wewnątrz Komitetów Obywatelskich, zgłoszono tylko tylu kandydatów, ile było miejsc do zdobycia.

Termin wyborów parlamentarnych wyznaczono na **4 i 18 czerwca 1989 r.**, ponieważ ordynacja zakładała dwie tury głosowania. W pierwszej turze wyborów czerwcowych wzięło udział 62% wyborców. Opozycja zdobyła wszystkie miejsca w podlegającej wolnemu wyborowi 35-procentowej części sejmu, a w senacie obsadziła 99 na 100 możliwych miejsc. Powiodła się pełna zaangażowania akcja agitacyjna przygotowana przez środowisko „Solidarności”.

W drugiej turze głosowania pozostały do obsadzenia jedynie miejsca zagwarantowane przy Okrągłym Stole koalicji rządzącej. Frekwencja w tej turze, gdy nie można było już głosować na przedstawicieli opozycji, wyniosła więc zaledwie 25 procent.

■ WASZ PREZYDENT, NASZ PREMIER

Opozycyjni parlamentarzyści z sejmu i senatu utworzyli **Obywatelski Klub Parlamentarny (OKP)**, a jego przewodniczącym obwołali Bronisława Geremka. Ponieważ „Solidarność” miała 99 mandatów w senacie, wybrała na stanowisko marszałka senatu **Andrzeja Stelmachowskiego**, marszałkiem sejmu został zaś kandydat strony rządowej **Mikołaj Kozakiewicz** ze Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego (ZSL).

Następnym etapem politycznych przemian miał być **wybór prezydenta** przez parlament. Strona rządowa zaczęła forsować kandydaturę **gen. Wojciecha Jaruzelskiego**. „Solidarność” do tej propozycji odnosiła się niechętnie. Impas przełamał artykuł Adama Michnika pod tytułem *Wasz prezydent, nasz premier*, opublikowany na łamach „Gazety Wyborczej”. Proponowano w nim podział najwyższych stanowisk pomiędzy komunistów i opozycję. 19 lipca 1989 r. część posłów opozycji celowo oddała nieważne głosy, wskutek czego większością załedwie jednego głosu generał został wybrany na urząd Prezydenta Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

Wkrótce okazało się, że komuniści nie chcą podzielić się władzą – Jaruzelski wyznaczył bowiem na urząd premiera Czesława Kiszczaka. Doradcy Wałęsy przekonali wówczas lojalne dotąd wobec PZPR Zjednoczone Stronnictwo Ludowe i Stronnictwo Demokratyczne

POSTAĆ HISTORYCZNA

TADEUSZ MAZOWIECKI

1927–2013

Był publicystą i politykiem, pierwszym niekomunistycznym premierem Polski po 1989 r. W młodości związał się ze współpracującym z komunistami chrześcijańskim Stowarzyszeniem PAX. W latach 1961–1972 z ramienia katolickiej grupy „Znak” zasiadał w sejmie PRL. Jako publicysta współpracował m.in. z „Tygodnikiem Powszechnym” i „Po Prostu”. W sierpniu 1980 r. stanął na czele zespołu ekspertów przy Międzyzakładowym Komitecie Strajkowym. Był pierwszym redaktorem naczelnym „Tygodnika Solidarność”. W czasie stanu wojennego został internowany. W latach 80. należał do najbliższych współpracowników Lecha Wałęsy. Brał udział w obradach Okrągłego Stołu. W 1989 r. stanął na czele rządu. Ogłosił politykę tzw. grubej kreski, czyli odcięcia się od dotychczasowego systemu i skupieniu się na budowie demokratycznej przyszłości, co jednak wiązało się z rezygnacją z rozliczania odsuniętych od władzy komunistów i pozostawienie im pełnej swobody działania. W 1990 r. bezskutecznie ubiegał się o urząd Prezydenta RP. W styczniu 1991 r. ustąpił ze stanowiska premiera. W latach 1991–2001 zasiadał w sejmie. Był przewodniczącym partii postsolidarnościowych – Unii Demokratycznej, a następnie Unii Wolności.

do zerwania współpracy z PZPR i utworzenia z „Solidarnością” koalicji sejmowej. Klub PZPR stracił w ten sposób większość parlamentarną i Jaruzelski był zmuszony powierzyć misję utworzenia rządu pierwszemu niekomunistycznemu premierowi. Został nim wieloletni opozycjonista **Tadeusz Mazowiecki** (jego [biogram](#) na s. 115), którego kandydaturę wysunął Wałęsa. 12 września 1989 r. sejm zatwierdził skład nowego gabinetu. W Polsce rozpoczął się trudny proces budowania demokracji i gospodarki wolnorynkowej.

TEKST ŹRÓDŁOWY

EXPOSÉ PREMIERA TADEUSZA MAZOWIECKIEGO

We wrześniu 1989 r. rząd Tadeusza Mazowieckiego stanął przed bezprecedensowymi problemami dotyczącymi zarówno przebudowy ustroju państwa, jak i pogrążonej w głębokim kryzysie gospodarki.

Aby mogło dojść do sytuacji, w której przed Wysoką Izbą staje premier wywodzący się z „Solidarności”, wiele się stać musiało, wszyscy musieliśmy wiele przemyśleć i wiele zrozumieć. Ten fakt nie mógłby się dokonać – bez wielkich, groźnych dla narodu wstrząsów – gdyby główne siły polityczne działające w naszym kraju nie wykazały wyobraźni, dobrej woli i poczucia odpowiedzialności za Polskę. Niezastąpiona była w tym także rola Kościoła. Stoimy dziś przed dwoma głównymi problemami Polski: przebudową polityczną państwa i wyprowadzeniem kraju z katastrofy gospodarczej. [...] Odrzucamy filozofię polityczną zakładającą, że reformy gospodarcze można wprowadzać wbrew społeczeństwu, ponad jego głowami, odkładając na bok przemiany demokratyczne. Polskę może wydzwignąć jedynie społeczeństwo wolnych obywateli i polityka Rządu obdarzonego zaufaniem wyraźnej większości Polaków.

Sprawą zasadniczej wagi jest przewartościowanie postawy obywateli wobec państwa. Doświadczenia historii najnowszej spowodowały, że znaczna część naszego społeczeństwa nie widziała w państwie ukształtowanym po wojnie instytucji służącej narodowi. [...] Rząd pragnie współpracować ze wszystkimi partiami i ugrupowaniami politycznymi obecnymi w parlamencie. Znajdujemy się w zupełnie nowej sytuacji, w której wszystkie siły polityczne na nowo muszą przemyśleć swoją rolę, a także swój stosunek do państwa i jego instytucji, w sytuacji gdy staje się ono wartością ogólną i nadrzędną. Jest to dla wszystkich proces niełatwy, ale konieczny. Dotyczy tak PZPR z jednej strony, jak tych, którzy dotąd byli w opozycji – z drugiej. [...]

exposé – pierwsze wystąpienie premiera przed parlamentem z programem planowanych działań.

1. Wymień problemy, z którymi musiał zmierzyć się rząd Mazowieckiego.
2. Wyjaśnij, czym różniła się wizja demokratycznego państwa według premiera Mazowieckiego od obowiązującego dotąd w Polsce systemu komunistycznego.

SPORY W OBOZIE SOLIDARNOŚCIOWYM

Podziały w obozie solidarnościowym istniały już w 1980 r. Stan wojenny i represje władzy komunistycznej odsunęły je na dalszy plan. Spór powrócił w 1989 r. i dotyczył m.in. podjęcia rozmów z rządzącymi. Bardzo sceptycznie odnosili się do tej kwestii Andrzej Gwiazda z „Solidarności”, Kornel Morawiecki z „Solidarności Walczącej” czy Leszek Moczulski z Konfederacji Polski Niepodległej (KPN). Kompromisy zawarte

Stoimy przed historycznym zadaniem dokonania przemian w gospodarce, które dotrzymałyby kroku przemianom politycznym. Zadanie to jednak musi być wykonane w skrajnie trudnej sytuacji ekonomicznej.

Źródło: *Wielkie mowy historii*, t. 4: Od Kennedy’ego do Ratzingera, oprac. T. Zawadzki, Warszawa 2006, s. 274–278.

Tadeusz Mazowiecki podczas wygłaszania exposé zasłabł, a po powrocie na mównicę zażartował: *Bardzo przepraszam, Wysoka Izbo. To jest rezultat paru tygodni zbyt intensywnej pracy. Doszedłem do takiego stanu jak polska gospodarka, ale wyszedłem z niego i mam nadzieję, że gospodarka też wyjdzie.*

■ fotografia, Warszawa, 12 IX 1989 r.

Manifestacje przeciwników porozumień opozycji skupionej wokół Wałęsy z rządem były organizowane w wielu miastach Polski. Ich uczestnicy porównywali pokojowe porozumienie z obozem rządowym i wybory kontraktowe do konfederacji targowickiej, czyli zdrady narodowej.

■ fotografia, Gdańsk, VI 1989 r.

w tym czasie z komunistami – podzielenie się z nimi władzą i odsunięcie radykalnego skrzydła opozycji od współdziału w rządach – były postrzegane przez te środowiska jako zdrada ideałów Sierpnia ’80. Krytykowano również rezygnację z szerszych rozliczeń decydentów z PZPR za zbrodnie systemu. Nowy rząd oskarżano później o zapaść gospodarczą w kraju oraz uwłaszczenie się **nomenklatury** partyjnej na państwowym majątku.

Opozycjoniści negocjujący z władzami odpowiadali, że prowadzili rozmowy w sytuacji, gdy rządząca PZPR nie dość, że kontrolowała resorty siłowe, to nadal była wspierana przez Moskwę, której wojska stacjonowały w Polsce. Spotkania w Magdalence, według solidarnościowych zwolenników porozumienia z komunistami, pozwoliły wypracować wspólne stanowisko w najbardziej spornych kwestiach. Dzięki tym kompromisowym ustaleniom doszło do pokojowego demontażu dotychczasowego systemu w Polsce oraz zaprowadzenia ustroju demokratycznego.

USTANOWIENIE III RZECZYPOSPOLITEJ

Rząd Tadeusza Mazowieckiego miał charakter koalicyjny. Zasiadali w nim zarówno działacze „Solidarności”, jak i politycy PZPR, ZSL oraz SD. Komuniści zachowali resorty siłowe – **Czesław Kiszczak** jako szef Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, a **Florian Siwicki** Ministerstwa Obrony Narodowej. W rezultacie jeszcze w pierwszej połowie 1990 r. komuniści systematycznie

Nomenklatura – tu: uprzywilejowana grupa ludzi, np. zajmująca kierownicze stanowiska w partii czy instytucjach i przedsiębiorstwach państwowych.

niszczyli akta obu ministerstw, przez co wiele zbrodni służb PRL nie mogło być później osądzonych.

Strona solidarnościowa przejęła resorty odpowiedzialne za gospodarkę, edukację i dyplomację, np. ministrem finansów został ekonomista **Leszek Balcero-wicz**, na czele MSZ stanął zaś Krzysztof Skubiszewski. Zaczęła powstawać **III Rzeczpospolita**.

Jednym z celów nowego rządu stała się odbudowa w Polsce systemu demokratycznego. W listopadzie 1989 r. zniesiono cenzurę oraz zlikwidowano Urząd do spraw Wyznań, a rok później do szkół wróciły lekcje religii. W dniu **29 grudnia 1989 r.** sejm kontraktowy uchwalił nowelizację Konstytucji PRL (tzw. **nowela**

Przywrócenie korony Orłowi Białemu w polskim godle wymagało korekty tablic umieszczanych m.in. na szkołach i urzędach w całym kraju. Pracownicy Zakładu Produkcji Szyldów i Tablic wprowadzali te zmiany ręcznie.

■ fotografia, Warszawa, I 1990 r.

grudniowa). Na jej podstawie wprowadzono następujące nowe zasady ustrojowe:

- ▶ przywrócono historyczną nazwę państwa **Rzeczpospolita Polska**, a Orzeł Biały w herbie państwowym ponownie otrzymał koronę;
- ▶ Rzeczpospolita Polska miała stać się demokratycznym państwem prawa, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej i pluralizmu politycznego;
- ▶ znowelizowana konstytucja gwarantowała również swobodę działalności gospodarczej i prawo własności;
- ▶ z konstytucji zostały usunięte zapisy dotyczące kierowniczej roli PZPR oraz przyjaźni z ZSRS;
- ▶ wprowadzono przepis zrównujący wszystkie partie polityczne, które miały prawo wpływać metodami demokratycznymi na kształtowanie polityki państwa. Wdrożone w grudniu 1989 r. zmiany w konstytucji z 1952 r. oznaczały formalny **koniec istnienia PRL**.

■ NOWA SCENA POLITYCZNA

Czasy monopolu rządzącej w Polsce PZPR się skończyły. Nowy I sekretarz KC PZPR – **Mieczysław Rakowski**, choć uważany za partyjnego liberała i zwolennika idei socjaldemokratycznych, nie był w stanie zapobiec kryzysowi swojego ugrupowania. **29 stycznia 1990 r.** na XI Zjeździe PZPR na wniosek Rakowskiego doszło do samorozwiązania tej partii. Jej spadkobierczynią została **Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej (SdRP)**, na której przewodniczącego wybrano **Aleksandra Kwaśniewskiego**. W kolejnych latach to ugrupowanie przekształciło się w **Sojusz Lewicy Demokratycznej (SLD)**.

Z kolei w obozie solidarnościowym pojawiły się konflikty w wyniku wprowadzonej w połowie 1990 r. przez Wałęsę strategii nazwanej „**wojną na górze**”.

Jej celem było stworzenie systemu wielopartyjnego w Polsce. W efekcie **rozpadu obozu solidarnościowego** wykrystalizowały się nowe obozy polityczne (przyjrzyj się [schematowi](#) na s. 119):

- ▶ liberalny **Ruch Obywatelski Akcja Demokratyczna (ROAD)** pod przywództwem **Zbigniewa Bujaka**, popierający rząd Mazowieckiego i jednocześnie jego kandydaturę na urząd Prezydenta RP;
- ▶ centroprawicowy z **Porozumieniem Centrum (PC)**, partią kierowaną przez **Jarosława Kaczyńskiego**, która poparła w zbliżających się wyborach prezydenckich kandydaturę Lecha Wałęsy;
- ▶ prawicowo-konserwatywny ze **Zjednoczeniem Chrześcijańsko-Narodowym**, również opowiadający się w wyborach za Wałęsą;
- ▶ lewicowy, stosunkowo nieliczny i odcinający się od lewicy postkomunistycznej, zgromadzony wokół **Solidarności Pracy**.

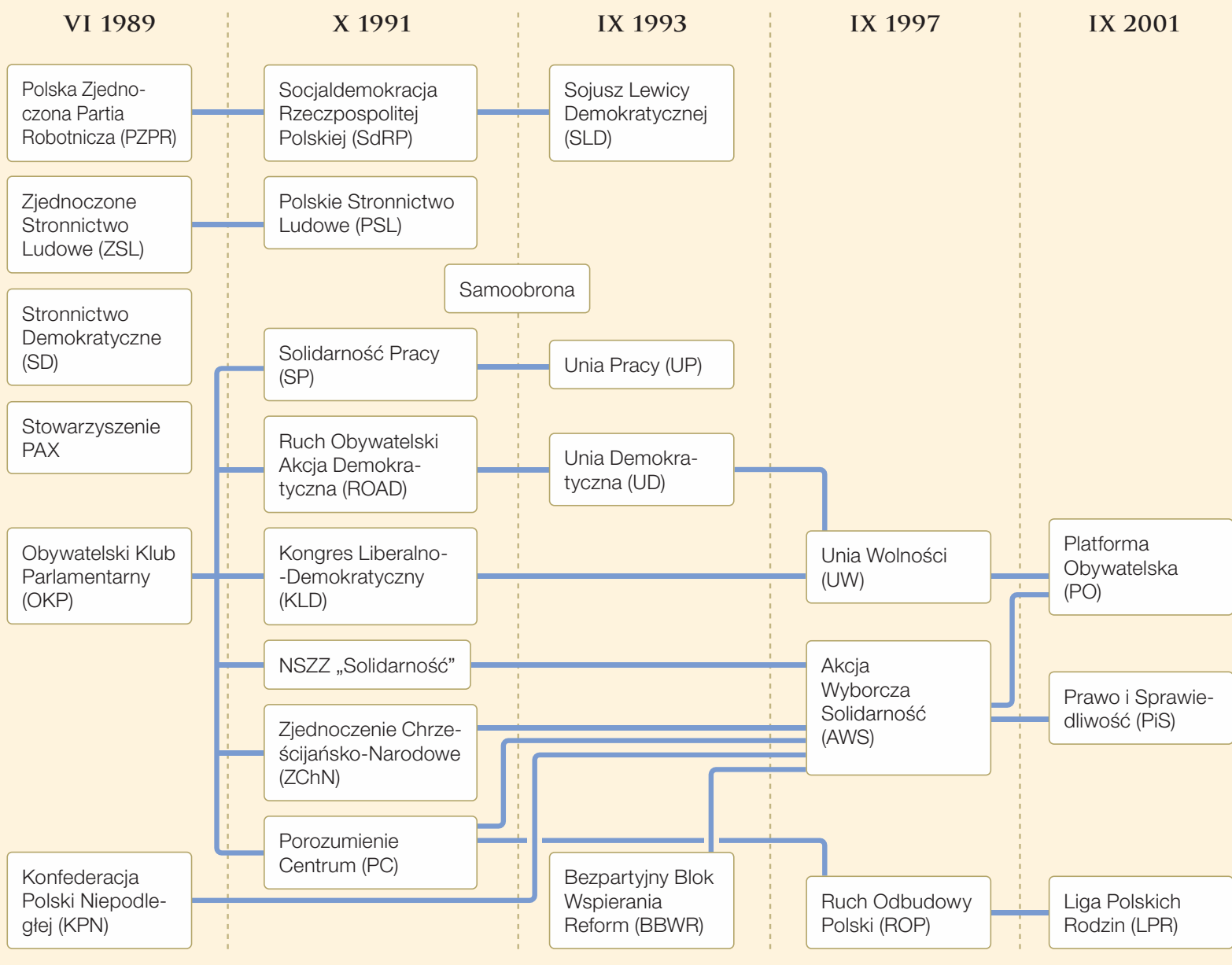
Decyzją Polaków w grudniu 1990 r. pierwszym prezydentem III Rzeczypospolitej został **Lech Wałęsa**, który otrzymał z rąk ostatniego Prezydenta RP na Uchodźstwie **Ryszarda Kaczorowskiego** insygnia władzy II Rzeczypospolitej.

Obraz podziału dawnej opozycji antykomunistycznej oddały wyniki pierwszych w pełni wolnych wyborów parlamentarnych, które odbyły się w październiku 1991 r. W ich rezultacie nastąpiło rozdrobnienie polityczne, charakterystyczne dla młodych demokracji. W ławach poselskich zasiedli przedstawiciele aż 29 ugrupowań politycznych. Większość mandatów uzyskały partie postsolidarnościowe: Porozumienie Centrum, wywodząca się z ROAD **Unia Demokratyczna (UD)** oraz **Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe (ZChN)** i **Kongres Liberalno-Demokratyczny (KLD)**.

Konflikty w obozie postsolidarnościowym ostatecznie spowodowały rozwiązanie parlamentu w połowie kadencji i rozpisanie nowych wyborów. Zostały one przeprowadzone we wrześniu 1993 r. według nowej ordynacji wyborczej z wymogiem przekroczenia 5-procentowego poparcia (tzw. **próg wyborczy**) dla poszczególnych partii i 8% dla koalicji. Okazało się to zgubne dla większości ugrupowań postsolidarnościowych, które poszły do wyborów osobno i nie

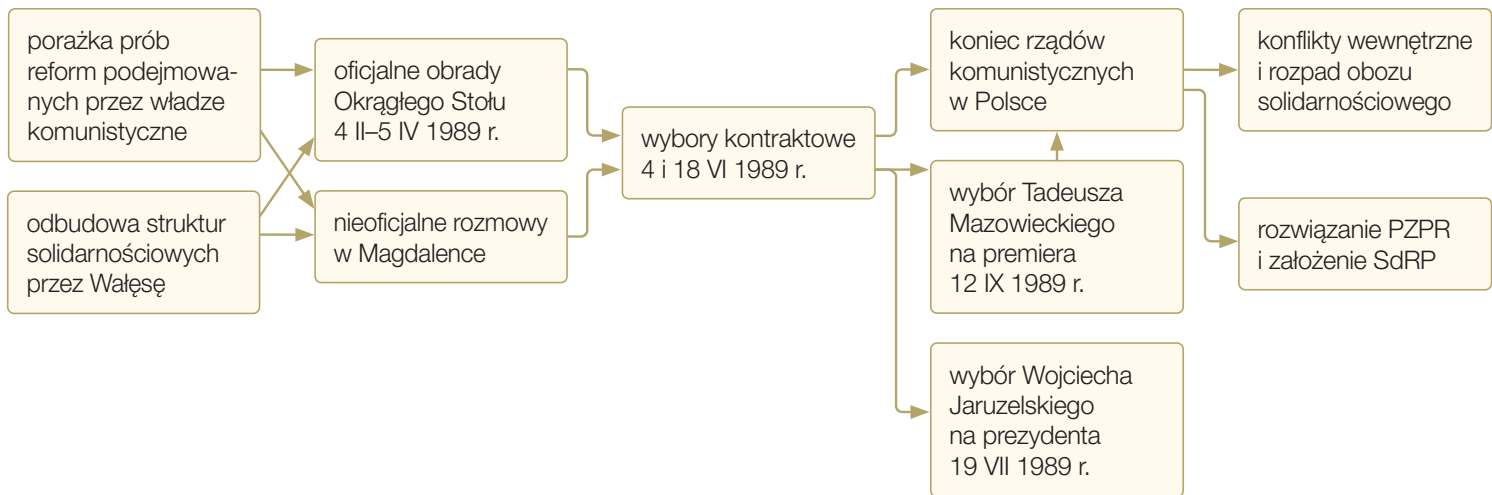
przekroczyły progu wyborczego. Spośród partii postsolidarnościowych w sejmie znalazła się tylko Unia Demokratyczna, popierający Lecha Wałęsę **Bezpartyjny Blok Wspierania Reform (BBWR)**, lewicowa, lecz niemająca korzeni komunistycznych **Unia Pracy** oraz wywodząca się z dawnej opozycji antykomunistycznej **Konfederacja Polski Niepodległej**. Stanowiły one jednak mniejszość, a rządy na cztery lata przejęły postkomunistyczne partie SLD i PSL.

■ JAK UKSZTAŁTOWAŁA SIĘ POLSKA SCENA POLITYCZNA?

ZWIĄZKI PRZYCZYNOWO-SKUTKOWE

Jak ukształtowała się polska demokracja w 1989 roku?

ĆWICZENIA

1. Opisz, w jaki sposób doszło do wyborów kontraktowych.
2. Przedstaw wydarzenia, które doprowadziły do powołania niekomunistycznego premiera w 1989 r.

DLA ZAINTERESOWANYCH

P. Codogni, *Wybory czerwcowe 1989 roku. U progu przemiany ustrojowej*, Warszawa 2012.
A. Dudek, *Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988–1990*, Warszawa 2014.

ROZMOWY PRZY OKRĄGŁYM STOLE

Okrągły Stół można i trzeba krytykować. Ale jako pewny etap był potrzebny, to było pewne porozumienie.

L. Kaczyński

■ PRZYGOTOWANIA DO ROZMÓW

Okrągły stół, przy którym toczyły się rozmowy między władzą a opozycją demokratyczną, stał się w historii Polski symbolem pokojowych przemian i kompromisu. Na początku część przedstawicieli opozycji skupionej wokół Wałęsy uznawała negocjacje za błąd w myśl hasła: *z rządem komunistów się nie pertraktuje, lecz dąży do jego obalenia*. Obawiano się, że – tak jak w przeszłości – rządzący nie dotrzymają ustaleń i wykorzystają rozmowy z przeciwnikami politycznymi jedynie do celów propagandowych. Z kolei partyjni działacze wyrażali przekonanie, że nie należy ustępować w zasadniczych kwestiach: dominującej roli PZPR w państwie oraz odmowy ponownej legalizacji Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”. Panowała też powszechna niepewność w kwestii reakcji Kremla na ewentualne reformy.

Mimo obaw pogarszająca się sytuacja gospodarcza oraz kolejne fale strajków w największych zakładach pracy wiosną i latem 1988 r. doprowadziły do wysunięcia przez władze propozycji spotkania w ramach

okrągłego stołu. Pojęcie to pochodzi ze starej celtyckiej legendy o królu Arturze, którego rycerze przy takim stole zasiadali, oznacza zaś, że strony uczestniczące w rozmowach znajdują się w równoprawnej pozycji.

■ POROZMAWIAJMY JAK POLAK Z POLAKIEM

W pierwszych poufnych rozmowach między rządzącymi i opozycją pośrednikami byli reprezentanci Kościoła katolickiego, którzy swoim autorytetem mieli gwarantować wiarygodność zawieranych umów – bp Jerzy Dąbrowski oraz księża Alojzy Orszulik i Bronisław Dąbrowski. 31 sierpnia 1988 r. w willi Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie na ul. Zawrat doszło do spotkania gen. Czesława Kiszcza i Lecha Wałęsy, podczas którego pierwszy zażądał wygaszenia strajków, a drugi – legalizacji „Solidarności”. Kolejne spotkanie, tym razem w willi MSW w Magdalence, odbyło się w połowie września. W rezultacie zapowiedziano, że w październiku rozpoczną się obrady Okrągłego Stołu. Przygotowania do nich toczyły się w napiętej sytuacji po-

litycznej, gdyż milicja wciąż stosowała brutalne represje wobec opozycjonistów. Sam Wałęsa mimo dużego autorytetu, którym cieszył się w społeczeństwie, nie miał kontroli nad znaczną częścią organizacji opozycyjnych, zwłaszcza najbardziej radykalnych. Nasilała się też telewizyjna i prasowa propaganda antysolidarnościowa. Sygnałem, że PZPR daleka jest od kompromisu, było postawienie w stan likwidacji kolebki „Solidarności” – Stoczni Gdańskiej, rzekomo z powodu złych wyników ekonomicznych. Znakiem impasu była też decyzja o rozmontowaniu dużego okrągłego stołu przygotowanego z myślą o początku obrad, który trafił do magazynu. Dzięki zaangażowaniu Episkopatu udało się jednak wznowić negocjacje. Dopiero w styczniu 1989 r. Komitet Centralny PZPR, mimo oporów, podjął decyzję o rozmowach Okrągłego Stołu po wyrażeniu zgody na wznowienie legalnej działalności przez NSZZ „Solidarność”.

Rokowania rozpoczęły się 6 lutego 1989 r., a końcowe ustalenia podpisano 5 czerwca i tylko wtedy, na otwarcie i zakończenie obrad, strona rządowa i opozycyjna spotkały się przy okrągłym stole. Wiele kwestii rozstrzygano podczas poufnych spotkań w rządowej willi w Magdalence, co w późniejszych latach budziło liczne kontrowersje w społeczeństwie. Toczono tam nieformalne rozmowy odbywały się bowiem w towarzyskiej atmosferze, a ich szczegóły nie zostały przekazane opinii publicznej. W wyniku prac trzech zespołów – do spraw gospodarczych, politycznych i związkowych – oraz dziesięciu podzespołów i kilku grup roboczych wypracowano ostatecznie porozumie-

nie. Dotyczyło ono m.in. ponownej rejestracji „Solidarności”, powołania izby wyższej parlamentu (senatu), urzędu Prezydenta RP oraz wyborów – wolnych do senatu oraz częściowo wolnych (w 35%) do sejmu.

■ KONTROWERSJE

Obrady Okrągłego Stołu od samego początku budziły kontrowersje. Występowali przeciwko nim działacze Grupy Roboczej Komisji Krajowej „Solidarności”, Solidarność Walcząca, Polska Partia Socjalistyczna – Rewolucja Demokratyczna, anarchiści i inne ugrupowania. Uważali, że to niemoralne negocjować z władzą, która represjonuje, a w niektórych przypadkach wręcz pozbawia życia zwolenników „Solidarności”. Nie zgadzali się również na to, że decyzje w imieniu opozycji podejmować miałyby wyłącznie Wałęsa i wybrani przez niego działacze. Odzwierciedlenie sporów o Okrągły Stół i jego znaczenie w historii było i jest widoczne do dzisiaj w wielu opracowaniach historycznych i wypowiedziach publicystycznych czy nawet w samych tytułach. Francuski dziennikarz Bernard Margueritte [czyt.: bernar margerit], relacjonujący ówczesne wydarzenia, zatytułował rozdział poświęcony obradom *Ku mniejszemu dobru*, a autorka monografii o wyborach czerwcowych Paulina Codoni [czyt.: kodoni] ujęła to następująco: *Droga do nieba prowadzi przez czysciec*. Trudny kompromis władzy z opozycją jako reprezentacją społeczeństwa przyniósł w Polsce bezkrwawą transformację polityczno-gospodarczą po 45 latach ustroju komunistycznego narzuconego przez ZSRS.

W drodze na jedno ze spotkań roboczych przedstawicieli negocjujących stron w Magdalence. Na zdjęciu widoczni: ks. Bronisław Dembowski **1**, Bronisław Geremek **2** – doradca „Solidarności”, Jacek Kuroń **3** – członek Komitetu Obywatelskiego i doradca Lecha Wałęsy, oraz Aleksander Kwaśniewski **4** – członek rządu.

■ fotografia, Magdalence, 29 III 1989 r.

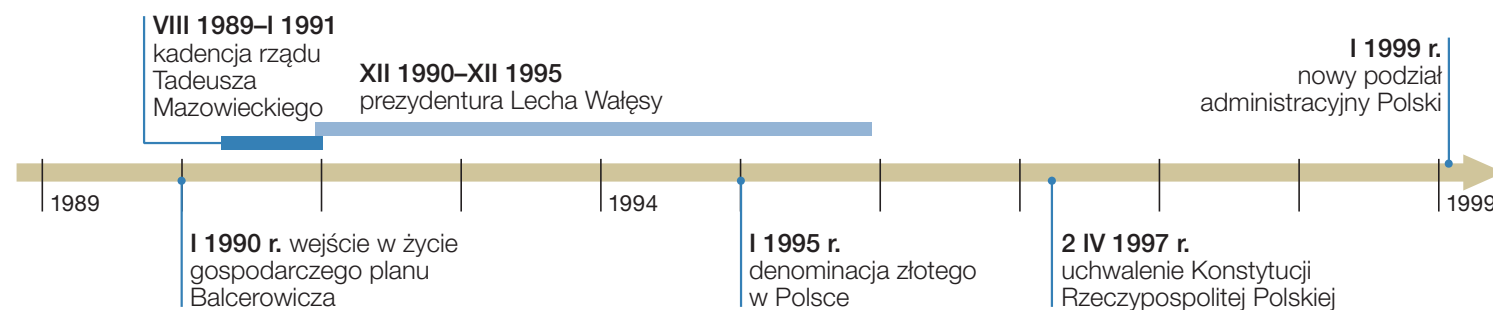
Obrady Okrągłego Stołu odbywały się w Sali Kolumnowej Pałacu Namiestnikowskiego. W rozmowach brało udział m.in. trzech przyszłych prezydentów Polski, a także późniejsi premierzy i członkowie rządów.

■ fotografia, Warszawa, II–IV 1989 r.

TRANSFORMACJA POLITYCZNA I GOSPODARCZA W POLSCE

WAŻNE NA TEJ LEKCJI:

- ocena procesu zmian ustrojowych i gospodarczych w Polsce po 1989 r.,
- kluczowe przemiany ustrojowe w latach 1989–1997.

PLAN BALCEROWICZA

Wśród wyzwań, z którymi musiał się zmagać rząd Tadeusza Mazowieckiego, największe stanowiła **transformacja gospodarcza**, czyli przejście od gospodarki centralnie sterowanej do gospodarki rynkowej. Nikt wcześniej tego nie robił, dlatego Polska rozpoczynała swój marsz od komunizmu do kapitalizmu jako pierwsza. Wszystkie decyzje ekonomiczne, jakie wówczas zapadały w naszym kraju, miały charakter pionierski i były swego rodzaju eksperymentem. Reform nie ułatwiała bardzo trudna sytuacja gospodarcza, gdyż od ponad dekady trwał w Polsce kryzys, pogłębiany przez ogromne zadłużenie w zachodnich bankach.

Ministerstwo Finansów z **Leszkiem Balcerowiczem** na czele w ekspresowym tempie przygotowało pakiet 10 ustaw reformujących gospodarkę. Projekt został zaakceptowany przez sejm i zaczął wchodzić w życie już od początku 1990 r.

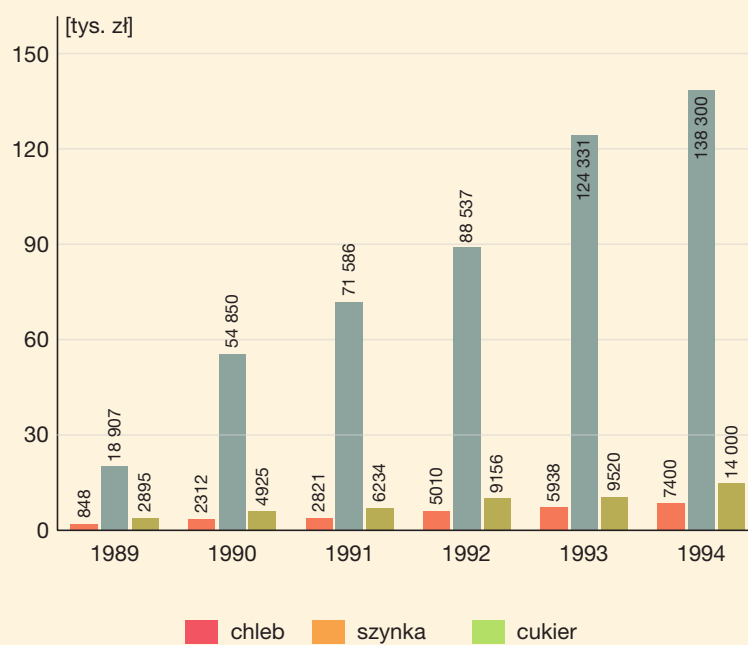
Założeniami **planu Balcerowicza** były:

- głęboka transformacja – przedstawienie gospodarki z centralnie planowanej (socjalistycznej) na rynkową (kapitalistyczną),
- ograniczenie **deficytu budżetowego**,
- walka z **hiperinflacją**,
- prywatyzacja przedsiębiorstw państwowych**.

Założenia planu Balcerowicza zyskały akceptację Międzynarodowego Funduszu Walutowego i Banku Światowego oraz ich wsparcie finansowe. Polskiemu rządowi obiecano udzielenie kredytów, by mógł zachować płynność finansową, a także zredukowano dużą część zadłużenia zagranicznego z czasów PRL.

HIPERINFLACJA W POLSCE

Hiperinflacja, która wybuchła w połowie 1989 r., nie przebiegała tak dramatycznie jak w II Rzeczypospolitej w 1923 r. Mimo to niezwykle utrudniała codzienne życie w pierwszych latach transformacji. Najwyższy poziom inflacji w najnowszej historii Polski wystąpił w lutym 1990 r. W porównaniu z lutym 1989 r. ceny wzrosły bowiem o 1183%. Wyobraź sobie, że rower kosztujący 1000 zł po roku i uwzględnieniu 1183-procentowej inflacji kosztowałby o 11 830 zł więcej.

? W którym roku doszło do największego wzrostu cen artykułów wymienionych na wykresie?

Mimo to ostatnie długi spłacono dopiero w 2012 r. Do pierwszych posunięć Balcerowicza należało przeciwdziałanie inflacji:

- ustalono realny kurs złotówki w stosunku do dolara amerykańskiego;
- wprowadzono podatek, zwany potocznie **popiwkiem**, którym obłożono rosnące wynagrodzenia, by ograniczyć ich wzrost napędzający popyt na rynku, a przez to też inflację;
- ograniczono państwowe dofinansowanie deficytowych działów gospodarki;
- drastycznie **podniesiono stopy procentowe**, powodując tym gwałtowny wzrost oprocentowania kredytów, co znacząco ograniczyło zdolności kredytowe społeczeństwa.

Efekty tych radykalnych posunięć przyszedł stosunkowo szybko. W 1991 r. inflacja w skali roku spadała pięciokrotnie w stosunku do roku poprzedniego, jednak cały proces uzdrawiania polskiej waluty trwał jeszcze wiele lat. W rezultacie na początku 1992 r. **sytuacja gospodarcza w Polsce ustabilizowała się** i po katastrofalnym, 40-procentowym spadku produkcji w latach 1989 i 1990 rozpoczął się nieprzerwany do dziś okres stopniowego wzrostu gospodarczego i rozwoju kraju. Po gwałtownej zapaści zaczęła też podnosić się stopa życiowa obywateli.

POSTAĆ HISTORYCZNA

LESZEK BALCEROWICZ

ur. 1947 r.

Jest politykiem i ekonomistą. Wykształcenie ekonomiczne zdobywał na uczelniach w Polsce i Stanach Zjednoczonych. Po 1989 r. trzykrotnie był wicepremierem i ministrem finansów w rządach: Tadeusza Mazowieckiego, Jana Krzysztofa Bieleckiego i Jerzego Buzka. Został twórcą planu transformacji gospodarczej Polski, polegającej na przejściu z systemu centralnego planowania do modelu wolnorynkowego. W latach 2001–2007 stał na czele Narodowego Banku Polskiego. Zdaniem zwolenników dzięki Balcerowiczowi Polska korzystnie na tle innych państw socjalistycznych przebrnęła przez trudny czas przemian, a krytycy zarzucają mu odpowiedzialność za ich negatywne skutki społeczne, m.in. wielką falę bezrobocia w latach 90. i rosnące nierówności społeczne.

PRYWATYZACJA I REPRYWATYZACJA

Przed rządem Mazowieckiego stanął problem, w jaki sposób zmienić stan własnościowy państwowego majątku. W 1990 r. sejm przyjął **ustawę o prywatyzacji** przedsiębiorstw państwowych (część z nich trafiła w ręce partii politycznych jako masa spadkowa po PZPR). Prywatyzacja w Polsce miała być prowadzona nie tylko poprzez ich bezpośrednią sprzedaż nowym właścicielom, w tym często zagranicznym koncernom. Niektóre firmy miały się bowiem znaleźć na powołanej w kwietniu 1991 r. **Giełdzie Papierów Wartościowych**. By mogły tam trafić, najpierw doprowadzano do komercjalizacji przedsiębiorstw, czyli przekształcano je w **spółki Skarbu Państwa** ze 100-procentowym udziałem państwa. Następnie sprzedawano ich akcje prywatnym inwestorom.

WARTO WIEDZIEĆ

Denominacja złotego

Wywołany przez hiperinflację galopujący wzrost cen sprawił, że na początku lat 90. do obiegu zaczęto wprowadzać banknoty o coraz wyższych nominałach. W 1990 r. pojawił się banknot o wartości 500 000 zł, a już dwa lata później – 2 000 000. Nawet podstawowe produkty, takie jak chleb czy mąka, kosztowały tysiące złotych, a pensja średnio wynosiła kilka milionów. W Polsce z użycia wyszedł wówczas bilon, gdyż monety nie miały odpowiednio wysokich nominałów. Ostatecznie zdecydowano o denominacji, czyli obniżeniu nominału złotego. Na skutek reformy, która weszła w życie 1 stycznia 1995 r., dawne 10 000 zł było odtąd równe 1 zł (10 000 : 1). Do obiegu wprowadzono monety i nowe banknoty.

Podwójne ceny obowiązywały przez pierwszy rok po denominacji, a banki jeszcze do końca 2010 r. wymieniały stare banknoty na nowe pieniądze.

■ fotografia, 1995 r.

? Jakie korzyści wynikały z denominacji złotego?

JAKIE ZMIANY ZASZŁY W POLSCE PO 1989 ROKU?

Przełom polityczny, który nastąpił w 1989 r., przyniósł przemiany w wielu dziedzinach. Zaczęła się kształtować nowa scena polityczna, a także zniknęły liczne ograniczenia dotyczące działalności prywatnych przedsiębiorstw. Przyniosło to Polsce szansę na wydzwignięcie się z kryzysu gospodarczego oraz rozwój w przyszłości. Część reform ekonomicznych w okresie przełomu przyniosła jednak skutki dotkliwie odczuwane przez większość społeczeństwa.

PRZED
1989

Mieczysław Rakowski

Roman Malinowski

Wojciech Jaruzelski

PO
1989

Lech Wałęsa

Tadeusz Mazowiecki

Przywódcy PRL nie mogli liczyć ani na zaufanie społeczne, ani na wsparcie ZSRS, który w obliczu kryzysu ograniczał pomoc dla swoich sojuszników. W 1989 r. zmiany polityczne były już nieuniknione.

Warszawa IV 1989 r.

Przed 1989 r. legalnie działać mogła jedynie PZPR i kilka podporządkowanych jej marionetkowych stronnictw politycznych. Pozostałe działały nielegalnie.

PLURALIZM POLITYCZNY

Po 1989 r. zaczęły powstawać partie polityczne o różnorodnych programach. Zakazano działalności ugrupowaniom propagującym ideologię totalitarne.

Kampanie wyborcze po 1989 r. dawały pełen obraz pluralizmu politycznego w Polsce.

plakaty wyborcze, 1993 r.

Przywódcy obozu solidarnościowego, którzy przejęli władzę po 1989 r., początkowo cieszyli się ogromnym zaufaniem społecznym. Bolesne skutki reform gospodarczych przyniosły im jednak znaczący spadek poparcia.

Gdańsk 31 VIII 1990 r.

Długie kolejki do niemal wszystkich sklepów, w których można było coś kupić, były powszechnym widokiem w PRL.

Warszawa 1983 r.

W gospodarce występowały nieustanne niedobory towarów. Dostępne były produkty głównie produkcji krajowej lub z krajów bloku komunistycznego.

ZAOPATRZENIE HANDLU

Przed 1989 r. produkcja była wysoka, ale zwykle nierentowna. Chłonnym rynkiem zbytu dla często nie najwyższej jakości polskich towarów był ZSRS.

PRODUKCJA

W latach 1989–1990 gwałtownie spadała. Zamknięto liczne nierentowne zakłady przemysłowe. Po 1991 r. produkcja zaczęła systematycznie rosnąć, a stan gospodarki się poprawiał.

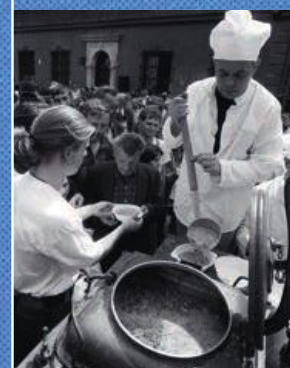
Towary spożywcze po 1989 r. stały się dużo łatwiej dostępne, choć ich ceny znacznie wzrosły.

fotografia, 1990 r.

W ustroju komunistycznym bezrobocie oficjalnie nie występowało, a praca była obowiązkowa. Część pracowników zatrudniano więc do zbędnych prac.

BEZROBOCIE

W wyniku reform gwałtownie wzrosło wraz z załamaniem produkcji i w szczytowym okresie (2003 r.) osiągnęło poziom 20%.

Kuroniówka – darmowa zupa – była rozdawana potrzebującym przez ministra pracy Jacka Kuronia.

Warszawa 1991 r.

Do 1990 r. inflacja nieustannie rosła, a towarzyszyły temu drożyzna i utrata wartości oszczędności zgromadzonych przez obywateli.

INFLACJA

W 1990 r. inflacja osiągnęła rekordowy poziom 588%, następnie dzięki reformom Leszka Balcerowicza została w szybkim tempie ograniczona.

Mimo szykan w PRL istniały gospodarstwa indywidualne oraz prywatne zakłady rzemieślnicze i usługowe. Ich właściciele, traktowani przez władze niechętnie, byli obciążeni specjalnymi podatkami.

PRYWATNA INICJATYWA GOSPODARCZA

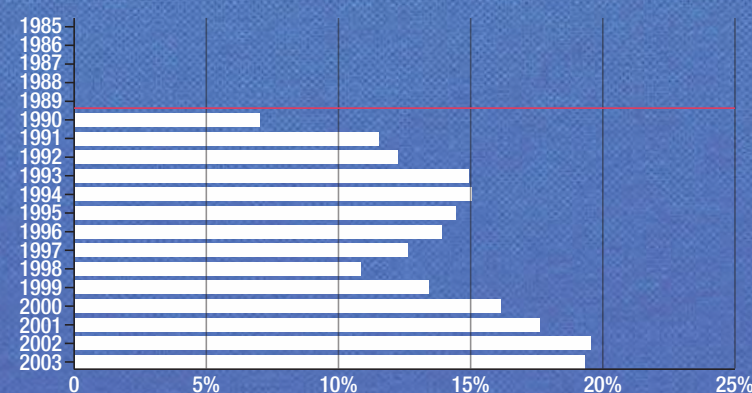
Po wprowadzeniu reform prywatna przedsiębiorczość zaczęła być promowana i wspierana przez nowe rządy. Rozwija się w sposób niezwykle dynamiczny.

Banknoty przed denominacją w 1992 r. osiągały zawrotne nominaly nawet 2 mln zł.

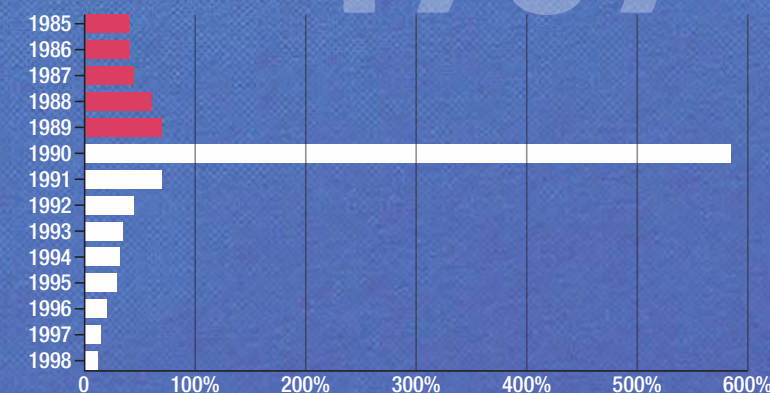
banknoty z 1991 r.

PO
1989

Procentowy poziom bezrobocia w latach 1985–2003

Procentowy poziom inflacji w latach 1985–1998

Gospodarka, choć w początkowym okresie reform dotknęła ją gwałtowna zapaść, była z roku na rok stopniowo odbudowywana. Od 1991 r. Polska stale się rozwijała, co pozwoliło jej zmniejszyć dystans cywilizacyjny dzielący ją przedtem od krajów zachodnich.

W Polsce powstała **gospodarka wielosektorowa** z dużą liczbą małych i średnich firm, co przyspieszyło rozwój gospodarczy całego kraju, a nie tylko przemysłowych enklaw, w których w czasach PRL dominowały wyłącznie duże przedsiębiorstwa. W III Rzeczypospolitej też udało się zbudować np. silny sektor paliwowy, a PKN Orlen jest jedną z największych tego typu firm na świecie.

Ważne miejsce zdobyły inwestujące w naszym kraju firmy zagraniczne, zapewniające wiele nowych miejsc pracy. Ponadto rozwinął się, mocno ograniczony przed 1989 r., **sektor usług**. Przemiany objęły również **rolnictwo indywidualne**. Nadal przeważają małe, kilku- czy kilkunastohektarowe tradycyjne gospodarstwa, lecz powstały poza tym nowoczesne wielkopowierzchniowe gospodarstwa rolne, wyspecjalizowane często w produkcji jednego typu. Wzrosło znaczenie wykształcenia, zwłaszcza związanego z nowymi dziedzinami gospodarki, i znajomości języków obcych. Podnosił się poziom konsumpcji części społeczeństwa, a sklepy i bazy zapełniły się towarami.

Zmianom ekonomicznym towarzyszyły przemiany społeczne. Pluralizmowi życia politycznego towarzyszyć zaczęły charakterystyczne dla demokracji gorące spory i dyskusje na tematy polityczne i światopoglądowe, które toczyły się w **wolnych mediach**. Brak cenzury przyniósł wysyp wielu niedostępnych w PRL

publikacji. Ponadto zaczęły się kształtować zręby społeczeństwa obywatelskiego – wzrosło zaangażowanie w sprawy społeczne, w tym w najbliższym otoczeniu – rozwijały się samorządność oraz organizacje pozarządowe.

■ KOSZTY SPOŁECZNE I OFIARY TRANSFORMACJI USTROJOWEJ

Reformy gospodarcze przyniosły także niekorzystne skutki – przede wszystkim społeczne. Największego uszczerbku doznały przestarzałe i nierentowne przedsiębiorstwa państwowe oraz rozdrobnione, niedoinwestowane rolnictwo. Państwowe zakłady, pozbawione publicznych dotacji i jakiegokolwiek zdolności kredytowej, nie były w stanie utrzymać się na rynku krajowym, który otwarto dla znacznie nowocześniejszych, zasobniejszych firm zagranicznych, dysponujących na dodatek wsparciem finansowym swoich rządów. W rezultacie polskie przedsiębiorstwa masowo bankrutowały, zwalniając całe załogi.

Wraz z upadkiem przemysłu pojawiło się zjawisko **bezrobocia**, spowodowane likwidacją państwowych przedsiębiorstw. Ponadto następowała restrukturyzacja w tych zakładach, które zostały sprywatyzowane. Sytuację dodatkowo pogarszał upadek ZSRS i związane z tym załamanie eksportu na rynki wschodnie.

Szczególnie dotkliwym społecznie i trwałym skutkiem transformacji stało się **bezrobocie strukturalne**, czyli wynikające ze zmiany struktury gospodarki. Pojawiło się w regionach z jednolitym rodzajem upadającego przemysłu (ziemia łódzka, region świętokrzyski, Zagłębie Dąbrowskie, Śląsk). Wystąpiło

ono również w rolnictwie, głównie na Ziemiach Odzyskanych, na których znajdowała się znaczna część likwidowanych Państwowych Gospodarstw Rolnych. Zamieszkujący tam dawni pracownicy PGR-ów byli często **wykluczeni komunikacyjnie** ze względu na likwidację nierentownej komunikacji publicznej. W tej sytuacji zazwyczaj nie mieli szans na podjęcie innego zatrudnienia. Wysoką cenę za gwałtowne zwiększenie oprocentowania kredytów zapłacili także korzystający z kredytów rolnicy. Wielu z nich wpadło w tzw. **pułapkę zadłużeniową**.

Do osób bez pracy na terenach o wysokiej stopie bezrobocia rząd kierował programy pomocowe, które miały na celu przekwalifikowanie zawodowe. Okazało się jednak, że pomoc jest zazwyczaj niewystarczająca i wielu bezrobotnych nie odnalazło się w wolnorynkowej rzeczywistości. Potrzebujący mogli korzystać z pomocy społecznej tylko w ograniczonym stopniu i czasie, a nierzadko pozostawali bez środków do życia. Stało się to źródłem licznych tragedii osobistych i patologii społecznych. Problemy z zatrudnieniem jedynie częściowo rozwiązywała – głównie nielegalna do czasu wejścia Polski do UE – **emigracja zarobkowa** oraz migracja do większych miast, przeważnie ludzi młodych.

■ PROBLEM LUSTRACJI

Od samego początku istnienia wolnej Polski na jej bieżącym życiu politycznym cieniem kładła się sprawa braku **lustracji**, czyli ujawnienia tożsamości osób, które pracowały w organach bezpieczeństwa PRL lub z nimi współpracowały (tzw. **tajnych współpracowników**, dobrowolnie lub pod przymusem inwigilują-

cych opozycję). Dotyczyło to szczególnie osób sprawujących funkcje publiczne w III Rzeczypospolitej. Proces lustracji był w Polsce opóźniany w porównaniu do dawnych krajów bloku wschodniego. Uznawano, że niszczenie akt MSW w 1989 i 1990 r. uniemożliwiło obiektywną ocenę przypadków tajnej współpracy.

Problem lustracji miał znaczny wpływ na życie polityczne Polski. 4 czerwca 1992 r. większość sejmowa odwołała **rząd Jana Olszewskiego** po opublikowaniu listy kilkudziesięciu polityków, którzy byli przez SB zewidencjonowani jako współpracownicy. Ostatecznie **ustawę lustracyjną** uchwalono dopiero w 1997 r. Wprowadzono przy tym procedury wymuszające na politykach jedynie ujawnienie, czy w przeszłości współpracowali ze służbami PRL.

■ KONSTYTUCJA Z 1997 ROKU

Obowiązująca od 1952 r. Konstytucja PRL była wielokrotnie nowelizowana. Najwięcej zmian wprowadziła do niej w 1989 r. tzw. nowela grudniowa (więcej na ten temat na s. 117–118). Sejm II kadencji uchwalił w **1992 r.** jednak tylko **małą konstytucję**. Było to rozwiązanie tymczasowe, określające ogólne zasady ustroju państwa – zwiększono uprawnienia władzy wykonawczej oraz utrudniono możliwość odwołania rządu.

Na koniec, po kilku latach prac nad nową ustawą zasadniczą, **2 kwietnia 1997 r.** połączone izby sejmu i senatu uchwaliły **Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej**. Została ona następnie poddana głosowaniu w ogólnonarodowym referendum i w jego wyniku została przyjęta. Po podpisaniu przez Prezydenta RP konstytucja weszła w życie 17 października 1997 r.

Giełda Papierów Wartościowych w Warszawie rozpoczęła działalność 2 lipca 1991 r. Podczas pierwszej sesji notowano na niej zaledwie pięć spółek. W 2025 r. było ich już 792, a łączna wartość akcji wszystkich notowanych na niej spółek wyniosła ok. 1,6 bln zł. W ten sposób warszawska giełda stała się największą giełdą papierów wartościowych w Europie Środkowo-Wschodniej.

■ fotografia, Warszawa, 1991 r.

Jarmark Europa to olbrzymie targowisko, które powstało w 1989 r. na koronie niszczonego Stadionu Dziesięciolecia w Warszawie. Swoje stoiska, często składające się ze straganu lub łóżka polowego, wystawiało tu kilka tysięcy osób. Został zlikwidowany w 2007 r., a w jego miejscu wzniesiono Stadion Narodowy. Przemiany tego miejsca symbolicznie odzwierciedlają etapy polskiej transformacji.

■ fotografia, Warszawa, 2004 r.

Biedaszyby, czyli nielegalne kopalnie, były eksploatowane w latach 90. i na początku XXI w. w okolicach Wałbrzycha przez zdesperowanych bezrobotnych górników. Warunki pracy, brak zabezpieczeń i ogromne zagrożenie dla pracowników przypominały wyrobiska w krajach Trzeciego Świata. Biedaszyby stały się symbolem nędzy w regionach strukturalnego bezrobocia, takich jak Wałbrzych. W XXI w. zostały ostatecznie zlikwidowane.

■ fotografia, Dolny Śląsk, 2003 r.

Rząd Jana Olszewskiego [1] nie miał za sobą większości parlamentarnej. W tak trudnej sytuacji zdecydował się przeprowadzić kontrowersyjną ustawę lustracyjną. Obawy przed skutkami ujawnienia współpracy z tajnymi służbami PRL skłoniły przedstawicieli kilku dotąd skłóconych ze sobą partii politycznych do wspólnego wystąpienia przeciwko rządowi Olszewskiego. Ostatecznie gabinet został odwołany w nocnym głosowaniu z 4 na 5 czerwca 1992 r.

■ fotografia, Warszawa, 5 VI 1992 r.

- Główne postanowienia Konstytucji z 1997 r. to:
- ▶ zasada demokratycznego państwa prawa;
 - ▶ trójpodział władzy;
 - ▶ władza zwierzchnia należąca do narodu (wybory parlamentarne, prezydenckie i samorządowe);
 - ▶ równość wszystkich obywateli wobec prawa;
 - ▶ prawo do wolności sumienia, religii, światopoglądu, zrzeszania się;
 - ▶ pluralizm polityczny.

W tym samym roku wszedł w życie również konkordat, czyli specjalne porozumienie pomiędzy III RP a Watykanem, co zapewniło Kościołowi katolickiemu w Polsce szczególny status.

REFORMA SAMORZĄDOWA I ADMINISTRACYJNA

Jedną z najważniejszych decyzji rządu Mazowieckiego było podjęcie inicjatywy dotyczącej decentralizacji państwa i zorganizowania samorządu terytorialnego. W terenie (gminach, miastach, województwach) wciąż funkcjonowały bowiem zdominowane przez komunistów Rady Narodowe. W marcu 1990 r. uchwalono kluczową

PODZIAŁ ADMINISTRACYJNY POLSKI OD 1999 ROKU

TEKST ŹRÓDŁOWY

KONSTYTUCJA RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ Z DNIA 2 KWIETNIA 1997 ROKU

Tekst uchwalonej w 1997 r. Konstytucji RP otwiera preambuła, czyli uroczysty wstęp, w którym przedstawiono przyczyny powstania nowej ustawy zasadniczej.

W trosce o byt i przyszłość naszej Ojczyzny, odzyskawszy w 1989 roku możliwość suwerennego i demokratycznego stanowienia o Jej losie, my, Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej, zarówno wierzący w Boga będącego źródłem, prawdy, sprawiedliwości, dobra i piękna, jak i nie podzielający tej wiary, a te uniwersalne wartości wywodzący z innych źródeł, równi w prawach i w powinnościach wobec dobra wspólnego – Polski, wdzięczni naszym przodkom za ich pracę, za walkę o niepodległość okupioną ogromnymi ofiarami, za kulturę zakorzenioną w chrześcijańskim dziedzictwie Narodu i ogólnoludzkich wartościach, nawiązując do najlepszych tradycji Pierwszej i Drugiej Rzeczypospolitej, zobowiązani, by przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponadtyścioletniego dorobku, złączeni więzami wspólnoty z naszymi rodakami rozsianymi po świecie, świadomi potrzeby współpracy ze wszystkimi krajami dla dobra Rodziny Ludzkiej, pomni gorzkich doświadczeń z czasów, gdy

podstawowe wolności i prawa człowieka były w naszej Ojczyźnie łamane, pragnąc na zawsze zagwarantować prawa obywatelskie, a działaniu instytucji publicznych zapewnić rzetelność i sprawność, w poczuciu odpowiedzialności przed Bogiem lub przed własnym sumieniem, ustanawiamy Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej jako prawa podstawowe dla państwa oparte na poszanowaniu wolności i sprawiedliwości, współdziałaniu władz, dialogu społecznym oraz na zasadzie pomocniczości umacniającej uprawnienia obywateli i ich wspólnot. Wszystkich, którzy dla dobra Trzeciej Rzeczypospolitej tę Konstytucję będą stosowali, wzywamy, aby czynili to, dbając o zachowanie przyrodzonej godności człowieka, jego prawa do wolności i obowiązku solidarności z innymi, a poszanowanie tych zasad mieli za niewzruszoną podstawę Rzeczypospolitej Polskiej.

Źródło: Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1997, s. 3.

1. Wskaż zapisy konstytucji, które są skierowane do osób wierzących, oraz te, które umieszczono z myślą o osobach niewierzących.
2. Wyjaśnij rolę i znaczenie preambuły konstytucji.

dla decentralizacji władzy **Ustawę o samorządzie terytorialnym**. Wybory samorządowe zostały przeprowadzone w maju 1990 r. Zwycięstwo w nich odniosła „Solidarność”, a na drugim miejscu znalazły się komitety lokalne. Świadczyło to o trendzie, jaki wówczas się rozwinął, tj. o wzroście wpływów nieupartyjnionych środowisk lokalnych. Ograniczyło go wprowadzenie w 1998 r. progów wyborczych w wyborach samorządowych, co wykluczyło część niezależnych kandydatów, otworzyło zaś drogę do dominacji wielkich partii politycznych.

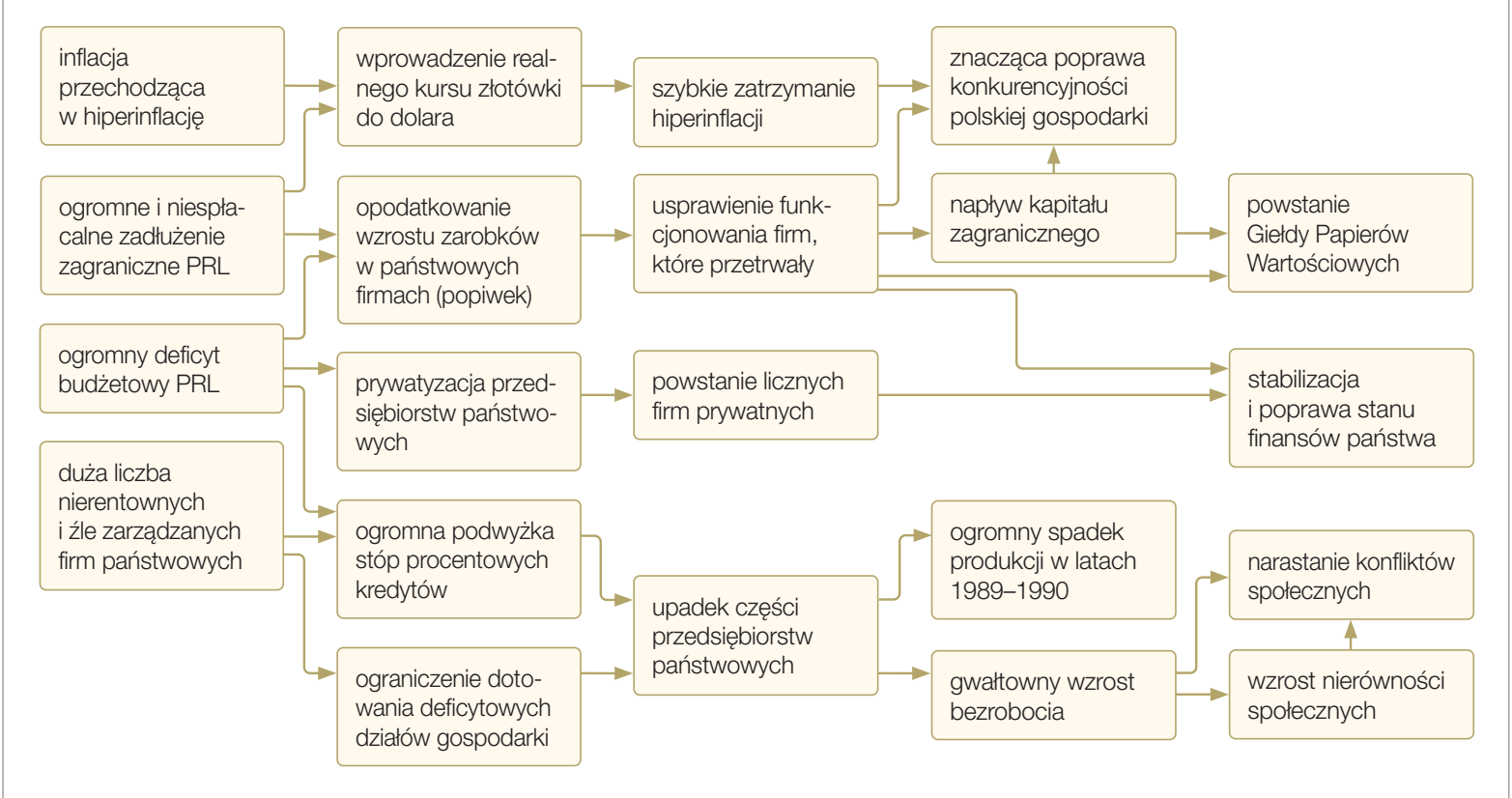
Po przejęciu w 1993 r. władzy przez postkomunistyczną koalicję Sojusz Lewicy Demokratycznej i Polskiego Stronnictwa Ludowego dalszy etap reformy struktury państwa został zahamowany. Dopiero po wygraniu wyborów parlamentarnych w 1997 r.

przez skupiającą środowiska postsolidarnościowe: centroprawicową **Akcję Wyborczą Solidarność (AWS)** i liberalną **Unię Wolności (UW)** dokończono ten proces, przeprowadzając reformę podziału administracyjnego państwa. Ostatecznie w **1999 r.**, po długich negocjacjach, zlikwidowano dotychczasowy podział Polski na 49 województw i wprowadzono nowy **podział administracyjny na 16 województw**. Jednocześnie przywrócono w Polsce powiaty jako środkowy stopień podziału administracyjnego.

Utworzono także samorząd terytorialny na szczeblu województwa: urzędy marszałkowskie z marszałkiem, przewodniczącym sejmiku i sejmikiem. Miały one przejąć większość zadań realizowanych dotychczas przez wojewodów i inne organy administracji rządowej.

ZWIĄZKI PRZYCZYNOWO-SKUTKOWE

Jak przebiegała polska transformacja po 1989 roku?

ĆWICZENIA

1. Omów przyczyny i skutki hiperinflacji na przełomie lat 80. i 90. w Polsce.
2. Wy tłumacz, w jakim celu wprowadzono plan Balcerowicza.
3. Oceń, jaki wpływ na życie mieszkańców Polski miała transformacja ustrojowo-gospodarcza.
4. Wyjaśnij, jakie czynniki sprawiły, że po zaledwie trzech latach rządów obóz „Solidarności” utracił władzę.

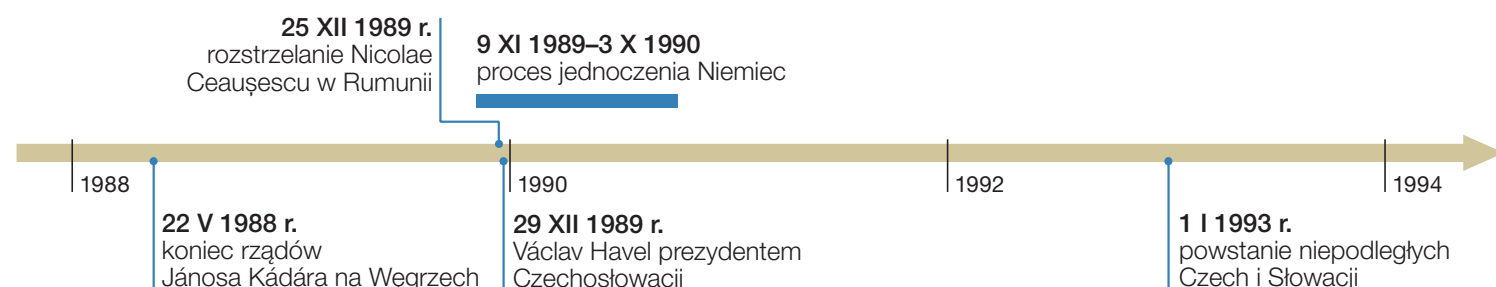
DLA ZAINTERESOWANYCH

A. Dudek, *Pierwsze lata III Rzeczypospolitej 1989–2001*, Warszawa 2002.
W. Kieżun, *Patologia transformacji*, Warszawa 2013.

4 JESIEŃ NARODÓW

WAŻNE NA TEJ LEKCJI:

- przemiany społeczno-polityczne w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1989–1991,
- procesy integracyjne oraz dezintegracyjne w Europie.

■ PRZEMIANY POLITYCZNE NA WĘGRZECH

Pierestrojka w ZSRS była w różny sposób odbierana w krajach bloku sowieckiego. Nie wszystkie partie komunistyczne równie entuzjastycznie podchodziły do reform wprowadzanych przez Gorbaczowa. Na Węgrzech już w 1987 r. powstało opozycyjne **Węgierskie Forum Demokratyczne**, a w 1988 r. zostało ono oficjalnie zarejestrowane. Coraz częściej wysuwano żądania przywrócenia wolności prasy i zgromadzeń. Największa opozycyjna demonstracja odbyła się 15 marca 1988 r., w rocznicę wybuchu rewolucji węgierskiej podczas Wiosny Ludów w 1848 r. Rosnąca skala protestów skłoniła władze do stopniowego przeprowadzania reform. Gdy w maju 1988 r. odszedł János Kádár, sprawujący rządy od czasów zdławienia antykomuni-

Demonstracje organizacji opozycyjnych gromadziły w Budapeszcie tysiące osób.

■ fotografia, Budapeszt, 1989 r.

stycznego powstania w 1956 r., zaczęły powstawać kolejne ugrupowania opozycyjne. Rok 1988 na Węgrzech zakończył się przyjęciem ustawy dotyczącej wolności zgromadzeń, zrzeszania się, słowa i wyznania. Dokonano krytycznej oceny najnowszej historii Węgier. Wiosną 1989 r. odbył się uroczysty pogrzeb zamordowanych przywódców powstania z 1956 r. Wkrótce nastąpił demontaż zasieków na granicy z Austrią. W ten sposób żelazna kurtyna przechodziła do historii.

Węgierski żołnierz na granicy z Austrią. Granica między tymi krajami została zlikwidowana jako pierwszy odcinek żelaznej kurtyny.

■ fotografia, Węgry, 1989 r.

Już latem 1989 r. przez ten jedyny otwarty odcinek granicy pomiędzy Wschodem a Zachodem Niemcy z NRD masowo przedostawali się do RFN.

W czerwcu 1989 r. na Węgrzech rozpoczęły się obrady **Trójkątnego Stołu**, czyli rozmowy komunistycznych władz z opozycją. W wyniku podpisanych we wrześniu ustaleń m.in. zmieniono nazwę państwa na: Republika Węgierska. Przeprowadzono przełomowe wolne wybory, w których komuniści ponieśli klęskę, a zwyciężyło opozycyjne Węgierskie Forum Demokratyczne.

■ UPADEK MURU BERLIŃSKIEGO I ZJEDNOCZENIE NIEMIEC

Znacznie bardziej dynamicznie przebiegał upadek komunizmu w NRD. Jeszcze 7 października 1989 r. komuniści z pompą obchodzili święto 40. rocznicy powstania NRD. Podczas parady z udziałem wszystkich rodzajów sił zbrojnych na trybunie honorowej obok wieloletniego przywódcy NRD **Ericha Honeckera** [czyt.: erisia honekera] stał przywódca ZSRS Michaił Gorbaczow. W NRD działały już jednak struktury opozycyjne orga-

TEKST ŹRÓDŁOWY

NIEMIECKI TRAKTAT ZJEDNOCZENIOWY

12 września 1990 r. w Moskwie podpisano traktat w sprawie zjednoczenia dwóch państw niemieckich.

Republika Federalna Niemiec, Niemiecka Republika Demokratyczna, Republika Francuska, Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej, Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich i Stany Zjednoczone Ameryki, świadome faktu, że ich narody od 1945 roku współżyją w warunkach pokoju, pomne najnowszych przemian historycznych w Europie, które umożliwiają przezwyciężenie podziału tego kontynentu, [...] zdecydowane – zgodnie z ich zobowiązaniami wynikającymi z Karty Narodów Zjednoczonych – na rozwijanie przyjacielskich stosunków między narodami, opartych na poszanowaniu zasady równouprawnienia i samostanowienia narodów, a także na podejmowanie innych stosownych poczynań, mających na celu utrwalenie pokoju na świecie, [...] uznając, że poprzez ten fakt i w następstwie zjednoczenia Niemiec jako demokratycznego i pokojowego państwa prawa i odpowiedzialność czterech mocarstw wobec Berlina i Niemiec jako całości tracą swoje znaczenie [...].

Artykuł 1

1. Zjednoczone Niemcy będą obejmować terytorium Republiki Federalnej Niemiec, Niemieckiej Republiki

nizujące pokojowe demonstracje. Głównym ośrodkiem oporu stał się Lipsk, gdzie 16 października demokratyzacji domagało się blisko 120 tys. demonstrantów. Dzień później dymisję złożył Honecker, a 4 listopada w Berlinie Wschodnim doszło do demonstracji, w której wzięło udział blisko milion osób. Padały żądania zorganizowania wolnych wyborów i wprowadzenia zmian, które przywróciłyby obywatelom NRD wolność. Do przełomowych wydarzeń doszło **9 listopada** po przypadkowej wypowiedzi berlińskiego szefa partii komunistycznej, który ogłosił otwarcie granicy z Berlinem Zachodnim i RFN. Po tym oświadczeniu tłum demonstrantów ruszył w stronę muru berlińskiego i zaczął go rozbierać, a zdeorientowani strażnicy nie reagowali. Upadek **muru berlińskiego** rozpoczął okres formalnych zmian politycznych.

22 listopada 1989 r. podjęto obrady niemieckiego Okrągłego Stołu, zakończone w marcu 1990 r. W wyniku negocjacji 18 marca 1990 r. odbyły się pierwsze, a zarazem ostatnie wolne wybory parlamentarne w NRD, które wygrała opozycyjna chadecja.

Demokratycznej i całego Berlina. Ich granice zewnętrzne odpowiadać będą granicom Niemieckiej Republiki Demokratycznej oraz Republiki Federalnej Niemiec i w dniu wejścia w życie niniejszego układu będą one ostateczne. [...]

3. Zjednoczone Niemcy nie mają żadnych roszczeń terytorialnych wobec innych państw i nie będą takich roszczeń wysuwać także w przyszłości. [...]

Artykuł 2

Rządy Republiki Federalnej Niemiec i Niemieckiej Republiki Demokratycznej podkreślają swoje oświadczenia, zgodnie z którymi z ziemi niemieckiej może wyjść tylko pokój. [...]

Artykuł 3

Rządy Republiki Federalnej Niemiec i Niemieckiej Republiki Demokratycznej podkreślają swoją rezygnację z produkcji, posiadania i rozporządzania bronią atomową, biologiczną i chemiczną.

Źródło: *Wiek XX w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 2002, s. 355–357.

- ? 1. Wyjaśnij, do jakich źródeł prawa odwoływał się traktat zjednoczeniowy z 12 września 1990 r.
2. Wskaż, które postanowienia traktatu zjednoczeniowego były szczególnie ważne dla Polski.

Polska**6 lutego 1989**

Rozpoczęły się obrady Okrągłego Stołu, podczas których przedstawiciele opozycji solidarnościowej związanej z Lechem Wałęsą podjęli rozmowy z komunistycznymi władzami na temat reform politycznych. Efektem wynegocjowanego kompromisu były wybory 4 czerwca, w których wystartowali kandydaci z opozycji.

Węgry**11 lutego 1989**

Władze komunistyczne zgodziły się na powstanie pierwszych opozycyjnych organizacji politycznych, z którymi podjęły dialog 13 czerwca w ramach obrad Trójkątne Stołu. Jego ustalenia rozpoczęły transformację ustrojową Węgier.

Niemiecka Republika Demokratyczna**9 listopada 1989**

Masowe ucieczki, nad którymi władze NRD pozbawione wsparcia ZSRS nie były w stanie zapanować, skłoniły je do ustępstw. Na wiadomość o tym, że zezwolono na swobodne przekraczanie granicy Berlina Zachodniego tłum Berlińczyków ruszył w stronę dzielącego stolicę muru i zaczął go spontanicznie niszczyć.

Czechosłowacja**17 listopada 1989**

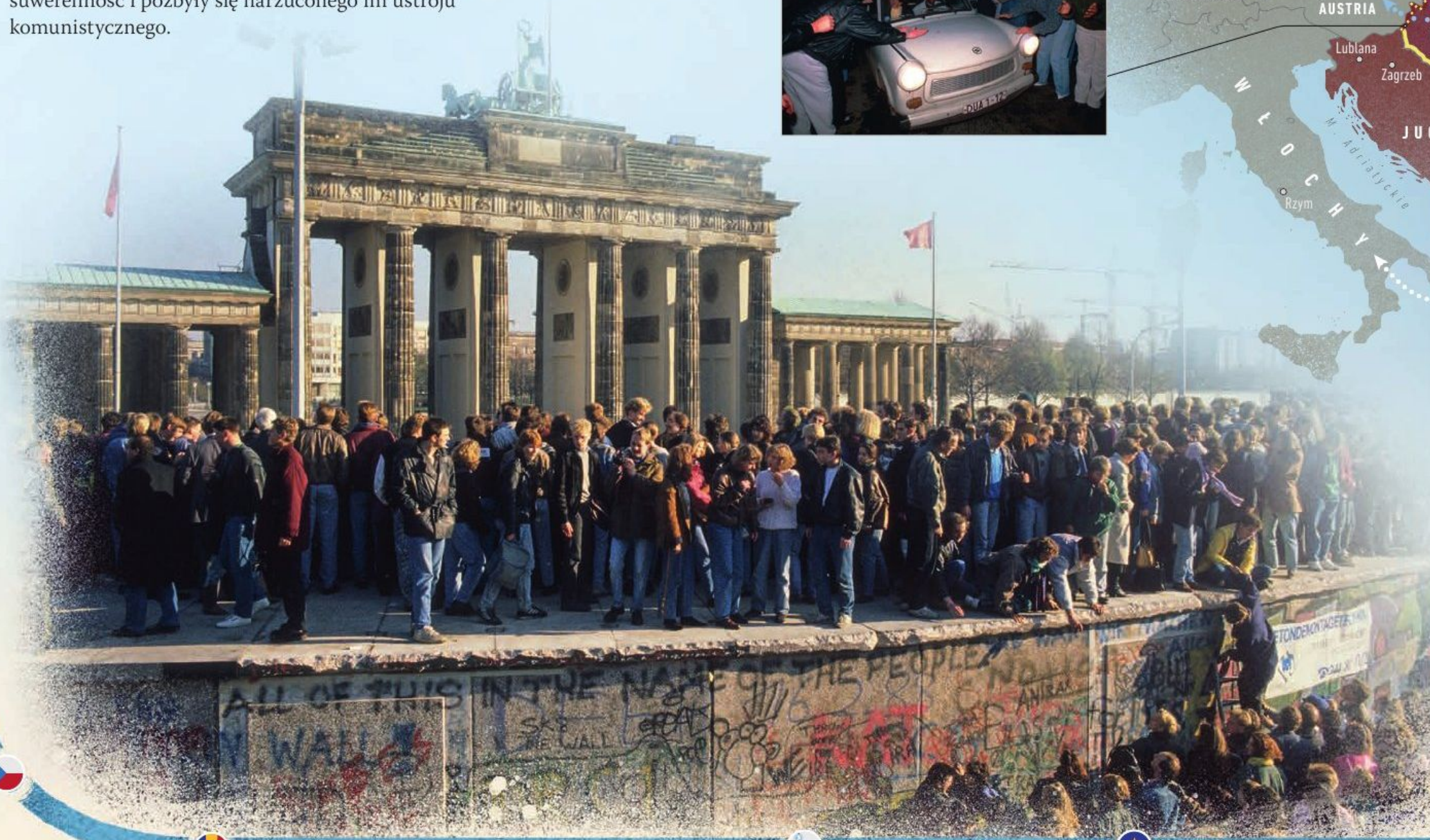
Centralny punkt Pragi, Plac Wacława, stał się miejscem ogromnej demonstracji, która zmusiła komunistyczne władze do ustępstw. W przyspieszonych wyborach prezydentem został przywódca opozycji Václav Havel.

UPADEK KOMUNIZMU W EUROPIE

Kryzys w ZSRS i jego coraz widoczniejsza klęska w rywalizacji z Zachodem przyczyniły się do przemian ustrojowych w krajach, które zostały włączone do sowieckiej strefy wpływów po II wojnie światowej. W 1989 r. liczne narody, od ponad 40 lat uzależnione od polityki Kremla, odzyskały suwerenność i pozbyły się narzuconego im ustroju komunistycznego.

Upadek żelaznej kurtyny

Wiosną 1989 r. zostały rozebrane zasieki na pierwszym odcinku granicy bloku wschodniego – pomiędzy Węgrami i Austrią. Korzystając z okazji, przez Węgry do wolnego, zachodniego świata uciekali mieszkańcy także innych krajów bloku wschodniego, głównie Niemcy z NRD. W Austrii od lat funkcjonowały ośrodki dla uchodźców, przede wszystkim z Polski i Węgier.

Przez cały rok 1990 do Włoch statkami przedostawali się uchodźcy z komunistycznej Albanii. We włoskich ośrodkach znalazły się tysiące uchodźców z tego zrujnowanego kraju.

Rumunia**22 grudnia 1989**

Zorganizowana przez komunistów demonstracja poparcia dla Ceaușescu przekształciła się w rewolucję skierowaną przeciwko jego rządowi. W trakcie walk na stronę powstańców przeszło wojsko, które toczyło zacięte walki z wierną dyktatorowi służbą bezpieczeństwa Securitate [czyt.: sekuritate].

Bulgaria**26 grudnia 1989**

Władze komunistyczne zgodziły się na rozmowy z opozycją przy bułgarskim Okrągłym Stole. Obrady zakończyły się w maju 1990 r., a następnie odbyły się wolne wybory.

Jugostawia**Styczeń 1990**

Podczas kongresu partii rządzącej, Związku Komunistów Jugosławii, doszło do rozłamu i w efekcie – do jej upadku. Partię opuściły delegacje Słowenii, Chorwacji, Macedonii oraz Bośni i Hercegowiny. Następnie zaczął się rozpad tego kraju federacyjnego i okres krwawych wojen między poszczególnymi republikami.

Albania**Grudzień 1990**

Powstała pierwsza niekomunistyczna organizacja polityczna – Demokratyczna Partia Albanii. Przemiany polityczne nabrały tempa jednak dopiero w 1991 r.

Zanim zakończyły się obrady Okrągłego Stołu w NRD, w grudniu 1989 r. kanclerz RFN **Helmut Kohl** przedstawił 10-punktowy plan zjednoczenia obu państw niemieckich, który stał się podstawą do dalszych negocjacji na forum międzynarodowym. 12 września mocarstwa (USA, Francja, ZSRS i Wielka Brytania) podpisały z RFN i NRD traktat akceptujący proces zjednoczenia i nakładający na Niemcy zobowiązania, m.in. do zrzeczenia się wszelkich roszczeń terytorialnych wobec sąsiadów oraz redukcji armii.

W tym samym czasie wprowadzono unię walutową i rozpoczęto wymianę marki wschodniej na zachodniomniemiecką. Formalnie proces zjednoczenia zakończył się ostatecznie **3 października 1990 r.**, a na stanowisku kanclerza już zjednoczonych Niemiec pozostał Helmut Kohl. Zmiany polityczne były jednak tylko początkiem wieloletniego procesu ujednolicania podzielonych przez cztery dekady Niemiec. Przebudowa gospodarki dawnej NRD i zmiany społeczne stanowiły ogromne wyzwanie nawet dla stabilnej i potężnej ekonomicznie RFN.

■ PRZEMIANY W POZOSTAŁYCH KRAJACH KOMUNISTYCZNYCH

Pod wpływem wydarzeń w Polsce i na Węgrzech system komunistyczny zaczął się chwiać również w **Czechosłowacji**. Mimo to środowisko opozycyjne **Karta 77**, związane z pisarzem **Václavem Havlem** [czyt.: wacławem hawlem], było cały czas poddawane represjom. Jeszcze w lutym 1989 r. Havel stanął przed sądem za udział w demonstracji upamiętniającej tragiczną śmierć **Jana Palacha**, studenta, który w styczniu 1969 r. zdecydował się na akt samospalenia w proteście

przeciwko inwazji państw Układu Warszawskiego na Czechosłowację. W czerwcu 1989 r. działacze opozycji wezwali władze do przeprowadzenia niezbędnych reform ustrojowych, lecz ich petycja pozostała bez odpowiedzi. Antyrządowe demonstracje zaczęły się na masową skalę dopiero jesienią. Gdy 17 listopada milicja

POSTAĆ HISTORYCZNA

VÁCLAV HAVEL

1936–2011

Był czeskim politykiem, opozycjonistą, dramaturgiem i pisarzem. Początkowo pracował w jednym z praskich teatrów. Podczas Praskiej Wiosny w 1968 r. włączył się w działalność na rzecz demokratyzacji Czechosłowacji. W związku z tym w kolejnych latach władze poddawały go szykanom, m.in. zabroniono mu wykonywania zawodu. Współtworzył niezależną od władz organizację Karta 77. W 1989 r., jako wieloletni dysydent cieszący się autorytetem, stanął na czele demokratycznej opozycji i założył organizację Forum Obywatelskie. Został wybrany na pierwszego prezydenta Czechosłowacji, a następnie po rozpadzie tego państwa federacyjnego aż do 2003 r. pełnił funkcję prezydenta Czech. Stał się symbolem przemian demokratycznych w Czechosłowacji i wzorem intelektualisty walczącego pokojowymi metodami z reżimem komunistycznym.

Mur berliński po tym, jak funkcjonariusze z NRD odstąpili od jego obrony, na krótko stał się atrakcją turystyczną i z tego powodu podlegał systematycznemu burzeniu. Jego odlupane fragmenty należały do najbardziej poszukiwanych pamiątek z Berlina.

■ fotografia, Berlin, 1990 r.

brutalnie spacyfikowała w Pradze jeden z wieców, w całym kraju wybuchły strajki. Wkrótce w czeskiej i słowackiej części republiki powstały organizacje opozycyjne. W ten sposób zapoczątkowano **aksamitną rewolucję**, podczas której po 10 dniach pokojowych demonstracji doszło do zmian w najwyższych kręgach władzy. 10 grudnia ze stanowiska prezydenta odszedł rządzący od 1969 r. Gustáv Husák.

Powołano przy tym nowy rząd, akceptowany przez opozycję, a 28 grudnia na czele parlamentu stanął lider Praskiej Wiosny z 1968 r. (więcej o niej na s. 39–40) – Alexander Dubček. Dzień później prezydentem republiki został do niedawna represjonowany przez komunistów przywódca opozycji Václav Havel. Dzięki porozumieniu władz i opozycji w czerwcu 1990 r. przeprowadzono wolne wybory. Tempo, w jakim Czesi i Słowacy pozbyli się komunizmu, opisywało popularne powiedzenie: *Polska – 10 lat, Węgry – 10 miesięcy, Czechosłowacja – 10 dni*. Należy jednak pamiętać, że przemiany ustrojowe Czesi i Słowacy zaczęli w zupełnie innej sytuacji, gdy zmiany polityczne nastąpiły już nie tylko w Polsce i na Węgrzech, lecz także w znacznym stopniu w samym ZSRS.

Jesień Narodów, jak zaczęto określać falę przemian społeczno-politycznych w Europie Środkowo-Wschod-

niej, nie ominęła również **Bułgarii**. 10 listopada 1989 r., po 35 latach rządów, ze stanowiska szefa partii komunistycznej ustąpił tam Todor Żiwkow, a place największych miast wypełniły się setkami tysięcy demonstrantów żądających reform. W grudniu rozpoczęły się obrady bułgarskiego Okrągłego Stołu, który dał początek zmianom ustrojowym w państwie.

Demokratyczne demonstracje w Pradze zgromadziły setki tysięcy Czechosłowaków. Główną postacią zgromadzeń był niekwestionowany lider opozycji Václav Havel.

■ fotografia, Praga, 1989 r.

WARTO WIEDZIEĆ

„Aksamitny rozwód”

Różnice między Czechami i Słowakami istniały od początku powołania ich wspólnego państwa w 1918 r. i, mimo stosunkowo zgodnego współżycia obu narodów, nie ulegały zatarciu. To różnicowanie miało podłoże historyczne, religijne, kulturowe i obyczajowe. Po upadku komunizmu w Słowacji transformacja ustrojowa przyniosła bardziej dotkliwe koszty społeczne niż na ziemiach czeskich. Czeskie zakłady przemysłowe znacznie lepiej odnajdywały się w nowej, wolnorynkowej rzeczywistości i zdobywały rynki zachodnie.

Różnice gospodarcze przekładały się także na polityczne. W każdej części republiki powstawały osobne partie polityczne, nikt natomiast nie dostrzegał potrzeby powołania partii łączących oba narody. W 1992 r. liderami czeskich i słowackich dominujących partii stali się zwolennicy osobnego rozwoju. Byli to: Czech **Václav Klaus** i Słowak **Vladimír Mečiar** [czyt.: meczjar]. Jesienią 1992 r. obaj politycy podjęli decyzję o zakończeniu istnienia wspólnego państwa, którą wkrótce potem zatwierdził parlament federalny. Nie zorganizowano referendum, mimo że większość obywateli nie zgadzała się na podział. Sprzeciwiał mu się również prezydent Václav Havel, który w proteście przeciw tym zamierzeniom podał się do dymisji. Ostatecznie podział Czechosłowacji określany mianem „aksamitnego rozwodu” nastąpił 1 stycznia 1993 r.

Zaprzysiężenie konstytucji słowackiej nastąpiło na zamku w Bratysławie 3 września 1992 r., czyli jeszcze przed oficjalnym podziałem Czechosłowacji.

■ fotografia, Bratysława, 1992 r.

? Z jakiego powodu proces podziału Czechosłowacji nazywa się „aksamitnym rozwodem”?

Rok później komuniści stracili władzę także w **Jugosławii**, a w 1991 r. nawet w **Albanii**, gdzie panowała totalitarna odmiana komunizmu wzorowana na maoistycznych Chinach. Następnie oba te bałkańskie kraje pogrążyły się w kryzysie gospodarczym. Ponadto w Jugosławii doszło do wojny domowej, która zakończyła się rozpadem federacji (więcej o tych wydarzeniach na s. 143–145).

■ REWOLUCJA W RUMUNII I KONIEC REŻIMU CEAUȘESCU

W odróżnieniu od innych krajów bloku wschodniego, gdzie zmiany przebiegały pokojowo, upadek komunizmu w Rumunii miał burzliwy i krwawy przebieg. Jeszcze latem 1989 r. władza **Nicolae Ceaușescu** wydawała się niezagrożona. Rumuński przywódca zgłaszał w tym czasie nawet postulat interwencji wojsk Układu Warszawskiego w Polsce. Pod koniec listopada odbył się kolejny zjazd Rumuńskiej Partii Komunistycznej, który utwierdził władzę Ceaușescu. Gdy jednak 17 grudnia 1989 r. w mieście **Timișoara** [czyt.: timișoara] milicja aresztowała tamtejszego węgierskiego pastora László Tőkésa [czyt.: laslo tokesza], rozpoczął

się wielki protest społeczny. 20 grudnia na demonstracji w Timișoarze zgromadziło się 100 tys. osób, a następnie miasto ogarnął strajk. Gdy w wyniku starć ze zniechęconą przez społeczeństwo tajną policją **Securitate** zginęło blisko 60 osób, antykomunistyczne nastroje szybko ujawniły się w całej Rumunii. Kluczowym momentem okazał się komunistyczny wiec poparcia w Bukareszcie, zwołany na 22 grudnia przez Ceaușescu i jego zwolenników. Wbrew oczekiwaniom organizatorów to zgromadzenie szybko przekształciło się w demonstrację przeciwko komunistycznemu dyktatorowi. Rozpoczęły się walki z Securitate, a wojsko rumuńskie zaczęło przechodzić na stronę powstańców. **25 grudnia 1989 r.** doszło do decydujących krwawych wydarzeń, schwytano i rozstrzelano Nicolae Ceaușescu wraz z żoną Eleną, a władzę w kraju przejął pospiesznie sformowany Front Ocalenia Narodowego. Choć znaleźli się w nim dotychczasowi partyjni działacze, jedną z pierwszych decyzji tego organu było zdelegalizowanie partii komunistycznej, a następnie zarządzenie wolnych wyborów. Mimo tych burzliwych wydarzeń wpływy partii postkomunistycznej utrzymały się w Rumunii jeszcze przez wiele lat.

Obalenie pomnika Envera Hoxdy w Tiranie było kulminacyjnym momentem wystąpień Albańczyków. Otoczony po śmierci kultem dyktator był dla społeczeństwa sprawcą uciemiężenia.

■ fotografia, Tirana, 1991 r.

Flaga Rumunii z wyciętym godłem komunistycznym stała się charakterystycznym znakiem rozpoznawczym sił antykomunistycznych.

■ fotografia, Bukareszt, 1989 r.

ĆWICZENIA

1. Porównaj przebieg przemian ustrojowych w poszczególnych krajach bloku komunistycznego.
2. Wyjaśnij, dlaczego proces przemian ustrojowych w Czechosłowacji został nazwany aksamitną rewolucją.
3. Przedstaw, jakie znaczenie dla kształtu współczesnej Europy miały przemiany polityczne w NRD.

DLA ZAINTERESOWANYCH

A. Burakowski, A. Gubrynowicz, P. Ukielski, *Jesień Ludów*, Warszawa 2012.

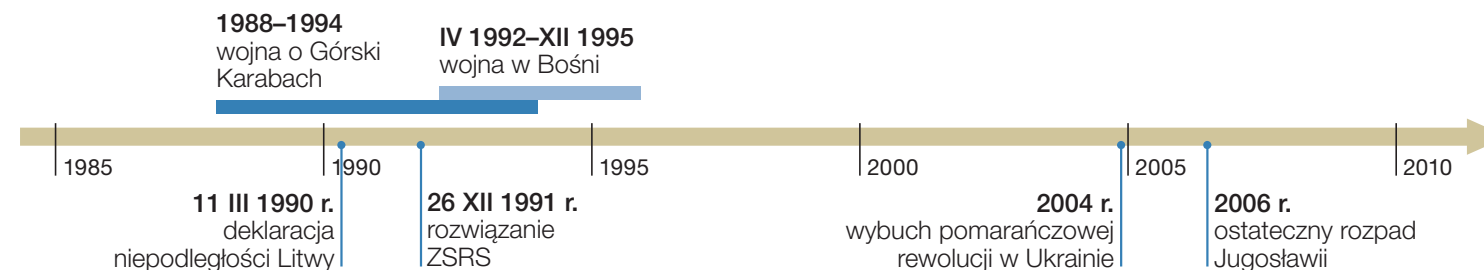
M. Orzechowski, *Zdarzyło się w Berlinie. Polak patrzy na mur*, Warszawa 2013.

5

EUROPA WSCHODNIA PO UPADKU KOMUNIZMU

WAŻNE NA TEJ LEKCJI:

- przyczyny upadku ZSRS,
- przebieg procesów dezintegracyjnych na terenie dawnego ZSRS,
- rozpad Jugosławii i konflikty na Bałkanach.

■ ROZPAD ZWIĄZKU SOWIECKIEGO

Zmiany polityczne ogłoszone przez Michaiła Gorbaczowa (więcej na ten temat na s. 111) doprowadziły z biegiem czasu do wzrostu dążeń niepodległościowych w niektórych republikach ZSRS. Najsilniej przejawiały się one na Litwie, Łotwie, w Estonii oraz na Zakaukaziu. **11 marca 1990 r.** jako pierwsza spośród republik sowieckich deklarację niepodległości ogłosiła **Litwa**. Nie uznało jej jednak żadne państwo, a władze ZSRS skierowały do Wilna wojsko, gdzie doszło do walk. Dopiero w sierpniu 1991 r. Gorbaczow w ramach ustępstw zapowiedział przekształcenie ZSRS w niezbyt ściśle powiązane państwo

Borys Jelcyn [1] przed siedzibą rosyjskiego parlamentu przemawiał do zebranych Rosjan i ich sojuszników z pozostałych republik dawnego ZSRS. Po przejściu wojska na stronę obrońców parlamentu los puczu Janajewa był przesądzony.

■ fotografia, Moskwa, 1991 r.

POSTAĆ HISTORYCZNA

BORYS JELCYN

1931–2007

Był sowieckim politykiem, pierwszym prezydentem Rosji. Należał do zwolenników pieriestrojki, ale uważał, że reformy powinny być znacznie głębsze. Pod koniec lat 80. porzucił struktury partyjne i skupił się na umacnianiu władz Republiki Rosyjskiej, wchodzącej w skład ZSRS. W czerwcu

1991 r. został wybrany na jej prezydenta. W tym samym roku zawarł z prezydentami Ukrainy i Białorusi umowę zwaną porozumieniem białowieskim, które oznaczało koniec Związku Sowieckiego i powołanie Wspólnoty Niepodległych Państw. Jelcyn stanął wówczas na czele Federacji Rosyjskiej. W 1996 r. został ponownie wybrany na urząd prezydenta. Trzy lata później zrezygnował z tej funkcji. Prowadził politykę zagraniczną otwartą na współpracę z państwami zachodnimi. Nie dopuścił do uniezależnienia się od Rosji Czeczenii, co wywołało wojny czeczeńskie. Podczas swoich rządów wdrożył reformy demokratyzujące życie polityczne. Przeprowadził transformację gospodarczą, która spowodowałaubożenie znacznej części społeczeństwa i ogromny wzrost przestępczości.

federacyjne. W odpowiedzi dotychczasowe grono jego współpracowników, z wiceprezydentem **Giennadijem Janajewem** na czele, zorganizowało zbrojny zamach stanu, aby nie dopuścić do wprowadzenia zmian. O niepowodzeniu puczu zadecydowała postawa prezydenta Republiki Rosyjskiej **Borysa Jelcyna** (zob. [biogram](#) tej postaci na s. 137). Wzmocniło to jego pozycję i pozwoliło mu podporządkować sobie wszystkie organy władzy wykonawczej w Rosji. Wkrótce wojsko przeszło na stronę Jelcyna, dzięki czemu **pucz Janajewa** został stłumiony, a skompromitowana Komunistyczna Partia Związku Sowieckiego ogłosiła samorozwiązanie.

Po tych wydarzeniach kolejne republiki związkowe zaczęły ogłaszać niepodległość. Rozpad ZSRS przypieczętowało spotkanie trzech przywódców: Borysa Jelcyna – Rosji, **Stanisława Szuszkiewicza** – Białorusi, i **Leonida Krawczuka** – Ukrainy, które odbyło się 8 grudnia 1991 r. w **Puszczy Białowieskiej**. Politycy zdecydowali wówczas o utworzeniu **Wspólnoty Niepodległych Państw (WNP)**, która miała zastąpić Związek Sowiecki. W rezultacie Gorbaczow stracił władzę i został zmuszony do oficjalnego rozwiązania ZSRS. **26 grudnia 1991 r.** w przemówieniu telewizyjnym pierwszy i zarazem ostatni prezydent ZSRS poinformował o likwidacji państwa związkowego. Nikt się nie spodziewał, że największa potęga militarna na świecie upadnie w pokojowy sposób.

■ REPUBLIKI POSTSOWIECKIE

ZSRS przestał istnieć, a możliwości wywierania wpływu na światową politykę przez państwo rosyjskie z Jelcynem na czele uległy znacznemu ograniczeniu. Choć tamtejsi politycy nie zrezygnowali z aktywności międzynarodowej, to nie mieli już dotychczasowych środków nacisku politycznego i militarnego dla realizacji swoich celów.

Rosja pogrążyła się w głębokim kryzysie gospodarczym, społecznym i politycznym, który trwał aż do końca lat 90. Skutecznym środkiem nacisku o charakterze ekonomicznym pozostawało jednak ograniczanie dostaw surowców i paliw, od których zależne pozostają liczne kraje europejskie. Z tego powodu rosyjscy przywódcy często stosowali presję w postaci zmniejszania dostaw ropy lub gazu oraz wprowadzania embarga na import różnych produktów.

Został również rozwiązany problem odziedziczego po ZSRS ogromnego arsenału broni nuklearnej. Ostatecznie wszystkie kraje postsowieckie poza Rosją zrezygnowały z posiadania głowic jądrowych i przekazały je Moskwie (zob. też [infografika](#) na s. 141).

System demokratyczny ugruntował się tylko w nielicznych byłych republikach Związku Sowieckiego (takich jak Litwa, Łotwa i Estonia). Na Białorusi już w 1994 r. władzę objął prezydent **Alaksandr Łukaszienka**, który szybko wycofał wprowadzone tam reformy demokratyczne i skutecznie ograniczył działalność opozycji, nierzadko z zastosowaniem brutalnych metod.

Inną drogą poszła Ukraina, która starała się początkowo utrzymywać równoprawne stosunki i z Rosją, i Zachodem. Budowa systemu demokratycznego w tym państwie, rządzonego dekadę przez prezydenta Leonida Kuczmę, napotykała problemy wynikające m.in. z ogromnej korupcji. Gdy w **2004 r.** w wyborach prezydenckich rywalizowali ze sobą Wiktor Janukowycz, planujący kontynuować dotychczasową politykę, oraz **Wiktor Juszczenko**, zapowiadający zmiany kandydat opozycji, doszło do niespodziewanej konfrontacji. Po próbie otrucia Juszczenko i sfałszowaniu wyników wyborów wybuchła tzw. **pomarańczowa rewolucja**. W wyniku masowych wystąpień społecznych Juszczenko objął w końcu urząd prezydenta. Mimo zapowiedzi nie rozwiązał palących problemów

Ukraińców i kolejne wybory w 2010 r. wygrał Janukowycz. W kraju nadal szerzyła się korupcja, a Ukraina popadała w coraz większe uzależnienie od Rosji. Gdy jesienią 2013 r. Janukowycz odrzucił umowę stowarzyszeniową z UE, 21 listopada 2013 r. w Kijowie doszło do protestów, które przekształciły się w kolejną rewolucję. Jej głównym ośrodkiem był opozycyjny obóz **Euromajdan**, założony na kijowskim Placu Niepod-

WARTO WIEDZIEĆ

Rosyjska strefa wpływów

Rosja nie zrezygnowała ze swoich dotychczasowych wpływów w krajach wchodzących wcześniej w skład ZSRS. Do kontroli nad nimi powołano nowe organizacje: **Wspólnotę Niepodległych Państw (WNP)** oraz funkcjonującą od 1994 r. **Organizację Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ)**. Miały one na celu uniemożliwienie byłym republikom pełnej integracji z Unią Europejską, a przede wszystkim z NATO. Najściślejszą współpracę z Rosją podjęła Białoruś rządzona przez Łukaszenkę, z którą w 1997 r. zawarła bliski sojusz, tworząc **Związek Białorusi i Rosji (ZBiR)**. W 2014 r. została powołana organizacja integrująca wokół Rosji część byłych republik Związku Sowieckiego – **Euroazjatycka Unia Gospodarcza**. Oprócz Rosji wstąpiły do niej Armenia, Białoruś i Kazachstan.

Szczyt Wspólnoty Niepodległych Państw w 2002 r. zgromadził m.in. przywódców Rosji – Władimira Putina **1**, Ukrainy – Leonida Kuczmę **2**, Gruzji – Eduarda Szewardnadze **3** i Białorusi – Alaksandra Łukaszenkę **4**. Po agresji rosyjskiej w 2008 r. z WNP wycofała się Gruzja, a w 2014 r., po tym, jak siły rosyjskie zajęły Krym – Ukraina.

■ fotografia, Kiszyniów, 2002 r.

? Z jakiego powodu Rosja tworzy organizacje skupiające państwa powstałe po rozpadzie ZSRS?

ległości. Ostatecznie Ukraińcy obronili system parlamentarny, a w lutym 2014 r. dotychczasowy prezydent Janukowycz zbiegł do Rosji. Zwycięstwo polityczne Ukraina okupiła jednak utratą na rzecz Rosji Krymu oraz wschodnich obwodów: donieckiego i ługańskiego, gdzie powstały „republiki” zależne od Kremla.

■ KONFLIKTY W DAWNYM ZSRS

Tłumione w czasach komunizmu konflikty narodowościowe w ZSRS odżyły z całą mocą pod koniec jego istnienia. Najgwałtowniejsze spory wybuchły na Kaukazie. W latach 1988–1994 toczyła się tam azersko-ormiańska **wojna o Górski Karabach**, będący ormiańską enklawą w Azerbejdżanie. Konflikt zakończył się wówczas rozejmem, miejscowi Ormianie proklamowali zaś niepodległość. Mimo to przez 26 lat status tego terytorium pozostawał w zawieszeniu, a we wrześniu 2023 r. całe terytorium zajął zbrojnie, wspierany przez Turcję, Azerbejdżan.

Po rozpadzie ZSRS niezależność od Rosji próbowała odzyskać leżąca na Kaukazie **Czeczenia**. Z tego powodu w latach 1994–2002 zostały stoczone **dwie wojny czeczeńskie** (więcej w [ramce](#) na s. 142). Podczas pierwszej Czeczeni stawili opór i zmusili Rosjan do wycofania się z republiki. W wyniku drugiej lepiej przygotowani Rosjanie zajęli całą Czeczenię i przez kilka lat toczyli walkę z czeczeńską partyzantką. Zainstalowany przez Putina reżim klanu Kadyrowów do dziś rządzi Czeczenią.

W sąsiedniej Gruzji wybuchły konflikty etniczne. W 1989 r. rozpoczęły się walki o **Abchazję** między gruzińskimi siłami rządowymi a wspieranymi przez Rosję separatystami, co zakończyło się ogłoszeniem niepodległości przez tę gruzińską prowincję.

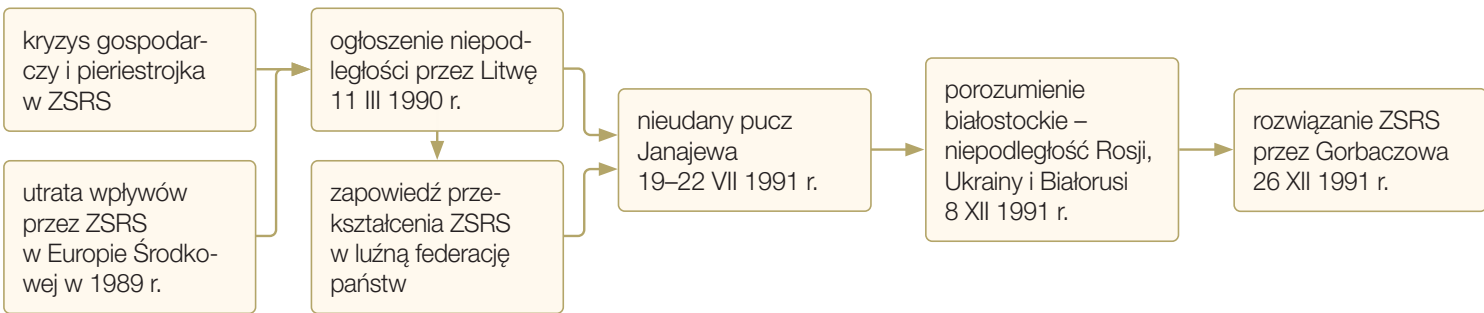

Oddział Ormian z Górskiego Karabachu wyruszający w góry do walki z siłami azerskimi. Obie strony konfliktu były wyposażone w ogromne ilości broni pochodzącej z arsenałów ZSRS.

■ fotografia, Górski Karabach, 1991 r.

ZWIĄZKI PRZYCZYNOWO-SKUTKOWE

Jak przebiegał rozpad ZSRS?

PO ROZPADZIE ZSRS

Po rozpadzie Związku Sowieckiego zaczął się kształtować nowy porządek w tym regionie. Okres osłabienia władzy centralnej wykorzystały republiki, które chciały uniezależnić się od Moskwy. Ponadto ożywieniu uległy animozje pomiędzy narodami zamieszkującymi ZSRS. Dotąd spory te były tłumione przez sowieckich przywódców w imię integralności państwa. Do najgwałtowniejszych konfliktów doszło jednak w Rosji – dotąd największej federacyjnej republice ZSRS.

- 1 **Litwa** jako pierwsza republika sowiecka ogłosiła niepodległość w 1990 r., co w styczniu 1991 r. spotkało się z brutalną odpowiedzią Kremla. Ostatecznie jeszcze tamtego roku Litwini pozbyli się sowieckiej kontroli.

Sowiecki wóz bojowy pod wileńską wieżą telewizyjną. Po złamaniu oporu ludności cywilnej broniącej nadajnika litewskiej telewizji sowieccy komandosi odcięli Litwinów od wieży.

- 2 **Krym**, który od 1956 r. należał do Ukraińskiej Republiki Sowieckiej, w 2014 r. został zajęty zbrojnie przez Rosjan.

- 3 **Gruzja** toczy spór z dwoma regionami: Abchazją i Osetią Północną, które domagają się niepodległości i nie uznają zwierzchności rządu w Tbilisi. Zarówno Osetyńczycy, jak i Abchazi korzystają z rosyjskiej pomocy zbrojnej.

Prezydent Lech Kaczyński i inni przywódcy Europy Wschodniej udzieliли pomocy Gruzinom w 2008 r. podczas rosyjskiej inwazji na Gruzję. Konflikt gruzińsko-rosyjski rozpoczął się od zaostrzenia sporu gruzińsko-osetyńskiego.

- 4 **Górski Karabach** to region zamieszany głównie przez Ormian, który jest otoczony przez tereny Azerbejdżanu. Na początku lat 90. zwycięstwo w konflikcie odnieśli Ormianie, którzy do 2023 r. zachowali niezależność od azerbejdżańskiego rządu.

Ormianie z Karabachu dysponowali uzbrojeniem pochodzącym z dawnych sowieckich arsenałów i wsparciem Armenii. Dzięki temu udało im się odeprzeć ataki Azerów i zachować na trzy dekady niezależność od władz Azerbejdżanu.

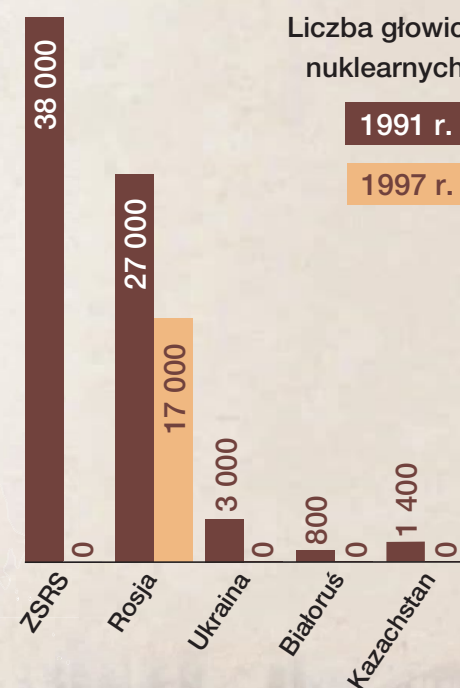
- 5 **Czeczenia** chciała uniezależnić się od Republiki Rosyjskiej. Po dwóch krwawych wojnach kraj ten pozostał jednak w granicach Rosji. Czeczeńcy ponieśli ogromne straty w wyniku walk oraz późniejszych prześladowań. Czeczenię musieli opuścić setki tysięcy uchodźców, spośród których 90 tys. znalazło schronienie w Polsce.

Szturm na stolicę Czeczenii – Groznego, który przypuścili Rosjanie w noc sylwestrową z 1994 na 1995 r., rozpoczął się od kompromitującej porażki ich sił pancernych. Ostatecznie zdobyli stolicę zbuntowanej republiki, lecz ponieśli przy tym gigantyczne straty.

Podział arsenału nuklearnego ZSRS

Sowieckie głowice atomowe zostały początkowo podzielone pomiędzy cztery dawne republiki związkowe ZSRS: Rosję, Ukrainę, Białoruś i Kazachstan. Ostatecznie tylko Rosja zachowała broń nuklearną, a pozostałe kraje się jej rzekły. W 1994 r. w zamian za to, że Ukraina zrezygnowała z posiadanych głowic USA, Wielka Brytania i Rosja zobowiązały się chronić jej suwerenność i integralność terytorialną. W 2014 r. to porozumienie zostało złamane przez Rosję, która zaanektowała ukraiński Krym.

Drugim rejonem, który nie uznaje władzy w Tbilisi, jest **Osetia Południowa**. W 2008 r. Gruzja straciła ostatecznie kontrolę nad tym obszarem, a przed okupacją przez siły rosyjskie uratowała ją jedynie postawa kilku europejskich polityków z prezydentem Polski **Lechem Kaczyńskim** na czele. W krytycznym momencie walk udał się on wraz z przywódcami innych krajów Europy Środkowo-Wschodniej do Tbilisi, aby osobiście wesprzeć rozpaczliwie broniącą się przed Rosjanami Gruzję. Tymczasem Osetia Południowa nadal

pozostaje poza kontrolą gruzińskiego rządu, a gwarantem proklamowanej przez nią niepodległości jest Rosja.

W walce o wpływy polityczne Kreml często wykorzystuje ludność rosyjską, która w okresie ZSRS masowo osiedlała się w pozostałych republikach związkowych. Przykładem tego jest **Naddniestrze**, stanowiące początkowo część Mołdawii. Zamieszkuje je w dużej mierze ludność rosyjska, która sprzeciwiła się popularnemu hasłu połączenia Mołdawii z Rumunią i wprowadzeniu rumuńskiego jako języka urzędowego.

■ WOJNY CZECZEŃSKIE

W listopadzie 1991 r. wchodząca w skład Federacji Rosyjskiej autonomiczna republika – Czeczenia – ogłosiła niepodległość, a jej prezydentem został Dżochar Dudajew. Pod koniec 1994 r. Jelcyń zdecydował o zbrojnej inwazji na Czeczenię. Rozpoczęła się pierwsza wojna czeczeńska, zakończona rozejmem w 1996 r. Czeczeni stawili twardy opór siłom rosyjskim, zadając im szereg klęsk, mimo że od samego początku konfliktu dysponowali nieporównywalnie mniejszymi siłami niż Rosja. Gdy wojska federacji przystąpiły do atakowania czeczeńskiej ludności cywilnej, tamtejsi bojownicy odpowiedzieli atakiem na cywilów rosyjskich. W czerwcu 1995 r., po zajęciu szpitala w mieście Budionnowsk i wzięciu kilku tysięcy zakładników, postawili żądanie wstrzymania działań zbrojnych i wycofania wojsk rosyjskich z Czeczenii. Udało im się w ten sposób czasowo przerwać konflikt.

W 1999 r. przez Rosję, rządzoną przez nowego przywódcę Władimira Putina, przetoczyła się fala ataków terrorystycznych na ludność cywilną. O ich zorganizowanie oskarżono bojowników czeczeńskich, co stało się pretekstem do kolejnego ataku armii rosyjskiej na Czeczenię. W ten sposób wybuchła druga wojna czeczeńska. Rosjanie zajęli całą zbuntowaną republikę i w znacznym stopniu zniszczyli jej stolicę – Grozny. Część oddziałów czeczeńskich skryła się w górach, gdzie przez kolejne lata toczyła walki partyzanckie i podejmowała akcje terrorystyczne na terenie Rosji. W 2002 r. Czeczeni zaatakowali moskiewski teatr, a dwa lata później szkołę w Biesłanie, biorąc w każdym z nich setki zakładników. Rządzący Rosją Putin nie zgodził się jednak na negocjacje i, mimo ogromnych ofiar wśród pojmanych, zdecydował o akcji, podczas której siły rosyjskie zabijały wszystkich zamachowców.

Tymczasem władzę w okupowanej republice objął posłuszny Moskwie mufti, czyli muzułmański przywódca religijny, Achmad Kadyrow, a następnie jego syn Ramzan Kadyrow.

? Jakie były powody zwrócenia się czeczeńskiego terroryzmu przeciwko rosyjskiej ludności cywilnej?

Szkoła w Biesłanie po szturmie rosyjskich sił specjalnych i walce stoczonej z Czeczenami prezentowała przerażający widok. Tragedia rodzin setek dzieci, które zginęły w ataku, była relacjonowana przez media na całym świecie.

■ fotografia, Biesłan, 2004 r.

Dżochar Dudajew był przed rozpadem ZSRS generałem sowieckiego lotnictwa. Po 1991 r. został pierwszym prezydentem Czeczenii, która pozostawała częścią Rosji, i nieugięcie dążył do uzyskania przez nią niepodległości. Rosyjskie służby specjalne organizowały na niego liczne zamachy. Zginął w 1996 r. w wyniku ataku rakietowego sił rosyjskich.

■ fotografia, Czeczenia, 1994 r.

We wrześniu 1990 r. ta popierana przez Rosję zbuntowana prowincja Mołdawii ogłosiła niepodległość jako **Naddniestrzańska Republika Mołdawska**. Do dziś pozostaje niezależnym, choć nieuznanym na forum międzynarodowym państwem, którego strzegą stacjonujące tam siły rosyjskie.

■ ROZPAD JUGOSŁAWII I WOJNA NA BAŁKANACH

Upadek systemu komunistycznego odnowił dawne konflikty i animozje narodowe. W Europie najdotkliwiej doświadczyli tego mieszkańcy Jugosławii, która była federacją kilku republik o bardzo złożonej strukturze narodowościowej i wyznaniowej. Po śmierci Josipa Broza-Tito w 1980 r. postępowało tam osłabienie centralnych władz państwowych, któremu towarzyszył wzrost nastrojów nacjonalistycznych. Pierwsze zamieszki rozpoczęły się w dysponującym dużą autonomią **Kosowie**, w którym Albańczycy ścierali się ze stanowiącymi tam mniejszość Serbami. Federalny rząd jugosłowiański, zdominowany przez Serbów, skierował do Kosowa wojsko i zniósł autonomię tego regionu, co na kilka lat stłumiło aspiracje tamtejszej ludności.

Do zmniejszenia zależności od Serbii i przekształcenia Jugosławii w luźną federację zaczęły dążyć także najbogatsze republiki – **Słowenia i Chorwacja**. Ich projekt zmian został odrzucony. W tej sytuacji 25 czerwca 1991 r. zarówno Słowenicy, jak i Chorwaci ogłosili niepodległość. W odpowiedzi władze jugosłowiańskie dwa dni później rozpoczęły zbrojną interwencję w Słowenii. Wojska federalne napotkały opór, atak zaś został potępiony przez społeczność między-

Tymczasowy most nad rzeką Neretwą w Mostarze w Bośni zawieszono w miejsce zabytkowego Starego Mostu, który został zburzony przez siły chorwackie podczas wojny w Bośni w 1993 r. Ten niezwykle cenny zabytkowy obiekt z listy UNESCO odbudowano w 2004 r.

■ fotografia, Mostar, 1994 r.

narodową. Nie zakończono jednak działań militarnych w regionie – po wycofaniu się ze Słowenii armia jugosłowiańska uderzyła bowiem na Chorwację. Również ta republika poradziła sobie z siłami federalnymi i po wojnie oderwała się od Jugosławii. W **listopadzie 1991 r.** niepodległość proklamowała także **Macedonia**, a w **kwietniu 1992 r.** – **Bośnia i Hercegowina**. Mimo że to ostatnie państwo zostało uznane przez społeczność międzynarodową, decyzji tej sprzeciwili się Serbowie, stanowiący niemal połowę tamtejszej ludności. Do Bośni i Hercegowiny wkroczyły wojska jugosłowiańskie, lecz pod międzynarodowym naciskiem musiały się wycofać. Większość ciężkiego uzbrojenia pozostawiły jednak miejscowym Serbom, którzy proklamowali własne państwo i rozpoczęli wojnę z muzułmańskimi Bośniakami. Trwała ona do 1995 r. i pochłonęła życie ok. 100 tys. osób. Do walk

WARTO WIEDZIEĆ

Masakra w Srebrenicy

Połowę spośród 100 tys. ofiar wojny w Bośni i Hercegowinie stanowili cywile, którzy padali ofiarami gwałtów i czystek etnicznych prowadzonych przez obie strony konfliktu. Najwięcej ofiar zginęło w lipcu 1995 r. w miejscowości Srebrenica, gdzie bośniaccy Serbowie pod dowództwem gen. Ratko Mladicia rozstrzelali ponad 8 tys. muzułmańskich mężczyzn i chłopców. Do zbrodni doszło, mimo że Srebrenica została ogłoszona przez ONZ strefą bezpieczeństwa, a obok niej stacjonował mający zapewnić bezpieczeństwo cywilom holenderski batalion ONZ. Mimo to Holendrzy, pozbawieni rozkazów i niezbędnego wsparcia, nie zapobiegli masakrze.

Masowe pogrzeby ofiar masakry w Srebrenicy odbywały się dopiero po wielu latach, po przeprowadzeniu ekshumacji zbiorowych grobów i identyfikacji szczątków pomordowanych.

■ fotografia, Srebrenica, 2014 r.

? Odszukaj informacje na temat procesów zbrodniarzy z okresu wojny w Jugosławii.

TEKST ŹRÓDŁOWY

ZBRODNIE RATKO MLADICIA

Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii przeprowadził kilkadziesiąt procesów przeciwko oskarżonym o zbrodnie wojenne podczas wojny w dawnej Jugosławii. Jeden z głównych oskarżonych, serbski generał Ratko Mladić, który odpowiadał m.in. za zbrodnię w Srebrenicy, został skazany na karę dożywotniego więzienia.

Cztery zarzuty naruszenia praw lub zwyczajów wojennych:

- morderstwa (zarzut 6),
- terror (zarzut 9),
- bezprawne ataki na ludność cywilną (punkt 10),
- wzięcie zakładników (punkt 11).

Zarzuty wobec oskarżonego

W akcie oskarżenia zarzuca się, że Ratko Mladić ponosi indywidualną odpowiedzialność karną zgodnie z artykułem 7.1. Statutu Trybunału za zarzuty określone powyżej, m.in. poprzez udział w licznych [oddziałach] Konstrukcji Związku Przystępczego (KZP)¹.

Zarzuca się, że od 12 maja 1992 r. do 30 listopada 1995 r. Mladić brał udział w KZP w celu trwałego usunięcia bośniackich muzułmanów i bośniackich Chorwatów z terytoriów Bośni i Hercegowiny, które były uznawane za terytorium bośniackich Serbów.

Zarzuca się ponadto, że od 12 maja 1992 r. do listopada 1995 r. Mladić brał udział w KZP w celu ustanowienia i przeprowadzenia kampanii ostrzału ludności cywilnej Sarajewa, mającej na celu szerzenie terroru wśród nich.

Ponadto twierdzi się, że w okresie bezpośrednio poprzedzającym 11 lipca i do 1 listopada 1995 r. Mladić brał udział w KZP mającym na celu wyeliminowanie bośniackich muzułmanów w Srebrenicy poprzez zabijanie mężczyzn i chłopców oraz przymusowe usuwanie kobiet, małych dzieci i osób starszych z tego obszaru.

Na koniec twierdzi się, że w maju i czerwcu 1995 r. Mladić brał udział w KZP mającym na celu wzięcie personelu Organizacji Narodów Zjednoczonych jako zakładników, aby zmusić NATO do powstrzymania się od przeprowadzania ataków powietrznych na cele wojskowe Serbów bośniackich. [...]

Przestępstwa zarzucane [...] obejmują m.in.:

– Zabijanie bośniackich muzułmanów i bośniackich Chorwatów, przywódców tych grup, np. zabicie co najmniej 144 osób w Biljani (gmina Ključ) [czyt.: ključ], zabicie ponad 200 więźniów w zakładach karnych w Foča [czyt.: focza], ok. 150 osób w obozie Keraterm, w pobliżu Prijedoru i zabicie do 140 więźniów w obozie Sušica [czyt.: suszica], w pobliżu Vlasenicy.

– Zatrzymanie tysięcy bośniackich muzułmanów i bośniackich Chorwatów w ośrodkach zatrzymań w warunkach życia obliczonych na ich fizyczną zagładę. Wymienione obiekty to obóz Manjača [czyt.: manjacza] (w pobliżu Banja Luki), obozy Omarska, Keraterm i Trnopolje (w pobliżu Prijedoru), obiekty więzienne w Foča i obóz Batković w pobliżu Bijeljiny.

– Zabicie ponad 7000 bośniackich mężczyzn i chłopców muzułmańskich ze Srebrenicy poprzez zorganizowane i okazjonalne egzekucje, w tym zabicie ponad 1000 mężczyzn w dużym magazynie we wsi Kravica i egzekucja kolejnych 1000 bośniackich mężczyzn muzułmańskich w pobliżu szkoły w Orahovac.

– Bezmyślne niszczenie własności prywatnej i publicznej, w tym zabytków kultury i miejsc świętych, takich jak wiele meczetów w całym kraju.

– Akty morderstwa, które stanowiły część celu szerzenia terroru wśród ludności cywilnej Sarajewa poprzez kampanię ostrzału, przeprowadzoną między 12 maja 1992 r. a listopadem 1995 r., w tym ostrzał targu „Markale” 5 lutego 1994 r., gdzie zginęło 66 osób, a ponad 140 zostało rannych.

¹ Konstrukcja Związku Przystępczego (KZP) – prawnicze określenie dla nieformalnych zorganizowanych grup przestępczych.

Rodziny pomordowanych w Srebrenicy Bośniaków obserwują telewizyjną transmisję z rozprawy sądowej Ratko Mladicia, gdy ten wniósł o skrócenie wymiaru kary. Jego wniosek został przez sąd odrzucony.

■ fotografia, Srebrenica, 2021 r.

włączyli się bośniaccy Chorwaci. Wszystkie strony konfliktu dopuszczały się czystek etnicznych, choć na największą skalę przeprowadzili je Serbowie, winni m.in. masakry w **Srebrenicy** (więcej o tym w [Warto wiedzieć](#) na s. 143).

Wojna w rozpadającej się Jugosławii wykazała bezsilność organizacji międzynarodowych – szczególnie ONZ, która nie potrafiła podjąć zdecydowanych kroków, aby zakończyć krwawe walki. Mimo że skierowała do byłej Jugosławii żołnierzy, to na skutek licznych ograniczeń nie byli oni w stanie powstrzymać zbrodni na ludności cywilnej.

Kres walk nastąpił po podpisaniu porozumienia pokojowego w **Dayton** [czyt.: dejton] w USA **21 listopada 1995 r.** Miesiąc później Bośnię i Hercegowinę podzielono na dwie autonomiczne części: Republikę Serbską i muzułmańsko-chorwacką Federację Bośni

i Hercegowiny. Przedstawiciele tych trzech nacji zasiędlili w trzyosobowej radzie zarządzającej krajem.

W kolejnych latach częściowemu rozpadowi uległa także Serbia. W 1996 r. mieszkający w **Kosowie** Albańczycy rozpoczęli walki w celu odłączenia się od tego państwa. Gdy w **1999 r.** wojska serbskie przystąpiły do rozprawy ze zbuntowanymi Albańczykami, doszło do interwencji sił NATO, które rozpoczęły bombardowanie Serbii i zmusiły siły serbskie do wycofania się z Kosowa.

W 2003 r. **Federalna Republika Jugosławii** zmieniła nazwę na **Serbia i Czarnogóra**, ale trzy lata później Czarnogórcy podjęli w referendum decyzję o zerwaniu federacji i ogłosili niepodległość. W ten sposób wspólne państwo południowych Słowian – Jugosławia, przeszło do historii. W lutym 2008 r. Kosowo proklamało niepodległość, lecz do dziś wiele państw nie uznało tej deklaracji.

ROZPAD JUGOSŁAWII

LEGENDA

- granice państw w 2008 r.
- 3 III 1992** daty proklamowania niepodległości
- 🔥 konflikty etniczne
- ➡ kierunki ataku wojsk serbskich 27 VI 1991 r.
- 🚩 strefy bezpieczeństwa ONZ dla ludności muzułmańskiej (maj 1993 r.)
- ➡ kierunki działań wojsk Chorwacji oraz Bośni i Hercegowiny w 1995 r.
- ➡ główne kierunki migracji Albańczyków z Kosowa
- 🔥 miasta serbskie bombardowane przez NATO w 1999 r.
- 🚧 miejsca drastycznego łamania praw człowieka
- Żepa
- Ludy zamieszkujące tereny byłej Jugosławii:
 - Albańczycy
 - Bośniacy
 - Bułgarzy
 - Chorwaci
 - Czarnogórcy
 - Macedończycy
 - Serbowie
 - Słoweńcy
 - Węgrzy

- ? 1. Wymień republiki wchodzące w skład Jugosławii, których dążenia niepodległościowe wiązały się z wybuchem walk.
2. Wskaż republikę, która najpóźniej odłączyła się od Serbii.

ĆWICZENIA

1. Scharakteryzuj sytuację polityczną w republikach postsowieckich w latach 90.
2. Przedstaw przebieg rozpadu Jugosławii.

DLA ZAINTERESOWANYCH

K. Gebert, *Obrona poczty sarajewskiej*, Warszawa 1995.

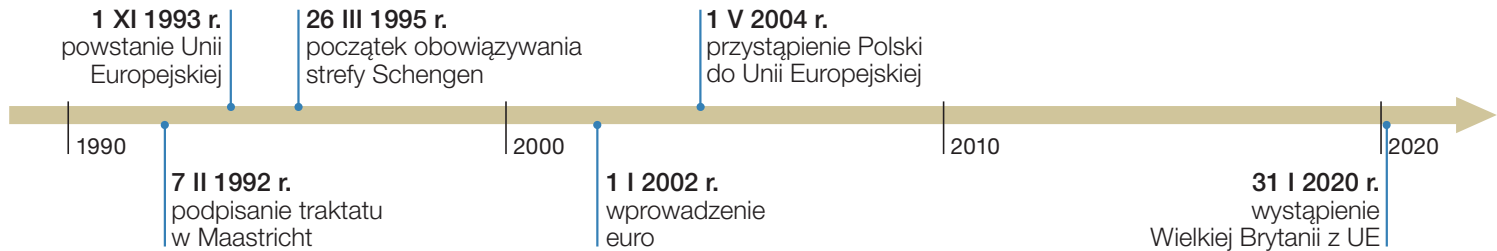
M. Jędrzyk, *Inny front*, Kraków 2015.

W. Tochman, *Jakbyś kamień jadła*, Kraków 2023.

6 INTEGRACJA EUROPEJSKA

WAŻNE NA TEJ LEKCJI:

- kształtowanie się Unii Europejskiej,
- społeczne i gospodarcze skutki integracji europejskiej w drugiej połowie XX w.

■ POWSTANIE UNII EUROPEJSKIEJ

Upadek reżimów komunistycznych na skutek Jesieni Narodów spowodował przyspieszenie procesów integracyjnych w Europie. Funkcjonujące od 1958 r. w ramach Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej państwa Europy Zachodniej rozpoczęły rozmowy o zacieśnieniu wzajemnych stosunków i współpracy. W wyniku tych starań **7 lutego 1992 r.** w holenderskim mieście **Maastricht** doszło do podpisania **Traktatu o Unii Europejskiej**. Układ przewidywał ścisłą integrację krajów Zachodu nie tylko w zakresie gospodarki, lecz także polityki z uwzględnieniem najważniejszych dla nich wspólnych wartości – demokracji i wolnego rynku. W traktacie ustalono, że nowa organizacja będzie opierać się na trzech filarach:

- ▶ **unii politycznej** – mającej na celu prowadzenie jednolitej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa;

Debata publiczna w poszczególnych krajach mających przystąpić do Unii Europejskiej poprzedzała przyjęcie traktatu z Maastricht. W części państw towarzyszyła ona referendum krajowym, w których mieszkańcy bezpośrednio podejmowali decyzję w tej sprawie.

- *fotografia, Irlandia, 1992 r.*

- ▶ **unii gospodarczej** – funkcjonującej na podstawie wspólnego rynku, wspólnej polityki rolnej i unii walutowej;
- ▶ **unii policyjno-sądowniczej**, której zadaniem byłaby koordynacja działań policyjno-sądowych w rozwiązywaniu problemów w kwestii imigracji, przestępczości zorganizowanej i terroryzmu.

W chwili podpisywania traktatu z Maastricht do wspólnoty należało 12 państw – dotychczasowych członków Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej (EWG), Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali (EWWiS) i Euratomu (przyjrzyj się [mapie](#) na s. 148). Każde z nich musiało osobno przyjąć traktat, a w niektórych przeprowadzono specjalne referendum w tej sprawie. Ostatecznie Traktat o Unii Europejskiej wszedł w życie **1 listopada 1993 r.** Dzień ten uznaje się za datę **powstania Unii Europejskiej**.

Zmiany w składzie Unii Europejskiej

Rok	Wydarzenia
1993	Utworzenie Unii przez: Belgię, Danię, Francję, Grecję, Hiszpanię, Holandię, Irlandię, Luksemburg, Niemcy, Portugalię, Wielką Brytanię i Włochy
1995	Przystąpienie do Unii: Austrii, Finlandii i Szwecji
2004	Przystąpienie do Unii: Czech, Cypru, Estonii, Litwy, Łotwy, Malty, Polski, Słowacji, Słowenii i Węgier
2007	Przystąpienie do Unii: Bułgarii i Rumunii
2013	Przystąpienie do Unii Chorwacji
2020	Wystąpienie z Unii Wielkiej Brytanii

Od czasu powstania ta organizacja czterokrotnie rozszerzała się o nowe państwa członkowskie. Największe zmiany zaszły w 2004 r., gdy dołączyło do niej aż 10 państw, w tym Polska (przyjrzyj się [tabeli](#) na s. 146). W 2020 r. ze wspólnoty wystąpiła Wielka Brytania (zob. też [Ciekawostka](#) na s. 151). Obecnie Unia Europejska liczy 27 państw i jest zamieszkiwana przez ok. 450 mln ludzi wielu narodowości i mówiących różnymi językami. Wspólnie te kraje stanowią dużo większą siłę w gospodarce i polityce niż odrębnie.

■ INSTYTUCJE UNII EUROPEJSKIEJ

Unię Europejską cechuje rozbudowana struktura administracyjna. Jej najważniejszymi organami są Parlament Europejski oraz Komisja Europejska.

Parlament Europejski powstał w 1952 r. jako Wspólne Zgromadzenie reprezentantów krajów

TEKST ŹRÓDŁOWY

TRAKTAT O UNII EUROPEJSKIEJ

Podpisany w Maastricht traktat określa m.in. sposób, w jaki obywatele Unii Europejskiej mogą brać udział w życiu politycznym wspólnoty.

Tytuł II Postanowienia o zasadach demokratycznych

Artykuł 9

We wszystkich swoich działaniach Unia przestrzega zasady równości swoich obywateli, którzy są traktowani z jednakową uwagą przez jej instytucje, organy i jednostki organizacyjne. Obywatel Unii jest każdą osobą mającą obywatelstwo Państwa Członkowskiego. Obywatelstwo Unii ma charakter dodatkowy w stosunku do obywatelstwa krajowego i nie zastępuje go.

Artykuł 10

1. Podstawą funkcjonowania Unii jest demokracja przedstawicielska.

2. Obywatele są bezpośrednio reprezentowani na poziomie Unii w Parlamencie Europejskim. Państwa Członkowskie są reprezentowane w Radzie Europejskiej przez swoich szefów państw lub rządów, a w Radzie przez swoje rządy; szefowie państw lub rządów i rządy odpowiadają demokratycznie przed parlamentami narodowymi albo przed swoimi obywatelami.

3. Każdy obywatel ma prawo uczestniczyć w życiu demokratycznym Unii. Decyzje są podejmowane w sposób jak najbardziej otwarty i zbliżony do obywatela.

- ? 1. Powiedz, kto – w myśl traktatu – jest obywatelem Unii Europejskiej.
- 2. Wyjaśnij, w jaki sposób jest realizowana zasada demokracji przedstawicielskiej w Unii Europejskiej.

Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali. Od 1979 r. są oni wybierani w bezpośrednich wyborach co pięć lat we wszystkich krajach wchodzących w skład wspólnoty. Parlament liczy obecnie 705 posłów, a liczba reprezentantów każdego państwa jest proporcjonalna do jego populacji. Do kompetencji zgromadzenia należy ustanawianie prawa unijnego, a także funkcje nadzorcze i budżetowe wspólnoty. Parlament ma dwie siedziby i dwa miejsca obrad: **Strasburg i Brukselę**.

Komisja Europejska powstała w 1958 r. i obraduje w Brukseli. Jej struktura przypomina rząd. Składa się z **przewodniczącego Komisji** oraz 27 komisarzy, z których każdy pochodzi z innego kraju członkowskiego i, jak minister w rządzie, zajmuje się inną dziedziną, np. rolnictwem, zdrowiem czy wymiarem sprawiedliwości. Celem ich działalności są rozwiązania służące wszystkim członkom UE. Skład tego

4. Partie polityczne na poziomie europejskim przyczyniają się do kształtowania europejskiej świadomości politycznej i wyrażania woli obywateli Unii.

Artykuł 11

1. Za pomocą odpowiednich środków instytucje umożliwiają obywatelom i stowarzyszeniom przedstawicielskim wypowiedanie się i publiczną wymianę poglądów we wszystkich dziedzinach działania Unii.

2. Instytucje utrzymują otwarty, przejrzysty i regularny dialog ze stowarzyszeniami przedstawicielskimi i społeczeństwem obywatelskim.

3. Komisja Europejska prowadzi szerokie konsultacje z zainteresowanymi stronami w celu zapewnienia spójności i przejrzystości działań Unii.

4. Obywatele Unii w liczbie nie mniejszej niż milion, mający obywatelstwo znacznej liczby Państw Członkowskich, mogą podjąć inicjatywę zwrócenia się do Komisji Europejskiej o przedłożenie, w ramach jej uprawnień, odpowiedniego wniosku w sprawach, w odniesieniu do których, zdaniem obywateli, stosowanie Traktatów wymaga aktu prawnego Unii.

Źródło: Dziennik Urzędowy UE Nr 2010/C 83/01, [w:] <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2010:083:FULL&from=PL>

gremium, zwanego niekiedy rządem Unii Europejskiej, jest zatwierdzany przez Radę Europejską. Komisja pełni funkcje wykonawcze:

- ▶ opracowuje wnioski ustawodawcze,
- ▶ realizuje politykę UE,
- ▶ przygotowuje i wykonuje zatwierdzony przez parlament oraz Radę Europejską budżet unijny i nadzoruje też sposób jego wypełniania przez poszczególne kraje członkowskie,
- ▶ dba o właściwe stosowanie przepisów unijnych w krajach wspólnoty,
- ▶ działa na forum międzynarodowym, m.in. negocjując umowy zawierane przez Unię.

Od 2009 r. status formalnej instytucji unijnej ma **Rada Europejska**, którą tworzą:

- ▶ przywódcy poszczególnych krajów Unii,
- ▶ przewodniczący Rady Europejskiej,
- ▶ przewodniczący Komisji Europejskiej.

Siedziba Parlamentu Europejskiego znajduje się w Strasburgu we Francji. Wcześniej w tym mieście odbywały się posiedzenia Rady Europy.

■ fotografia współczesna, Strasburg

UNIA EUROPEJSKA

LEGENDA

- Unia Europejska (UE):
- rozszerzenie EWG o byłą NRD w 1990 r.
 - państwa Unii Europejskiej przekształcone w 1992 r. z EWG
 - państwa przyjęte do UE w 1995 r.
 - państwa przyjęte do UE w 2004 r.
 - państwa przyjęte do UE w 2007 r.
 - państwa przyjęte do UE w 2013 r.
 - państwa kandydujące do UE (Islandia w latach 2009–2015)
 - Wielka Brytania, która opuściła UE w 2020 r.
- Siedziby wybranych instytucji Unii Europejskiej:
- BRUKSELA** Rada Unii Europejskiej, Komisja Europejska, Parlament Europejski
 - Strasburg** Parlament Europejski
 - LUKSEMBURG** Sekretariat Generalny Parlamentu Europejskiego, Trybunał Sprawiedliwości UE
- € państwa, w których obowiązuje waluta euro
 - państwa strefy Schengen

1. Podaj nazwy krajów, z którymi sąsiaduje Unia Europejska.
2. Wymień kraje, które jako ostatnie zostały przyłączone do Unii Europejskiej.

Wyznacza ona ogólne cele polityki i priorytety działania Unii. Jej siedzibę stanowi **Bruksela**. Jednym z zadań wybieranego na 2,5-letnią kadencję **przewodniczącego Rady Europejskiej** (zwanego prezydentem UE) jest reprezentowanie Unii na forum międzynarodowym.

W strukturze administracji unijnej istotne miejsce zajmuje **Rada Unii Europejskiej**, która przyjmuje akty prawne UE i koordynuje politykę wspólnoty. W jej skład wchodzi ministrowie z poszczególnych krajów Unii zajmujący się określonymi dziedzinami, jak np. polityka zagraniczna czy ochrona środowiska, którzy spotykają się w gronie swoich odpowiedników z innych państw. Pracom Rady co pół roku przewodniczy inne państwo na zasadzie rotacji. Rada UE to obok Parlamentu Europejskiego główny unijny organ decyzyjny. Oba gremia negocjują i następnie przyjmują akty prawne przygotowane przez Komisję Europejską, w tym budżet Unii.

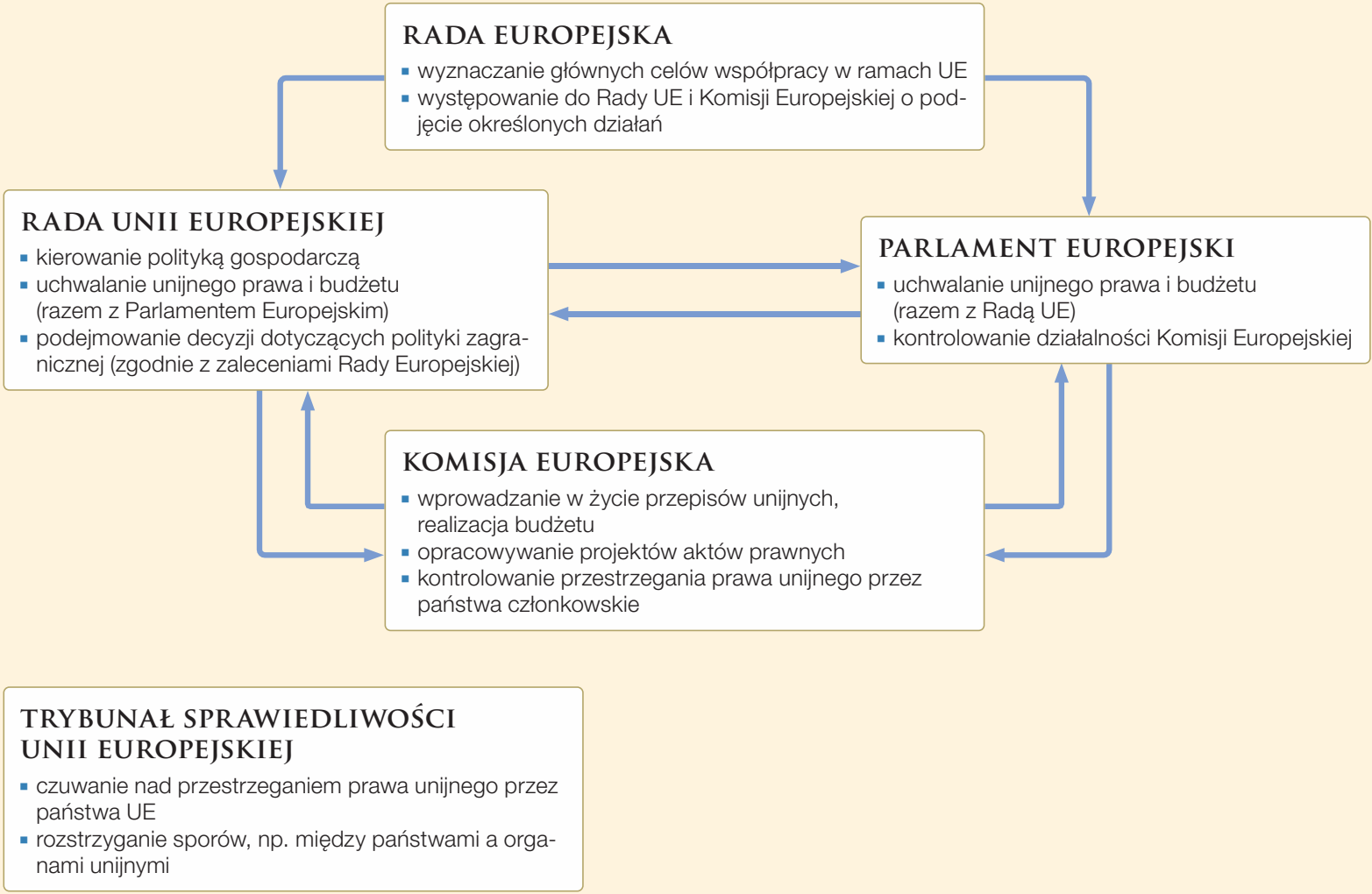
W ramach wspólnoty europejskiej funkcjonują także **organy sądowe**. Najważniejszym z nich jest **Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej** (TSUE), który obejmuje: Trybunał Sprawiedliwości, Sąd oraz sądy

Uroczystość związana z wejściem Polski i Czech do strefy Schengen odbyła się w grudniu 2007 r. w Cieszynie. Włodarze polskiej i czeskiej części miasta symbolicznie przecięli wówczas drewniany szlaban.

■ fotografia, Cieszyn, 21 XI 2007 r.

JAK FUNKCJONUJĄ GŁÓWNE INSTYTUCJE UNII EUROPEJSKIEJ?

wyspecjalizowane. Skład Trybunału Sprawiedliwości tworzą sędziowie reprezentujący poszczególne państwa członkowskie (po jednym z każdego kraju) oraz 11 rzeczników generalnych. Siedzibą Trybunału jest **Luksemburg**. Do podstawowych zadań tego organu należy np. orzekanie o zgodności z prawem aktów unijnych, kontrolowanie, czy państwa członkowskie wywiązują się ze zobowiązań podyktowanych traktatami oraz rozpatrywanie skarg państw członkowskich na inne kraje.

Wszystkie państwa członkowskie są zobowiązane do podporządkowania się orzeczeniom Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej.

Oprócz wymienionych do istotnych instytucji unijnych należą:

- ▶ Europejski Bank Centralny,
- ▶ Europejski Bank Inwestycyjny,
- ▶ Europejski Trybunał Obrachunkowy,
- ▶ Europejski Rzecznik Praw Obywatelskich.

■ POWSTANIE STREFY SCHENGEN

Jednym z filarów Unii jest swoboda przemieszczania się. Dzięki temu obywatele poszczególnych państw członkowskich mogą podejmować pracę, uczyć się lub podróżować we wszystkich krajach wspólnoty. Aby dodatkowo ułatwić przemieszczanie się ludzi i transport towarów, zdecydowano o otwarciu granic. Był to bardzo długi proces, który rozpoczął się od umów

dwustronnych. Najpierw w 1984 r. RFN i Francja wprowadziły ułatwienia przy przekraczaniu drogowych przejść granicznych, a potem dołączyły do nich kraje Beneluksu.

14 czerwca 1985 r. w miejscowości **Schengen** [czyt.: szengen] w Luksemburgu pięć państw zawarło układ o stopniowym znoszeniu kontroli na wspólnych granicach. Z czasem kolejne państwa zaczęły zgłaszać chęć przystąpienia do tego porozumienia. **Strefa Schengen** działa od 26 marca 1995 r. Obecnie należy do niej 26 krajów:

- ▶ 22 państwa członkowskie Unii Europejskiej,
- ▶ Islandia,
- ▶ Norwegia,
- ▶ Szwajcaria,
- ▶ Liechtenstein.

Oznacza to, że obywatele tych państw, podróżując do innego kraju strefy, nie podlegają żadnej kontroli granicznej. Wprowadzenie tych regulacji pozwoliło obniżyć koszty usług transportowych, zwiększyć tempo dostaw towarów i ułatwić ruch turystyczny w krajach strefy Schengen.

■ WPROWADZENIE EURO

Wśród najważniejszych założeń, jakie wcielono w życie zgodnie z ustaleniami z Maastricht, było ustanowienie jednolitego obszaru gospodarczego bez granic wewnętrznych oraz przyjęcie wspólnej waluty – **euro**. Od 1 stycznia 2002 r. obowiązywała ona w 12 krajach Unii Europejskiej i kilku państwach stowarzyszonych ze wspólnotą.

Wprowadzenie euro było największą operacją walutową w historii. Z czasem kolejne państwa zaczęły rezygnować ze swoich walut narodowych na jego rzecz. Obecnie jest ono środkiem płatniczym w 19 państwach UE, a także w niektórych obszarach poza granicami wspólnoty (np. w Czarnogórze czy Kosowie). Formalnie wszystkie kraje, które przystąpiły do Unii, zobowiązały się w traktacie akcesyjnym do przystąpienia do unii monetarnej, choć bez określania daty. Wspólna waluta m.in. ułatwia handel międzynarodowy i przyczynia się do wzrostu inwestycji. W ramach unijnej administracji odpowiedzialne za utrzymanie wartości i stabilności euro są Europejski Bank Centralny i Komisja Europejska. Stoją one ponadto na straży kryteriów, jakie kraje Unii Europejskiej muszą spełnić, aby należeć do strefy euro. Państwo, które chce wprowadzić u siebie wspólną walutę, musi być wiarygodne – wykazać się m.in. odpowiednio niską inflacją i deficytem budżetowym.

Monety euro są emitowane przez mennice państw, w których obowiązuje ta waluta. Wszystkie mają identyczne rewersy [1], lecz różnią się awersami [2]. Na tej stronie monety znajdują się symbole charakterystyczne dla państwa, które wyemitowało pieniądź. Z kolei banknoty euro są jednakowe we wszystkich krajach.

■ fotografia współczesna

■ NOWI CZŁONKOWIE UNII

Pierwsze porozumienia poprzedniczki Unii Europejskiej, czyli Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej, z krajami Europy Środkowo-Wschodniej były podpisywane na przełomie lat 80. i 90. Dotyczyły one współpracy handlowej i gospodarczej. We wrześniu 1989 r. tego typu porozumienie zawarto z Polską. Współpraca między Rzeczpospolitą a EWG zaowocowała podpisaniem **16 grudnia 1991 r. Układu Europejskiego**, zwanego potocznie umową stowarzyszeniową. Dokument, który wszedł w życie 1 lutego 1994 r., zawierał niezwykle ważny dla Polski zapis głoszący, że stowarzyszenie jest środkiem do osiągnięcia głównego celu – pełnego członkostwa we Wspólnocie Europejskiej.

CIKAWOSTKA

Brexit

W 2020 r. po raz pierwszy Unię Europejską opuścił jeden z jej członków – Wielka Brytania. Nastroje antyunijne, podsycane przez populistycznych polityków i zewnętrzne siły dążące do rozbitcia UE, wzmacniały się w społeczeństwie brytyjskim już od początku XXI w. W 2016 r. w Wielkiej Brytanii przeprowadzono referendum, w którym ponad 51% głosujących opowiedziało się za wyjściem z Unii, nazwanym brexitem (ang. *British* – ‘brytyjski’ i *exit* – ‘wyjście’). Proces opuszczania wspólnoty okazał się skomplikowany. Należało ustalić m.in. status obywateli UE pracujących w Wielkiej Brytanii czy odtworzyć lądową granicę z Irlandią. Ostatecznie Brytyjczycy opuścili Unię Europejską 31 stycznia 2020 r. Pomiędzy Wielką Brytanią a wspólnotą zawarto jednak szereg umów międzynarodowych łagodzących skutki brexitu.

Manifestacja zwolenników brexitu pod gmachem parlamentu brytyjskiego. W czasie przeciągających się negocjacji co do warunków wyjścia Wielkiej Brytanii ze wspólnoty wielu jej obywateli domagało się przyspieszenia tego procesu.

■ fotografia, Londyn, 28 X 2019 r.

■ SYMBOLE UNII EUROPEJSKIEJ

Unia Europejska, jako sojusz polityczno-gospodarczy, ma własne symbole. Hymnem wspólnoty jest finałowa kantata (podniosła pieśń) z IX Symfonii d-moll op. 125 Ludwiga van Beethovena, znana jako *Oda do radości*. Już w 1972 r. utwór ten został oficjalnie hymnem Rady Europy. Po utworzeniu Unii Europejskiej zaczął pełnić tę samą funkcję dla nowej organizacji. Ze względu na jej wielonarodowy charakter hymn stanowi jedynie wersja instrumentalna tego utworu.

Flaga europejska również jest starsza niż sama Unia. Rada Europy wprowadziła ją już w 1955 r. Na fladze widnieją 12 złotych pięcioramiennych gwiazd na niebieskim tle. Ich liczba nie ma związku z liczbą członków wspólnoty, dlatego pomimo rozszerzania UE pozostaje niezmienna. Do symboli Unii Europejskiej należą także:

- ▶ dewiza *Zjednoczona w różnorodności*,
- ▶ Dzień Europy, obchodzony 9 maja, w rocznicę ogłoszenia w 1950 r. planu utworzenia Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali (zwanego planem Schumana),
- ▶ domena internetowa .eu,
- ▶ paszporty Unii Europejskiej z charakterystycznymi ciemnoczerwonymi okładkami.

Flaga europejska została zaprojektowana przez francuskiego rysownika Arsène'a Heitza [czyt.: arsena ejtsa]. Inspiracją dla artysty był opisany w biblijnej Apokalipsie św. Jana wizerunek Matki Boskiej, której głowę otaczało 12 złotych gwiazd.

■ fotografia współczesna

? W jakich miejscach w Polsce jest umieszczana flaga Unii Europejskiej?

W 1993 r. na szczycie Rady Europejskiej w Kopenhadze sformułowano tzw. **kryteria kopenhaskie**, czyli warunki, jakie musi spełnić państwo ubiegające się o członkostwo w Unii Europejskiej. Zgodnie z nimi członkiem UE może zostać europejskie państwo, w którym:

- ▶ istnieje stabilna demokracja,
- ▶ respektowane są prawa człowieka,
- ▶ szanowane są prawa mniejszości narodowych,
- ▶ gospodarka opiera się na zasadach rynkowych (wolnorynkowych).

Polska złożyła oficjalny wniosek o przyznanie członkostwa w Unii Europejskiej w **1994 r.** Trzy lata później Rada Europejska wyraziła zgodę na rozpoczęcie negocjacji akcesyjnych z Polską i pięcioma innym państwami. Były to: Czechy, Cypr, Estonia, Słowenia i Węgry. Dwa lata później rozpoczęto rozmowy z kolejnymi krajami: Bułgarią, Litwą, Łotwą, Maltą, Rumunią i Słowacją. Dla wielu państw-kandydatów spro-

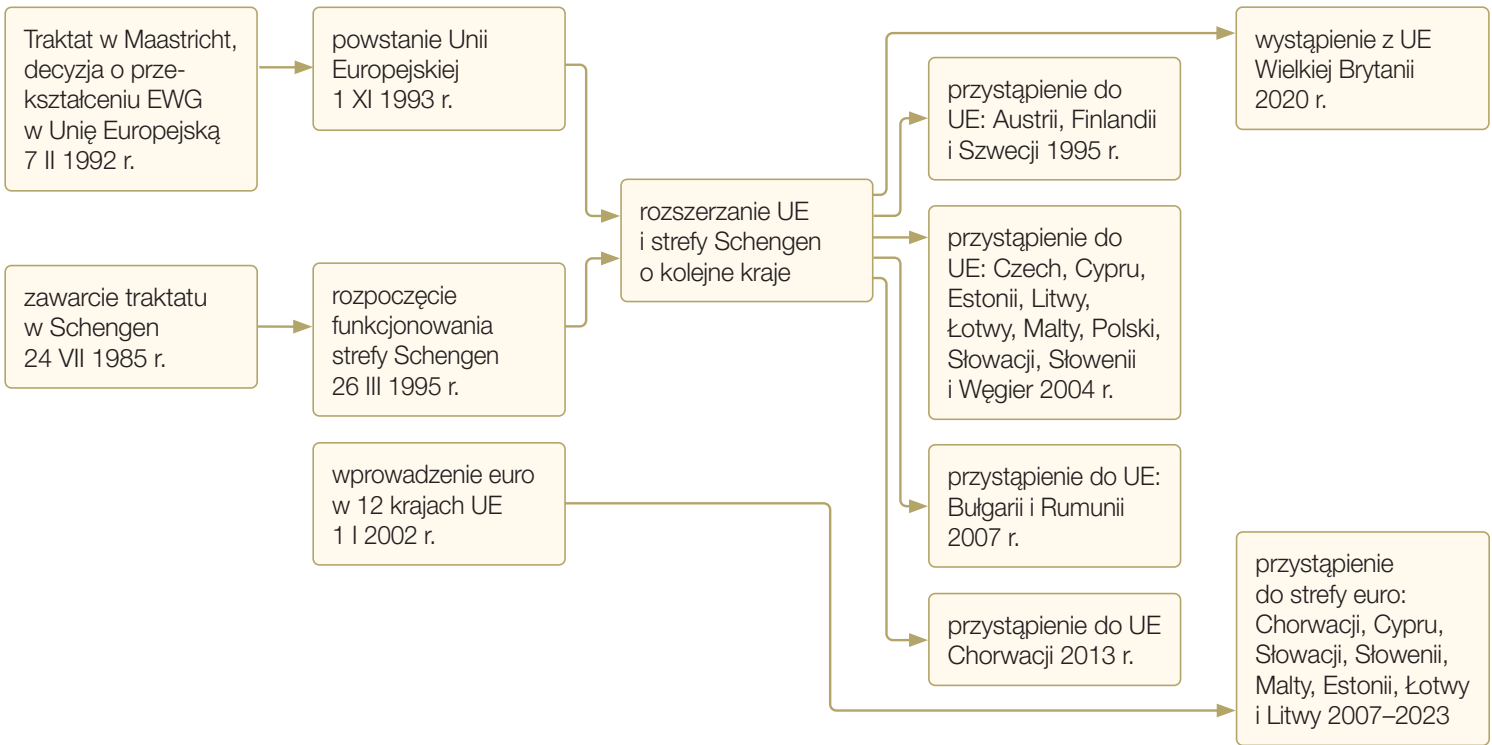
stanie kryteriom kopenhaskim wiązało się z trudnym i długotrwałym procesem zmian dostosowujących ustrój i gospodarkę do wymagań unijnych.

Ostatecznie negocjacje z większością kandydatów zakończyły się w grudniu 2002 r., a w **kwietniu 2003 r.** w Atenach Polska podpisała **traktat akcesyjny**. W czerwcu tego samego roku zorganizowano w naszym kraju referendum, które przyniosło zdecydowane zwycięstwo zwolenników integracji z Unią Europejską. Obecnie po niemal 20 latach obecności w Unii wśród polskich obywateli wciąż zdecydowanie przeważają euroentuzjaści – w 2024 r. obecność Polski w UE popierało 76 proc. Polaków.

1 maja 2004 r. dziesięć krajów, w tym Polska, zostało przyjętych do Unii Europejskiej. W 2007 r., po zakończeniu wszystkich procedur, do wspólnoty dołączyły Rumunia i Bułgaria. W 2013 r. ostatnim jak dotąd państwem, jakie przystąpiło do Unii Europejskiej, stała się Chorwacja.

ZWIĄZKI PRZYCZYNOWO-SKUTKOWE

Jak rozwijała się wspólnota europejska po 1989 roku?

ĆWICZENIA

1. Omów okoliczności utworzenia Unii Europejskiej.
2. Przedstaw proces przystąpienia Polski do Wspólnoty Europejskiej.

DLA ZAINTERESOWANYCH

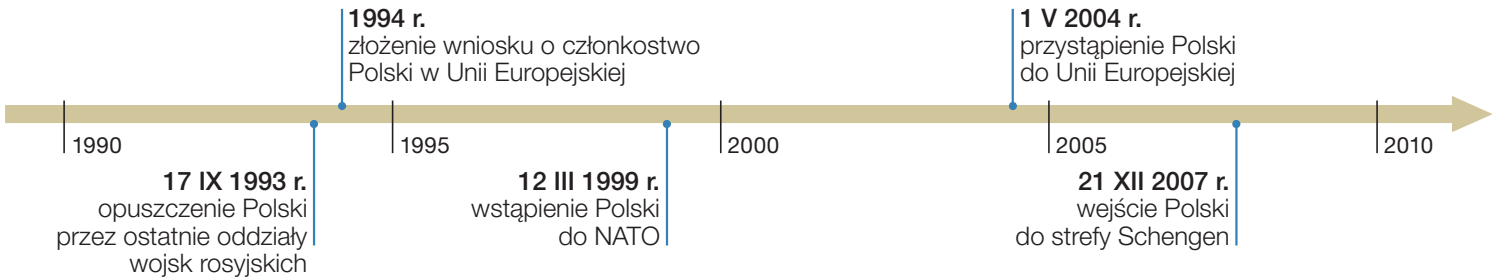
K. Łastawski, *Historia integracji europejskiej*, Toruń 2011.
S. Trzeciak, *Gra o Europę. Negocjacje akcesyjne Polski z Unią Europejską*, Warszawa 2010.

7

POLSKA W NATO I UNII EUROPEJSKIEJ

WAŻNE NA TEJ LEKCJI:

- polska polityka zagraniczna po 1989 r.,
- przystąpienie Polski do NATO i do Unii Europejskiej.

WYCOFANIE WOJSK ROSYJSKICH Z POLSKI

Jednym z najistotniejszych problemów, jakie musiała rozwiązać dyplomacja III Rzeczypospolitej, była kwestia wycofania z kraju wojsk sowieckich. Stacjonowały one nieprzerwanie od 1945 r. przeważnie w zachodniej Polsce, na Dolnym Śląsku. Legnicę nazywano nawet wówczas Małą Moskwą ze względu na znaczną liczebność stacjonujących tam Rosjan.

Początkowo rząd Mazowieckiego nie poruszał tego tematu w rozmowach z Kremlm z uwagi na sytuację w państwach niemieckich, która dopiero się klarowała (więcej na ten temat na s. 131). Strona polska obawiała

Uroczystość przed opuszczeniem Polski przez wojska rosyjskie odbyła się w Belwederze, ówczesnej siedzibie prezydenta Lecha Wałęsy, w 54. rocznicę sowieckiej napaści.

▪ fotografia, Warszawa, 17 IX 1993 r.

się, że po zjednoczeniu Niemcy zaczną kwestionować przebieg zachodniej granicy Polski. Pierwsze rozmowy z Moskwą w tej sprawie władze Rzeczypospolitej podjęły więc dopiero jesienią 1990 r.

Po wyborze Wałęsy na urząd Prezydenta RP i rozpadzie ZSRS osiągnięto porozumienie z prezydentem Rosji Borysem Jelcynem. Proces wycofania wojsk rosyjskich rozpoczął się w kwietniu 1991 r. i trwał dwa lata. Ostatnie oddziały opuściły Polskę symbolicznie w 54. rocznicę napaści sowieckiej na II Rzeczpospolitą – **17 września 1993 r.**

STARANIA O PRZYSTĄPIENIE DO NATO

Na początku lat 90. XX w. uległa zmianie sytuacja geopolityczna Polski. W tym okresie doszło do ważnych wydarzeń, które jeszcze kilka lat wcześniej wydawały się niemożliwe bez długiej i krwawej wojny, takich jak:

- ▶ zjednoczenie Niemiec (3 października 1990 r.),
- ▶ rozwiązanie Układu Warszawskiego (1 lipca 1991 r.) i skupiającej kraje bloku wschodniego Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej (28 czerwca 1991 r.),
- ▶ likwidacja ZSRS (26 grudnia 1991 r.).

Wynikająca z nich zmiana układu sił w Europie wpłynęła na cele polskiej polityki zagranicznej. Mimo różnic politycznych wszystkie najważniejsze ugrupowania zgadzały się, że strategicznym celem Polski powinna być integracja europejska. Różnice stanowisk pomiędzy polskimi stronnictwami politycznymi występowały natomiast w kwestii wstąpienia do NATO (więcej o tej organizacji zob. na s. 16–17).

Oficjalne stosunki z NATO nawiązał w 1990 r. gabinet Mazowieckiego, a jako pierwszy kwestię członkostwa Polski w sojuszu podjął w 1992 r. rząd premiera Jana Olszewskiego. W efekcie w tym samym roku sekretarz generalny tego paktu podczas wizyty w naszym kraju oświadczył, że *drzwi do NATO są otwarte*. Na drodze do integracji z Sojuszem Północnoatlantycznym zostały pokonane następujące etapy:

- ▶ 1994 r. – przystąpienie Polski do programu **Partnerstwo dla Pokoju**; zaowocowało to wspólnymi ćwiczeniami wojskowymi z jednostkami NATO jeszcze tego samego roku;
- ▶ 1995 r. – przyjęcie przez amerykańską Izbę Reprezentantów uchwały przewidującej rozszerzenie NATO o Polskę, Węgry, Czechy i Słowację;
- ▶ 1997 r. – zaproszenie przez NATO Polski, Czech i Węgier do rozmów w sprawie przystąpienia do tego sojuszu, po czym rozpoczęcie dwustronnych rozmów akcesyjnych;
- ▶ 1999 r. – wystosowanie formalnego zaproszenia Polski, Czech i Węgier do członkostwa w Sojuszu Północnoatlantycznym.

WARTO WIEDZIEĆ

Misja pokojowa w Bośni i Hercegowinie

Aspirująca do członkostwa w NATO Polska podjęła w 1995 r. decyzję o wysłaniu wraz z Sojuszem żołnierzy do Bośni i Hercegowiny. Ta międzynarodowa misja pokojowa została zorganizowana po krwawych walkach między Bośniakami a Serbami w byłej Jugosławii (więcej o tym konflikcie na s. 143–145). Jej celem było rozdzielenie walczących i wcielenie w życie postanowień pokojowych zawartych w Dayton w 1995 r.

Polscy żołnierze podczas misji pokojowej w Bośni i Hercegowinie współpracowali z oddziałami państw NATO.

■ fotografia, Mostar, 1998 r.

? W jakim celu Polska wysłała swoich żołnierzy do Bośni i Hercegowiny?

AKCES POLSKI DO NATO

Jednocześnie polscy żołnierze u boku oddziałów państw NATO wzięli udział w kilku operacjach zbrojnych. Polskie siły specjalne działały m.in. w **1994 r.** na ogarniętym konfliktem wewnętrznym **Haiti**. Przez kilka lat polskie wojska stacjonowały również w **Kosowie** oraz **Bośni i Hercegowinie**, gdzie toczyły się wojny (więcej w **Warto wiedzieć** poniżej).

Po otrzymaniu w styczniu 1999 r. oficjalnego zaproszenia do członkostwa w Sojuszu Północnoatlantycznym prezydent Aleksander Kwaśniewski podpisał akt przystąpienia Polski do NATO. **12 marca 1999 r.** szef polskiej dyplomacji Bronisław Geremek przekazał ten dokument władzom USA – Polska stała się wówczas pełnoprawnym członkiem NATO. Wydarzenie to zakończyło wieloletnią drogę naszego kraju od pozycji podporządkowanego ZSRS uczestnika Układu Warszawskiego do pełnoprawnego partnera w najpotężniejszym sojuszu militarnym na świecie. Cztery dni później polska flaga została podniesiona przed Kwaterą Główną NATO w Brukseli.

Rozpoczęła się transformacja polskich sił zbrojnych mająca na celu dostosowanie jej do standardów NATO. Stopniowo odchodzono od uzbrojenia postsowieckiego na rzecz nowoczesnego sprzętu produkcji zachodniej, głównie amerykańskiej. W Polsce zaczęły powstawać struktury sojuszu, a z funduszy NATO została wybudowana lub zmodernizowana infrastruktura wojskowa, m.in. lotniska i bazy morskie oraz składy paliwa.

Polscy żołnierze uczestniczyli w misjach wraz z sojusznikami z NATO, walcząc na początku XXI w. w Afganistanie i Iraku. Jako jeden z priorytetów polskiej

Minister spraw zagranicznych Bronisław Geremek **1** podpisuje akt przystąpienia Polski do NATO. Za nim stoją: sekretarz stanu USA Madeleine Albright [czyt.: madelejn olbrajt] **2** oraz ministrowie spraw zagranicznych Czech Jan Kavan **3** i Węgier János Martonyi **4** [czyt.: janosz martoni].

■ fotografia, Independence, 12 III 1999 r.

polityki zagranicznej przyjęto strategiczne partnerstwo ze Stanami Zjednoczonymi. Najważniejszym skutkiem członkostwa Polski w NATO stała się przede wszystkim gwarancja bezpieczeństwa naszych granic. Zgodnie z art. 5 traktatu waszyngtońskiego ustanawiającego Sojusz Północnoatlantyczny wszyscy jego uczestnicy wspólnie odpowiadają za bezpieczeństwo każdego z państw członkowskich.

PRZYJĘCIE POLSKI DO WSPÓLNOTY

Po obaleniu komunizmu i uwolnieniu się od sowieckiej dominacji Polska wstąpiła na drogę do integracji europejskiej. Był to wieloletni proces, który obejmował:

- ▶ 1991 r. – podpisanie przez Polskę z **Europejską Wspólnotą Gospodarczą (EWG) umowy stowarzyszeniowej**, która regulowała nasze stosunki z państwami członkowskimi;
- ▶ 1994 r. – złożenie oficjalnego **wniosku o przyjęcie** Polski do Unii Europejskiej;
- ▶ 1998 r. – **rozpoczęcie negocjacji akcesyjnych**, które zapoczątkowało porównanie polskiego oraz unijnego prawa; następnie obie strony przedstawiły i wypracowały swoje warunki negocjacyjne;

REFERENDUM AKCESYJNE

Ostateczną decyzję o przystąpieniu do Unii Europejskiej mieli podjąć obywatele w drodze referendum. Głosowanie zaplanowano na 7 i 8 czerwca 2003 r. Każdy, kto wziął w nim udział, odpowiadał na następujące pytanie: *Czy wyraża Pani / Pan zgodę na przystąpienie Rzeczypospolitej Polskiej do Unii Europejskiej?* Zarówno zwolennicy, jak i przeciwnicy tego wydarzenia organizowali liczne manifestacje i happeningi. W referendum wzięło udział ponad 58% wyborców. Za wejściem do UE opowiedziało się ponad 77% głosujących.

Eurosceptycy przedstawiali akces do Unii Europejskiej jako utratę odzyskanej niedawno suwerenności Polski.

■ fotografia, Prudnik, 26 IV 2003 r.

? Dlaczego szczególnie ważne decyzje państwowe są podejmowane w drodze referendum?

- ▶ 1998–2003 – okres dostosowawczy w wielu dziedzinach, m.in. dotyczących gospodarki i prawa, do kryteriów obowiązujących w UE;
- ▶ kwiecień 2003 r. – po uzgodnieniu warunków członkostwa w UE Polska podpisała **traktat akcesyjny** podczas szczytu UE w Atenach;
- ▶ 7–8 czerwca 2003 r. – przeprowadzenie w Polsce **referendum akcesyjnego**; 77% obywateli biorących w nim udział opowiedziało się za integracją z UE;
- ▶ **1 maja 2004 r.** – Polska została członkiem Unii Europejskiej.

SKUTKI CZŁONKOSTWA POLSKI W UNII EUROPEJSKIEJ

Przystąpienie do Unii Europejskiej pobudziło rozwój gospodarczy naszego kraju. Nad Wisłę popłynęły miliardy euro z unijnych funduszy, które zasiły polską gospodarkę. Przykładowo dzięki unijnemu dofinansowaniu gwałtownie przyspieszyły opóźniająca się wcześniej budowa sieci dróg i autostrad oraz gruntowny remont kolei. Polska mapa komunikacyjna zaczęła się zmieniać, a pojedyncze do tej pory odcinki autostrad połączyły się, spajając poszczególne regiony. Na wejściu

Euroentuzjaści podkreślali korzyści płynące z integracji z Unią Europejską i współpracy z krajami Europy Zachodniej.

■ fotografia, Gdańsk, 27 IV 2003 r.

do UE skorzystało także rolnictwo, które zostało objęte **programem dopłat bezpośrednich**. Polska otrzymała również zgodę na wprowadzenie okresów przejściowych w dostosowaniu prawa w niektórych dziedzinach. Dotyczyło to m.in. tak newralgicznych kwestii, jak kupowanie przez obcokrajowców nieruchomości i ziemi. Polska jest liderem w efektywnym wykorzystywaniu funduszy unijnych. Za ich pomocą np. rozbudowano i zmodernizowano polską kolej, skomputeryzowano

TEKST ŹRÓDŁOWY

15 LAT W UNII EUROPEJSKIEJ

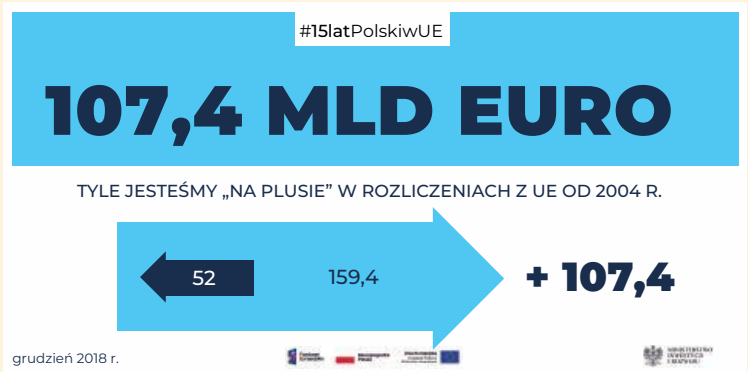
W 2019 r. Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej podsumowało 15-lecie obecności Polski w Unii Europejskiej, tworząc zestawienie ilustrujące zmiany.

Efekty rozszerzenia UE w 2004 roku można oceniać z różnych perspektyw. W wymiarze symbolicznym zakończyło ostatecznie erę historycznych podziałów, w politycznym przyczyniło się do poszerzenia obszaru współpracy, pokoju i stabilności. W aspekcie międzynarodowym wzmocniło pozycję Unii w zglobalizowanym świecie. Wśród zalet dla nowo przyjętych państw należy natomiast wskazać możliwość funkcjonowania w obrębie rynku wewnętrznego oraz pozytywny wpływ rozszerzenia na sytuację społeczno-ekonomiczną. [...]

Każde z państw członkowskich odprowadza do wspólnego budżetu określoną sumę pieniędzy, która jest następnie rozdzielana, np. w formie dotacji dla przedsiębiorstw, dofinansowania ważnych inwestycji publicznych czy projektów naukowych i edukacyjnych. W przypadku Polski bilans tej wymiany jest bardzo korzystny – z budżetu UE otrzymujemy więcej pieniędzy, niż do niego wpłacamy. Do końca roku 2018 Polska osiągnęła dodatnie saldo na poziomie 107,4 miliardów euro, co plasuje nasz kraj na pierwszym miejscu pośród wszystkich państw członkowskich UE. [...]

Największy, około 36-procentowy udział w wykorzystaniu dofinansowania UE miały projekty z zakresu poprawy dostępności terytorialnej, czyli np. budowa dróg, kolei i infrastruktury lotniczej. Istotne miejsce w naszych wydatkach, bo aż 19 procent, zajął także rozwój kapitału ludzkiego poprzez podnoszenie kwalifikacji zawodowych, godzenie życia rodzinnego z zawodowym, rozwój żłobków i przedszkoli. Na kolejnych miejscach uplasowały się inwestycje w przedsiębiorczość, innowacyjność oraz badania i rozwój oraz ochronę środowiska. Odpowiednio 17 i 12 procent. Co oznacza to jednak w praktyce?

szkoły i przeprowadzono renowacje licznych zabytków, w tym sakralnych. Z udziałem funduszy europejskich samorządy lokalne rozpoczęły inwestycje m.in. w instytucje kultury, drogi lokalne, ścieżki rowerowe czy oczyszczalnie ścieków. Polskie firmy skorzystały na swobodnym dostępie do rynku europejskiego, na który z sukcesem eksportują swoje produkty, stając się nieznacznie konkurencją dla tamtejszych przedsiębiorstw.

Blisko 15,5 tysiąca kilometrów wybudowanych i zmodernizowanych autostrad, dróg ekspresowych, dróg krajowych, wojewódzkich, powiatowych i gminnych. Prawie 4,5 tysiąca wybudowanych lub zmodernizowanych linii kolejowych. Niemal 60 tysięcy projektów w przedsiębiorstwach za 146,5 miliarda złotych. Ponad 7,5 tysiąca kilometrów sieci wodociągowej. Przeszło 450 nowych oczyszczalni ścieków. Ponad 3 tysiące ekologicznych autobusów, tramwajów i trolejbusów jeżdżących po ulicach polskich miast. Prawie 2,7 milionów bezrobotnych objętych wsparciem. Blisko 22 tysiące nauczycieli, którzy podnieśli swoje kompetencje poprzez udział w projektach unijnych. Ponad 290 tysięcy osób, które otrzymały wsparcie na otwarcie działalności gospodarczej.

Źródło: <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/15-lat-w-unii-europejskiej-bilans-czlonkostwa> (dostęp: 1.02.2022).

- ? 1. Wymień, jakie korzyści, oprócz finansowych, przyniosło zdaniem autora tekstu wejście Polski do UE.
2. Oceń, które z wydatków dofinansowanych przez Unię Europejską, Twoim zdaniem, w największym stopniu przyczyniły się do poprawy sytuacji w Polsce.

Dla przeciętnego mieszkańca Polski jedną z ważniejszych korzyści integracji była ponadto możliwość podejmowania legalnej pracy w części krajów Unii, które nie wprowadziły okresu przejściowego w tej dziedzinie. Na **emigrację zarobkową** m.in. do Wielkiej Brytanii, Irlandii czy Holandii zdecydowały się w latach 2004–2010 blisko 2–3 mln Polaków. Ich ubytek był znaczący dla polskiej demografii, ale należy pamiętać, że w tamtym czasie Polska odnotowywała największą stopę bezrobocia ze wszystkich krajów Unii. Przed młodymi ludźmi z Polski otworzyły się również uczelnie wyższe w Europie Zachodniej.

Z biegiem czasu rola naszego kraju w strukturach UE zwiększała się, czego dowodem był wybór byłych premierów Polski – **Jerzego Buzka** na przewodniczącego Parlamentu Europejskiego oraz **Donalda Tuska** na przewodniczącego Rady Europejskiej.

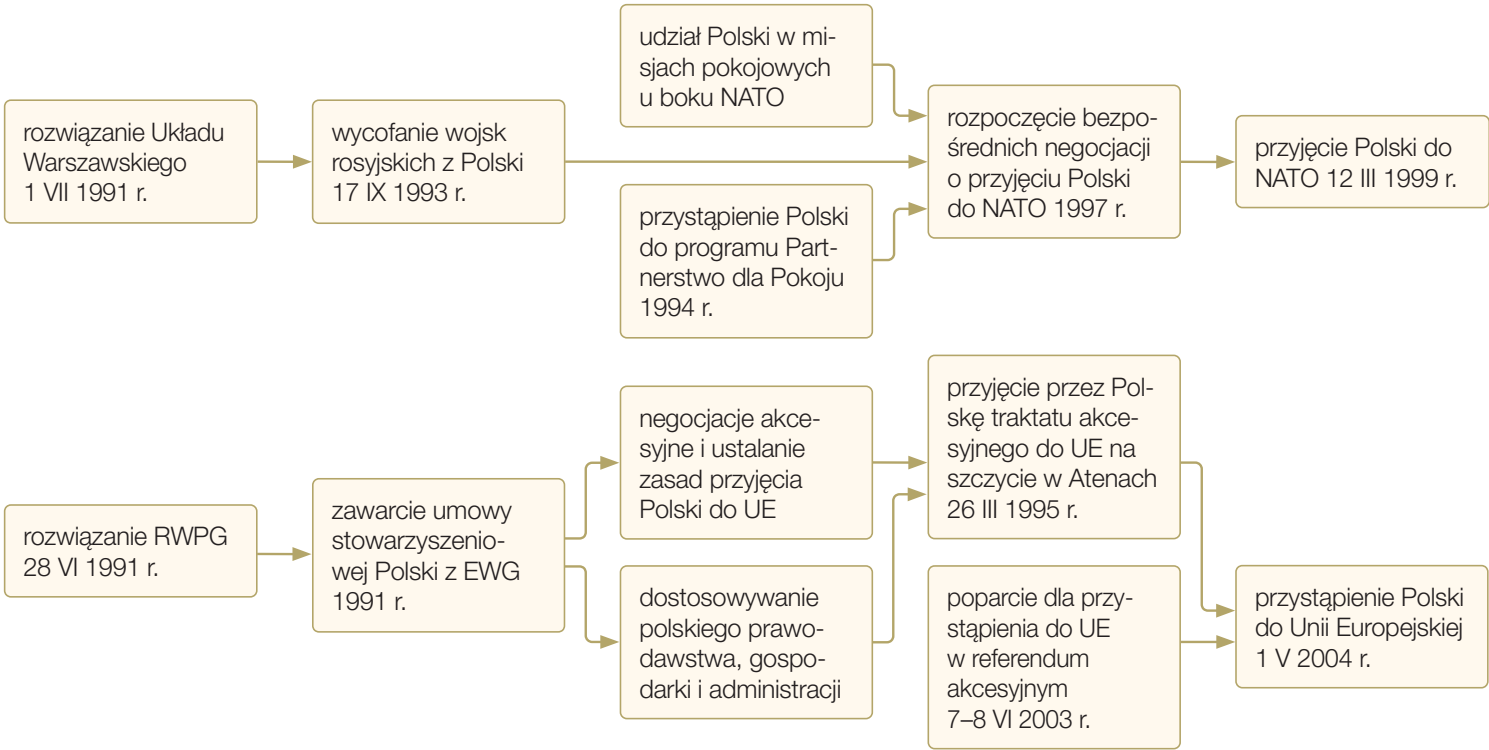

Jerzy Buzek w latach 2009–2012 pełnił funkcję przewodniczącego Parlamentu Europejskiego. Po ustąpieniu z tej funkcji był m.in. szefem Komisji Przemysłu, Badań Naukowych i Energii.

■ fotografia, Bruksela, 14 VII 2007 r.

ZWIĄZKI PRZYCZYNOWO-SKUTKOWE

Jak przebiegł proces przyjmowania Polski do Unii Europejskiej?

ĆWICZENIA

1. Wymień korzyści wynikające z przystąpienia Polski do NATO.
2. Omów proces integracji Polski z Unią Europejską.
3. Zrób listę kilku inwestycji w Twojej najbliższej okolicy współfinansowanych z funduszy Unii Europejskiej.

DLA ZAINTERESOWANYCH

R. Kuźniar, *Droga do wolności. Polityka zagraniczna III Rzeczypospolitej*, Warszawa 2008.

Podsumowanie rozdziału III
Polska i świat na przełomie stuleci

1 Kryzys bloku komunistycznego

- 1. W końcu lat 70. XX w. pogorszył się stan gospodarki państw bloku wschodniego. Rodząca się tam opozycja nie mogła działać legalnie i była inwigilowana przez tajną policję.
- 2. Prezydent USA Ronald Reagan zastosował w latach 80. XX w. politykę mającą gospodarczo osłabić ZSRS. Narzucał mu wyścig zbrojeń i rywalizację technologiczną.
- 3. W latach 1979–1989 Sowieci prowadzili wojnę w Afganistanie po tym, jak ustanowili tam sprzyjający im rząd. USA poparły opozycyjnych bojowników – mudżahedinów. Znaczne koszty operacji militarnej przyspieszyły upadek ZSRS.
- 4. W 1985 r. władzę w ZSRS objął Michaił Gorbaczow, który chciał zreformować pogrążone w kryzysie państwo (pierestrojka).
- 5. 26 kwietnia 1986 r. doszło do katastrofy elektrowni atomowej w Czarnobylu w Ukrainie. Władze ZSRS ukrywały informacje o tym wydarzeniu.

2 Okrągły Stół i odbudowa demokracji w Polsce

- 1. Od lutego do kwietnia 1989 r. trwały obrady Okrągłego Stołu. W wyniku ich ustaleń przeprowadzono częściowo wolne wybory parlamentarne, przywrócono senat i urząd prezydenta oraz zlikwidowano Radę Państwa.
- 2. Częściowo wolne wybory odbyły się 4 czerwca 1989 r. i zakończyły się sukcesem „Solidarności”. Kandydaci opozycji zdobyli 35% miejsc w sejmie – wszystkie, o które mogli się ubiegać, oraz 99 na 100 miejsc w senacie.
- 3. W lipcu 1989 r. Zgromadzenie Narodowe wybrało na urząd Prezydenta PRL gen. Wojciecha Jaruzelskiego. We wrześniu powołano rząd Tadeusza Mazowieckiego.
- 4. W grudniu 1989 r. wprowadzono nowelizację konstytucji: z ustawy zasadniczej usunięto zapis o przyjaźni z ZSRS i przywódczej roli PZPR, zmieniono nazwę państwa na Rzeczpospolitą Polską.
- 5. W 1990 r. odbyły się pierwsze powszechne wybory prezydenckie. Zwyciężył w nich Lech Wałęsa.

3 Transformacja polityczna i gospodarcza w Polsce

- 1. Z początkiem 1990 r. w Polsce wszedł w życie plan Balcerowicza, nazwany tak od nazwiska ministra finansów w rządzie Mazowieckiego. Ten program gospodarczy zakładał przestawienie gospodarki z centralnie planowanej na wolnorynkową, ograniczenie deficytu budżetowego, spowolnienie inflacji i prywatyzację przedsiębiorstw państwowych.
- 2. Dzięki wdrożeniu planu Balcerowicza ustabilizowała się sytuacja gospodarcza Polski i zaczął rozwijać się wolny rynek. Dynamicznie rozkwitła branża usługowa i drobna przedsiębiorczość.
- 3. Transformacja gospodarcza miała także swoje negatywne skutki. Należały do nich spadek produkcji oraz drastyczny wzrost bezrobocia z powodu upadku wielkich zakładów przemysłowych i PGR-ów.
- 4. 2 kwietnia 1997 r. Zgromadzenie Narodowe uchwaliło nową konstytucję, która została następnie zaakceptowana w ogólnonarodowym referendum.
- 5. W 1999 r. wdrożono reformę administracyjną wprowadzającą podział Polski na 16 województw, powiaty i gminy.

4 Jesień Narodów

- 1. W 1989 r. w Europie Środkowo-Wschodniej prozachodnia opozycja przejmowała władzę w krajach komunistycznych.
- 2. Wiosną 1988 r. pod wpływem masowych protestów władzę na Węgrzech oddał rządzący od 1956 r. János Kádár. Kluczowe zmiany wprowadzono tam latem 1989 r.
- 3. 9 listopada 1989 r. demonstranci rozpoczęli burzenie muru berlińskiego. W marcu 1990 r. odbyły się wolne wybory w NRD. 3 października nastąpiło zjednoczenie Niemiec.
- 4. W Czechosłowacji w grudniu 1989 r. na czele parlamentu stanął reformator z 1968 r. Alexander Dubček, a prezydentem został Václav Havel. 1 stycznia 1993 r. odbył się pokojowo podział państwa na Czechy i Słowację.
- 5. Rumunia była jedynym krajem, gdzie doszło do rozlewu krwi podczas Jesieni Narodów. 25 grudnia dyktator Nicolae Ceaușescu wraz z żoną zostali rozstrzelani, poza tym w rewolcie zginęło ok. 60 osób.

5 Europa Wschodnia po upadku komunizmu

- 1. Liberalna polityka Michaiła Gorbaczowa sprawiła, że republiki wchodzące w skład ZSRS zaczęły dążyć do niezależności. 11 marca 1990 r. Litwa jako pierwsza z nich ogłosiła niepodległość. Ostatecznie 26 grudnia 1991 r. rozwiązano ZSRS.
- 2. W Ukrainie ścierały się stronnictwa prorosyjskie i prozachodnie. W efekcie doszło do dwóch rewolucji: w 2004 i 2013 r. Ta druga stała się zarzewiem wojny na wschodzie kraju, który został częściowo opanowany przez Rosję.
- 3. Areną konfliktów po rozpadzie ZSRS jest też Kaukaz. Armenia i Azerbejdżan toczyły wojnę o Górski Karabach. Nierozstrzygnięty pozostaje status części Gruzji: Osetii Południowej i Abchazji. W latach 1994–2009 toczyły się dwie wojny czeczeńskie, w wyniku których w Czeczenii rządzi ustanowiony przez Rosję reżim.
- 4. Władze federacyjne Jugosławii nie zgodziły się na niepodległość kolejnych narodów i interweniowały zbrojnie. W latach 1992–1995 w Bośni wybuchła wojna na tle etnicznym, w której wyniku zginęło 100 tys. osób. Ostatecznie Jugosławia przestała istnieć.

6 Integracja europejska

- 1. Unia Europejska powstała 1 listopada 1993 r. na podstawie traktatu z Maastricht. Założyły ją 12 państw członkowskich EWG, EWWiS oraz Euratomu. W latach 1995–2013 do wspólnoty przyjęto 16 krajów. W 2020 r. opuściła ją Wielka Brytania. Obecnie UE ma 27 członków i liczy ok. 450 mln ludności.
- 2. Najważniejszymi organami Unii Europejskiej są Parlament, Komisja – rodzaj rządu, oraz Rada Europejska zrzeszająca przywódców państw.
- 3. Polska podjęła współpracę z EWG w 1991 r., złożyła wniosek o członkostwo w 1994 r., negocjacje trwały w latach 1997–2002. 16 kwietnia 2003 r. w Atenach podpisano traktat akcesyjny, następnie odbyło się referendum. 1 maja 2004 r. Polska dołączyła do UE.
- 4. Kluczowe dla działania UE są wspólna waluta – euro – oraz tzw. strefa Schengen, gwarantująca swobodę przemieszczania się obywateli.
- 5. Symbole Unii Europejskiej to hymn *Oda do radości* Ludwiga van Beethovena, flaga, na której widnieje 12 złotych gwiazd, oraz dewiza: *Zjednoczona w różnorodności*.

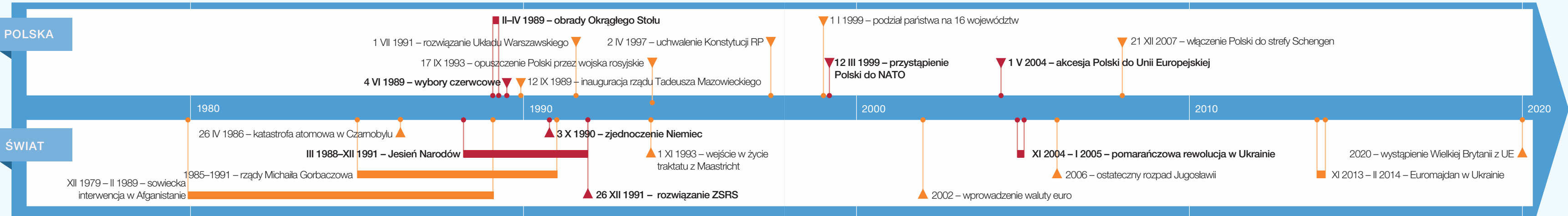

Czeczeni demonstrowali poparcie dla władz republiki, chcącej oderwać się od Rosji jeszcze przed rozpoczęciem wojny. Walka Czeczenów z Rosją o niepodległość trwa od XIX w.

■ fotografia, Grozny, 1993 r.

7 Polska w NATO i Unii Europejskiej

- 1. W 1991 r. Polska opuściła Układ Warszawski i RWPG, a w 1993 r. ostatnie oddziały wojska rosyjskiego przestały stacjonować w naszym kraju.
- 2. Proces włączania Polski do NATO rozpoczął się w 1992 r. 12 marca 1999 r. Rzeczpospolita stała się pełnoprawnym członkiem Sojuszu Północnoatlantyckiego. Wraz z nią do tego paktu przystąpiły Czechy i Węgry.
- 3. W 1994 r. Polska złożyła oficjalny wniosek o przyjęcie do Unii Europejskiej, a w 2003 r. podpisała traktat akcesyjny. Następnie Polacy zdecydowali o przystąpieniu do Unii w referendum.
- 4. Zwieńczeniem polskich starań było oficjalne przystąpienie do Unii Europejskiej 1 maja 2004 r. Wraz z Polską do UE przyłączyło się 9 innych państw.
- 5. Dzięki członkostwu w Unii Europejskiej Polska może korzystać z funduszy europejskich. Za ich pomocą stała się możliwa m.in. modernizacja infrastruktury drogowej i kolejowej oraz aktywizacja zawodowa Polaków.

Czy to już koniec historii i koniec człowieka?

Po II wojnie światowej zapanował okres względnego pokoju, szczególnie w kręgu cywilizacji zachodniej, a pod koniec lat 80. nastąpił rozpad świata dwubiegunowego, w którym rywalizowały USA i ZSRS. Spowodowało to, że pewien badacz wysunął tezę głoszącą, iż ludzkość ma już za sobą okres ogólnoswiatowych konfliktów, więc od teraz należy się spodziewać czasów spokoju i dobrobytu.

W 1989 r. mało znany amerykański profesor filozofii politycznej japońskiego pochodzenia Francis Fukuyama [czyt.: fransis fukujama] ogłosił nową teorię, która odbiła się szerokim echem i w świecie naukowym, i w mediach. Uznał, że w wyniku przemian politycznych i ekonomicznych, zwłaszcza po rozpadzie systemu komunistycznego w bloku wschodnim i zakończeniu w związku z tym zimnej wojny, świat zmierza do końca historii – przewidywalnego okresu bez wstrząsów. Uczony w artykule pt. *Koniec historii?*, którego tezy rozwinął później w książce *Koniec historii i ostatni człowiek*, wskazywał, że wobec upadku skompromitowanych systemów totalitarnych w wymiarze politycznym nie ma alternatywy dla funkcjonującego w świecie zachodnim systemu liberalnej demokracji, która stanie się dominującym ustrojem politycznym na świecie. W wymiarze gospodarczym zaś nie istnieje konkurencja dla globalnego systemu kapitalistycznego, opierającego się na wolnym rynku. W jego wizji świat osiągnął końcowy moment ewolucji.

Tezy Fukuyamy wywołały międzynarodową polemikę niezgadających się z nim naukowców. Politolog Samuel Huntington [czyt.: **h**antington] w artykule *Zderzenie cywilizacji?* polemizował z Fukuyamą, stwierdzając, że świat zamiast w kierunku globalizacji i upowszechniania ustroju demokratycznego pójdzie w stronę konfliktu, choć walczyć będą nie państwa, lecz cywilizacje różniące się od siebie wyznawanymi systemami wartości. Polem przyszłych konfliktów cywilizacyjnych staną się bowiem

kwestie kulturowe, a szczególnie różnice religijne. Zamiast globalizacji nastąpi zaś rozbiecie na mniejsze rynki. Z kolei izraelski filozof Szelomo Awineri w eseu zatytułowanym *Powrót do historii*, który odnosił się do publikacji Fukuyamy, dowodzi, że przed światem stoją nowe zagrożenia, konflikty i spory.

W kolejnej książce *Koniec człowieka* Fukuyama przedstawił potencjalne zagrożenia dla ludzkości wynikające z rozwoju biotechnologii. Przypomniął słowa Thomasa Jeffersona o idei politycznej równości zawartej w Deklaracji niepodległości: *ludzie z natury są równi i – jak to ujął w przenośni – ludzkość w swojej większości nie narodziła się z siodłem na grzbiecie ani w swojej mniejszości z butami i ostrogami. Nikt nie dostał prawa do ujeżdżania innych*. Podczas gdy w *Końcu historii* Fukuyama patrzył z optymizmem na przyszłość systemu demokratycznego, to w *Końcu człowieka* z pesymizmem obserwował możliwe scenariusze rozwoju ludzkości: *Najważniejsze pytanie w związku z rozwojem biotechnologii brzmi – co stanie się z prawami politycznymi, gdy będziemy w stanie wyhodować część ludzi z siodłami na grzbietach, inni zaś otrzymają w momencie narodzin buty i ostrogi*.

Mimo to okazało się wkrótce, że w XXI w. przed ludzkością stanęły nowe wyzwania i pojawiły się zarzewia konfliktów, m.in. konflikt z cywilizacją islamską, wzrost tendencji autorytarnych, migracje ludności, zagrożenia wynikające z istnienia internetu.

PODYSKUTUJMY

1. W debacie zorganizowanej w klasie wskaż argumenty za koncepcją Fukuyamy o końcu historii i przeciwko niej (debata „za i przeciw”).
2. Wyjaśnij, co oznacza stwierdzenie, że wyhodujemy ludzi z siodłami i ostrogami.

Ćwiczenia podsumowujące

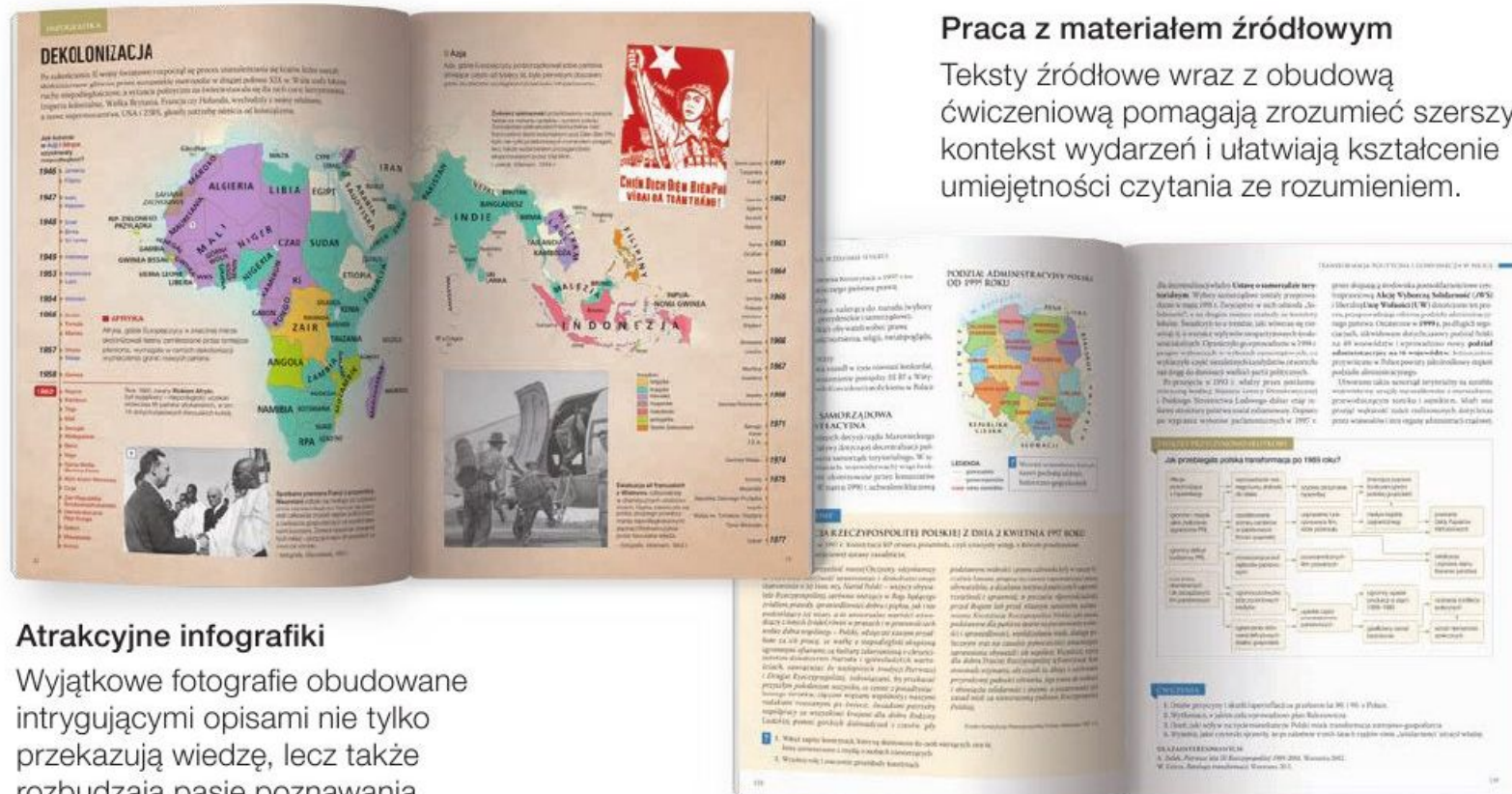

1. Omów skutki obrad Okrągłego Stołu.
2. Przedstaw wyzwania polityczne, społeczne i ekonomiczne, przed jakimi stanęła stanęła III Rzeczpospolita.
3. Wyjaśnij pojęcie „Jesień Narodów”.
4. Wyjaśnij, jakie były skutki podpisania traktatu w Maastricht.
5. Scharakteryzuj najważniejsze instytucje Unii Europejskiej.
6. Przedstaw proces integracji Polski z NATO.

Fotografie:
Archiwum Akt Nowych s. 65; **Archiwum Dokumentacji Mechanicznej**: s. 59 (wyrzucanie zaświadczeń), 70, J. Tymiński s. 68; **Archiwum Nowej Ery** s. 150; **BE&W**: AKG Images s. 15 (Konrad Adenauer), 16, 21, 23 (Ho Chi Minh), Caro/Muhs s. 148, Granger Collection s. 18 (Mahatma Gandhi), 46, Imagno/Votava s. 35, 130 (węgierski żołnierz), Mary Evans Picture Library/Paramount Pictures/Ronald Grant Archive s. 38, Nature Picture Library/Gavin Heller s. 25, Photo12 s. 64, Picturelux/Cinema Legacy Collection/The Hollywood Archive s. 47 (The Beatles), Russia Press Photos Agency s. 139 (Szczyt Wspólnoty), Science Source s. 109, Sputnik Images/Marius Baranaukas s. 140 (gowieski wóz bojowy), THE HOLLYWOOD ARCHIVE/PICTURELUX s. 44 (Elvis Presley), UIG s. 135 (zaprzysiężenie konstytucji), 136 (obalenie pomnika), 139 (oddział Ormian), UIG/Mondadori Collection s. 17, UIG/Sovfoto s. 11 (przywódcy państw komunistycznych), 130 (demonstracje), UIG/Underwood Archives s. 37, Ukroinform/Zufarov Valeriy s. 112, ulstein bild s. 39 (głównie na Kiszyczu), 134 (Václav Havel), ulstein bild/Engler s. 132–133 (mur berliński), 134 (mur berliński), World History Archive s. 14 (mosty powietrzne), 18 (Gandhi ze współpracownikami), 20 (czerwone książeczki), 63 (Witold Pilecki), **BE&W/Alamy**: Allstar Picture Library s. 111 (Michał Gorbaczow), BigFileStock s. 137 (Jelcyń przed parlamentem), Bumble Dee s. 140 (Ormianie z Karabachu), Cavan Images s. 108, Christopher Piltitz s. 136 (flaga Rumunii), Chuck Nacke s. 142 (Dzochtar Dudajew), 159, colaimages s. 36 (John Kennedy), CPA Media Pie s. 22 (plakaty propagandowe, Dien Bien Phu), 110 (mudzhahedini), Dino Fracchia s. 154 (polscy żołnierze), GL Archive s. 27 (Dawid Ben Gurion), Greg Balfour Evans s. 47 (Punk), Horizon International Images s. 42 (Atomium), Kurdishstruggle s. 29, mark reinstein s. 137 (Borys Jelcyń), Matthew Mawson s. 143 (tymczasowy most), Mike Abrahams s. 135 (demonstracje w Pradze), NG Images s. 110 (Ronald Reagan), P.F. Military Collection s. 14 (zmiana nazwy), Richard Juillart s. 9, Science History Images s. 45, Stocktrek Images, Inc. s. 5, Universal Images Group North America LLC s. 42 (Paweł VI i Atenagoras), Zoonar GmbH s. 49; **East News**: s. 77, AFP s. 40 (czolgi na ulicach Pragi), AFP/Andreas Altwein s. 107, AFP/Daniel Janin s. 98, AFP/John Rytthoff s. 154 (Bronisław Geremek), AFP/Pierre Guillaud s. 27 (wojska izraelskie), Archiwum Solidarności s. 86, Fine Art Images s. 24, Inplus s. 82 (Popiół i diament), IPN s. 80–81 (Zbyszek Godlewski), Jan Juchniewicz s. 79, Leszek Łożyński s. 39 (Pyszard Świerc), Leszek Stokłosa s. 99 (czołgi), Mateusz Grochocki s. 62 (Mauzoleum Wykolejnych-Niezlomnych), Muzeum Literatury s. 53, Muzeum Niepodległości s. 120, SIPA/HULOT s. 31 (polityka apartheidu), T. Hermarczyk s. 60 (Nowa Huta), Tomasz Wierzejski s. 96 (wojskowe transportery), Wojciech Traczyk s. 126 (Jarmark Europa), Wojtek Łaski s. 89, 90 (Lech Wałęsa); **Europejskie Centrum Solidarności** s. 114 (plakat z Wajdą i Wałęsą); **Filмотека Narodowa/WFDIF po Studiu Filmowym „Kadr”** s. 82 (Stawka większa niż życie); **Forum**: Aleksander Jatosirski s. 69 (Władysław Gomułka), 72 (Władysław Gomułka), Chris Niedenthal s. 100, 101 (Jerzy Popiełuszko), Entertainment Pictures/HOCHE PRODUCTIONS s. 44 (Brigitte Bardot), Gość Niedzielny/Jan Hebowicz s. 62 (Danuta Siedzikówna), Jan Bogacz s. 117 (manifestacje), Janusz Sobolewski s. 83 (Edward Gierek), Krzysztof Paweła s. 99 (przemówienie Jaruzelskiego), Krzysztof Wójcik s. 116, 127 (rząd Jana Olszewskiego), Łukasz Glowala s. 155 (euroentuzjaści), M. Łukaszewicz s. 149, Marek Skorupski s. 60 (Kobiety na traktory), Reuters/Dado Ruvic s. 143 (masowe pogrzeby), Sławek Bieganski s. 94; **Fotonova**: Agata Ciolek s. 114 (Plakat wyborczy „Solidarności”), Jan Krzysztof Kelus s. 101 (Pięciu wspaniałych), Tomasz Wierzejski s. 115; **Gallo Images Poland/Getty Images**: Anadolu s. 144, Archive Photos/Stuart Lutz/Gado s. 33 (ewakuacja francuskich wojsk), Archive Photos/Hulton Archive s. 43 (Martin Luther King), Bettmann s. 23 (Pol Pot), 36 (Castro ze współpracownikami), Burak Kara s. 140 (Lech Kaczyński), Corbis Historical s. 40 (mur berliński), Corbis Historical/Cheryl Chenet s. 36 (Fidel Castro), Corbis Historical/Library of Congress s. 12, Corbis Historical/Peter Turnley s. 133 (uchodźcy z Albanii), 141, Gamma Rapho/API s. 48, Gamma Rapho/Michel Baré s. 111 (uchodźcy z Afganistanu), Gamma Rapho/REPORTERS ASSOCIATES s. 31 (mieszkańcy Algierii), Gamma-Keystone s. 32, Gamma-Rapho/Richard Frieman-Phelps s. 47 (festiwal w Woodstock), Hulton Archive/Api s. 33 (plakat), LightRocket/SOPA Images s. 151 (manifestacje), Mondadori Portfolio s. 43 (amerykańscy lekkoatleci), Oleg Nikishin s. 142 (szkoła w Biełanie), Photothek/Thomas Imo s. 133 (trabant), Roger Violett s. 10 (proces w Norymberdze), 11 (ludzie z obozu), Rolis Press/Popperfoto s. 34, Sygma Premium/Alain Dejean s. 30, Sygma Premium/Jean-Louis Altan s. 93, Sygma/Alain Dejean s. 90 (podpisanie porozumień), Sygma/Genevieve CHAUVEL s. 28, Sygma/Mathieu Polak s. 146, ulstein bild s. 10 (Görling), Universal History Archive s. 7, Universal Images Group s. 20 (Mao Zedong); **Jan Gerhard z archiwum Jerzego Tomaszewskiego/BE&W** s. 55 (wysiedlanie wsi ukraińskiej); **Muzeum Narodowe we Wrocławiu** s. 67 (Podaj cęgi!); **Narodowe Archiwum Cyfrowe** s. 52, 61, 73 (Stefan Wyszyński), 75, 84 (mieszkania); **Ośrodek Karta/NN, Studium Polski Podziemnej w Londynie** s. 62 (kpt. Antoni Heda); **PAP**: s. 6, 96 (*Przeć z dyktaturą*), Adam Hawalej s. 127 (biedaszyby), Andrzej Kossobudzki Orłowski s. 76, Andrzej Witus s. 80 (płonący gazik), 81 (Szczecin, Gierek w Szczecinie), CAF s. 54, 55 (polscy osadnicy), 56, 59 (Czesław Zieliński), 63 (Kongres zjednoczeniowy PZPR), 69 (Józef Cyrankiewicz), 73 (skutery Osa), 80 (podpalony gmach Komitetu), 95, CAF/Henryk Grzęda s. 72 (Lechosław Goździk), CAF/Jerzy Baranowski s. 73 (wiec), CAF/Kazimierz Seko s. 84 (Fiat 126p), CAF/Wojciech Kondracki s. 66 (defilada), CAF/Zygmunt Wdowiński s. 66 (Stefan Wyszyński), 71, Cezary Siomiński s. 124 (przywódca PRL, przywódca obozu solidarnościowego), 126 (Giełda Papierów Wartościowych), Darnazy Kwiatkowski s. 113, DPA s. 88 (Jan Paweł II), Henryk Rosiak s. 78, Ireneusz Sobieszczuk, Jan Bogacz s. 117 (przywrócenie korony), Jan Morek s. 88 (Wizyta Jana Pawła II w 1979), 105, Janusz Mazur s. 125 (wnętrze sklepu), 153, Janusz Uklejewski s. 81 (Pomnik Ofiar Grudnia), Longin Wawryniewicz s. 125 (kolejki), Mariusz Szyperko s. 67 (Pałac Kultury i Nauki), 83 (wizyta Edwarda Gierka), Tadeusz Zagóddziński s. 92, Teodor Walczak s. 124 (kampanie wyborcze), Wiktor Dąbkowski s. 157, Witold Jabłonowski/bp s. 125 (kuroniówka), Wojciech Kryński s. 85; **Piotr Lewiński** s. 103; **Reporter**: Grzegorz Rogiński s. 121, Jacek Domiński s. 123 (podwójne ceny), Maciej Macierzyński s. 91, Maciej Podsiadlik s. 155 (euroceptycy), Stefan Maszewski s. 123 (Leszek Balcerowicz); **Shutterstock.com**: artba_nwh okładka, ayzek s. 151 (flaga Unii Europejskiej), Janusz Pienkowski s. 125 (banknoty), Krasovski Dmitri s. 72–73 (tło jasne), STILLFX s. 72–73 (tło ciemne), Street Boutique s. 114 (tło plakatu), The Life Picture Collection/George Skadding s. 15 (Winston Churchill), Waj s. 97; **Wielkopolskie Muzeum Niepodległości** s. 72 (Żądamy chleba).

Projekty graficzne:
Marek Błoszko: 72–73; **Ewa Kaletyn**: 54–55, 92–93; **Ewa Kaletyn, Marek Błoszko**: 132–133; **Marcin Oleksak**: 32–33, 80–81; **Zuzanna Sri**: 10–11, 124–125; **Zuzanna Sri, Marcin Oleksak**: 140–141
Ilustracje: **Marcin Oleksak**: 80–81

Podręcznik do historii dla zakresu podstawowego *Poznać przeszłość 4* zawiera treści dotyczące wydarzeń od roku 1945. Chronologiczny układ treści, przystępny język oraz czytelna i atrakcyjna szata graficzna pomagają w nauce przedmiotu. W podręczniku umieszczono przyciągające uwagę infografiki oraz ciekawe teksty w elementach *Symbole epoki* i *To budzi kontrowersje*, które ułatwiają zainteresowanie przedmiotem.

Atrakcyjne infografiki

Wyjątkowe fotografie obudowane intrygującymi opisami nie tylko przekazują wiedzę, lecz także rozbudzają pasję poznawania przeszłości.

Symbole epoki

Teksty, które w ciekawy sposób prezentują wydarzenia, dzieła sztuki lub hasła charakterystyczne dla danej epoki, dzięki czemu uczeń ma możliwość lepszego poznania ich tła historycznego.

